

**Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України**

О. Г. Сидорчук

**СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: ДЕРЖАВНЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

**Львів
2018**

Науковий консультант:

В.С. Загорський, д. е. н., проф., чл.-кор. НАН України, директор Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

Рецензенти:

В.С. Куйбіда, д. держ. упр., проф., заслужений юрист України, президент Національної академії державного управління при Президентіві України;

О.Ф. Новікова, д. е. н., проф., академік Академії економічних наук України, заступник директора з наукової роботи Інституту економіки промисловості НАН України;

А.Л. Баланда, д. е. н., проф., професор спеціальної кафедри Навчально-наукового інституту перепідготовки та підвищення кадрів Служби безпеки України Національної академії Служби безпеки України;

О.В. Ляшенко, д. е. н., проф., учений секретар Національного інституту стратегічних досліджень;

З.Б. Живко, д. е. н., проф., академік Академії економічних наук України, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку вченою радою Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України (протокол № 5/51 від 26.06.2018 р.)

Сидорчук О. Г.

С 34 Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення [Текст] : монографія / О. Г. Сидорчук. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. — 492 с. — ISBN 978-617-644-045-1

Наведено результати наукових досліджень щодо проблем державного регулювання соціальної безпеки. Розроблено теоретико-методологічні основи формування та забезпечення соціальної безпеки. Розкрито трансформацію моделей соціальної безпеки в системах управління та правовому полі національної безпеки. Обґрунтовано чинники формування та механізми взаємодії багаторівневої системи соціальної безпеки: людини, суспільства, держави. Оцінено стан і проблеми забезпечення соціальної безпеки України. Розроблено науково-методологічні засади вимірювання соціальних ризиків і резервів соціальної безпеки. Розкрито зміст сучасних стратегій соціальної та національної безпеки розвинутих і пострадянських країн. Визначено особливості інституційного та організаційно-економічного забезпечення соціальної безпеки. Обґрунтовано можливості перетворення громадянського суспільства на суб'єкт управління соціальною безпекою. Розроблено і представлено проект Концепції забезпечення соціальної безпеки України.

Видання орієнтоване для науковців та практиків у сфері публічного управління та економіки, представників громадських об'єднань та політичних діячів.

ISBN 978-617-644-045-1

УДК 316.4:338:351

© О. Г. Сидорчук, 2018

© ЛРІДУ НАДУ, 2018

ЗМІСТ

Передмова	6
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади формування та забезпечення соціальної безпеки	13
1.1. Безпека як філософська, соціальна та економічна категорія.....	13
1.2. Генезис категорії «соціальна безпека» та тенденції розвитку соціальної безпеки в Україні	31
1.3. Трансформації моделі соціальної безпеки у правовому полі національної безпеки	42
<i>Література до розділу 1</i>	51
Розділ 2. Багаторівнева система соціальної безпеки: чинники формування та механізми взаємодії	63
2.1. Соціальна безпека людини: зовнішні та внутрішні чинники регулювання.....	63
2.2. Оцінка перешкод та можливостей становлення соціальної безпеки суспільства	82
2.3. Соціальна безпека держави: проблеми і перспективи досягнення.....	96
<i>Література до розділу 2</i>	115
Розділ 3. Оцінка стану та проблем забезпечення соціальної безпеки в Україні	123
3.1. Соціальна безпека в Україні: міжнародні порівняння та послідовність змін.....	123
3.2. Характеристики та особливості прояву внутрішніх загроз соціальній безпеці	128
3.3. Формування соціально-економічних умов протидії соціально-економічним небезпекам	150
3.4. Консолідація українського суспільства на засадах стабільності, соціального порядку та довіри.	156
Розділ 4. Вимір соціальних ризиків і резервів соціальної безпеки: науково-методичне забезпечення та його апробація	160
4.1. Науково-методичні засади визначення соціальних ризиків економічної незахищеності.....	160

4.2. Апробація методики визначення індексів економічної незахищеності за умови прояву соціальних ризиків.....	173
4.3. Ієрархічна модель і методика вимірювання рівня соціальної безпеки з визначенням інтегральної оцінки.....	177
4.4. Оцінка резервів досягнення соціальної безпеки: інноваційні підходи до визначення можливостей зростання.....	199
<i>Література до розділів 3-4</i>	203

Розділ 5. Сучасні підходи до забезпечення соціальної безпеки у стратегічному управлінні в розвинутих і пострадянських країнах.....	214
5.1. Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів Америки в умовах нових викликів.....	214
5.2. Сучасні пріоритети соціальної безпеки у правовому полі Європейського Союзу.....	218
5.3. Становлення і розвиток системи забезпечення національної та соціальної безпеки Республіки Польща.....	234
5.4. Основні положення Стратегії національної безпеки Литовської Республіки.....	240
5.5. Основи національної безпеки Грузії: концептуальне та правове забезпечення.....	244
<i>Література до розділу 5</i>	254

Розділ 6. Інституційне та організаційно-економічне забезпечення державного регулювання соціальної безпеки.....	258
6.1. Соціальна орієнтація економіки в контексті забезпечення соціальної безпеки.....	258
6.2. Основні положення державного управління соціальною безпекою на національному та регіональному рівнях.....	274
6.3. Нормативно-правове та організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки.....	283
<i>Література до розділу 6</i>	296

Розділ 7. Формування партнерських відносин держави і громадянськості в управлінні.....	300
7.1. Залучення громадянського суспільства до регулювання соціальної безпеки як суб'єкта управління	300
7.2. Ресурси громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки України.....	313
7.3. Волонтерська діяльність як чинник укріплення та прояву соціальної безпеки.....	322
<i>Література до розділу 7</i>	337
Розділ 8. Концепція забезпечення соціальної безпеки України: змістовне визначення та механізми реалізації.....	348
8.1. Загальні положення (понятійний апарат)	349
8.2. Мета та принципи забезпечення соціальної безпеки	350
8.3. Критерії досягнення соціальної безпеки.....	351
8.4. Пріоритетні соціальні інтереси.....	352
8.5. Соціальні загрози	355
8.6. Основні напрями забезпечення регуляторної політики щодо соціальної безпеки.....	361
8.7. Заходи щодо реалізації кожного напрямку Концепції забезпечення соціальної безпеки України	363
8.8. Механізми реалізації соціальної безпеки.....	416
<i>Література до розділу 8</i>	422
Післямова.....	424
Додатки	441

ПЕРЕДМОВА

Україна має можливості та потенціал для щасливого майбутнього. Нація, в якій панують самоповага, любов, добро, доброзичливість, співучість і працьовитість, заслуговує на гідне та безпечне життя. Сподівання на перемогу над негараздами сьогодення, віра у справжню патріотичність національної владної еліти, культивування оптимістичних сценаріїв розвитку та прагнення до пізнання й подолання загроз і небезпек на цьому шляху обумовили вибір наукового напрямку дослідження соціальної безпеки. Безпека дає можливість людині відчувати себе комфортно, реалізовувати себе згідно з потребами й очікуваннями, планувати та досягати перспектив у майбутньому. Але у глобальному світі безпечного стану для людини можливо досягти тільки якщо країна, в якій вона проживає, створює їй умови для безпечного існування та розвитку і дає гідні відповіді на глобальні виклики. Значною мірою відповідальність за соціальну безпеку, рейтинг країни у світовому просторі, захищеність людини від зовнішніх та внутрішніх загроз, реалізація прав і свобод особистості, демократичність розвитку суспільства, характер суспільних цінностей перекладається на державу. Соціальна безпека держави гарантує стабільність, попереджає та мінімізує соціальні ризики і небезпеки, сприяє збереженню й розвитку людського потенціалу, створює умови гідного життя нинішнім і майбутнім поколінням.

По відношенню до держави громадянське суспільство має виступати рівноправним суб'єктом управління: опікуватися гідним вибором моделей розвитку суспільства, досягненням збалансованості економічної ефективності та соціальної справедливості на всіх рівнях державного управління, прагненням до зниження соціальної нерівності в суспільстві, орієнтуватися на збереження і розвиток людського потенціалу, вимагати соціальної стабільності та соціального порядку, обумовлювати розвиток культури безпеки, генерувати консолідацію, сприяти зростанню рівня довіри тощо. Усі ці актуальні проблеми стали основними напрямками дослідження формування та забезпечення соціальної безпеки.

Перший розділ монографії присвячено оцінці наукових та управлінських здобутків у сфері соціальної безпеки та розвитку теоретико-методологічних засад, її формування та забезпечення. Безпека є міждисциплінарною категорією, яку досліджують представники багатьох наукових напрямів різних галузей науки. У даній роботі її розглянуто як філософську, соціальну, економічну категорію, що дозволило побачити та зрозуміти розвинену систему взаємозв'язків у суспільних явищах і розкрити генезис категорії «соціальна безпека», тенденції її розвитку в Україні. Зміна правових підстав національної безпеки у 2018 р. обумовила переформатування сфери національної безпеки з перенесенням змістовних акцентів із соціо-гуманітарного на воєнно-політичне її трактування. У свою чергу, дістала певної трансформації модель соціальної безпеки, яка змінює сферу та результати свого розповсюдження.

У другому розділі розкрито особливості формування та становлення багаторівневої системи соціальної безпеки з оцінкою потреб і механізмів взаємодії, а також складові соціальної безпеки (людини, суспільства, держави).

Пізнання сутності змісту та ролі суб'єктів взаємодії соціальної безпеки відбувалося за таким векторним спрямуванням: прояв (ознаки) – перешкоди – чинники формування – напрями забезпечення, а визначення сутності соціальної безпеки кожного суб'єкта – за допомогою аналізу проявів соціальної безпеки, перешкод, які стимулюють її формування, та чинників, які сприяють її становленню і розвитку. Встановлено підпорядкованість соціальної безпеки держави та суспільства забезпеченню реалізації соціальної безпеки людини. Систематизація чинників формування та пріоритетних напрямів забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства, держави сприяла розробці концептуальних засад і заходів щодо їх реалізації.

У третьому розділі визначено рівень соціальної безпеки в країні за динамікою змін і міжнародними порівняннями, розроблено ієрархічну модель інтегрального показника соціальної безпеки, виявлено основні чинники її становлення з оцінкою резервів. Ідентифіковано головні соціальні ризики та ризики економічної незахищеності за умови їх прояву і реалізації як чинників формування загроз соціальній безпеці суспільства.

Економічний розвиток і стабільність суспільно-політичної ситуації в державі визначено як базові умови забезпечення її соціальної безпеки, а також суспільства та людини. Низький рівень економічного розвитку супроводжується низьким рівнем та якістю життя населення. В українському суспільстві загрози соціальній стабільності є значними внаслідок високих показників загальної бідності населення країни і масової бідності серед зайнятих у сфері праці. У сфері соціально-трудових відносин створилися умови для формування соціальних небезпек щодо оплати праці, зайнятості та довготривалого безробіття, що супроводжується поширенням утриманських настроїв і деформацією ціннісних орієнтацій у суспільстві, а також обумовлює трудову еміграцію, втрати людського капіталу та трудового потенціалу країни і, як наслідок, посилення соціальної напруженості, підвищення ймовірності політичних та соціальних потрясінь.

У четвертому розділі розраховано новий індекс інклюзивного економічного розвитку, який завоював популярність у сучасній міжнародній практиці. Він визначає, як країни досягають економічного прогресу на додаток до ВВП, що систематизуються за трьома групами: зростання та розвиток; інклюзивність, рівність між поколіннями; стійкість. Проаналізовано динаміку змін місця України за світовими рейтингами. Надано характеристики й особливості прояву внутрішніх загроз соціальній безпеці. Здійснено оцінку умов і можливостей протидії соціально-економічним небезпекам; запроваджено використання важелів стабільності, соціального порядку і довіри для підвищення рівня соціальної безпеки та консолідації українського суспільства.

Цей розділ також містить методіку вимірювання соціальної безпеки, її апробацію, встановлені резерви та можливості її забезпечення. На концептуальних засадах Європейської системи соціальних показників (ЄСП) розроблено та апробовано методіку й алгоритм визначення ризиків економічної незахищеності у старості, за умов захворювання, втрати роботи та працездатності, самотності тощо.

Розроблено ієрархічну модель та методіку вимірювання соціальної безпеки на засадах інтегральної оцінки. За резуль-

татами апробації методики визначення й аналізу інтегрального показника рівня соціальної безпеки систематизовано чинники підвищення або гальмування соціальної безпеки. Інноваційні науково-методичні підходи сприяли пошуку можливостей зростання соціальної безпеки та забезпечили оцінку резервів її досягнення.

У н'ятому розділі проаналізовано сучасні стратегії соціальної та національної безпеки розвинутих і пострадянських країн. Розкрито зміст правових актів з питань національної та соціальної безпеки в умовах сучасних викликів США, сучасні пріоритети соціальної безпеки у правовому полі Європейського Союзу; проаналізовано становлення і розвиток системи забезпечення національної та соціальної безпеки Республіки Польща, Литовської Республіки та Грузії.

Встановлено, що під впливом процесів глобалізації відбувається трансформація системи міжнародної безпеки. Формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси мають суперечливий характер, постійно виникають нові виклики та загрози міжнародній безпеці. Здійснено міжнародні порівняння законодавства розвинутих країн за такими групами: США; Європейський Союз; постсоціалістичні країни.

У шостому розділі розкрито питання нормативно-правового та організаційно-економічного забезпечення соціальної безпеки, окреслено напрями соціальної орієнтації економіки в контексті соціальної безпеки; визначено основні перешкоди формуванню та розвитку соціальної безпеки у сфері державного управління. Законодавче забезпечення соціальної безпеки передбачає закріплення компетенції та відповідальності органів державної влади, координацію цілей, завдань, принципів, основних напрямів їх функціонування як елементів системи забезпечення соціальної безпеки. У законодавстві існує типова ієрархічна (вертикальна) структура, зумовлена відмінністю у правовій силі актів, які видаються різними нормотворчими органами. Юридичну цілісність законодавства забезпечує Конституція України, що зумовлює взаємну узгодженість нормативно-правових актів і спільність їх вихідних принципів. Встановлено, що організаційно-економічне забезпечення є однією з важливих підсистем, від якої залежить ус-

пішна реалізація цілей і функцій будь-якої системи. Воно являє собою комплекс заходів щодо управління функціонуванням системи задля досягнення її цільової функції шляхом регулювання правових, економічних, соціальних та інших чинників. Організаційно економічне забезпечення охоплює сукупність засобів, принципів, суб'єктів та об'єктів управління, реалізується за схематичним алгоритмом циклу управління.

У *сьомому розділі* виявлено проблеми та можливості розвитку інститутів громадянського суспільства як одного з важливих пріоритетів державної та соціальної політики України. Досліджено стан, перешкоди та перспективи становлення громадянського суспільства в Україні як суб'єкта суспільних відносин і залучення його потенціалу до забезпечення соціальної безпеки людини та держави.

Визначено, що в системі ефективного державного управління соціальна безпека суспільства має виступати вагомим пріоритетом і забезпечуватися відповідними механізмами реалізації (організаційно-управлінськими, правовими, економічними, інформаційно-комунікативними, фінансовими, кадровими). Це дозволить зміцнити соціальну безпеку людини, спільноти, держави. Розкрито значущість соціальних ресурсів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної та національної безпеки держави. Існуюча в Україні система державного управління не спрямована на врахування вагової ролі громадянського суспільства як самодостатнього суб'єкта соціальних і суспільних перетворень, а чинна нормативно-правова база потребує суттєвих змін щодо створення правових засад і механізмів реального (а не декларованого) залучення потенціалу інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки.

Восьмий розділ містить розроблений проект Концепції забезпечення соціальної безпеки України, у якому викладено загальні положення, принципи забезпечення та критерії досягнення соціальної безпеки, визначені загрози соціальній безпеці, запропоновані заходи щодо реалізації основних напрямів забезпечення соціальної безпеки України та механізми реалізації Концепції. Визначено всі необхідні структурні складові концепції як нормативно-правового документа: межа, критерії

досягнення, принципи, пріоритетні соціальні інтереси, соціальні інтереси держави, суспільства, людини, а також соціальні загрози. Представлено основні напрями забезпечення соціальної безпеки з повним наповненням заходами, які сприяють їх практичній реалізації. Розроблено механізми впровадження Концепції забезпечення соціальної безпеки України з визначенням нормативно-правового, інформаційного, фінансового, кадрового, наукового, організаційно-управлінського забезпечення.

* * *

Завершення монографії викликає і радісні, і сумні відчуття. Позитивний настрій – від перемоги над собою, обставинами, перешкодами на шляху до її завершення, а також від спілкування з науковцями – патріотами своєї справи. Це перш за все експерти, які взяли участь в опитуванні з проблем соціальної безпеки. Їх узагальнені та систематизовані думки стали підставою для наукового обґрунтування шляхів забезпечення соціальної безпеки і написання монографії «Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки»¹ Низький уклін їм за небайдужість, конструктивізм, інноваційність і солідарність у вирішенні проблем соціальної безпеки.

Передусім висловлюю щирю подяку науковому консультанту, талановитому вченому, толерантному керівнику, члену-кореспонденту НАН України Володимирі Степановичу Загорському. Його розуміння проблем соціального-економічного розвитку держави та публічного управління, прагнення до зростання наукового потенціалу інституту, а також особиста довіра та відповідальність були запорукою успішного завершення цієї монографії.

Доля подарувала можливість співпрацювати за бюджетними темами у рідній альма-матер – Львівському регіональному інституті державного управління Національної академії

¹ Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О.Ф. Новікова та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. К.; Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

державного управління при Президентіві України, а також з фахівцями Інституту економіки промисловості Національної академії наук України. Розглянуті в монографії проблеми мають тісний зв'язок із тематикою науково-дослідної роботи Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. Плідною була співпраця з фахівцями з Харківського регіонального інституту державного управління. Вдячна керівникам і співробітникам цих наукових установ за конструктивну співпрацю та доброзичливе ставлення.

Особиста подяка науковцям, які надавали натхнення, обговорювали ідеї та вболівали за розвиток системи соціальної безпеки України, допомагали порадами, шукали можливості модернізувати систему державного управління, національної безпеки, економічної та соціальної політики. Це, зокрема, В. Куйбіда, О. Амоша, А. Баланда, О. Новікова, А. Колот, І. Мансуров, Ю. Харазішвілі, О. Грішнова, О. Іляш, З. Живко, О. Ляшенко, Є. Матвіїшин, Л. Весельська, Л. Шамілева, О. Панькова, А. Шастун, П. Петровський, К. Бліщук, Г. Дзяна, Л. Новак-Каляєва. Їхня зацікавлена наукова позиція та людська підтримка мотивували автора та сприяли результативності дослідження.

Завдяки конструктивним зауваженням рецензентів В. Куйбіди, О. Новікової, З. Живко, А. Баланди, О. Ляшенко вдосконалено зміст монографії, що сприяє практичній реалізації теоретичних і науково-методологічних здобутків із забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Вдячна своїм рідним за терплячість, допомогу під час підготовки книги та розділену радість з приводу завершення наукового дослідження.

Дякую Богові за натхнення, можливості опанувати складні істини, за сили для пройденого наукового шляху.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Безпека як філософська, соціальна та економічна категорія

Сучасний світ стає дедалі більш непередбачуваним. Він наповнений загрозами глобального характеру, що негативно впливають не лише на існування окремих держав, етносів, соціальних груп, але і людської цивілізації загалом. Чутливість людини до небезпек лише зростає з ускладненням її соціальної організації та підвищенням якості життя. «Продукування» ризиків відбувається в усіх суспільних сферах: економічній, політичній, соціальній. Вони зумовлені дією багатьох природних, інформаційно-комунікативних, соціальних і технологічних процесів, на розгортання яких впливає цілий ряд непрогнозованих, випадкових об'єктивних та суб'єктивних чинників. Тому в держави й суспільства в цілому, а також в окремих людей постійно збільшується потреба в безпечному існуванні. Це унеможливує управління суспільством як жорстко детермінованою системою та потребує вдосконалення соціальних відносин й інститутів.

Головними ознаками складних соціальних систем, до яких належать національні держави, є стабільність, безпека, захищеність і відповідальність. Завдяки ним соціум здатен функціонувати в умовах конфліктів, криз, невизначеності, ризику та забезпечувати збереження своєї структури, підтримання рівноваги ендогенних елементів і надійності зв'язків та має можливість протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Узгоджене функціонування та розвиток усіх соціальних інститутів створюють умови для гармонійного взаємовпливу різних сфер життєдіяльності людини, суспільства і держави, що забезпечує високу якість життя, умови гідної праці та соціальний захист громадян, політичну та економічну стабільність країни.

Лінгвістичне визначення терміна «безпека» (лат. *securitas* – без турботи, страху, грец. *ασφάλεια* – володіти ситуациєю) поєднує в собі свободу чи захист від небезпеки або тривоги, а також заходи, вжиті для гарантування безпеки країни, особи, цінності [1, с. 1062]. Генезис поняття «безпека» впливає з біологічної природи людини як суб'єкта, першоосновою якого є інстинкт самозбереження. Згідно з теорією потреб А. Маслоу потреба в безпеці стає пріоритетною одразу після задоволення фізіологічних потреб людини і передує виникненню потреб вищого рівня – соціальних, а також потреб поваги і самовираження [2]. Потреба в забезпеченні особистої та колективної безпеки супроводжує існування людини в часовому континуумі цивілізаційного розвитку та нерозривно пов'язана зі становленням соціуму і держави. Саме тому категорія безпеки є міждисциплінарною, має глибокий філософський зміст та історичне коріння, а також взаємозв'язок із політологією, історією, правом, економікою, соціологією та іншими науками.

Проблеми безпеки привертала увагу мислителів і державних діячів Давнього Сходу, Давньої Греції та Римської імперії, вона була предметом дослідження і впровадження в суспільну практику в усі історичні епохи – Античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва і Новітніх часів. Мислителі Античності, як фундатори філософської, політичної, правової думки, заклали підвалини сутнісного розуміння категорії «безпека», визначили концептуальні та ідеологічні засади безпеки особистості, суспільства, держави. При цьому безпека розглядалася як стрижневий елемент державності, пов'язаний із поняттям гуманізму і прав людини. Це знайшло відображення в теоріях Платона, Аристотеля, Епікура, Демокрита, для яких спільним було розуміння безпеки як забезпечення захисту громадян – членів суспільства [3].

Платон розумів безпеку як систему забезпечення колективної та індивідуальної допомоги й прятунку, створювану людьми, які об'єднуються для задоволення своїх потреб та спільного проживання. Саме з цих позицій він розглядав сут-

ність держави [4, с. 55] і розробив цілісну системну концепцію безпеки соціуму, що включала механізми забезпечення освіти і виховання громадян, формування їх морального стану, а також надання людині усіх життєвих благ, на які вона заслуговує завдяки законній праці, корисної для держави та суспільства [5, с. 254-255, 275]. Вказані підходи започаткували основи фундаментальних демократичних прав і свобод людини.

На думку Аристотеля, негативний вплив на безпеку мають неправильний державний устрій і надмірне майнове розшарування суспільства. За таких умов виникає або крайня демократія, або олігархія в чистому вигляді, або тиранія. Основою безпеки філософ вважав розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову [6]. Давньогрецький філософ-матеріаліст Епікур сформулював концептуальний підхід до укладення певного суспільного договору, що має визначати взаємну безпеку населення та загальну користь для суспільства і держави. Він наголошував на рівноцінній ролі держави й суспільства як суб'єктів гарантування безпеки людини та вважав, що головна мета полягає в забезпеченні спільної безпеки людей і запобіганні ризикам завдання шкоди один одному [7]. Демокрит вважав державу гарантом безпеки суспільства та громадян. Він розглядав безпеку як можливість пристосування людини до умов проживання на засадах самозбереження, необхідного для безпечного існування самої людини та її функціонування в суспільстві [8, с. 195]. Відтак, підходи до розуміння безпеки людини і суспільства в античному світі ґрунтувалися на принципах державної влади і права, що забезпечувало стабільне існування соціуму у певних рамках та було покликано гарантувати його безпечний устрій і сталий розвиток. Однак за часів великих завоювань О. Македонського та імператорів Римської імперії основним пріоритетом стала воєнна безпека імперій та особиста безпека їх лідерів, тоді як роль соціальних аспектів була знівельована.

На території Європи термін «безпека» почав застосовуватися наприкінці XII ст. і тлумачився як стан людини, яка перебуває у спокої та відчуває себе захищеною від усілякого ро-

ду небезпек, що можуть існувати в суспільстві. Проте таке розуміння безпеки на західноєвропейських теренах вживалося досить рідко, принаймні до XVII ст. Більш поширеним було трактування безпеки як дефініції, що асоціювалася з управлінням державою та державним устроєм задля досягнення всезагального блага для населення. Отже, держава повинна була стояти насторожі суспільного захисту і спокою.

У XI-XII ст. у Київській державі була укладена збірка стародавнього руського права «Руська правда», що стала важливим історичним джерелом пізнання найдавніших норм українського звичаєвого права. Цей юридичний документ забезпечував людині можливості боронити свої права на життя, здоров'я і майно та мав безпосередній вплив на всі пам'ятки Литовсько-Руської доби. Пізніше норми «Руської правди» знайшли відображення у найбільш визначній пам'ятці українського права гетьманської доби «Права, по которимь судится малоросійській народъ» (1743 р.) [9].

Теологічне розуміння категорії безпеки мислителями Середньовіччя зводилося до Божественного промислу, а Бог виступав джерелом безпеки й усіх благ у суспільному житті. Так, Ф. Аквінський розвивав філософське бачення безпеки з позицій механізмів, заснованих на владі Бога, виокремлення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави і громадянського суспільства. У трактаті «Про правління государів» [10] він обґрунтував необхідність створення християнської доктрини держави, заснованої на безпеці людини, ідеологічній, духовній та політичній спільності різних категорій населення. Процедура встановлення державності, на думку теолога, аналогічна процесу створення світу Богом за принципами організованості, гармонійності та безпеки. Мета державності – спільне благо, забезпечення безпеки людини та суспільства, гідного розумного життя.

Філософію Відродження характеризує антропоцентризм (ключова роль людини як центру і мети Всесвіту), гуманізм (повага до гідності та розуму людини, її права на щастя, вільний прояв почуттів і здібностей), пантеїзм (нерозривна єдність

Бога і світу), а також інтерес до дослідження держави, ідей соціальної рівності та індивідуалізму. Мислителі цієї епохи вважали, що безпека полягає в єднанні, рівності прав, спільній праці та рівномірному розподілі благ. Вони розуміли соціальну безпеку як головну передумову благополуччя людства чи спільноти, чинник зовнішньої та внутрішньої політики держави і наголошували, що забезпечення особистої та громадської безпеки, а також попередження можливої небезпеки залежить не лише від окремої людини, але і від держави [11]. Значний внесок у розвиток теорії безпеки здійснив Н. Макіавеллі, який пов'язував безпеку соціуму з ефективністю політичної законодавчої влади [12, с. 382].

Наприкінці XVII – на початку XIX ст. у Європі сформувалася думка про всезагальну безпеку і добробут як головну мету державної політики, а власне безпека стала комплексним та універсальним поняттям, що передбачало гармонійний розвиток суспільства на засадах злагоди, компромісу суспільного договору, забезпечення стабільності та спокою в усіх сферах життєдіяльності населення. Безпечний стан означав таке функціонування державних органів та різноманітних організацій, що гарантувало стабільну політичну та економічну ситуацію в країні, належне матеріальне забезпечення її населення. Відтак, безпека стала необхідною умовою людського буття. Глибшому та об'єктивнішому розумінню безпеки як категорії, нерозривно пов'язаної з удосконаленням суспільних відносин, сприяв розвиток інституту права – важливого елементу легітимізації державних рішень у системі забезпечення безпеки суспільства, держави, людини. Так, один із засновників сучасного міжнародного права Г. Гроцій підкреслював, що в забезпеченні безпеки держави та її громадян пріоритетне значення належить розвиненим правовим відносинам [13, с. 196].

Філософія епохи Просвітництва розглядає категорію безпеки в контексті соціальних і громадянських прав людини. Революційні події у Франції довели неможливість безпечного розвитку нації без гарантій безпеки кожного окремого грома-

дянина – таке розуміння стосується як національної безпеки загалом, так і соціальної безпеки зокрема.

Складний симбіоз держави-суспільства-людини розвинуто в теорії англійського філософа Т. Гоббса, який розглядав безпеку як необхідний елемент виживання індивіда в умовах боротьби «усіх проти всіх», а державу – як механізм забезпечення цієї безпеки громадянам. Безпека трактувалася Гоббсом не лише як умова існування індивіда, але і як засіб забезпечення кожному члену суспільства тих благ, що потрібні для повноцінного життя, здобуті законною плідною працею задля держави та громадян. Цікавим є тлумачення Т. Гоббсом безпеки людської особистості як збереження життя та забезпечення засобів для цього, за яких останнє не було б важким [14]. Цей підхід і сьогодні існує як предмет соціогуманітарної безпеки.

Проблему безпеки та її місця в процесах розвитку держави розглядав голландський філософ Б. Спіноза, який трактував мир не просто як відсутність війни, а як єднання душ, національну злагоду. Він вважав, що основними рушіями переходу до державно-організованого суспільства є прагнення до добробуту та взаємодопомоги, а також безпека. Саме демократія, на думку мислителя, основу якої становить безпека, забезпечує мир і спокій громадян у державі та є найкращим аргументом на користь існування державного правління, адже в умовах додержавного стану в соціумі панувало індивідуальне свавілля, через що люди не могли почуватися в безпеці. Держава – це наріжний камінь безпечного існування індивіда, адже її кінцева мета полягає в тому, щоб звільнити суспільство та його членів від страху та гарантувати належний рівень безпеки, при якому кожна людина може реалізовувати своє природне право на існування. Б. Спіноза також обґрунтовував положення про свободу як необхідну умову розвитку безпеки особи і зміцнення гарантій безпечного буття громадянського суспільства [15]. Він вважав, що стан безпеки, механізми її забезпечення залежать від форм політичного устрою держави. Національна безпека та соціальна безпека в теорії Спінози тійко та органічно сполучена з категорією духовної безпеки.

Остання має забезпечуватися в ідеологічних засадах держави та реалізовуватися шляхом виконання нею своїх функцій. Такий підхід знайшов продовження в сучасних теоріях гуманітарної безпеки, згідно з якими духовна безпека є важливим аспектом забезпечення соціальної та національної безпеки суспільства.

П. Гольбах як критерій безпечного існування суспільства розглядав стан рівноваги, під якою розумів збалансування впливу державної влади на людину та ступеня свободи окремого індивіда в усіх сферах життєдіяльності. Важливий акцент філософ робив на правильному виборі стратегії розвитку суспільства, заснованій на конкретності, об'єктивності, науковій обґрунтованості та закономірності розгортання реальності [16]. Подібні думки висловлював і Ж.-П. Марат. Він вважав, що громадянські права слід розглядати через призму особистої безпеки, маючи яку, індивід позбавляється страху бути пригнобленим. Особливу увагу Ж.-П. Марат приділяв особистій свободі, завдяки якій людина має можливість повною мірою застосовувати свої фізичні та моральні здібності, а отже, отримувати задоволення і насолоду від життя. Він обґрунтовував необхідність існування апарату судової влади для забезпечення захисту державних органів влади та населення, що має підтримувати безпеку, рівновагу і спокій у суспільстві [17, с. 11-54].

На думку представників німецької класичної філософії кінця XVIII– початку XIX ст., ключовим елементом у механізмі забезпечення безпеки населення є держава. Невиконання нею даної функції призводить до деградації суспільних відносин, проявів насильства над особистістю, скасування духовно-моральних, правових і культурних обмежень та загальної деструкції соціального порядку. І. Кант виокремлював зовнішню та внутрішню безпеку громадянського суспільства і держави [18]. У роботі «Філософія права» Г. Гегель оперує поняттям «суспільна безпека», запроваджує термін «загроза суспільній безпеці» та зазначає, що державі належить ключова роль щодо

забезпечення інтегральної безпеки суспільства, держави й окремого індивіда [19, с. 241].

Велику роль у розвитку теорії безпеки відіграє соціальна філософія, яка вивчає шляхи забезпечення соціальної стабільності, виявляє та аналізує наявні й потенційні загрози і небезпеки. Дослідження представників позитивістського напрямку (О. Конта, Г. Спенсера) дозволили сформувати основи сучасної науки про суспільство, проблеми його гармонізації та досягнення стабільності [20, с. 15].

Першим політико-правовим актом, у якому було сформульовано державну доктрину безпеки та зафіксовано потребу в досягненні безпеки в суспільстві, визначено природні права людини й обґрунтовано необхідність конструктивної взаємодії держави та індивіда, стала Декларація незалежності США 1776 р. [21]. У ній втілено основні ідеї епохи Просвітництва, що полягають у ствердженні:

цінності невід'ємних прав людини на життя, свободу та прагнення її до щастя;

принципу народного суверенітету;

прав індивіда на безпечне існування, що забезпечується державою;

прав на невдоволення і недовіру органам влади, які можуть бути змінені в разі їх неспроможності забезпечувати безпеку громадян.

Наприкінці XIX ст. визначення безпеки було закріплено у вигляді правової норми в Російській імперії. При цьому вона ототожнювалась, передусім, із нормативною регламентацією громадською безпеки в «Положенні про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою», прийнятому 14 серпня 1881 р. У 1904 р. Президент США Т. Рузвельт у посланні до Конгресу вперше використав поняття національної безпеки, що дістало свого концептуально-теоретичного визначення у прийнятому в 1947 р. Законі «Про національну безпеку». У 1934 р. у СРСР з'явилося поняття «державна безпека», сформульоване на засадах підпорядкування інтересів особи інтересам держави. Отже, в історичному контексті розвиток

проблематики національної (державної) безпеки відбувався паралельно з формуванням національної держави, її інститутів та потреби щодо захисту національних інтересів [20, с. 15, 18].

У традиційному індустріальному суспільстві інтеграція поняття безпеки до політико-адміністративного дискурсу розвинених країн зумовлена, передусім, її розумінням як військово-політичної безпеки держави, а проблеми безпеки розглядаються в контексті феномену нестабільності [22]. Історія людства в епоху постмодерну послідовно породжує нові соціальні конфігурації, форми та якість колективного співіснування, за яких ключовою цінністю суспільного розвитку стає безпека як людства загалом, так і окремої людини.

У 1986 р. У. Бек [23] обґрунтував концепцію суспільства ризику, в якому перехід від простої до рефлексивної модернізації має наслідком продукування не лише благ, але і ризиків, поширення стає неконтрольованим, глобальним, надсоціальним і надкласовим. Виробництво ризиків переважає над виробництвом багатства, характерного для індустріального суспільства, що призводить до зміни основного нормативного ідеалу в моделі суспільства з рівності на безпеку, а орієнтації на задоволення нових потреб – на орієнтацію на їх самообмеження [24]. Унаслідок цього соціальний проект набуває захисного характеру – не досягнення «гарного», а запобігання «найгіршому» [25].

Таким чином, найбільш важливими характеристиками суспільства ризику є:

соціальні, економічні, політичні та культурні умови продукування інституційної невизначеності, збільшення фрагментарності, хаосу;

втрата чіткого розмежування між природою і культурою;

стирання меж між класами, націями, людьми;

кількісне та якісне зростання ризиків.

Власні теорії ризиків у нелінійних соціумах запропонували Н. Луман [26] і Е. Гіденс [27]. Так, Н. Луман стверджує, що загалом не існує як вільної від ризику поведінки, так і ситуації абсолютної надійності. У сучасному соціумі ризик без-

посередньо пов'язаний із прийняттям рішення щодо майбутнього, а небезпека є характеристикою ефектів навколишнього світу. Це відрізняє його від традиційного суспільства, де люди стикалися з ризиком у форматі невпевненості щодо майбутнього. Соціолог наголошує, що новітні виклики суспільства ризику пов'язані з викликами демократії, громадянському суспільству, правовій державі та правам людини. При цьому якщо протягом усієї попередньої новітньої історії вся відповідальність за ризик та безпеку людини і суспільства була безумовною прерогативою держави, то суспільство ризику презентують інші актори управління: наднаціональні та субнаціональні. Рефлексивна активність наднаціональних структур управління, доповнена субнаціональними «точками реакцій», ставить питання про нові претензії на раціональність і «контрольоване розширення сфери раціонального діяння». У зв'язку з тим, що в політичній риторичі надійність набуває характеру загальноприйнятої цінності, демократичні уряди не повинні ігнорувати громадські оцінки ризику [26, с. 138].

У концепції Е. Гідденса ризику є глобальним явищем, обумовленим більшим ступенем невизначеності та непередбачуваності результату, ніж ризики суспільства індустріального модерну [28]. На його думку, ризик виступає динамічною силою, що мобілізує суспільство, яке прагне змін. У сучасному суспільстві ризики антропогенного характеру мають амбівалентну природу, внаслідок чого ризик одночасно розглядається як негативне явище, що несе загрозу людському існуванню, а також як позитивна функція каталізатора суспільних перетворень. З огляду на це, людина «пізньої сучасності» постійно повинна здійснювати вибір на основі експертного, особистого або колективного ризик-досвіду [29]. Поширення ризиків зумовлює соціально небезпечні ситуації, а самі ризики стають викликами демократії, громадянському суспільству, правовій державі та правам людини [30].

Безпека тісно пов'язана із буттям як фундаментальною філософською категорією. У зв'язку з цим О. Чорна рекомендує виходити на рівень осмислення безпеки як захисту та за-

безпечення індивідуального, суспільного, національного буття і буття людства загалом [31, с. 163].

В. Пасічник пропонує розглядати категорію безпеки з філософських позицій як захист:

об'єктивно-духовного буття – духовних цінностей, віри, моралі, ідентичності, культури, менталітету;

матеріально-предметного буття – матеріальних умов існування, що створюються у трудовій, економічній, побутовій, мистецькій сферах;

суспільно-історичного буття – матеріальних та нематеріальних (духовних) предметів буття, системи суспільних і міжнародних відносин держав, країн, цивілізацій, спільнот в історичному часі та геополітичному просторі;

суб'єктивно-особистісного буття – життєдіяльності людини з її неповторним індивідуальним досвідом та визначеними проявами буття.

Філософське розуміння категорії «безпека» поєднує в собі захищеність буття особи, суспільства, держави, країни, нації, людства, природи, наявність безпечних умов їх існування, відсутність шкідливих наслідків життєдіяльності сьогодні та в майбутньому [32].

Безпека людини є ключовою складовою стратегічного напрямку, визначеного Організацією Об'єднаних Націй (ООН) як сталий людський розвиток. С. Гасегава [33] наголошує, що сталий людський розвиток є результатом еволюції класичних концепцій розвитку, заснованих на традиційних чинниках виробництва (земля, капітал і праця), до нової соціальної парадигми, де людина набуває ролі головного актора і кінцевої мети розвитку.

Сучасна модель людського розвитку передбачає розширення можливостей людей щодо шляхів і засобів підвищення якості власного життя на основі забезпечення справедливості та стійкості. Справедливість, як властивість і міра адекватності зусиль, спрямованих на підтримання рівноваги світу, не може бути досягнута поза межами гідної праці як свідомої, суспільно корисної діяльності людини в умовах свободи, рівності та безпеки. За допомогою гідності суспільство визнає цінність

людської особистості, тоді як стійкість передбачає підтримання здатності та необхідних умов для розвитку у взаємодії з навколишнім середовищем у теперішньому і майбутньому світі. З огляду на це, в рамках концепцій сталого розвитку та гідної праці відбувається формування критичних умов для людського розвитку щодо екологічної стійкості, безпеки і прав людини, сприяння рівності та соціальній справедливості [34, с. 98].

Безпека як соціальна категорія в широкому розумінні розглядається через соціалізацію всіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям у рамках моделі соціальної держави. Її основи були закладені розвитком ідей держави загального добробуту кінця ХІХ – початку ХХ ст., джерелом яких стала Декларація прав людини (1789 р.) як спадок Великої французької революції та суспільного договору Ж.-Ж. Руссо. Європейська традиція держави загального добробуту була притаманною українській науковій думці ще на етапі становлення її теоретичних, концептуальних засад у рамках етики соціал-реформізму, одним із представників якої є академік Б. Кістяківський [35].

Практичне втілення концепції держави загального добробуту відбулося у 80-х роках ХІХ ст., коли уряд О. Бісмарка надав соціальній політиці статусу офіційної доктрини Німеччини та згодом закріпив її у Веймарській конституції (1919 р.) [36].

Ідеї держави загального добробуту теоретично підготували успіх соціал-демократичних урядів країн північної та центральної Європи, однак їх розвиток був перерваний економічною кризою 30-х років ХХ ст. і Другою світовою війною. Концепції держави загального добробуту в 40-70-х роках ХХ ст. передбачали наявність сильної держави, що брала на себе значну частину функцій перерозподілу благ у суспільстві, основними цілями якої були забезпечення визначеного рівня добробуту, підтримка соціально вразливих громадян і цілих соціальних груп [37]. До початку 1980-х років теоретичні засади соціальної держави базувались на положеннях утилітарної концепції англійського філософа Дж. Бентама [38]. Пізніше в

розумінні соціальної держави стали переважати субсидіарні підходи, згідно з якими держава створює умови для діяльності та розвитку громадян, їх об'єднань і залишає за собою право втручатися тоді, коли люди дійсно не можуть подбати про себе власними зусиллями [37].

Г. Еспінг-Андерсен визначив типи держави загального добробуту за такими критеріями: ступінь державного втручання (інтервенції), стратифікація (розшарування) суспільства, а також рівень декомодифікації або «розтоварювання» – виключення з ринкового регулювання певних сфер життєдіяльності (або регулювання їх поза ринком), заміщення ринкового розподілу товарів та послуг бюрократичним розподілом благ, при якому інститути і політика спрямовані на суспільне чи політичне формування життєвих умов індивідуумів (соціальних груп, громадян) [39, с. 9, 40, с. 8]. За цими критеріями виокремлюються неоліберальна (американська), соціал-демократична (скандинавська, шведська) і консервативно-корпоративістська (франко-німецька) моделі соціальної держави [41].

Формування неоліберальної моделі (США, Канада, Австралія, Великобританія та ін.) супроводжувалося розквітом приватної власності та мінімальним втручанням держави в усі сфери життєдіяльності суспільства. Соціал-демократична модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія та ін.), або солідарна, соціальна ринкова економіка, являє собою поєднання лібералізму з соціалізмом, тому принципи універсалізму соціальних прав межують у ній із непорушністю індивідуальної автономії [42, с. 12]. Консервативно-корпоративістська модель (Австрія, Німеччина, Італія, Франція та ін.) поєднує риси перших двох типів.

М. Альбер [43] розглядає рейнську модель, що отримала свою назву через наявність спільних рис економічних систем країн, розташованих на берегах ріки Рейн (Швейцарія, Німеччина, Бельгія та Голландія), з акцентом на більш широку центральноєвропейську модель. У рейнській моделі держава розуміється не як держава добробуту (в англійській реформістській традиції, що виходить до політики, запропонованої у

1940-х роках В. Беверіджем [44] як засновником англійської держави добробуту), а як держава соціальної безпеки в традиції О. Бісмарка, заснованої у 1890-х роках [36].

Будь-яка економічна категорія, як теоретична абстракція, має специфічні ознаки, сутність і форму прояву, головну функцію, місце в системі категорій, форми і методи використання. Економічні категорії відповідають певним історичним умовам і відображають певний рівень економічного життя людства. Вони є абстрактним втіленням основних елементів суспільних виробничих відносин як головного предмета та мають об'єктивний характер, оскільки представляють об'єктивну дійсність. Інтерпретація безпеки як економічної категорії випливає з розуміння економіки (грец. *oikonomia* – управління господарством) як найважливішої сфери суспільного буття, де з використанням різного роду ресурсів здійснюються виробництво, обмін, розподіл та споживання продуктів людської діяльності, а система економічних відносин формується і постійно розвивається під впливом економічних законів.

Головною метою економічної системи є не лише отримання максимальних прибутків, але і забезпечення комплексного розвитку, створення сприятливих умов праці, розв'язання актуальних науково-технічних і соціальних проблем, максимальне задоволення матеріальних і духовних потреб людей та ін. Результативність її функціонування визначається відсутністю кризових процесів і соціального напруження, зростанням виробництва, фінансовою стабільністю тощо. Вона залежить також від наявних потенційних можливостей (матеріальних, трудових і фінансових ресурсів) та здатності ефективно управляти економічними процесами [45, с. 16].

Безпека виступає важливою характеристикою стійкості, невразливості економічної системи країни, стабільності процесів розширеного самовідтворення національної економіки для збалансованого задоволення потреб громадян, суспільства і держави на певному визначеному рівні та часовому проміжку, протидії економічній дестабілізації під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, а також забезпечення конкурентоспро-

можності національної економіки у світовій системі господарювання.

Основна функція безпеки як економічної категорії зумовлена наявністю диспропорцій і дисфункцій, що виникають у процесі функціонування ринкового економічного механізму у зв'язку з існуванням так званих «провалів ринку». Зокрема, це стосується дотримання суб'єктами господарювання норм економічної конкуренції, стандартів якості та безпеки товарів і послуг, взаємодії економічного механізму із соціальною, екологічною та іншими сферами з питань зайнятості населення, рівня оплати та безпеки праці, впливу на навколишнє середовище тощо. З огляду на це, безпека в системі економічних категорій поєднує в собі економічну свободу та захист від небезпеки економічної дестабілізації, що означає створення умов для досягнення стійкості економічної системи та сталого розвитку суспільства, а також заходи щодо гарантування економічної безпеки держави, особи і суспільства.

О. Полтораков вважає, що на кінець першого десятиліття ХХІ ст. у контексті становлення «сек'юритології» (науки про безпеку) постала проблема реконцептуалізації поняття «безпеки», імпортованого з воєнної та міжнародно-політичної науки, де категорія «безпеки» посідає центральне місце разом із категорією «національний інтерес». Учений обґрунтовує тезу про доцільність досягнення «максимуму безпеки» в умовах поширення суспільно-політичного концепту безпеки з воєнно-політичної (переважно міжнародної) сфери на суміжні соціально-гуманітарні галузі. Він зазначає, що від початку ХХ ст. у США та інших країнах Заходу визначення безпеки (англ. *security*) розглядається переважно з воєнно-політичної точки зору – як стан, що є результатом реалізації оборонних заходів для підвищення захищеності держави від ворожих актів чи інших видів зовнішнього втручання. При цьому особлива увага, принаймні в США, приділяється проблемам безпеки держави, або національної безпеки [46, с. 21]. Поняття національної безпеки (англ. *nationalsecurity*) є невід'ємним атрибутом більшості воєнно-політичних концепцій у контексті національної

оборони і зовнішніх відносин [47, с. 305]. Характерним для визначень національної безпеки є те, що певним центром, навколо якого виникає об'єднання, виступає національний інтерес [20, с. 18].

Водночас О. Полтораков акцентує увагу на зміні методологічних підходів до визначення ключових понять і категорій національної безпеки виходячи з динамічних реалій багатовимірною соціально-політичного контексту. На його думку, національна безпека стає міждисциплінарною категорією, синтетичним поняттям політології та соціології, воєнних й економічних наук, що викликає її досить широке тлумачення. Така термінологічна експансія поступово концептуалізується як інтелектуальна проблема постмодерністської реконструкції соціальної реальності. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема змістовного наповнення ключових категорій, на яких базуються спроби осмислення сучасного «безпекоцентричного» світу. У межах концептуального переходу та логіки, що спирається на семантичний і лінгвістичний аналіз пов'язаних із безпекою понять, науковець вважає цілком відповідним тлумачення національної безпеки як ступеня, міри чи рівня: захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи (громадянина), суспільства (народу, нації) і (національної) держави від внутрішніх та зовнішніх загроз; відсутності загроз правам і свободам людини (громадянина), базовим інтересам та цінностям суспільства (народу, нації) і національної держави [46, с. 19, 21-22, 24-26].

У дискурсі постпозитивістського парадигмального переходу Т. Куна [48] від дисциплінарності та проблемності в суспільних науках відбувається зміна акцентів зі статичного розуміння безпеки на динамічне. Динамічну складову до тлумачення безпеки привносить поява термінів «сек'юритизація» і «десек'юритизація». Це свідчить про відносну (переважно суб'єктивну) важливість тих чи інших загроз і ризиків з точки зору суспільства та вказує на вербалізований динамічний зв'язок тієї або іншої проблеми з полем безпеки при посередництві дискурсу, маркованого за соціальною, етноконфесійною, гендерною та іншими ознаками. Небезпідставно претен-

дує на об'єктивність опис стану національної безпеки за допомогою кількісних методів, що відповідає поширеній серед науковців філософії позитивізму та практиці політичного реалізму [46, с. 23-26].

На думку американського соціолога Р. Інглхарта, актуальність безпекової проблематики зростає у зв'язку з тим, що відбувається притаманне добі постмодерну зрушення від «матеріалістичних» цінностей з акцентом на економічній та фізичній безпеці до цінностей «постматеріальних», орієнтованих на проблеми індивідуального самовираження та якості життя [49, с. 10]. Цей процес супроводжується імплементацією воєнно-політичного визначення безпеки (англ. *security*) досоціально-гуманітарної сфери, на відміну від природничо-технічного розуміння безпеки, що оперує англомовним терміном *safety* [46, с. 21-22].

Сутність категорії «безпека» в широкому розумінні розглядається як «наявність сприятливих умов для функціонування складної системи, за яких вплив зовнішніх і внутрішніх чинників не призводить до її дестабілізації» [50]. З позиції суб'єктів суспільних відносин безпека визначається як «стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, її прав і свобод; матеріальних і духовних цінностей суспільства; конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності держави» [51].

В. Пасічник визначає чотири підходи до трактування поняття «безпека»:

статистичний – «безпека як стан захищеності від»;

апофатичний – «безпека як відсутність загроз і небезпек»;

діяльнісний – «безпека як система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов»;

пасивний – «дотриманням певних параметрів і норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека» [32].

Відповідно до таких методологічних позицій В. Ліпкан розглядає сутність категорії «безпека», обґрунтовуючи, що

безпека є специфічною властивістю динамічних систем, критерієм оцінки їх якості [52, с. 59].

У сучасному політико-правовому полі України безпека визначається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави, довкілля від реальних або потенційних загроз, які створюють антропогенні чи природні чинники [53].

Цінними є напрацювання Р. Підлипної, яка узагальнила існуючі трактування категорії «безпека», визначила основні її сутнісні ознаки [54, с. 276]:

відсутність небезпеки, збереженість, надійність; стан, за якого не загрожує небезпека комусь, чомусь; стан, коли кому-небудь чи чому-небудь ніщо не загрожує [55, с. 43];

рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, держави, довкілля від реальних або потенційних загроз, що їх створюють антропогенні чи природні чинники [56, с. 115-117; 57, с. 385];

стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності з об'єктивно зумовленими інноваціями і вільне, притаманне власній природі, функціонування [58, с. 91-93].

Поняття безпеки співвідноситься з певним об'єктом – технічною системою, природою, людиною, суспільством, державою та ін. [59, с. 91; 60]. Тому забезпечення безпеки, попередження та мінімізація глобальних і локальних ризиків потребують збалансування взаємовідносин і взаємодії людини, суспільства, держави, природних, технічних та соціальних систем. З огляду на це, декомпозиція безпеки здійснюється на основі таких критеріїв:

за суб'єктами – особиста (індивідуальна), суспільна, громадська, державна, національна, колективна, загальнолюдська;

за масштабом – глобальна, міжнародна, регіональна, локальна;

за сферами життєдіяльності суспільства – воєнна, екологічна, економічна, інформаційна, пожежна, політична, продовольча, радіаційна, соціальна, технічна, транспортна, фінансова, ядерна.

З позицій національної держави виокремлюють зовнішню і внутрішню безпеку, при цьому однією із складових останньої є суспільна безпека. Саме вона пов'язана із соціальною сферою національної безпеки, яка визначає зміст соціальної безпеки, створює її багаторівневу систему та дозволяє визначити її за суб'єктами (людина, суспільство, держава). Розкриття змісту категорії «безпека» згідно з міждисциплінарним підходом (філософським, соціальним, економічним) уможливило комплексне виявлення сутності терміна «соціальна безпека».

1.2. Генезис категорії «соціальна безпека» та тенденції розвитку системи соціальної безпеки в Україні

Ключовою особливістю розвитку сучасного суспільства є соціалізація всіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям. У Декларації соціального прогресу і розвитку ООН [67] наголошується, що міжнародний мир та безпека, з одного боку, та соціальний прогрес і економічний розвиток – з іншого перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємно впливають одне на одного. Відтак, соціальна безпека виступає ключовою передумовою не лише соціального, але й економічного прогресу країни. Забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства і держави є центральним концептом, навколо якого має бути структурована діяльність усіх трьох гілок влади на всіх її рівнях, адже саме гарантування соціальної безпеки є необхідною передумовою позитивного сприйняття суспільством діяльності владної еліти і довіри до неї, а також успішної реалізації проголошених в Україні реформ.

Основа соціальної безпеки становить «захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, за

якої забезпечуються соціальний прогрес та економічний розвиток, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у соціальній сфері, зокрема у сфері соціальної політики та пенсійного забезпечення, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти, культурного розвитку населення тощо» [68, с. 255-263].

У правовому полі України немає офіційного визначення категорії «соціальна безпека». З урахуванням цього автори численних наукових публікацій наводять власні її формулювання (табл. 1.1). Так, Р. Підлипна пропонує поділяти їх за двома підходами: статичним (традиційним) і наслідковим [54, с. 277-278]. Вона зазначає, що представники статичного (традиційного) підходу Б. Мінін, О. Новікова Т. Русанова, О. Хомра, В. Скуратівський, П. Шевчук, В. Бульба, А. Меляков, Л. Весельська, Н. Коленда [69-76] трактують соціальну безпеку як певний стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства у широкому та вузькому значенні, наводять перелік загроз соціальній безпеці та визначають її невід'ємною складовою національної безпеки.

Таблиця 1.1 – Авторські формулювання визначення поняття «соціальна безпека»¹

Автор	Визначення
1	2
<i>Статичний (традиційний) підхід</i>	
Б. Мінін [69]	«Стан суспільства, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і наданих соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних та ін., що визначають якість життя людини і суспільства»
О. Новікова [70]	«Стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливу загроз національній безпеці, що є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність»

1	2
Т. Русанова, О. Хомра [71]	«Стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих інтересів особи і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз»
В. Скуратівський [72]	«Складова національної безпеки, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам»
П. Шевчук [73]	«Стан життєдіяльності, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог»
В. Бульба, А. Меляков [74]	«Стан захищеності людини, сім'ї, народу; їх цілей, ідеалів, цінностей і традицій, способу та рівня життя і культури; стійке необхідне та достатнє заохочення, розвиток права й обов'язків людини та основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови і релігії»
Л. Весельська [75]	«Позитивно врегульований правовими нормами і реалізований на практиці стан, коли держава забезпечує наявними в її розпорядженні демократичними методами управління гідний рівень життя громадян та гарантує задоволення належних потреб її розвитку»
Н. Коленда [76]	«Стан захищеності соціальних інтересів населення від загроз щодо його соціального стану та рівня життєзабезпечення, при якому відбувається збереження та розвиток людського потенціалу, просте чи розширене відтворення населення, а також досягнення в суспільстві соціальної злагоди і цілісності»

1	2
<i>Наслідковий підхід</i>	
Е. Лібанова, О. Палій [77]	«Стан захищеності від загроз соціальним інтересам, а також результат реалізації соціальної політики»
С. Пирожков [78]	«Результат ефективної соціальної політики, яка має застерігати суспільство від соціальних вибухів, відкритих і прихованих виявів громадської непокори та інших конфліктних ситуацій, сприяти підвищенню конкурентоспроможності українського працівника за європейськими та світовими стандартами, виділяє її як важливу складову системи національної безпеки»
О. Білорус [79]	«Надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їх соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності»
О. Давидюк [80]	«Забезпечення певної якості життя людини і суспільства, всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, завдяки чому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і соціальних благ»
В. Данилишин, В. Куценко [81]	«Сукупність видів безпек, що зумовлені структурою людської життєдіяльності, її сферами: відносини окремих індивідів, груп людей, побудовані так, щоб з їх розвитком не виникала небезпека для кожного з них; стійке функціонування соціальних інститутів, що забезпечує стабільний розвиток суспільства»

Закінчення табл. 1.1

1	2
В. Паламарчук [82]	«Недопущення умов, які сприяли б неприйнятному зниженню рівня життя верств населення і окремих соціальних груп, що обумовлює соціальну деградацію, а також забезпечення умов збереження соціальної перспективи для всіх верств населення»
В. Серебрянников, А. Хлоп'єв [83]	«Сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і відносин у суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей, способу життя відповідно до потреб прогресу, теперішніх і майбутніх поколінь»
О. Повстин, А. Самійло [84]	«Сукупність видів безпеки, що зумовлена структурою людської життєдіяльності, її сферами, відносинами окремих індивідів, груп людей, гарантує поліпшення якості життя для задоволення потреб людей, своєчасне й адекватне реагування держави та суспільства на кризові явища і протиріччя, що дедалі більше загрошуються»
А. Татаркін [85]	«Можливість і здатність держави забезпечувати стійку рівновагу соціально-економічної ситуації, якість життя населення на рівні відповідних стандартів, протистояти впливу зовнішніх і внутрішніх загроз при оптимальних витратах усіх видів ресурсів та невичерпному використанні природних чинників»
Р. Підлипна [54]	«Захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у соціальній сфері, при якій забезпечуються належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток і соціальний прогрес у суспільстві»

¹ Складено за джерелом [54, с. 276-277].

На думку В. Бульби та А. Мелякова, метою соціальної безпеки є забезпечення сталого й ефективного функціонування і розвитку особистості та суспільства в умовах мінливого внутрішнього і зовнішнього середовища. Для її досягнення потрібні розробка та реалізація системи соціальних гарантій, окремої державної політики, спрямованої на збереження і розвиток людського потенціалу, ефективне функціонування системи життєзабезпечення населення, узгодження інтересів і потреб усіх суб'єктів захисту.

Науковці, які пропонують наслідковий підхід до визначення соціальної безпеки, розглядають її не лише як певний стан рівноваги в суспільстві, але і як наслідок певних дій з боку держави, тобто комплексу заходів забезпечення соціальних інтересів і соціальних потреб громадян. Так, Е. Лібанова та С. Пирожков [77; 78] зазначають, що соціальна безпека є результатом ефективної соціальної політики. О. Білорус, В. Паламарчук [79; 82], В. Серебрянніков та А. Хлоп'єв [93, с. 93] підкреслюють взаємозв'язок соціальної безпеки і комплексу заходів щодо її досягнення. Л. Весельська, Н. Коленда [75; 76], О. Давидюк, В. Данилишин, В. Куценко, О. Повстин, А. Самійло, А. Татаркін [80; 81; 83-85] безпосередньо пов'язують із соціальною безпекою категорію якості життя, а П. Шевчук пропонує як базове поняття розглядати соціальні інтереси.

Таким чином, інтегроване *поняття соціальної безпеки* включає:

стан і можливості захищеності соціальних інтересів людини, суспільства, держави від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз соціальній та національній безпеці;

гарантії правового та інституціонального захисту інтересів суб'єктів соціальних відносин (людини, соціуму та держави) від загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, що забезпечуються за рахунок попередження соціальних ризиків (загроз, небезпек) та пом'якшення їх наслідків.

Соціальна безпека створює умови для безпечного розвитку суспільства, визначає пріоритети соціальної політики та є складовою національного ресурсу, багатства нації і держави. Суб'єктами соціальної безпеки є органи законодавчої влади,

центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та громадяни [86, с. 167].

З макроекономічної точки зору соціальна безпека являє собою систему управління соціальними ризиками для компенсації шкоди, зменшення або запобігання їх впливу на державу, суспільство та громадян. Як соціально-економічна категорія соціальна безпека охоплює відносини щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення визначених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

Концептуальні та стратегічні підходи до забезпечення соціальної безпеки громадян у контексті людського розвитку досліджує О. Власюк [87], соціальної безпеки регіону – В. Онищенко, Т. Завора, О. Чепурний [88, с. 166-186], а також С. Белай [89]. З позицій економіки, політології та соціології концепції соціальної безпеки розробляють М. Ліга, Д. Зеркалов, Г. Пирогов, В. Серебрянніков, А. Хлоп'єв [90-93].

У світовій практиці визначення соціальної безпеки має переважно прикладне, інструментальне значення, пов'язане зі створенням та функціонуванням державних систем соціальної підтримки людей із суспільно неадекватним низьким рівнем доходів або їх відсутністю [94, с. 185]. Чітко окреслений «безпековий» контент містять лише два словосполучення – власне у парадигмі безпеки (*social security*) та у значенні захисту (*social safety*). Вони включають практично ідентичний набір лексичних одиниць: безпека, забезпечення, захист, страхування та допомога (табл. 1.2). Англomовна термінологія у сфері соціальної безпеки дещо відрізняється у США. Так, для позначення системи підтримки бідних людей, які не мають гарантованого соціального мінімуму доходів, використовується *social assistance*, тоді як у США – *welfare*. Термін *social security* у США вживається як у значенні програми соціального страхування пенсіонерів та інвалідів, так і в більш широкому розумінні економічної безпеки суспільства в контексті випадків, коли люди стикаються з певними соціальними ризиками.

Таблиця 1.2 – Основні лексичні одиниці поняття «соціальна безпека» в англomовній термінології¹

Варіант визначення	Лексичні одиниці						
<i>Social safety</i>	Безпека	Забезпечення	Захист	Страховання	Допомога	Гарантії	Підтримка
<i>Social security</i>							
<i>Social protection</i>	Гарантії						
<i>Social insurance</i>							
<i>Social welfare</i>					Допомога		Добробут, благополуччя
<i>Social assistance</i>							Підтримка, сприяння
<i>Social provision</i>							Послуги
<i>Social services</i>						Служба, обслуговування	

¹ Складено автором.

У 1952 р. Міжнародна організація праці (МОП) прийняла Конвенцію 102 про соціальне забезпечення (мінімальні стандарти) [95], що визначає традиційні ризики втрати або зменшення доходу внаслідок об'єктивних обставин (хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва, професійного захворювання, утримання дітей, вагітності та пологів, інвалідності, втрати годувальника). Ці соціальні ризики враховуються при наданні соціальних виплат через систему соціального страхування, у фінансуванні якої беруть участь застраховані особи (*social insurance*). На думку деяких авторів, такий підхід є ду-

же вузьким, оскільки соціальне забезпечення не обмежується лише наданням грошових переказів, а спрямоване на забезпечення безпеки праці, здоров'я та соціальної участі [96].

Системні наукові наробітки щодо визначення індикаторів і порогових значень показників соціальної безпеки в Україні як складової національної безпеки належать таким ученим, як: А. Баланда [97], О. Білорус [98], О. Васильців [99], Л. Весельська [75], В. Горбулін [100] та А. Качинський [101], О. Давидюк [80], З. Живко [102], Б. Данилишин і В. Куценко [81], О. Ляшенко [103], З. Варналій [104], О. Ляш [105], О. Новікова [70], Г. Пастернак-Таранушенко [106], О. Повстин та А. Самійло [84], О. Хомра і Т. Русанова [71] та ін. Основними науковими результатами цих робіт стали розробка соціальних детермінант національної безпеки України, побудова системних показників соціальної безпеки, стратегічне планування індикаторів соціальної компоненти національної безпеки.

Реальне змістовне наповнення загального розуміння механізму забезпечення соціальної безпеки і доведення його до практичної імплементації можливі лише за умови комплексного врахування всіх складових соціальної безпеки. Перспективну змістовну структуру соціальної безпеки з точки зору використання у практичній діяльності запропоновано в роботах О. Новікової, І. Гнибіденка, А. Колота, Є. Ніколаєва [107; 108]. Автори виокремлюють три макроструктурні складові соціальної безпеки – соціальну безпеку держави, суспільства і людини, що тісно пов'язані та суттєво впливають одна на одну. О. Коваль [109] пропонує розглядати соціальну безпеку у традиційному (відсутність загроз для соціуму) та альтернативно-му (відсутність загроз з боку соціуму) розумінні. Це дає можливість зосередити подальшу увагу саме на соціальній безпеці суспільства. Н. Коленда [76] визначає механізм забезпечення соціальної безпеки як цілісну систему, функціонування якої спрямоване на перешкоджання виникненню, послаблення або подолання загроз соціальній безпеці та підвищення її рівня шляхом впливу органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та самих громадян на соці-

альні процеси в суспільстві, що пов'язано з використання ряду методів, заходів, інструментів і важелів з урахуванням загальноприйнятих принципів і критеріїв. У структурі цього механізму Н. Коленда виокремлює методи (економічні, організаційні, правові), ресурсне забезпечення (фінансове, нормативно-правове, інформаційне, кадрове), а також такі складові, як принципи, інституції, заходи, інструменти, важелі впливу [110].

Л. Шипілова визначає національну безпеку як «необхідний і динамічний стан відносної невразливості держави, що визначає характер взаємодії із зовнішнім середовищем і забезпечується переважно спільними зусиллями зовнішньополітичних, силових і координаційних державних органів із використанням різних засобів в умовах явного чи прихованого, прямого чи опосередкованого негативного впливу внутрішніх чинників на прийняття рішень у сфері забезпечення життєдіяльності та розвитку держави, а також системи забезпечення її безпеки» [111, с. 15].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» (від 19.06.2003 р. № 964-IV) метою національної безпеки визначено забезпечення сталого розвитку суспільства, а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Натомість у новій редакції Закону України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII) при визначенні національних інтересів надано пріоритет забезпеченню державного суверенітету України, а сталий розвиток замінено на прогресивний демократичний розвиток, безпечні умови життєдіяльності та добробут громадян.

Об'єктами національної безпеки виступають конституційні права та свободи людини, духовні й матеріальні цінності суспільства, його природні ресурси, інформаційне і навколишнє середовище; конституційний лад держави, її суверенітет, цілісність і непорушність кордонів.

В. Ліпкан зазначає, що «безпека – це захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз» [114, с. 57]. О. Дзьобань виокремлює зов-

нішню безпеку як захищеність національних інтересів, національних цінностей і способу життя від зовнішніх загроз і внутрішню безпеку, до якої належать суспільні відносини, пов'язані із запобіганням або усуненням загрози для життя і здоров'я людей, їх майна (власності) всередині країни [115, с. 40-41]. В. Коломієць та Р. Рудник вважають, що зовнішня безпека деякою мірою відображає сутність національної безпеки, тоді як внутрішня – громадської [116, с. 79].

О. Ярмиш трактує громадську безпеку як багаторівневий, різноспрямований, динамічний феномен, що відображає функціонально спроможні параметри діяльності системи спеціалізованих суб'єктів захисту населення від загроз (нейтралізації та запобігання їм) техногенного, криміногенного, іншого антропогенного і природничо детермінованого характеру, а також стан суспільного та особистого спокою, що ґрунтується на рівновазі між існуючими і потенційними загрозами та наявним і можливим станом захисту від них, при якому забезпечується нормальний прогресивний розвиток соціальних груп і населення держави в цілому, реалізація людського потенціалу [117, с. 241]. На думку В. Фатхутдінова, лише в деяких роботах громадська безпека розглядається як складова національної безпеки [118].

Сутність соціальної безпеки в широкому розумінні нерозривно пов'язана із загальним визначенням безпеки як складної системної соціальної категорії. В. Горин наголошує, що питання взаємозв'язку соціальних процесів та соціальної безпеки є малодослідженими [119, с. 53]. О. Сиченко вважає, що «в найбільш загальному розумінні соціальна безпека – це стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз» [120, с. 35]. М. Кальницька розглядає соціальну безпеку як складну багатофакторну категорію, що «характеризує стан захищеності соціальних інтересів людини, суб'єктів господарювання, суспільства і держави та, з одного боку, відображає здатність протистояти дестабілізації з боку різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинни-

ків, що створюють реальну загрозу стабільності в суспільстві, тобто загрозу виникнення соціальної напруженості, а з іншого – забезпечується (гарантується) системою соціального захисту і зрілістю соціальних інститутів у суспільстві» [121, с. 567]. Соціальна безпека відображає соціальні вимоги і гарантії запобігання небезпекам, загрозам особі (особиста безпека), суспільству (суспільна безпека), окремій групі (колективна, групова безпека) [122, с. 243]. А. Прохожев і Г. Ситник вважають за необхідне формування нових підходів до дослідження безпеки у світлі сучасних концепцій розвитку, що детермінують перехід від вузького поняття національної безпеки до всеосяжної концепції безпеки людини, тобто прагнення замінити безпеку країн і територій безпекою людей [123; 124].

У зв'язку з розумінням безпеки у широкому контексті, де пріоритетом виступає людина, має формуватися поняття соціальної безпеки як стану та можливостей захищеності соціальних інтересів людини, суспільства, держави від зовнішніх та внутрішніх загроз соціальній і національній безпеці.

1.3. Трансформації моделі соціальної безпеки у правовому полі національної безпеки

Перетворення національної безпеки з абстрактної політологічної категорії на базовий параметр практики державного управління [46, с. 23] в його широкому розумінні відбувається під впливом загальної теорії соціального управління – свідомого і цілеспрямованого впливу на суспільну систему в цілому або на її елементи. Для його здійснення застосовуються спеціальні управлінські підсистеми, основними функціями яких є регулювання, управління, врядування [61]. А. Файоль визначає зміст управління через поняття таких функцій або сутнісних моментів управління [62, с. 10], як організація, регулювання та координація, за допомогою яких здійснюється вплив на керованих суб'єктів. Множинність об'єктів та суб'єктів соціального управління зумовлює різноманітність його видів, до яких нале-

жить і державне управління, що забезпечує організаційний вплив з боку носіїв державно-владних повноважень на суспільні відносини з метою їх регулювання [63, с. 29, 31, 35; 64, с. 12].

Поняття державного управління та державного регулювання частково збігаються, оскільки вони спрямовані на впорядкування соціальних об'єктів та процесів. Водночас ці дві категорії мають значні відмінності, пов'язані з використанням специфічних засобів (методів) управлінського впливу. Державне регулювання є більш широким поняттям, ніж державне управління. Останнє являє собою певний вид діяльності органів держави, що має владний характер і передбачає вплив на об'єкти управління шляхом використання певних повноважень. Державне регулювання не може бути здійснене без застосування методів безпосереднього впливу на об'єкти управління, водночас його також пов'язують із використанням непрямих методів управлінського впливу (економічних, заохочення, стимулювання). Питання доцільності та ступеня застосування державного регулювання в економічній теорії розглядається в рамках класичної школи (А. Сміт, Т. Мальтус, Д. Рікардо, Дж. Мілль та ін.), що відстоює повне невтручання держави до ринкової економіки, монетаризму М. Фрідмана та його послідовників, які вважають за доцільне помірне непряме державне регулювання грошової сфери, а також кейнсіанства (Дж. Кейнс, П. Самуельсон та ін.) з ідеями необхідності безпосереднього державного втручання в економіку.

У сучасних наукових дослідженнях приділяється значна увага понятійному узгодженню термінів «управління», «врядування», «адміністрування», визначенню взаємозв'язків і відмінностей соціального та державного управління, державного правління і врядування, управління як адміністрування, а також розвитку пов'язаних із ними концепцій належного (доброго) врядування і публічного менеджменту. На пострадянських теренах щодо врядування як процесу вироблення й упровадження рішень закріпився термін «державне управління», тоді як у більшості країн зі стійкою і тривалою демократичною традицією використовують поняття «публічне адмініструван-

ня» (англ. *public administration*) (у значенні «суспільне» або «громадське»). Разом з урядуванням (англ. *government*) у значенні управлінської діяльності уряду або політичного (державного) правління, що передбачає ухвалення рішень, в останні десятиліття на Заході інтенсивно утверджується нове поняття врядування (англ. *governance*), яке, за словами Б. Джесопа, стосується не структур, а лише процесу і практики. Для позначення цього нового змісту використовується термін «публічне врядування» (англ. *public governance*), що містить конотацію горизонтального, мережевого розуміння «управління як взаємодії, співпраці та скеровування економіки та суспільства за допомогою певних колективних важелів», підкреслює «залучення до управлінської діяльності більшої кількості суб'єктів та її вихід за межі уряду» та розглядає публічне врядування як «справу інших суспільних суб'єктів – бізнесу та громадянського суспільства» [61].

К. Колесникова стверджує, що в парах «державний – публічний» та «управління – адміністрування» поняття публічного адміністрування є більш широким, ніж державного управління, оскільки перше містить такі додаткові дефініції, як суспільний, народний, загальнонародний, загальнодоступний, комунальний, відкритий, гласний, а також включає володіння, керівництво, організацію. Публічне адміністрування являє собою ієрархію адміністративних інституцій, які скоординовано вчиняють колективні дії в сфері законодавчої, виконавчої та судової влади для формування та реалізації державної політики, що мають істотні відмінності від управління приватними компаніями та, водночас, передбачають наявність зв'язків з приватним і громадським секторами. Якщо в державному управлінні об'єктом виступає держава, то в публічному адмініструванні – суспільство. Відповідно, ключовими елементами державного управління є держава і державна влада, а публічного адміністрування – суспільство та публічна влада. Публічне адміністрування виступає складовою публічного управління (врядування), що забезпечує зв'язок між державним та публічним управлінням (врядуванням) через організацію

втілення прийнятих рішень [65, с. 42-45]. Отже, державне управління (*government*), публічне адміністрування (*publicadministration*) та публічне управління (врядування) (*publicgovernance*) є органічно пов'язаними між собою складовими соціального управління.

В основу публічного управління покладено, принаймні, три глобальних підходи:

ринково-ліберальний, сформульований у концептуальних моделях нового менеджменту, що спирається на ринкову модель, «байдужу до політики», де громадянин виступає в ролі споживача або клієнта;

комунітарно-ліберальний, що розвиває концепції «політичних мереж» і спирається на розвиток договірних структурних відносин між політичними інститутами держави і суспільства, визнання рівності громадян та інших суб'єктів мережових взаємодій;

демократичного громадянства, заснований на особливому «рецептивному» («сприйнятливому») адмініструванні, покликаною служити громадянину, а не клієнту або споживачу (до останнього напряму належать концепції «менеджменту участі» та «рецептивного адміністрування»).

У рамках історичного підходу йдеться про зміну трьох парадигм у теорії управління. Із кінця XIX ст. до 40-50-х років XX ст. у західноєвропейських країнах паралельно із становленням демократії розвивалася концепція «раціональної бюрократії» (М. Вебер). На відміну від традиційної (патримоніальної) бюрократії, вона заснована на принципах професіоналізму і меритократії, раціональної організації та ефективності дії. У 1960-70-х роках задля подолання негативних наслідків бюрократизації виникла більш відкрита і гнучка концепція «нового публічного менеджменту», а з 1980-90-х років розпочалося впровадження публічного врядування (*governance*), що згодом трансформувалось у «добре (або належне, нове) врядування» (*good governance*). Останнє робить акцент на процесах і взаємовідносинах «розбудови поліцентричних форм ефективного та гнучкого регулювання соціальної сфери зі зменшеною

ієрархією та за участі приватного і громадського секторів. «Добре (належне, нове) врядування «кидає виклик» політичній владі як єдиному центру прийняття рішень, утверджує можливість (особливо у глобальному вимірі) реалізації «врядування без уряду», де все більшої ваги набуває громадськість як суб'єкт врядування, розширюється коло суб'єктів управління з боку громадянського суспільства та бізнесу, провідною стає суспільна потреба у налагодженні інформаційно-комунікативної взаємодії із соціумом задля врахування наявних запитів і надання більш якісних послуг населенню. Тим самим добре врядування наближається до суспільного самоврядування та моделі «деліберативної», або «дорадчої», демократії. Концепція доброго врядування по-новому формулює принципи та критерії належного врядування – це не лише впорядкованість і раціональність, ефективність, підзвітність і підконтрольність, але і відкритість, доступність (інклюзивність), чутливість до вимог громадян, їх потреб і запитів, а отже – справедливість. Добре врядування являє собою демократичне врядування. Саме демократичним режимам властивий акцент на суспільному саморегулюванні, тоді як недемократичні системи наголошують на наведенні ладу державою» [61].

А. Колодій відзначає характерні риси нової моделі публічного врядування, що уможливує та полегшує колективні дії через спільно прийняті рішення переважно шляхом горизонтальної координації. Це означає: а) звуження обсягу урядових функцій, частина яких стає надбанням суспільства; б) зміни стилю управлінської діяльності – замість розпоряджень «згори-вниз» здійснюється координація по горизонталі, уряд лише скеровує інші суспільні суб'єкти; в) залучення всіх зацікавлених сторін до управління, завдяки чому підвищується легітимність, ефективність і результативність управлінського процесу. Модель нового врядування не скасовує такого виду управлінської діяльності, як публічне адміністрування, що залишається професійною складовою процесу управління. Але ключові функції (визначення напрямку розвитку, прийняття й упровадження загальнозначущих рішень, вироблення та здійснення

публічної політики), що завжди були прерогативою насамперед виконавчої, а також законодавчої гілок влади, в умовах нової моделі врядування все більше переходять до суспільства. Нова парадигма впливає з необхідності «роздержавлення» управлінських функцій, включення до процесу управління всіх зацікавлених сторін: уряду, бізнесу, громадянського суспільства, інших суспільних суб'єктів – в інтересах кращої керованості, вищої ефективності та більшої легітимності управлінської діяльності [66].

У процесі переходу від суспільства модерну (індустріального) до постмодерну (суспільства ризику) українській соціум перебуває в ситуації підвищеного рівня небезпеки і дефіциту стабільності, спричиненій зовнішніми викликами для незалежності держави, пов'язаними з агресією Російської Федерації на сході України та анексією АР Крим. Це актуалізує завдання забезпечення національної, соціальної, суспільно-політичної, воєнної, інформаційної, культурної, громадської безпеки.

У прийнятому в 2003 р. Законі України «Про основи національної безпеки України» (від 19.06.2003 р. № 964-IV) поняття національної безпеки визначено в широкому соціально-гуманітарному контексті.

Однак у 2018 р. у Законі України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII) відбулася зміна концептуального розуміння національної безпеки. Наслідком цього стало звуження сфери національної безпеки з перенесенням змістовних акцентів із соціально-гуманітарного на воєнно-політичне її трактування (табл. 1.3).

Так, у сучасному визначенні національної безпеки 2018 р. на перший план поставлено захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу і лише після цього – інших національних інтересів України, до яких належать життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави.

Таблиця 1.3 – Еволюція визначення національної безпеки в законодавстві України ¹

Закон України	Визначення
1	2
<p>«Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV</p>	<p>«Ст. 1. Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології та навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам»</p>

1	2
<p>«Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII</p>	<p>«Ст. 1. 9) національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; 10) національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут її громадян».</p> <p>«Ст. 3. п. 5. Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України»</p>

¹ Складено за джерелами [112; 113].

У 2003 р. було визначено вичерпний перелік сфер життєдіяльності суспільства, в яких забезпечується виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам. У 2018 р. законодавством унормовано, що загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у стратегіях національної, воєнної безпеки, кібербезпеки та інших документах з питань національної безпеки і оборони.

Об'єктивною передумовою зміни законодавчого поля стало збільшення потреби в захисті національного суверенітету і територіальної цілісності країни від загроз, пов'язаних з анексією АР Крим і збройною агресією Російської Федерації проти України. Однак під впливом цього важливого негативного чинника країна зробила вимушений реверсний крок про-

ти постмодерного тренду щодо розширення соціально-гуманітарного трактування безпеки.

Закон України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII) [113] містить визначення національної, державної, воєнної та громадської безпеки (табл. 1.4). При цьому захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу є предметом як національної, так і державної та воєнної безпеки. Воєнна безпека забезпечує захист від воєнних загроз, тоді як державна – від загроз невоєнного характеру. У забезпеченні громадської безпеки беруть участь органи державної влади та місцевого самоврядування, а також громадянське суспільство.

Таблиця 1.4 – Основні елементи законодавчого визначення окремих видів безпеки ¹

Національна безпека	Державна безпека	Воєнна безпека	Громадська безпека
Захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу			
та інших національних інтересів України	та інших життєво важливих національних інтересів		Захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації та захисту національних інтересів
від реальних та потенційних загроз	від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру	від воєнних загроз	від впливу загроз

¹ Складено за джерелом [113].

У сучасному законодавчому полі України (2018 р.) національна безпека виступає інтегральною синтетичною категорією, що поєднує державну, громадську та воєнну безпеку. Порівняльний аналіз змістовного навантаження нормативних визначень державної та громадської безпеки, а також результатів наукових досліджень із даної проблематики дозволяє розглядати соціальну безпеку як категорію, що включає державну і громадську безпеку. Отже, в загальному розумінні соціальна безпека може розглядатися як захищеність від невоєнних реальних і потенційних загроз суверенітету й територіальної цілісності держави, її демократичного конституційного ладу, прав і свобод людини, національних інтересів громадянина, соціуму та держави, що забезпечує розвиток демократії, добробут і безпечні умови життя.

Література до розділу 1

1. Oxford Advanced Learner's Dictionary (1995). URL: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/security> (дата звернення: 20.06.2016).

2. Maslow, A.H. (1943) A theory of human motivation // *Psychological Review*. Vol. 50, No. 4, pp. 370-396.

3. Горбатюк С.Є. Еволюція феномену безпеки: від стародавніх політико-правових учень – до сучасної наукової думки // *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2016. № 2. С. 28-35.

4. Платон. Держава; пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.

5. Платон. Диалоги; пер. с древнегреч. / ред. А.Ф. Лосев. М.: Мысль, 1986. 608 с.

6. Аристотель. Політика; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.

7. Epicuro, *Opere*, a cura di G. Arrighetti (1960). Torino, 2 ed. 490 p.

8. К. Меркотан. Демокрит // *Політична енциклопедія*. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

9. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. / НЮУ ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2014. 344 с.

10. Аквинский Ф. О правлении государей // Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе (VI-XVII вв.). Л. : Наука, Ленингр. отд., 1990. С. 234-244.

11. Лига М.Б., Павлова Н.С., Щеткина И.А. Социальная безопасность молодежи: организационно-управленческое обеспечение: монография. URL: <http://www.rae.ru/monographs/161> (дата звернення: 12.10.2016).

12. Макиавелли Н. Государь: сочинения. М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 2001. 656 с.

13. Гроций Г. О праве войны и мира : репринт с изд. 1956 г. – М. : Ладомир, 1994. 196 с.

14. Гоббс Т. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної; пер. з англ. Р. Димерець та ін.; наук. ред. Т. Польська. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с.

15. Спиноза Б. Политический трактат URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/spinosa_polit (дата звернення: 17.05.2017).

16. Кочарян М.Т. Поль Гольбах. – М.: Мысль, 1978. 192 с.

17. Марат Ж.-П. Избранные произведения: в 2 т. / Т. 2. М., 1956. С. 11-54.

18. Новгородцев П.И. Кант и Гегель в их учениях о праве и государстве : два типических построения в области философии права, 1901. 240 с.

19. Гегель Г. Философия права. М. : Мысль, 1990. 524 с.

20. Варналій З.С., Білик Р.Р. Економічна безпека та конкурентоспроможність регіонів України : монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 454 с.

21. Декларация независимости Соединенных Штатов Америки: трактат. URL: <https://usa-info.com.ua/symbol/declaration.html> (дата звернення: 24.06.2017).

22. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / сост.: Г.П. Сытник,

В.И. Абрамов, В.Ф. Смолянюк и др.; под общ. ред. Г.П. Сытника. Киев : НАГУ, 2012. 496 с.

23. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. М.: Прогресс-традиция, 2000. 384 с.

24. Beck, U. (1993) Die Erfindung des Politischen. Frankfurt: Suhrkamp. 350 s.

25. Трояник В.М. Суспільство ризику як суспільство споживання (у контексті трансформації політичного). URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2011/175-163-20.pdf> (дата звернення: 20.09.2017).

26. Луман Н. Понятие риска // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. 1994. № 5. С. 135-160.

27. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность // Тезис. 1994. № 5. С. 116-134.

28. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь мир, 2004. 120 с.

29. Кравченко С.А. Социология риска и безопасности: учебник и практикум для академического бакалавриата. М.: ЮРАЙТ, 2016. 302 с.

30. Карагіоз Р.С. Головні ознаки «суспільства ризику» в епоху постмодерна. URL: <http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/seksiya-9-multikulturalizm-ta-globalizatsiya-v-politichno-mu-protsezi-evropi-urajini-ta-svitu/152-golovni-oznaki-suspilstva-riziku-v-epokhu-postmoderna> (дата звернення: 20.09.2017).

31. Чорна О.О. Особливості функціонування поняття «безпека» // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. 2012. Вип. 19. С. 161-167.

32. Пасічник В.М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою // Демократичне врядування. 2011. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_7 (дата звернення: 03.04.2017).

33. Hasegawa, S. (2001) Development Cooperation. Presented in the UNU Global Seminar on Global Issues and the United Nations, Nov.20, 2001, New York, US.

34. Новак І.М., Калашнікова Т.М. Дослідження взаємозв'язку сталості людського розвитку і стабільності держави // Демографія та соціальна економіка. 2016. № 3 (28). С. 94-107.

35. Кістяківський Б.О. Вибране. К.: Абрис, 1996. 512 с.

36. Сидорина Т.Ю. «Социальное рыночное хозяйство» Германии и проблема систематизации моделей социальной политики // Историко-экономические исследования. 2006. Т. 7. № 2. URL: http://jh.isea.ru/2006--7_2/1_3.asp (дата звернення: 20.09.2017).

37. Кудюкин П. Наиболее реалистический вариант для России – субсидиарное государство. URL: <http://www.hse.ru/prensa2002> (дата звернення: 20.09.2017)

38. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства [Капустин Б.Г., пер., предисл., прим.]. М.: РОССПЭН, 1998. 415 с.

39. Буземайер М., Келлерман К., Петрінг А., Штухлік А. Політичні позиції щодо європейської економічної та соціальної моделі: мозаїка інтересів // Діалог: соціальна Європа; пер. з нім. А.В. Роліка. Вип. 4. К.: Заповіт, 2007. 50 с.

40. Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? К.: Заповіт, 2006. 43 с.

41. Esping-Andersen, G. (1990) The Three Worlds of Welfare Capitalism [Три світи капіталізму добробуту] Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd. 249 p.

42. Ярская В.Н. Социальная политика, социальное государство и социальный менеджмент: проблемы анализа // Журнал исследований социальной политики. 2003. №1. С. 11-28.

43. Альбер М. Капитализм после капитализма. СПб: Экономическая школа, 1998. 296 с.

44. Алпатов Г.М. У истоков социального государства: У. Беверидж // Вестник Пермского университета. 2009. № 1. С. 92-97.

45. Калетнік Г., Козловський С., Козловський В. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави // Економіка України. 2012. №7. С. 16-25.

46. Полтораков О. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі // Політичний менеджмент. 2009. № 5. С. 19-28.

47. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. JCS, 1989. 633 p. URL: [http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp1_02\(00\).pdf](http://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp1_02(00).pdf) (дата звернення: 05.11.2016).

48. Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 228 с.

49. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Политические исследования. 1997. № 4. С. 6-32.

50. Шемшученко Ю.С. Безпека національна // Юридична енциклопедія: в 6 т.; редкол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Українська енциклопедія, 1998. Т. 1. 672 с. URL: http://leksika.com.ua/15030802/legal/bezpeka_natsionalna (дата звернення: 20.09.2017).

51. Адміністративне право. URL: <http://bibliograph.com.ua/administrativnoe-pravo-1/89.htm> (дата звернення: 20.09.2017).

52. Ліпкан В.А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України Ліпкан // Право і Безпека. 2003. Т. 2, № 4. С. 57-60.

53. Енциклопедія сучасної України (2014). URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=41559 (дата звернення: 05.11.2016).

54. Підлипна Р.П. Методологічні засади тлумачення дефініції «соціальна безпека» // Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.2. С. 275-280.

55. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD); уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

56. Новий тлумачний словник української мови. – Т. 3. К.: Акапіт, 1999. 380 с.

57. Енциклопедія Сучасної України. Т. 2 / НАН України, редкол.: Дзюба І.М. (співголова) та ін. Київ, 2003. 871 с.

58. Бельков О.А. Понятийно-категориальний апарат концепції національної безпеки // *Безопасность : информ. сб.* 1994. № 3(19). С. 91-93.

59. Заплатинський В.М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «безпека» // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини.* 2012. Вип. 5. С. 90-98.

60. Павленко С.З. Безопасность региона и безопасность большого города: политологические аспекты проблемы. UEL: http://www.md.mos.ru/conf/safety/sec_1/pav.htm (дата звернення: 15.01.2018).

61. Енциклопедія державного управління у 8 томах. Т. 8: Публічне врядування / наук. ред. колегія: В.С. Загорський (голова), С.О. Телешун (співголова) та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів, 2011. 630 с. URL: <http://political-studies.com/?p=1286> (дата звернення: 22.09.2017).

62. Файоль А. *Общее и промышленное управление*; пер. Б.В. Бабина-Кореня. М.: Центр. ин-т труда, 1923. 122 с.

63. Білокур Є.І. Функції державного управління: поняття, особливості, правове регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад." Одеса, 2015. 194 с.

64. *Державне управління: теорія і практика* / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

65. Колесникова К. Співвідношення державного управління та публічного адміністрування у процесі суспільної трансформації. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-3/doc/1/06.pdf> (дата звернення: 15.01.2018).

66. Колодій А. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем // *Демократичне врядування.* 2012. Вип. 10. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik10/fail/Kolodij.pdf. (дата звернення: 15.01.2018).

67. Декларація соціального прогресу та розвитку URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_116 (дата звернення: 05.11.2016).

68. Благун І.Г., Кушнірчук Ю.М., Підлипна Р.П. Соціальне страхування : навч. посіб.; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : СПОЛОМ, 2015. 270 с.

69. Минин Б.А. Возвратное право и социальная безопасность. М., 2000. 198 с.

70. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

71. Хомра О.У., Русанова Т.Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії. Проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама. 2004. № 1. URL: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue> (дата звернення: 18.06.2017).

72. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики: навч. посіб. К.: Вид-во МАУП, 2002. 200 с.

73. Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів: Світ, 2003. 400 с.

74. Механізми забезпечення соціальної безпеки на рівні регіону: практика реалізації: монографія / В.Г. Бульба, С.О. Горбунова-Рубан, А.В. Меляков та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків: ХарРІ НАДУ "Магістр", 2010. 445 с.

75. Весельська Л.А. Соціальна безпека: проблема визначення // Науковий вісник академії муніципального управління: зб. наук. праць. Сер. Управління. 2010. Вип. 3. С. 457-461.

76. Коленда Н.В. Соціальна безпека населення та її основні складові // Modern directions of theoretical and applied researches. 2013. March. URL: <http://www.sworld.com.ua> (дата звернення: 22.09.2017).

77. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист : навч. посіб. із соц. політики. К. : Основи, 2004. 491 с.

78. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 25-32.

79. Глобалізація та безпека розвитку: монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. – К. : Вид-во КНЕУ, 2001. 733 с.

80. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників; Міністерство праці та соціальної політики України, Центр перспективних досліджень, 2006. URL: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=art (дата звернення: 05.07.2016).

81. Данилишин Б., Куценко В. Соціальна безпека – підрунтя сталого розвитку // Вісник Національної академії наук України : зб. наук. праць. 2010. № 1. С. 20-28.

82. Паламарчук В.М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ. К.: Вид-во Нац. ін-ту стратегічних досліджень, 1993. Вип. 11. 31 с.

83. Куценко В.І., Удовиченко В.П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. 652 с.

84. Повстин О., Самійло А. Соціальна безпека суспільства як фактор впливу на розвиток особистості // Збірник статей VI Всеукраїнської наукової конференції «Гуманітарні аспекти формування особистості», 27 квітня 2012 р. Львів: ЛДУ БЖД, 2012. С. 215-223.

85. Качество жизни и экономическая безопасность России; под ред. А.И. Татаркина, В.А. Черешнева. Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2009. С. 157-158.

86. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Ін-т економіки промсті. К.; Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

87. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. К. : НІСД, 2016. 528 с.

88. Онищенко В.О., Завора Т.М., Чепурний О.В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2015. 274 с.

89. Белай С.В. Концепція стратегії соціально-економічної безпеки регіонів України. URL: <http://82-117-235-189.gpon.sta.kh.velton.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/04.pdf> (дата звернення: 18.06.2017).

90. Лига М.Б. Социальная безопасность и качество жизни: концептуальный анализ // Ученые записки ЗабГУ. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-bezopasnost-i-kachestvo-zhizni-kontseptualnyy-analiz> (дата звернення: 08.11.2016).

91. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность : монография. К. : Основы, 2012. 532 с.

92. Пирогов Г. Концепция социальной безопасности. URL: http://observer.materik.ru/observer/N09_97/010.htm (дата звернення: 15.01.2018).

93. Серебрянников В.В., Хлопьев А.А. Социальная безопасность России; под общ. ред. В.Н. Иванова, Р.Г. Яновского; Ин-т соц.-полит. исслед. Рос. акад. наук. М. : МНИИПУ, 1996. 352 с.

94. 1001 financial words you need to know (2003) / David Bach, editor. New York : Oxford University Press. 237 p.

95. Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (N 102). NORMLEX Information System on International Labour Standards. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312247 (дата звернення: 05.11.2016).

96. Vrooman, J.C. (2009) Rules of Relief; Institutions of Social Security, and Their Impact. Transaction Publishers. The Netherlands Institute for Social Research. pp. 111-126.

97. Баланда А. Соціальні детермінанти національної безпеки України. К.: Вид-во Національної бібліотеки ім. Вернадського, 2008. 413 с.

98. Білорус О., Маслова-Лисичкіна Н. Глобалізація розвитку і соціальна безпека // Віче. 2001. № 5. С. 22-44.

99. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: монографія. Львів: Арал, 2008. 368 с.

100. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. К.: НІСД, 2011. 288 с.

101. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. К., 2003. 472 с.

102. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2012. 544 с.

103. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. К. : НІСД, 2015. 348 с.

104. Варналій З.С., Буркальцева Д.Д., Сасенко О.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія. К.: Знання України, 2011. 209 с.

105. Ляш О.І. Принципи побудови індикаторів соціальної безпеки. URL: http://ea.donntu.edu.ua/bitstream/123456789/21940/1/PRYNCYPY_POBUDOVY_INDYKATORIV_SOCIAL%27NOYI_BEZPEKY_Ilyash.pdf (дата звернення: 08.11.2016).

106. Пастернак-Таранушенко Г. Безпека: система, підсистема, оцінки, нова зброя // Економіка України. 2000. № 12. С. 53-57.

107. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.; за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. К.: КНЕУ, 2006. 292 с.

108. Ніколаєв Є.Б. Предмет соціальної безпеки // Вчені записки: зб. наук. праць; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана" ; відп. ред. А. Ф. Павленко. 2012. Вип. 14. Ч. 1. С. 30-36.

109. Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір. наук. доп. К.: НІСД, 2016. 34 с.

110. Коленда Н.В. Сутність механізму забезпечення соціальної безпеки населення // Економічні науки. Серія «Еко-

номіка та менеджмент»: зб. наук. пр. Луцького нац. техн. ун-ту. Вип. 9 (34). Ч. 1. Луцьк, 2012. С. 142.

111. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис. ... к. політ. н.: 21.01.01; Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки. К., 2007. 20 с.

112. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.

113. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII // Офіційний вісник України. 2018. № 55. Ст. 1903.

114. Ліпкан В.А. Безпекознавство: навч. посіб. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. 208 с.

115. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): монографія. Х.: Константа, 2006. 440 с.

116. Коломієць В.Ф., Рудник Р.М. Місце громадської безпеки в системі національної безпеки. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/p09/7.pdf> (дата звернення: 20.09.2017).

117. Ярмиш Н.О. Поняття громадської безпеки // Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. №3 (11). С. 236-241.

118. Фатхутдінов В.Г. Громадська безпека з позицій аксіологічного підходу. URL: <http://goal-int.org/gromadska-bezpeka-z-pozicij-aksiologichnogo-pidxodu> (дата звернення: 17.01.2018).

119. Горин В. Сутність соціальної безпеки: фінансові та організаційно-правові аспекти // Світ фінансів. 2007. № 4. С. 52-57.

120. Сиченко О.О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. Державне управління. 2012. Т. 186. Вип. 174. С. 34-38.

121. Кальницька М.А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження // Глобальні та національні проблеми економі-

ки; Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського. 2017. Вип. 17. С. 566-571.

122. Афоніна О. Соціальна безпека: проблеми становлення соціального партнерства в Україні // Соціальна і гуманітарна політика: вісник НАДУ. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-4-32.pdf> (дата звернення: 19.06.2017).

123. Общая теория национальной безопасности : учебник / А.В. Возженников, Н.В. Кривельская, И.К. Макаренко и др.; под общ. ред. А.А. Прохожева. М.: Изд-во РАГС, 2005. 338 с.

124. Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія; за заг. ред. Г.П. Ситника. Хмельницький; К.: Кондор, 2007. 616 с.

125. Іляш О.І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір: монографія; Львівська комерційна академія. Львів: ПАІС, 2012. 591 с.

126. Горбулін В.П. Хроніки передбачень: 2006-2017. Харків: Фомо, 2017. 255 с.

127. Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 336 с.

128. Загорський В.С. Прогнозування та управління соціально-економічними процесами в регіоні: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016. 240 с.

129. Гбур З.В. Інструменти державного управління економічною безпекою держави // Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління. 2018. № 1. С. 93-97.

130. Гбур З.В. Економічна безпека України в сучасних умовах // Інвестиції: практика та досвід. Серія: Державне управління. 2018. № 2. С. 97-101.

РОЗДІЛ 2. БАГАТОРІВНЕВА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ

2.1. Соціальна безпека людини: зовнішні та внутрішні чинники регулювання

Сьогодні актуальність забезпечення соціальної безпеки людини, держави, суспільства є пріоритетним завданням для України в умовах посилення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці. Соціальна безпека людини в Україні закріплена на конституційному рівні. Так, згідно з Конституцією Україна «є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою» (ст. 1); «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3); «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3), «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (ст. 21); «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (ст. 22) [1].

Тому постійним об'єктом соціальної безпеки держави виступає людина, її життєво важливі потреби, права, свободи та інтереси. Об'єктами соціальної безпеки держави є слабозахищені соціальні верстви, групи, спільноти. Їх соціальна захищеність визначається ефективністю соціальної політики, яка регулює відносини між державою, суспільством (спільнотами) та людиною. Основу такого регулювання становить система соціальних гарантій, які мають забезпечувати реалізацію передбачених Конституцією соціальних прав і свобод людини [2]. Основні права та свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співто-

вариства і тому мають глобальне значення. Про це свідчать Статут ООН, однією із засновників (фундаторів) якого є і Україна [3], Загальна декларація прав людини 1948 р. [4], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [5], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [6], Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. [7], Європейська Конвенція про захист прав людини 1950 р., [8], Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. [9], та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина [10].

Безпека людини є ключовою складовою стратегічного напрямку, визначеного ООН як сталий людський розвиток. Він передбачає поліпшення якості життя людей за такими сферами: соціальне та економічне забезпечення; екологічно сприятливе середовище для життя; підвищення безпеки життя; покращення стану здоров'я. Сьогодні в Україні ПРООН здійснює цілеспрямовану діяльність щодо зміцнення особистої та громадської безпеки, зменшення напруженості в українському суспільстві, запобігання конфліктам, забезпечення захисту прав людини та зміцнення довіри до держави для посилення здатності країни протистояти кризам. Як зазначено в доповіді ПРООН «Безпека та правосуддя в Україні» (*Security and justice in Ukraine*) [11], рівень територіальної громади є базовим у забезпеченні безпеки людини. На думку міжнародної експертної спільноти, діяльність поліції, місцевих органів влади, інститутів громадянського суспільства та інститутів правосуддя є більш чутливою до потреб місцевого населення, конкретної людини, що виступає важливим компонентом у процесі конструктивної трансформації відносин між особистістю, громадою та державними установами для забезпечення безпеки і правосуддя в Україні.

Реформи, які започатковуються в соціально-економічній сфері України, мають передусім підвищувати рівень соціальної безпеки людини, держави та суспільства заради формування безпекового простору в Україні – державі, регіонах, грома-

дах, трудових колективах, громадських організаціях, родинях. Це вельми необхідно для збереження і зміцнення української нації, що, у свою чергу, потребує відповідних умов: забезпечення соціального порядку, політичної та соціальної стабільності, гідного рівня життя і добробуту громадян; розвитку духовності, інтелектуального потенціалу українського народу, формування конструктивних солідарних взаємовідповідальних відносин між основними соціальними суб'єктами – громадянами, суспільством, державою, владою, бізнесом. Солідарна відповідальність має стати підґрунтям суспільних відносин у країні щодо забезпечення соціальної безпеки і людини, і суспільства, і держави, дієвим механізмом реалізації конституційних прав та гарантій громадян України.

Систематизація визначень вітчизняними вченими сутнісних ознак категорії «соціальна безпека» свідчить, що фахівці, як правило, не досліджують проблеми соціальної безпеки людини відокремлено від категорій соціальної безпеки держави та суспільства. У наукових працях вони органічно поєднуються і досліджуються у взаємозв'язку та взаємообумовленості. Визначення категорії «соціальна безпека людини» міститься в наукових працях Е. Лібанової, О. Новікової, А. Баланди, В. Куценко, В. Удовиченко, О. Давидюк, Є. Крихтіна, Б. Мініна, О. Сиченко, Т. Русанової, О. Хомри, В. Серебряннікова, Д. Зеркалова, О. Арламова, В. Тихого та ін. (табл. 2.1).

Отже, незважаючи на багатоплановість визначень поняття «соціальна безпека людини», воно потребує уточнення. Авторські наукові напрацювання [22] дозволяють розглядати соціальну безпеку людини як певний рівень забезпеченості її основних потреб, стан захищеності життєво важливих прав, свобод і соціальних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, який забезпечується через створення безпекового середовища (відповідних умов) як самою людиною, так і державою, суспільством. Забезпечення соціальної безпеки людини – багатоплановий процес: з одного боку, це функція соціальної сфери

Таблиця 2.1 – **Визначення поняття «соціальна безпека людини (особи)» вітчизняними науковцями**

Автор	Визначення
1	2
Е. Лібанова [12]	Стан соціальної захищеності людини, особи, який забезпечується ефективною соціальною політикою держави; є результатом реалізації політики соціального захисту
О. Новікова [13]	Стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливу загроз національній безпеці, що є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність
А. Баланда [14]	Захищеність особи, соціальної групи, суспільства від загроз їх життєвим інтересам, правам, свободам. Постійним об'єктом соціальної безпеки є особа, її життєво важливі права і свободи у соціальній сфері життєдіяльності суспільства: право на гідний рівень життя, на працю та її оплату, освіту, відпочинок, гарантований соціальний захист з боку держави
О. Давидюк [15]	Забезпечення певної якості життя людини і суспільства, всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, завдяки чому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і соціальних благ
Т. Русанова, О. Хомра [16]	Стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих інтересів особи і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз
Б. Мінін [17]	Стан суспільства, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і наданих соціальних благ – матеріальних, санітарно- епідеміологічних, екологічних, психологічних та інших, що визначають якість життя людини і суспільства

Закінчення табл. 2.1

1	2
В. Куценко, В. Удовиченко [18]	Стан захищеності життєво важливих прав і свобод громадян, соціальних інтересів українського суспільства від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання та система суспільно-політичних заходів, яка забезпечує цю захищеність (с. 10), безпека для людини – це захист середовища, в якому вона живе, – подолання бідності, повага до прав та свобод людини
О. Сиченко [25]	Стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз
Є. Крихтін [19]	Комплекс правових та соціальних гарантій з боку держави, які дозволяють людині найефективніше функціонувати в межах певної суспільно-політичної формації
Д. Зеркалов, О. Арламов [20]	Стан захищеності особистості, соціальної групи, спільноти від загроз порушення їх життєво важливих інтересів, прав та свобод
Декларація про державний суверенітет України [21]	Стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз

життєдіяльності держави та суспільства, які через систему соціального захисту дбають про умови життєдіяльності та життєзабезпечення своїх громадян, їх основних конституційних прав, а з іншого – людини, яка має нести відповідальність за власну безпеку, докладати максимальних зусиль для життєзабезпечення себе і своєї родини, не завдаючи шкоди, знати свої права і свободи, дбати про їх дотримання, виконувати свої обов'язки.

Соціальна безпека людини будується одночасно через вплив як зовнішніх, так і внутрішніх чинників:

зовнішні чинники, які значною мірою визначають безпекове середовище людини (громадян) у нашій країні, – це ті важелі та інструменти, якими держава та суспільство впливають і забезпечують соціальний захист і безпеку своїм громадянам (стабільність суспільно-політичного і соціально-економічного стану в державі, забезпечення гідного рівня життя, гідної оплати праці, мінімізація загроз життю та здоров'ю людини, безпечне соціальне середовище, доступ до якісних освітніх та медичних послуг, доступність житла, гарантованість продовольчої безпеки тощо);

внутрішні чинники безпекового середовища утворюються самою людиною для власної соціальної захищеності через те, на що вона сама впливає – її усвідомленість щодо цінності життя, самозбереження, самозахисту та саморозвитку, власна відповідальність за своє (та своєї родини) життя, здоров'я, благополуччя, її внесок у суспільну безпеку тощо (рис. 2.1).

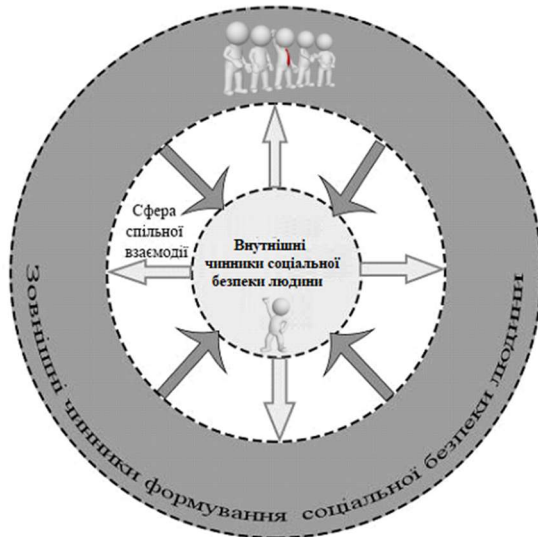

Рисунок 2.1 – **Зовнішні та внутрішні чинники формування безпекового середовища людини**
(складено автором)

Проблема безпеки завжди залишається актуальною як для людини, так і для держави та суспільства загалом. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною потребою, умовою для нормальної безпечної життєдіяльності людини. Безпека є провідною базовою потребою людини, яка стоїть на другій сходинці за пріоритетністю після фізіологічних потреб, згідно з теорією потреб А. Маслоу [23, 24] (рис. 2.2).

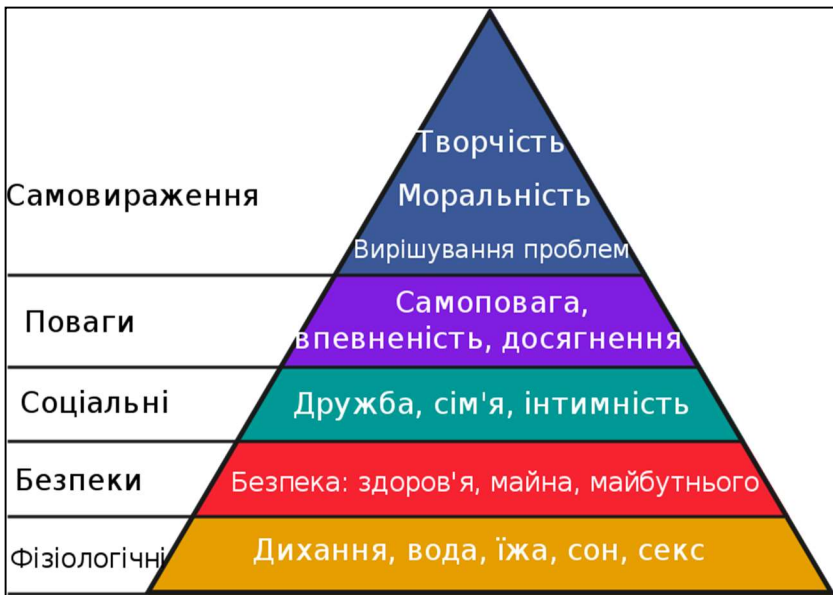

Рисунок 2.2 – Позиція потреб у безпеці в ієрархічній структурі піраміди потреб людини А. Маслоу [24]

Потреба в безпеці передбачає наявність такого зовнішнього соціального порядку і такої внутрішньої самоорганізації, які здатні забезпечувати та підтримувати безпекове середови-

ще на належному рівні для людини – мати задовільні умови для життя та праці, підтримки та зміцнення здоров'я. Одним із критеріїв соціальної безпеки людини в суспільстві та державі є забезпечення можливостей громадян реалізовувати свої права, здатність до самовираження на особистісному, груповому, суспільному рівнях. Діяльність держави і влади щодо забезпечення такого порядку є провідною і для людини, і для соціальних груп (у першу чергу малозабезпечених), і для спільнот, і для нації загалом [26]. Реалізація потреби в безпеці та відчуття соціально-економічної захищеності є одними з першочергових та необхідних умов для розвитку людини та суспільства в цілому. Саме через задоволену потребу в безпеці людина має можливість повноцінно жити, бути здоровою, самореалізовуватися, розвиватися у фізичному, психічному, емоційному, соціальному, інтелектуальному, духовному планах.

Співвідношення зовнішніх та внутрішніх чинників формування та функціонування безпекового середовища людини в Україні є неоднозначним. Починаючи з 2014 р. і до сьогодні Україна та її громадяни перебувають у стані значних небезпек, в умовах невизначеності та нестабільності, адже різко знизився рівень безпеки держави, суспільства та рівень соціальної захищеності людини. Це викликано впливом значних загроз національній, економічній, соціальній, інформаційній безпеці України, особистісній безпеці людини, пов'язаними зі збройним конфліктом на сході України та анексією Криму. Соціальна безпека людини (СБЛ) стала набувати нових рис та ознак. Так, до подій 2014 р. СБЛ була спрямована на поліпшення умов та рівня життя населення, подолання бідності, забезпечення якості трудового життя, зниження демографічної кризи, формування умов для соціальної рівності, збільшення можливостей здобуття гідної освіти та збереження свого здоров'я тощо. Після 2014 р. різко зросли потреби у збереженні життя та здоров'я людини, а також цінність людського життя і цінність активної громадянської позиції. Одночасно

актуалізувалася проблема відпливу людського капіталу і потенціалу України за кордон через значні небезпеки життю та здоров'ю людини, нестабільність, поглиблення соціально-економічної кризи, незадовільний рівень соціальної захищеності громадян. У структурі населення України з'явилася нова соціальна верства – вимушені мігранти, що перемістилися з тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та АР Крим (законодавче визначення – внутрішньо переміщені особи), які втратили своє безпечне середовище через збройний конфлікт. Їх кількість, за даними обласних структурних підрозділів соціального захисту населення України, з 2016 до 2018 р. стабілізувалася і становить у середньому 1,5 млн чол. – і це лише зареєстрованих. Людей, які постраждали від збройного протистояння, набагато більше – це і незареєстровані вимушені переселенці, які осіли в Україні та за кордоном, і постраждалі, які вимушені були залишитися на окупованих територіях, і ті, хто живе в «сірій зоні» та ін.

За результатами опитування громадської думки в Україні восени 2018 р. [27] основними проблемами, які на сьогодні найбільше турбують українців, є такі: військовий конфлікт на сході України (54,4%); низький рівень зарплат і пенсій (54,1%); підвищення тарифів на комунальні послуги (48,1%); підвищення цін на основні товари, інфляція (34,9%); безробіття, відсутність роботи (26,8%); хабарництво та корупція у владі (25,5%); а також неможливість здобути якісне медичне обслуговування (19%). Це саме ті показники, які визначають стан соціальної безпеки і суспільства, і держави, а також обумовлюють стан соціальної безпеки людини.

Бачення соціальної безпеки людини в українському суспільстві розкривають результати експертного опитування з проблем соціальної безпеки. Відповіді експертів на питання анкети (додаток О): «У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека людини?» відображено на рис. 2.3.

У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека людини?

Рисунок 2.3 – Експертна оцінка проявів соціальної безпеки людини (відповіді на питання анкети «У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека людини?»), % до опитаних

Експерти вважають, що соціальна безпека людини проявляється перш за все у сприятливих та безпечних умовах життя (63,8%), гідному рівні та якості життя (56,2%), соціально-психологічній стійкості й впевненості у своєму майбутньому (39%), захищеності прав і свобод громадян (33,3%). Показовим виявився той факт, що зайнятість, доступність до

якісних медичних та освітніх послуг, забезпечення здорового способу життя не виступають першочерговими у прояві соціальної безпеки людини. Це вказує на те, що забезпечення базових потреб людини в Україні визначається передусім зовнішньою ситуацією в державі та суспільстві. Хоча цінність здоров'я людини для повноцінного життя є першочерговою. Адже «здоров'я – це життєва енергія, натхнення і задоволення від насиченого подіями життя; здатність ставити цілі та досягати їх, максимально реалізовувати свій потенціал; свобода від болю, руйнівних пристрастей, егоїзму та духовного занепаду» [29]. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), «здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність захворювань та фізичних дефектів. Здоров'я усіх народів є основним фактором у досягненні миру та безпеки і залежить від повноцінного співробітництва окремих осіб і держав. Досягнення держави в області поліпшення і охорони здоров'я є цінністю для всіх» [28] (рис. 2.4).

Соціальна адаптованість людини є критерієм соціального благополуччя і показником здатності ефективно спілкуватися та налагоджувати міцні міжособистісні стосунки, адаптуватися до соціальних змін, дотримуватися прийнятних суспільством норм і правил, взаємодіяти з державними інституціями [29].

Людина в небезпеці втрачає найважливіші життєві ресурси – власне здоров'я, фізичне, соціальне, духовне благополуччя, втрачає здатність до повноцінної життєдіяльності, орієнтованої на розвиток, вона сама може завдати шкоди, рятуючись від небезпек. Небезпеки в житті людини змінюють її світогляд, первинні потреби стають пріоритетними, а все, що пов'язано з розвитком, відкладається на певний термін або зовсім не реалізується. Основними перешкодами забезпеченню соціальної безпеки людини в Україні, на думку експертів, виступають:

різке погіршення соціально-економічного становища в країні – 66,7%;

Рисунок 2.4 – **Основні складові соціального благополуччя людини як підґрунтя забезпечення її соціальної безпеки [29]**

поширеність бідності – 61,0%;
 нестабільність у країні та її регіонах – 60,0%;
 руйнування системи соціальних цінностей – 56,2%;
 незахищеність прав і свобод громадянина – 53,3%;
 погіршення здоров'я і можливості його охорони – 26,7%.

Мінімальні оцінки експертів серед перешкод соціальній безпеці людини отримали такі альтернативи, як наявність ризиків та загроз для життя і здоров'я на виробництві та схильність особистості до ризику (по 2,9%). Тобто особистісний рівень соціальної безпеки, який створюється самою людиною, витісняється на периферію і визначається перш за все зовніш-

німи суспільно-політичними та соціально-економічними умовами життєдіяльності в країні.

Подібна тенденція спостерігається при аналізі оцінок респондентів щодо визначення чинників формування соціальної безпеки людини (рис. 2.5). Основними чинниками формування соціальної безпеки людини виступають рівною мірою як стабільність у країні (61%), так і гідна праця, цінність людини праці в країні, висока вартість робочої сили (61%). Це аспекти зовнішніх умов безпекового середовища, які визначаються державою і суспільством.

Що сприяє формуванню соціальної безпеки людини?

Рисунок 2.5 – Чинники формування соціальної безпеки людини (за оцінками експертів), % до опитаних

Процес праці органічно поєднує індивідуальне із суспільним (колективним), адже «праця» – це доцільна діяльність людей із створення благ та послуг для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, у процесі праці формується система соціально-трудова відносин, які утворюють стрижень суспільних та економічних відносин на рівні держави, регіону, галузі, підприємства, трудового колективу [30]. Трудова діяльність людини є основою забезпечення нею самою власного безпекового простору для отримання можливостей задоволення своїх потреб і потреб власної родини, а система соціально-трудова відносин формує внутрішній безпековий простір на рівні держави та суспільства в соціально-економічній сфері, що є базовою умовою стабільності й розвитку. Оцінки експертами чинників формування соціальної безпеки людини, які залежать від неї самої, виявилися вдвічі меншими, ніж попередні: на підвищення особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я вказали 35,2% експертів, на правову грамотність населення – 32,4%, на співпрацю людини з органами публічної влади з питань безпеки – 6,7% (див. рис. 2.5).

Небезпідставно на питання анкети: «Які принципи є головними при забезпеченні соціальної безпеки?» 42,9% експертів відповіли, що це – соціальна відповідальність та підвищення соціальної свідомості щодо самозбереження, самозахисту та саморозвитку людини. Як зазначено вище, умовами та формами прояву соціальної безпеки людини в Україні є перш за все зовнішні аспекти – сприятливі та безпечні умови життя і праці (63,8%), лише потім – внутрішні: можливості самореалізації та самозахисту (28,6%), поширеність серед населення цінностей активності, орієнтації на власні сили та відповідальність (18,1%), здоровий спосіб життя (лише 1,9%) (див. рис. 2.3).

Отже, за результатами численних досліджень, проведених в Україні, простежується чітка тенденція: зовнішні чинники формування та забезпечення соціальної безпеки людини є домінуючими, визначальними, першорядними.

Досягнення соціальної безпеки людини можливе лише за умов відповідального й усвідомленого ставлення до цих пи-

тань усіх суб'єктів соціальної безпеки (людини, суспільства, держави). Соціальна безпека людини тісно і глибоко пов'язана з рівнем соціальної безпеки в державі та її регіонах, суспільстві. У цьому проявляється багаторівневість структури соціальної безпеки. Усі її складові є взаємозалежними, а зміни стану однієї з них впливають на стан інших складових одночасно.

Соціальна політика і система соціального захисту в державі виступає, з одного боку, критерієм відповідальної влади, сильної і соціальної держави, з іншого – дієвим інструментом, який дозволяє формувати і забезпечувати певний рівень соціальної безпеки людини. Неєфективна соціальна політика призводить до недовіри громадян до органів влади, незахищеності їх прав і свобод, низького рівня соціальної захищеності особи [26]. Цільовим критерієм ефективної соціальної політики і дієвого соціального захисту з боку держави, суспільства, громади виступає забезпеченість населення необхідними благами і ступінь задоволення індивідуальних потреб й інтересів людини.

Результати дослідження [32] свідчать, що варіанти взаємодії чинників зовнішнього та внутрішнього характеру щодо впливу державних чинників на соціальну безпеку людини можуть бути різними, тому мають різні сценарії. По-перше, держава може цілковито опікуватись соціальною безпекою людини, ставити у стратегіях розвитку відповідні цілі й досягати їх. По-друге, держава через об'єктивні причини не може забезпечити соціальну безпеку людини внаслідок нестабільної ситуації в Україні. По-третє, держава може бути зацікавлена в позбавленні безпеки більшості громадян, щоб через страх та звинувачення керувати їх свідомістю. По-четверте, вибірково реалізується соціальна безпека людини (розповсюджується на представників влади, олігархів, політиків тощо). В Україні одночасно мають прояв усі визначені варіації впливу соціальної безпеки держави на людину.

Порівняння впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на соціальну безпеку людини, можливості та перешкоди формування її соціальної безпеки представлено на рис. 2.6.

Рисунок 2.6 – Чинники формування та перешкоди забезпеченню соціальної безпеки людини в Україні (за оцінками експертів), % до опитаних

Соціальна безпека людини – це досягнення такого стану в державі й суспільстві, соціальному середовищі чи оточенні, який дозволяє людині відчувати себе соціально захищеною, благополучною, здоровою, впевненою у собі, своєму майбутньому, а також мати надійні гарантії та перспективи для життя, життєзабезпечення, відтворення та розвитку, можливості для задоволення базових потреб і захисту своїх прав й інтересів. Отже, соціальна безпека людини визначається:

здатністю держави, суспільства підтримувати і зберігати необхідні параметри якості соціального середовища – безпечного простору, що безпосередньо визначає рівень безпеки особистості, її соціальної захищеності (рівень злочинності, безпека життєдіяльності, екологічна безпека тощо);

гарантованістю захисту її громадянських прав;

створенням для громадян країни безпечних умов життєдіяльності, життєзабезпечення через ефективну соціальну політику;

здатністю та готовністю самої людини задовольняти власні потреби, захищати себе від небезпек і загроз для життя та здоров'я; здійснювати нешкідливу, безпечну життєдіяльність.

Соціальна безпека людини – це стан соціальної захищеності індивіда в родині, трудовому колективі, суспільстві, державі; це суб'єктивне самопочуття комфортності, благополуччя і безпеки; на рівні суспільства воно виявляється в захищеності прав та гарантій людини, можливостях реалізувати свободу вибору, на рівні держави – у створенні умов для гідного рівня життя і праці, добробуту та стабільності, підтримці й охороні здоров'я через ефективну соціальну політику. Соціальна політика держави спрямована на забезпечення якості та гідного рівня життя населення; досягнення соціальної рівноваги в суспільстві; гармонізацію суспільних відносин як одного із способів зміцнення політичної стабільності держави.

Реалізація принципів соціальної безпеки на особистісному рівні можлива при бажанні та активній участі в цьому процесі самої людини, здійсненні її прагнень до духовного, куль-

турного, матеріального, освітнього, фізичного розвитку, а також при добровільному прийнятті на себе відповідальності за своє життя та наслідки своєї діяльності. Якість життя визначається ступенем індивідуальної доступності суспільних благ, тобто умов життєдіяльності, й тим, наскільки досягнуті суспільством умови життя можуть сприяти існуванню індивідуальності, реалізації її сукупного творчого потенціалу і збереженню аналогічних можливостей для наступних поколінь. Відомі українські фахівці з проблем економічної безпеки та соціальної політики продемонстрували значущість і вагомість якості життя в системі соціальної безпеки. Завдяки здійсненим ними науковим дослідженням можливо побудувати дорожню карту забезпечення безпеки за умов підвищення рівня життя населення країни [2].

Згідно з аргументами О. Сиченко наведені категорії мають особливу значущість для розуміння того, що мірилом соціальної безпеки є індивід і можливості до гідного існування, вільного розвитку і забезпечення його потреб, як умов такого розвитку, а соціальна політика виконує функції засобу досягнення намічених цілей. Від рівня, способу та якості життя людини залежить ступінь її захищеності та безпеки [25].

Отже, соціальна безпека людини має стати головним пріоритетом соціальної політики держави, цільовим орієнтиром діяльності громадянського суспільства в Україні. Зовнішні чинники забезпечення соціальної безпеки людини реалізуються державою та суспільством шляхом:

- створення умов для збереження та розвитку української нації, її людського та інтелектуального потенціалу;

- сприяння ініціації та активізації особистості для посилення здатності самореалізації, культивування вимог конкурентоспроможності;

- створення сприятливих умов для попередження витоку за межі країни людського й інтелектуального капіталу;

забезпечення гідного рівня та якості життя населення, ліквідації бідності серед працюючих, подолання бідності серед населення в цілому;

забезпечення високої зайнятості населення, використання внутрішньо переміщених осіб як ресурсу розвитку;

підвищення цінності праці та працівника, розповсюдження гідної праці;

надання можливостей якісної освіти впродовж життя;

забезпечення реалізації прав, гарантій і свобод, регламентованих законодавством України та довготривалими нормативними документами;

створення умов та можливостей залучення якісних медичних послуг;

стимулювання ведення людиною здорового способу життя;

підготовки людини до змін у суспільному виробництві, нових вимог щодо освіти, роботи, використання її життєвого потенціалу;

виховання у людини культури безпеки;

орієнтації державного управління на соціалізацію економіки;

недопущення зниження рівня соціальної безпеки людини за рахунок соціальної безпеки держави.

Для створення безпекового простору самою людиною їй необхідно:

усвідомлювати цінність власного життя, брати відповідальність за своє життя, життя своїх близьких та рідних, за власне життєзабезпечення та здоров'я;

укріплювати соціально відповідальну поведінку у всіх сферах життєдіяльності;

надавати власний внесок людини в суспільну безпеку;

брати особисту відповідальність за стан свого життя;

оволодівати навичками та практиками культури безпеки, економічної, правової культури, комунікативної взаємодії в основних сферах свого життя;

культивувати і розвивати здібності до самореалізації та самозахисту;

планувати та обирати життєві стратегії, які б розширювали можливості до самореалізації та саморозвитку за покликом душі, серця, талантів і здібностей;

брати активну участь у діяльності громадянського суспільства із забезпечення соціальної безпеки.

2.2. Оцінка перешкод та можливостей становлення соціальної безпеки суспільства

У Декларації про державний суверенітет України соціальна безпека розглядається як «стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи й суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз» [21]. З моменту набуття Україною незалежності вона опинилася у просторі найсильніших викликів і загроз зовнішньо- та внутрішньополітичного характеру. Складна і нестабільна суспільно-політична, соціально-економічна ситуація в країні зумовлює нагальну потребу в реалізації на практиці багаторівневої системи забезпечення соціальної безпеки і держави, і суспільства, і людини [33]. Завдяки становленню та зміцненню такої системи забезпечення соціальної безпеки Української держави, суспільства та людини формується потужний захищений простір на державному, суспільному, особистісному рівнях.

У сфері як наукових досліджень, так і практичної діяльності питання соціальної безпеки вже стало інтегруючим багатоаспектним концептом, що поєднує дослідження і практичну діяльність у різних напрямках, які стосуються захисту соціальних інтересів особи і суспільства від впливу загрожуючих чинників. Так, питання соціальної безпеки порушується при розробці соціальної політики держави, де забезпечення соціальної безпеки розглядається як одна з пріоритетних складових національної безпеки [34]; досліджується зв'язок соціальної

безпеки з можливостями розвитку особистості [35]; у науковий обіг вводиться термін «соціальна безпека підприємства» [37] та ін. Це свідчить про значний евристичний та інтеграційний потенціал категорії «соціальна безпека» при дослідженні різних сфер соціально-відтворювального процесу в суспільстві, а також про її значущість.

Ефективність механізму забезпечення багаторівневої системи соціальної безпеки в Україні обґрунтовують І. Гнибіденко, А. Колот, О. Новікова, Є. Ніколаєв, Л. Чупрій [37-39], О. Сиченко [2] та ін. Ці вітчизняні науковці розкривають сутність і зміст структури багаторівневої системи соціальної безпеки, яка складається з таких макроструктурних складових, як соціальна безпека держави, соціальна безпека суспільства та соціальна безпека людини. Така багаторівнева система ґрунтується на рольовому призначенні суб'єктів соціальної безпеки:

1) держави з її конституційним устроєм, суверенітетом, територіальною цілісністю та недоторканністю;

2) суспільства з його духовними, морально-етичними, культурними, історичними, інтелектуальними та матеріальними цінностями, інформаційним і навколишнім природним середовищем;

3) людини – громадян з їх конституційними правами і свободами (табл. 2.2).

Умовами розвитку спроможного суспільства в широкому розумінні є збалансування інтересів суб'єктів суспільних відносин, стабільність суспільно-політичної, економічної, соціальної підсистем та злагоджена партнерська взаємодія всіх суб'єктів суспільних відносин (міцної держави, відповідальної влади, зрілого громадянського суспільства, вільної, захищеної, розвиненої, впевненої в собі та в майбутньому людини).

Аналіз сутності та змісту соціальної безпеки держави, суспільства, людини свідчить, що в забезпеченні безпеки кожного суб'єкта українське громадянське суспільство має певний потенціал та досвід діяльності. У той же час зв'язок між соціальною безпекою українського суспільства та рівнем

Таблиця 2.2 – Структура багаторівневої системи забезпечення соціальної безпеки в Україні ¹

Основні суб'єкти	Зміст
1	2
Соціальна безпека суспільства (СБС)	<p>Це такий стан розвитку суспільства, який дозволяє цивілізовано і дієво захищати конституційні права, свободи, інтереси людини-громадянина; спільнот відповідно до потреб суспільства в безпеці згідно з принципами соціальної справедливості, верховенства права.</p> <p>Критерії СБС:</p> <ul style="list-style-type: none"> суспільна злагода та мир; економічний добробут громадян; громадська і правова культура; демократичний плюралізм; консультативна демократія; висока якість життя громадян, а також кількість населення, яке живе в гідних умовах; гідна праця, охорона та безпека праці; справедливість у розподілі суспільних благ; високий рівень довіри в суспільстві; низький рівень соціального розшарування; розвиненість системи впливу на владу для боротьби з корупцією, бюрократією, хабарництвом тощо
Соціальна безпека держави (СБД)	<p>Це такий стан, який забезпечує:</p> <ul style="list-style-type: none"> гарантування конституційних прав і свобод людини-громадянина; зміцнення суспільно-політичної та соціально-економічної стабільності в державі; збереження територіальної цілісності й непорушності кордонів; посилення економічної могутності; сприяння розвитку громадянського суспільства, його демократичних інститутів; створення соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення

1	2
Соціальна безпека людини (СБЛ)	<p>Визначає певний стан захищеності соціальних прав, гарантій та інтересів людини як громадянина країни, що обумовлює безпеку існування, гідне життя, а також умови та можливості розвитку й саморозвитку, самореалізації людини.</p> <p>Це такий стан у державі й суспільстві, соціальному середовищі чи оточенні, який дозволяє людині відчувати себе соціально захищеною, впевненою у собі, своєму майбутньому, мати надійні гарантії та перспективи до життя і життєзабезпечення, відтворення та розвитку, можливості для задоволення базових потреб.</p> <p>Критерії СБЛ:</p> <ul style="list-style-type: none"> сприятливі умови життя та праці; умов життєзабезпечення – харчування, проживання, відпочинку; задовільний стан здоров'я, можливості користуватися медичними й освітніми послугами; впевненість у власному майбутньому та майбутньому України

¹ Складено автором.

розвиненості в ньому громадського сектору ще досліджено недостатньо, що негативно впливає на управління процесом взаємодії. Власне кажучи, коло питань розвитку громадянського суспільства в Україні є дуже широким і торкається майже всіх аспектів і чинників його розвитку (наприклад [36, 47-49]), але саме потенціал українського громадянського суспільства щодо забезпечення соціальної безпеки та шляхи його залучення залишаються фактично малодослідженими. Механізми залучення потенціалу інститутів громадянського суспільства доцільно розробляти в контексті вищезазначених складових соціальної безпеки.

Термінологічне уточнення категорій «безпека суспільства» та «безпека держави» представлено в роботі Л. Чупрія

[39], який наголошує на тому, що «безпека громадянського суспільства» (громадянська безпека) і «безпека держави» – різні поняття. Основними ознаками безпеки громадянського суспільства виступають: пріоритет прав людини та громадянина; соціальна справедливість; верховенство права; економічний добробут громадян; демократичний плюралізм; відкритість суспільства; національна визначеність громадянського суспільства.

Безпека держави спрямована на: підтримання конституційних суспільних відносин, зміцнення державної влади, посилення економічної могутності, законності, збереження територіальної цілісності й непорушності кордонів. Ці параметри забезпечують політичну стабільність як інтегральний параметр безпеки. Саме дієвістю громадянського суспільства зумовлюється внутрішньополітична стабільність країни.

Соціальна безпека суспільства спрямована на відтворення і розвиток суспільної системи, яке забезпечується сукупністю здійснюваних державою і громадянським суспільством політичних, правових, соціальних, економічних, ідеологічних, організаційно-управлінських, культурних і соціально-психологічних заходів, спрямованих на збереження конституційного устрою, соціальний порядок, суспільно-політичну, соціальну та економічну стабільність, не допускаючи їх послаблення. Соціальна безпека суспільства визначається здатністю держави забезпечувати гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти збереженню та розвитку людського капіталу, гарантувати захист від ризиків для життя, фізичного та психічного здоров'я людей. В такому визначенні суспільство виступає об'єктом діяльності з боку держави щодо забезпечення соціальної безпеки. Проте надійність і гарантованість соціальної захищеності громадян залежить також від розвиненості громадянського суспільства в країні як соціального інституту, який захищає права та інтереси своїх громадян. Тому важливою умовою забезпечення соціальної безпеки людини в суспільстві та державі виступає зріле,

активне, відповідальне за наслідки своєї діяльності громадянське суспільство. Воно включає всю сукупність різноманітних форм соціальної активності населення, не обумовлену діяльністю державних органів, і втілює реальний рівень самоорганізації соціуму.

З методологічної точки зору тематику суспільної, громадської безпеки в контексті спроможності соціальних систем до радикального оновлення досліджують прихильники теорії соціоморфогенезу: П. Штомпка, М. Вебер, Т. Парсонс, Н. Смелзер, Л. Козер, Р. Дарендорф, Д. Белсе, Е. Гідденс та ін. Значущість потенціалу саморозвитку у структуруванні нових соціальних відносин розкривають вітчизняні вчені: В. Яблонський, О. Балакірева, Т. Бондар, О. Корнієвський, П. Вознюк, О. Коваль, В. Скуратівський, О. Панькова, О. Касперович, О. Іщенко, В. Зимогляд, І. Почтаренко та ін. [40-47].

Багато вчених одноставні в тому, що без зрілого громадянського суспільства неможливо побудувати правову демократичну державу і потужну соціальну економіку, оскільки тільки згуртовані, свідомі, небайдужі й активні громадяни здатні спільно контролювати владу, стримувати її від прагнення до розширення владних повноважень за рахунок наступу на громадянські права і тим самим сприяти реалізації принципу «державна для людини, а не людина для держави». У разі недостатнього рівня розвитку громадянського суспільства громадянські структури не беруть належної участі у формуванні засад національної та соціальної безпеки, зовнішньої та внутрішньої політики, цю функцію покладено на владні (різні гілки влади) та залежні від них квазігромадські структури, які іноді мають різноспрямовані інтереси, що призводить до постійного конфлікту між ними і може спричинити масові порушення законності та правопорядку, зростання соціальної нестабільності, виникнення конфліктів на конфесійній, етнічній і регіональних основах, зростання злочинності й корупції.

До того ж у ситуації, коли громадянське суспільство виступає об'єктом дій влади, серед політичної еліти формується

тенденція до підміни основоположних понять національної та соціальної безпеки питаннями безпеки режиму і збереження влади за будь-яку ціну. У такому випадку безпеку держави розуміють як захист корпоративних інтересів і цінностей можновладних структур, правлячих еліт, кланів, олігархічних груп тощо, які при цьому видаються за ключові національні інтереси держави і суспільства загалом. Спецслужби та залежні від влади засоби масової інформації спрямовуватимуть свою діяльність на збереження панівного становища правлячої еліти, надання дезінформації, що посилюватиме контроль за суспільством, ущемлятиме права і свободи громадян [38, 53].

У зв'язку з вищезазначеним у процесі формування нової моделі національної безпеки Української держави в умовах посилення викликів і загроз необхідно забезпечити синтез державної, громадянської, особистісної безпеки, що відповідає структурі багаторівневої системи соціальної безпеки. У такому випадку національна безпека стає універсальною системою взаємного захисту прав й інтересів і особи, і суспільства, і держави. При цьому безпека держави є засобом, а безпека суспільства (громадянська безпека) – метою визначення та захисту життєво важливих інтересів громадян. Саме за цих умов багаторівнева система національної та соціальної безпеки стане не декларативною, а дієвою, забезпечуючи надійну безпеку громадянина і людини, суспільства і держави.

Сьогодні в Україні сформовано значну кількість інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, об'єднань, волонтерських організацій та ін.), до складу яких входять у тому числі висококваліфіковані фахівці з різних галузей. Певною мірою зростає підтримка діяльності громадського сектору з боку бізнесу та окремих громадян (у першу чергу в контексті захисту територіальної цілісності держави, допомоги воїнам АТО (нині ООС) та вимушеним переселенцям, які постраждали від збройного конфлікту на Донбасі та ін.). Показовим є те, що завдяки спільним зусиллям органів влади та організацій громадянського суспільства виконано усі 144 ви-

моги Європейського Союзу щодо надання Україні безвізового режиму. Тому у травні 2017 р. громадяни України офіційно отримали можливість безвізового перетину кордону з країнами Європи, які входять до Шенгенської зони, та деякими іншими країнами. Це є позитивним проявом міжнародного визнання України та її громадян як дружніх сусідів, які не завдають шкоди та сприятимуть розвитку ділових і культурних зв'язків, а також ознакою забезпечення норм міжнародної соціальної безпеки. Моніторинг процесів становлення громадянського суспільства потребує здійснення аналізу, прогнозування і контролю за станом об'єктів національної та соціальної безпеки.

Однак існують і значні перешкоди на шляху до залучення потенціалу громадянського суспільства для забезпечення соціальної безпеки українських громадян і держави [47-49]. Тому забезпечення соціальної безпеки в Україні потребує своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам держави, суспільства, людини. Щоб така система ефективно функціонувала, необхідно застосовувати відповідні діагностичні інструменти, які дозволили б своєчасно оцінити стан, рівень, перешкоди, загрози соціальній безпеці держави, суспільства, людини на основі наукових досліджень моніторингового спрямування. Застосування результатів досліджень щодо забезпечення соціальної безпеки представниками владної еліти й органів соціального управління дозволяє виробити стратегічне бачення, визначити методи, розробити механізми, які дають можливість на практиці забезпечити надійний соціальний захист громадянам країни, реалізувати дієву соціальну політику через ефективне управління на всіх його рівнях – національному, регіональному, місцевому.

Прикладом дієвої діагностики щодо оцінки проблем та шляхів забезпечення багаторівневої системи соціальної безпеки в Україні є виконане за участю автора (як відповідального організатора та виконавця) емпіричне дослідження – експертне опитування провідних фахівців з проблем соціальної

безпеки в Україні, яке дозволило системно і комплексно продіагностувати стан соціальної безпеки в Україні, виявити найвпливовіші внутрішні та зовнішні загрози соціальній безпеці людини, суспільства, держави, чинники їх посилення та мінімізації, розробити механізми забезпечення соціальної безпеки.

Результати експертного опитування розкрили розуміння сутності соціальної безпеки суспільства як структурної складової багаторівневої системи соціальної безпеки. Так, на думку фахівців соціальна безпека суспільства проявляється у: розвиненому громадянському суспільстві (46,7%); реалізації прав і свобод людини (45,7%); наявності численного середнього класу та високого рівня життя, добробуту населення (41%); високому рівні ефективної зайнятості громадян (40%); консолідації суспільства, стабільності та соціальному порядку, високій довірі між суб'єктами суспільних відносин (39%); наявності належної соціальної інфраструктури, доступності якісних медичних й освітніх послуг (38,1%) (рис. 2.7).

Незважаючи на сплеск громадської активності та розгортання самоорганізаційних процесів у період Революції гідності, це не спричинило потужних системних змін у системі суспільних відносин в Україні. Завищені очікування громадян від оновленої влади, військова агресія сусідньої держави, відсутність чіткої державної стратегії постреволюційних змін, корупція і занепад багатьох сфер суспільного життя тощо створили значний негативний ефект розчарування на рівні масової свідомості. На думку більшості населення України, Революція гідності не досягла поставлених цілей (85,4% респондентів). Про це свідчать результати моніторингу громадської думки населення України [42]. Причинами такої негативної оцінки стали: відсутність позитивних змін в економіці, боротьбі з корупцією, здійсненні реформ; зрощення влади та бізнесу і незмінність владної верхівки; незавершеність процесів люстрації. Не справдилися сподівання громадян України на те, щоб «державна стала для людини», а в країні запанувала атмосфера

Рисунок 2.7 – Експертна оцінка ознак соціальної безпеки суспільства, % до опитаних

суспільної злагоди, миру та довіри. Тому влада, яка прийшла на хвилі Революції гідності, має відповідати за це, бо ціна – і для людей, і для суспільства, і для держави – є надто високою.

Результати експертного опитування також показали, що низький рівень соціальної безпеки в суспільстві та державі визначається одночасним впливом різного роду загроз національній безпеці – і зовнішніх, і внутрішніх. Спільна думка експертів звелася до того, що в Україні на сучасному етапі внутрішні загрози мають більш вагомий вплив (96,2% проти 91,5%), ніж зовнішні.

Сьогодні серед усіх загроз національній безпеці в контексті прояву соціальних ризиків і небезпек найбільш значущими є загрози соціальним інтересам особи, суспільства, дер-

жави (43,4%); далі – загрози втрати науково-технічного, інтелектуального, людського потенціалу країни (20,9%), а також інформаційні загрози (19,4%). Це свідчить про значну незахищеність громадян через неефективність діяльності держави. На рівні суспільних відносин така незахищеність обумовлюється наявністю перешкод формуванню соціальної безпеки суспільства – низьким рівнем економічного розвитку країни (так вважають 55,2% експертів), деградацією соціальних цінностей, поширенням суспільної недовіри та відчуження в суспільстві (54,3%), незахищеністю соціальних прав і гарантій громадян (46,7%), неефективністю соціальної політики в державі (44,8%) (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Експертна оцінка основних перешкод формуванню соціальної безпеки суспільства

<i>Що, на Вашу думку, перешкоджає формуванню соціальної безпеки суспільства? (відзначте не більше 3 варіантів відповіді)</i>	<i>% до опитаних</i>
Низький рівень економічного розвитку	55,2
Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження	54,3
Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян	46,7
Неефективна соціальна політика	44,8
Загальний низький рівень культури безпеки суспільства	23,8
Нерозвиненість механізмів державно-приватного та соціального партнерства	21,9
Неефективна співпраця громадянського суспільства та органів влади	19,0
Низький рівень правової свідомості та законності	13,3
Відсутність вимог суспільства до особистості, її соціальної поведінки	11,4
Індивідуалізація суспільних відносин, зниження соціальної інтеграції	6,7
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

Виявлені перешкоди формуванню соціальної безпеки суспільства мають перш за все економічний, духовно-ціннісний, правовий, управлінський, комунікативний характер і вказують на комплексність проблем у забезпеченості багаторівневої системи соціальної безпеки в Україні і на особистісному, і на суспільному, і на державному рівнях.

Отже, діагностика соціального стану захищеності українського суспільства показала, що основні соціальні ризики, перешкоди і загрози соціальній безпеці локалізовані у внутрішньополітичній площині та потребують системних заходів для мінімізації загроз і перешкод соціальній безпеці держави, суспільства, людини.

Згідно з результатами експертного дослідження мінімізація виявлених загроз та формування потужної системи соціальної безпеки суспільства у першу чергу залежать від реалізації довгострокових стратегій соціально-економічного розвитку України, її регіонів і територій, які мають бути спрямовані на забезпечення соціальної захищеності громадян країни (перш за все соціально вразливих). Особлива роль у цих процесах відводиться системі забезпечення соціальної орієнтації економіки України, системі ефективного, гнучкого, демократичного управління на рівні держави, регіонів, на місцях, а також конструктивній консолідованій взаємодії суб'єктів суспільних і соціально-економічних відносин (рис. 2.8).

Цільовими орієнтирами мають стати: високий і збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів, забезпечення розвитку людського потенціалу; розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя; підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві; зростання спроможних територіальних громад; реалізація принципів соціальної справедливості та соціальної відповідальності; конструктивна громадська активність населення, дієвий громадський контроль за діяльністю держави.

Підґрунтям реалізації пріоритетів щодо формування соціальної безпеки суспільства має стати ефективне управління

Рисунок 2.8 – Експертна оцінка пріоритетів формування соціальної безпеки суспільства, % до опитаних

національною економікою, досягнення такого суспільно-політичного і соціально-економічного стану в Україні, при якому забезпечується нормальний рівень життя населення, соціальна, політична, економічна захищеність громадян, високі можливості для стабілізації та розвитку економіки, зростання людського, трудового, підприємницького потенціалу країни на інноваційній основі, а в суспільстві культивується та забезпечується соціальна злагода, мирне розв'язання будь-яких соціальних протиріч тощо. Це можливо за умов зрілості та суб'єктності громадянського суспільства, яке має стежити за процесами забезпечення верховенства права в Українській державі, дотримання прав і свобод громадян, реалізацією соціальних

інтересів громадян на засадах партнерської взаємодії з державними органами влади, іншими суб'єктами взаємодії.

Питання розробки та впровадження механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства через розкриття конструктивного потенціалу громадянської самоорганізації громадян країни, залучення внутрішніх ресурсів громадянського суспільства для створення безпечного внутрішнього середовища в житті людини, суспільства та держави залишається сьогодні відкритим. Тому завданням Української держави є сприяння становленню суб'єктності громадянського суспільства, з одного боку, і перетворення самої держави на соціально-політичний інститут із новими функціями, які б відповідали потребам та інтересам її громадян, – з іншого.

Для забезпечення функціонування та розвитку системи соціальної безпеки українського суспільства в умовах посилення внутрішніх і зовнішніх небезпек мають бути визначені пріоритети стратегічного та тактичного характеру. Пріоритетними за часом мають бути дії, які необхідно реалізувати терміново через настання значних негативних наслідків у разі їх невиконання. У цьому сенсі потребують визначення та реалізації заходи, які відповідатимуть вимогам часу та матимуть стратегічну і тактичну спрямованість, а саме:

- розробка та впровадження Стратегії розбудови миру, Стратегії забезпечення національної безпеки; Стратегії соціально-економічного розвитку України та її регіонів;

- розробка та впровадження Стратегії соціальної безпеки України, основною метою якої має стати підвищення рівня соціальної безпеки особистості, держави, регіонів;

- запровадження на законодавчому рівні експертизи державних та регіональних програм і стратегій, нормативно-правових актів, великих інвестиційних проєктів й угод щодо їх відповідності вимогам забезпечення соціальної безпеки особистості, суспільства, держави та її регіонів;

- започаткування моніторингу соціальної безпеки на підставі статистичної та соціологічної інформації; залучення кад-

рових, науково-методичних, інструментальних ресурсів науково-дослідницьких установ (вищі навчальні заклади, установи НАН України та ін.) та громадських організацій до здійснення досліджень щодо адаптації та розробки дієвих механізмів забезпечення соціальної безпеки;

створення за безпосередньої участі інститутів громадянського суспільства національної мережі регіональних ресурсно-моніторингових центрів як інструменту забезпечення ефективного та скоординованого залучення потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки на регіональному та місцевому рівнях;

удосконалення механізмів інституційного забезпечення соціальної безпеки; сприяння розвитку соціального партнерства між органами та структурами виконавчої влади щодо досягнення цілей соціальної безпеки, а також між владою та громадянським суспільством.

у проєкті Концепції забезпечення соціальної безпеки України, яку розроблено автором (розділ 8 монографії), міститься цільова підсистема забезпечення соціальної безпеки суспільства, яка включає відповідні пріоритети, цільові орієнтири, критерії досягнення, напрями, заходи та механізми її реалізації.

2.3. Соціальна безпека держави: проблеми і перспективи досягнення

Держава – це інститут, який несе відповідальність за долю країни, її людей і суспільство, територіальну цілісність і суверенітет. Більшість держав світу у своїх конституціях визначають провідні моделі, за якими здійснюється стратегічне управління відповідно до специфіки внутрішнього та зовнішнього середовища. Європа прагне до реформування моделі соціальної держави для надання відповідей на виклики ХХІ ст. – цифровізацію, глобалізацію, міграцію, низьку народжуваність та постаріння населення, скорочення кількості робочих місць

тощо. У Конституції України визначено, що Україна є соціальною правовою державою. Це відповідає потребам прогресивного розвитку країни та її інтеграції до ЄС.

Україна має декілька спроб розробки правового документа – Концепції соціальної держави. У 2004 р. Верховною Радою України було зареєстровано законопроект про Концепцію соціальної держави Україна, але він навіть не розглядався у першому читанні, а потім був відкликаний. Конституційне визначення України як соціально-правової держави залишилося декларацією, бо не створено відповідних законодавчих і нормативно-правових засад, не сформовано економічного підґрунтя для її забезпечення.

В умовах зміни моделі національної безпеки в Україні знімається певним чином відповідальність держави за соціальний стан у країні, не визначаються внутрішні та зовнішні соціальні загрози національній безпеці та напрями їх подолання. У зв'язку з цим зростає необхідність заповнити цей вакуум, забезпечити гарантованість і реалізувати соціальну відповідальність держави за стан і перспективи соціальної безпеки. Саме держава гарантує стабільність у країні, попереджає, мінімізує соціальні ризики і загрози, сприяє збереженню та розвитку людського потенціалу, створює умови гідного життя теперішньому і майбутньому поколінням.

Стан і проблеми соціальної безпеки держави в сучасних умовах є надзвичайно гострими. Останнім часом в Україні відбулися значні зміни в політичній, економічній та соціальній сферах, які мають вагомі системні наслідки (їх аналіз представлено автором у наукових публікаціях [31; 48-49; 55-56]). Для попередження перетворення цих змін на катастрофічний стан уряду необхідно оперативного приймати управлінські рішення, які визначають стратегії розвитку в нестабільних умовах; сприяють рівновазі в соціальній системі, подоланню негативних наслідків прояву соціальних ризиків і небезпек тощо. Забезпечення соціальної стабільності в суспільстві має бути керованим з боку органів публічної влади. Отже, об'єктом таких

управлінських дій є зміна умов і факторів, які певною мірою впливають на забезпечення соціальної стабільності держави та прискорення виходу із системної кризи.

Соціальна безпека держави – це її спроможність гарантувати громадянам безпечне і гідне життя шляхом мінімізації та подолання впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. Ці загрози поділяються на реальні та потенційні. Здійснене дослідження дозволило систематизувати реальні внутрішні загрози, які полягають у системній кризі, порушенні територіальної цілісності та довгостроковій гібридній війні [32]. Наслідки прояву реальних внутрішніх загроз соціальній безпеці для більшості населення полягають у різкому погіршенні соціально-економічного стану в країні, масовому збіднінні населення, значному зростанні цін на все (проживання, харчування, усі види послуг, освіту, транспорт, житло тощо), втраті людського потенціалу та інтелектуального капіталу (демографічна криза, збройний конфлікт, вимушена внутрішня та зовнішня міграція), зростання недовіри до влади, високий рівень корупції та тінізації економіки.

За результатами аналізу вільних відповідей експертів щодо визначення внутрішніх загроз соціальній безпеці в Україні висока питома вага відповідей припала на недосконалість державного управління, що залежить суто від самої держави, а саме: приватизація держави великим капіталом; злиття влади і власності; укріплення олігархічної моделі розвитку; руйнування промислового комплексу; бідність серед працюючого населення; неефективність реформ (охорони здоров'я, децентралізації тощо); поширення інфекційних захворювань, неспроможність держави забезпечити дієвий контроль за санітарно-епідеміологічною ситуацією в країні; протиборство на рівні гілок інститутів влади; неконсолідованість політичних та економічних суб'єктів управління; низький духовно-культурний та інтелектуальний рівень розвитку населення.

Реальними зовнішніми загрозами соціальній безпеці є неефективна зовнішня політика, поглиблення залежності дер-

жави від міжнародних організацій і держав; неспроможність держави відстоювати територіальну цілісність країни та зберегти її людський потенціал, зниження конкурентоспроможності країни в економічній та соціальній сферах, невміння протистояти міжнародному тероризму та злочинності, втрата авторитету країни серед розвинених країн світу внаслідок неспроможності подолати економічні, політичні, соціальні, воєнні небезпеки.

Держава несе відповідальність за стан національної та соціальної безпеки, а також, у першу чергу, за протидію зовнішнім загрозам, бо лише вона повинна виконувати ці обов'язки. Вони полягають у служінні народу України, забезпеченні прав і свобод громадянина, збалансованості соціальної справедливості та економічної ефективності, сприянні розвитку громадянського суспільства, демократичних засад управління тощо. Однак при реальних зовнішніх загрозах виявилася неспроможність держави своєчасно їм запобігати та попереджувати їх. Це пов'язано із зовнішнім посяганням на територіальну цілісність, інтелектуальний та людський капітал, молодь тощо. Держава не в змозі протистояти посяганням і на людські, і на природні ресурси. Дуже небезпечним для країни є неспроможність дати опір маніпулюванню свідомістю своїх громадян, які втрачають віру в оптимістичне майбутнє на Батьківщині, укріплюють негативні настрої проти влади, стають інформаційними жертвами продукції, яка ввозиться з-за кордону, – насильства, жорстокості, порнографії. Продовольча небезпека полягає у завезенні ззовні генно-модифікованих продуктів харчування та рослин, а також надмірного імпорту продуктів, обсяг якого перевищує порогову межу. Актуальними є проблеми щодо ввезення небезпечних технологій і речовин, збудників захворювань, біологічної та хімічної зброї, а також боєприпасів і вибухових речовин.

В Україні зростають зовнішні позики, що є і зовнішньою, і внутрішньою загрозою. Країна-боржник втрачає авторитет серед розвинених країн світу і викликає небажання вести

та розвивати з нею ділові та економічні відносини, а також взаємодіяти у науково-технічній, політичній, соціально-гуманітарній та інших сферах. До таких країн формується ставлення не як до партнерів, а як до об'єктів – бідних країн, які потребують постійної донорської допомоги. Зовнішні позики підривають перспективи для майбутніх поколінь, що породжує і накопичує міжпоколінську несправедливість. Неспроможність влади ефективно, якісно, відповідально та прозоро керувати країною в інтересах держави і громадян обумовлює скорочення внутрішніх та зовнішніх ресурсів для гідного існування майбутніх поколінь.

Усі наведені аргументи, які є підсумками узагальнення наукових публікацій, аналізу змісту щорічних доповідей Президента України до Верховної Ради України, напрацювань вітчизняних фахівців, підкріплені результатами власних досліджень, основним серед яких є експертне опитування з проблем соціальної безпеки в Україні, проведене у 2017 р. під керівництвом та за участю автора монографії. Дане опитування надало додаткову можливість оцінити вагомість внутрішніх і зовнішніх загроз, систематизувати їх та визначити пріоритети в системі державного управління для їх подолання. Важливо було встановити думки експертів щодо обов'язків держави у забезпеченні соціальної безпеки громадян. Так, серед пріоритетних напрямів діяльності держави щодо забезпечення соціальної безпеки на перше місце респонденти поставили попередження та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх загроз – 66,7% опитаних (рис. 2.9). Відсутність своєчасних та виважених дій з боку держави обумовлює нестабільний і небезпечний стан в Україні зі значними негативними наслідками та втратами людського, економічного, воєнного, інноваційного, науково-технічного, інформаційного потенціалу.

Підтвердженням прямого впливу зовнішніх та внутрішніх загроз соціальній безпеці є загальна оцінка її стану - цей стан, як дуже небезпечний, визначило 21% експертів, як небезпечний – 57,1%, тому сумарно 78,1% експертів вважають, що

соціальний стан в Україні в цілому є вкрай небезпечним. Він обумовлений економічною (77,1%), внутрішньополітичною (59,0%), воєнною сферами і сферою державного кордону (52,4%).

Як держава має забезпечувати соціальну безпеку?

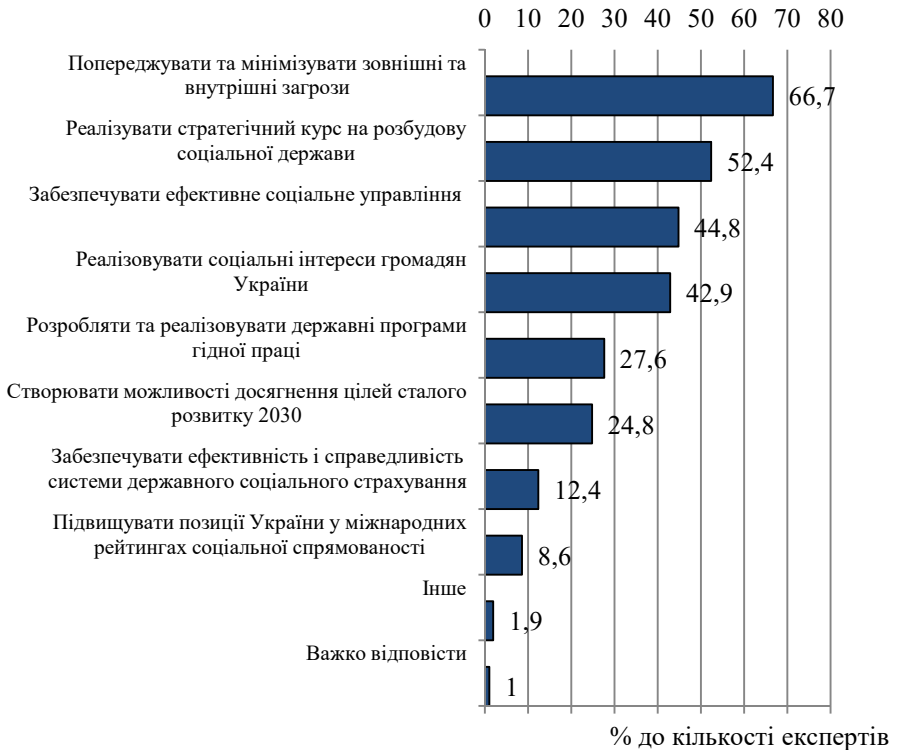

Рисунок 2.9 – Експертна оцінка пріоритетних напрямів діяльності держави в забезпеченні соціальної безпеки, % до опитаних

Згідно з Конституцією України державна політика щодо забезпечення соціальної безпеки завжди спрямована на реалізацію соціальних інтересів громадян України. Таку думку висловили 42,9% опитаних, адже людський потенціал – це най-

цінніший стратегічний ресурс існування і розвитку держави. Тому максимальне врахування соціальних інтересів громадян має стати критерієм оцінки в системі державного управління, що обумовить їх практичну реалізацію, а не декларацію.

Значущою з позицій досягнення стратегічних перспектив розвитку країни є розробка та реалізація програми гідної праці, що відповідає вимогам Міжнародної організації праці, яка надає реальну допомогу Україні в цих процесах. Так вважає кожен третій експерт. Чверть опитаних очікує від держави виконання міжнародних зобов'язань України щодо реалізації Глобальних цілей сталого розвитку 2030. Адже в країні не виконуються міжнародні зобов'язання, незважаючи на підписання Глобального договору про впровадження сталого розвитку в системі господарювання вже понад двадцять років тому. Стратегію сталого розвитку України 2030 так і не було прийнято, незважаючи на її громадське обговорення у 2016 р.

Досягнення соціальної безпеки держави потребує дотримання певних принципів у державній політиці. Визначення принципів соціальної безпеки дозволило встановити перевагу якості державного управління через реалізацію принципу виконання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності (61,9%), попередження виникнення соціальних загроз, ризиків та небезпек (49,5%); посилення соціальної відповідальності (42,9%). Усі визначені експертами принципи в сукупності формують синергетичний ефект очікувань від модернізації системи державного управління. Додаються такі: усвідомлення переваг саморозвитку, самозахисту, самозбереження (34,3%); забезпечення безпеки соціального розвитку (23,8%); надання переваги переговорним та мирним процесам у вирішенні конфліктів (18,1%); інформаційна відкритість та прозорість (17,1%); розвиток культури безпеки (10,5%); інтеграція з міжнародними системами безпеки (9,6%); страхування соціальних й економічних ризиків (9,5%). При формуванні політики забезпечення соціальної безпеки держава має керуватися системою визначених принципів.

Недоліком чинної системи національної безпеки є недооцінка значущості її складової – соціальної безпеки. Законодавча її невизначеність, відсутність у Стратегії національної безпеки 2007, 2011, 2015 рр. підсистеми соціальної безпеки не дає додаткових зобов'язань, які попереджають низький рівень життя громадян, високий рівень бідності, посилення загроз життю та здоров'ю населення, невиправдано високу соціальну нерівність суспільства, нерівний доступ до якісних освітніх та медичних послуг, низький рівень соціального оптимізму.

Показники якості державного управління можуть служити критеріями досягнення рівня соціальної безпеки держави. Перше місце серед цих критеріїв 64,8% респондентів відвели забезпеченню реалізації основних прав, гарантій і свобод людини; 58% – досягненню гідного рівня життя громадян. Військові дії на Сході України негативно впливають на соціальне самопочуття та життя громадян усієї країни та є прямою небезпекою життю людей на окупованих територіях. Саме тому, третім якісним критерієм досягнення високого рівня соціальної безпеки 52,4% опитаних визначили відсутність загроз життю та здоров'ю людини. Становлення розвиненого та численного середнього класу 40% експертів відзначили як якісну характеристику соціальної стратифікації суспільства.

Бідні громадяни та зростання їх кількості – це бідна держава та неефективна влада. Тому серед пріоритетів державної політики має бути подолання рівня бідності, який 63,8% експертів визначили як найбільш небезпечну внутрішню загрозу країни на сьогодні.

Бідне населення всі ресурси і час спрямовує на виживання, а не на розвиток. У такому випадку не можна сподіватися на позитивне сприйняття реформ і громадські ініціативи, а необхідно посилити соціальну безпеку держави в цьому напрямі.

Низький рівень соціальної безпеки держави призводить до таких негативних наслідків: занепад економіки, пов'язаний із падінням трудової моралі та трудової мотивації; поглиблення економічних кризи; збільшення вірогідності екологічних ка-

тастроф, які обумовлені нехтуванням соціумом безпечного середовища проживання; підривання майбутніх перспектив країни через ігнорування системи ціннісних орієнтацій у суспільстві, негативного ставлення до освіти і науки.

Зусилля та механізми ефективного впливу держави на соціально-економічні процеси, методи і засоби забезпечення соціальної безпеки залишаються обмеженими, що обумовлює загострення в Україні значної кількості соціально-економічних проблем, накопичення загроз національній безпеці.

Соціальна безпека держави не реалізується через низький рівень економічного та соціального розвитку країни. Україна має людський, природний, аграрно-промисловий, науково-технічний потенціал, культурні та історичні передумови для розвитку. Незважаючи на це, соціальні небезпеки та ризики не є об'єктом уваги інститутів влади, адже інституційне забезпечення даних процесів не передбачене у правовому полі України. Навіть тривалий збройний конфлікт на сході країни не спричинив необхідних змін у державній політиці та системі національної безпеки. Ніхто з державних інститутів не взяв на себе відповідальність та додаткових зобов'язань у положеннях про їх діяльність щодо надання гідних відповідей на сучасні виклики, модернізацію суспільних відносин, попередження виникнення конфліктів і протиріч, подолання протистояння, а головне – на збереження людського потенціалу країни, захист його прав та свобод.

Воєнні дії та збройний конфлікт на сході України тривають майже п'ять років. Найбільш болючими для країни стали соціальні небезпеки для нації. Вони визначилися фізичним знищенням людей [50], значною вимушеною міграцією населення, впливом населення за межі країни, зростанням кількості біженців; незахищеністю мирного населення окупованих територій, порушенням їх прав і свобод; різким погіршенням психічного та фізичного стану здоров'я громадян України через тривалий термін дії стресогенних чинників; зростанням кількості суїцидів, загальної захворюваності та смертності на-

селення; пораненням і травмуванням людей через збройний конфлікт із подальшими обмеженням повноцінного життя; посиленням протистояння постійного населення України та внутрішньо переміщених осіб (ВПО); поширенням дискримінації ВПО, встановленням систематичних перевірок за місцем їх перебування, обмеженням прав участі у виборах, виборі банківського закладу при пенсійних виплатах та соціальній допомозі; зростанням безробіття через велику кількість ВПО, закриттям підприємств на окупованих територіях тощо; наявністю соціальної напруженості у суспільстві та злочинності; зниженням довіри до влади; посиленням протестних настроїв серед представників громадських об'єднань; неготовністю системи охорони здоров'я до надання своєчасної та якісної медичної допомоги постраждалим у зоні збройного конфлікту; низькими можливостями залучення психологічної допомоги при адаптації учасників антитерористичної операції до мирного життя після участі в бойових діях на сході України; невизнанням постраждалих у бойових діях на сході України учасниками цих дій при встановленні їм інвалідності; виникненням релігійних протистоянь, зростанням міжконфесійних конфліктів, негарантованістю прав релігійних громад; нерозвиненістю культури безпеки у воєнній, політичній, соціальній, інформаційній сферах національної безпеки.

Збройний конфлікт та прямі соціальні загрози і ризики, які він обумовив, негативно вплинули і на загальний стан у країні. Зросли загальні негативні тенденції до створення можливостей збереження та розвитку людського потенціалу. Залучення ресурсів на воєнні цілі поглибило системну кризу в країні, зросла залежність економіки від політики, знизилася можливість досягнення соціальних та економічних цілей.

Державне регулювання та взаємодія економічної, інформаційної, соціальної, зовнішньоекономічної, державної, внутрішньополітичної сфер майже не відбувається, а громадянське суспільство ще не стало рівноправним суб'єктом управління країною і не сприяло визначеності та становленню соціальної

відповідальності держави за зниження рівня національної безпеки, втрату людей, посилення соціальної нерівності, зниження якості та рівня життя населення тощо.

Розподіл фінансових ресурсів держбюджету на користь воєнних цілей знизив можливості скорочення бідності, підтримки та стимулювання демографічного розвитку, підвищення рівня охорони здоров'я, а також модернізацію системи національної освіти. Соціально-психологічний стан населення визначився посиленням втрати ціннісних орієнтацій, руйнуванням духовно-культурних норм і стереотипів поведінки, неprestижністю соціальної відповідальності.

Запропонована система реформ може успішно реалізовуватись у стабільних умовах, а в умовах невизначеності та нестабільності, пов'язаних зі збройним конфліктом та його негативними наслідками, виникають серйозні перешкоди для їх здійснення. Особливо це стосується децентралізації управління.

Соціальна безпека визначає стан реалізації національних інтересів у трудовій сфері, а ступінь попередження та мінімізації соціальних загроз, соціальних ризиків показує рівень становлення та розвитку соціальної відповідальності. Проблеми гідної праці не виправдано не стали пріоритетами для розв'язання ні в соціальній, ні в економічній сферах. Соціальна відповідальність суб'єктів суспільних відносин у сфері праці на державному рівні практично несформована, а залученість її на виробничому рівні не дає очікуваних результатів щодо позитивного впливу соціальної безпеки та соціальної відповідальності на становлення і розповсюдження гідної праці.

Держава не виконує своїх обов'язків щодо запровадження нового трудового законодавства України, не приймає Трудовий кодекс, який за роки незалежності України не вийшов зі стану проекту. Однак уся система законів, які регламентують відносини у сфері охорони праці, оплати праці, зайнятості, колективно-договірного регулювання, соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та безробіття, соціаль-

ного діалогу, прийнята та діє. Визначені закони мають свої переваги та недоліки. Загальною потребою їх удосконалення є подолання ізольованості, нескоординованості в їх змісті, ненаціленості на затребування відповідальності суб'єктів трудових відносин щодо визначених зобов'язань. Негативно впливають на формування соціальної безпеки держави недоліки трудового законодавства України, які пов'язані з ненаціленістю на попередження та профілактику небезпек, мають суто каральне спрямування за наявності завданої шкоди та певних порушень. Позитивні зрушення проявилися у визначеності державних інституцій, які несуть відповідальність за розвиток трудової сфери. Так, у 2015 р. створено Державну службу України з питань праці. Завдяки цьому необхідно використати можливість адресно розв'язувати такі проблеми, як: десоціалізація сфери праці; поширення тіньових відносин у трудовій сфері; низька вартість національної робочої сили; надмірна смертність чоловіків працездатного віку; неконкурентоспроможність національної робочої сили; висока заборгованість із заробітної плати; невідповідність вимогам інтеграції у світовий ринок праці національного ринку праці; гендерна нерівність у трудовій сфері; низька якість трудового життя; невідповідність потребам ринку праці спеціалізації випускників вищих навчальних закладів; високий рівень безробіття серед молоді тощо. Це є компетенцією держави та її виконавчих інститутів.

Існують значні перешкоди для становлення й укріплення гідної праці, яка стає міжнародним обов'язком України та національним інтересом. Запровадження гідної праці потребує залучення механізмів забезпечення соціальної безпеки з одночасним підвищенням рівня соціальної відповідальності суб'єктів соціально-трудова відносин. У результатах виконаного дослідження простежуються соціальні небезпеки, пов'язані з втратами цінності праці та працівника, зростанням безробіття, порушенням трудових прав, тінізацією відносин у трудовій сфері.

Для вирішення завдань щодо формування умов запровадження гідної праці на засадах соціальної безпеки та соціальної відповідальності необхідно [51-53]:

визначити в соціальній та економічній сферах загрози та небезпеки, пов'язані з десоціалізацією відносин у трудовій сфері, посиленням тінізації у сфері праці, втратами трудового потенціалу через виробничі ризики;

подолати високий рівень бідності серед працюючих;

внести зміни та доповнення до Проекту Трудового кодексу України, що конкретизує обов'язки та відповідальність інститутів держави за стан розвитку трудової сфери, впровадження гідної праці та забезпечення якості трудового життя;

забезпечити модернізацію державного управління трудовою сферою на засадах соціальної відповідальності та активізацію громадських об'єднань у сфері праці;

сприяти становленню соціально орієнтованої моделі розвитку суспільства на основі принципів безпеки, соціальної відповідальності, цінності гідної праці та трудового життя;

створити умови для запровадження культури безпеки та культури виробництва на засадах соціальної відповідальності;

підвищити роль держави як гаранта становлення соціального діалогу, досягнення соціальної стабільності та балансу інтересів держави, роботодавців і найманих працівників;

сприяти запобіганню виникненню трудових конфліктів через посередництво і переговори, підвищення ролі примирних органів і процедур;

реалізовувати норми та вимоги соціальної відповідальності у відносинах між суб'єктами соціального партнерства.

Перед науковцями постає важливе завдання – дослідити проблеми та перешкоди досягненню соціальної безпеки держави, визначити пріоритети її укріплення. Реалізована соціальна безпека держави гарантує стабільність, попереджає і мінімізує соціальні внутрішні та зовнішні загрози, сприяє збереженню та розвитку людського потенціалу, створює умови гідного життя теперішньому та майбутнім поколінням [53, 55,

56]. Чинники, які забезпечують соціальну безпеку держави, спрямовані на попередження та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх загроз; забезпечення ефективного соціального управління; реалізацію соціальних інтересів громадян України; розробку і реалізацію державних програм гідної праці; створення можливостей для досягнення Цілей сталого розвитку 2030. Відповіді експертів дають загальні настанови, що робити державі для забезпечення соціальної безпеки, а вагомість відповідей формує пріоритетність стратегічних напрямів державної політики. У процесі дослідження визначено, які чинники формують соціальну безпеку держави (рис. 2.10).

Процес розвитку потребує змістовного визначення, що робити та чого необхідно досягти. Формують соціальну безпеку держави, на думку експертів, високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку – 69,5%; територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного устрою – 55,2; здійснення системних реформ – 41; збалансованість національної безпеки та соціальної політики – 38,1; запобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків та небезпек у країні – 31,4; прозора система публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації, забезпечення її ефективності – 22,9%.

Досягнення цілей укріплення соціальної безпеки держави передбачає, перш за все, визначення та попередження дії перешкод, які виникають на цьому шляху.

Проведене дослідження показало, що головними перешкодами укріпленню соціальної безпеки держави виступають: висока корумпованість і недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки – 60%; недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість – 56,2; переважання особистих, корпоративних,

Що сприяє формуванню соціальної безпеки держави?

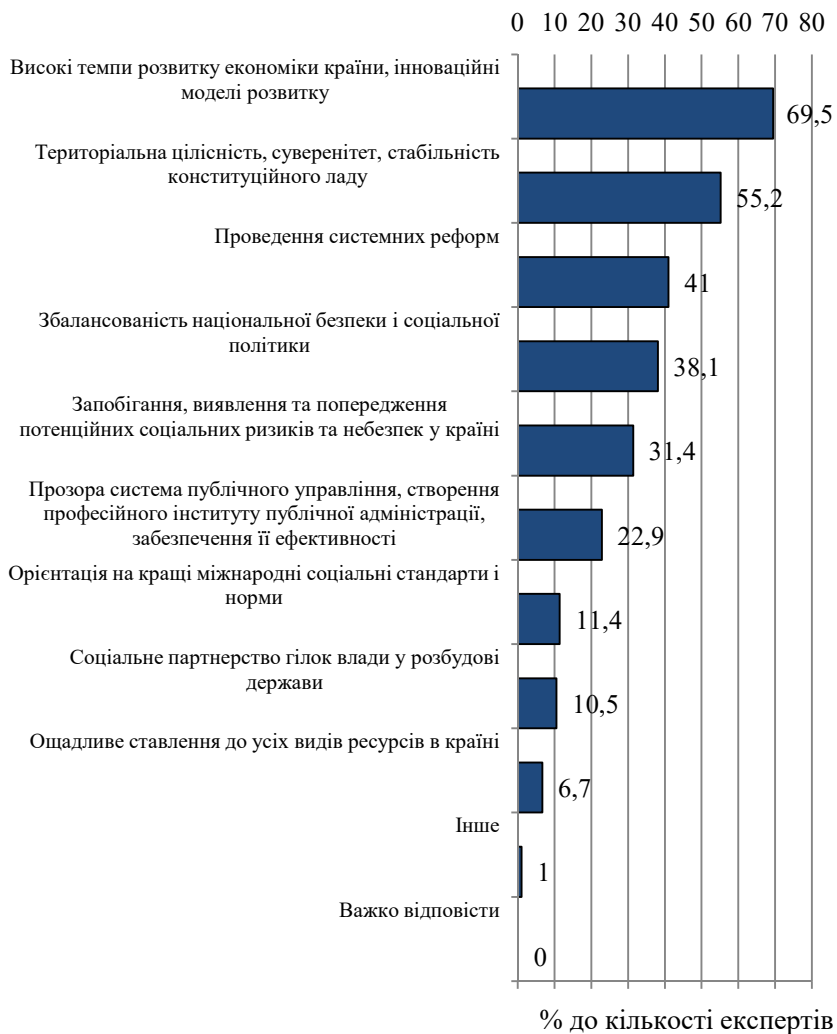

Рисунок 2.10 – Експертна оцінка чинників формування соціальної безпеки держави, % до опитаних

регіональних інтересів над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти – 47,6; недовіра громадян до органів державної влади – 41,9; тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу – 41; низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади – 35,2; неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці та працівника – 28,6; порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини і громадянина – 26,7; відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством – 26,7% (рис. 2.11).

Отже, в результаті опитування визначено і перешкоди на шляху укріплення соціальної безпеки держави, і чинники її формування та напрями забезпечення. Ці складові є основою для побудови та зміцнення соціальної безпеки держави і потребують реалізації таких стратегічних напрямів: орієнтація державної політики на попередження і мінімізацію зовнішніх та внутрішніх загроз соціальній безпеці; укріплення соціальної спрямованості державної економічної політики; збалансованість системи національної безпеки та соціальної політики; подолання корупції в системі органів державного управління; зниження рівня тінізації в національній економіці та соціальній сфері; реалізація соціальних інтересів громадян, їх прав і свобод; розвиток прозорої системи публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації; підвищення якості та ефективності державного управління у соціальній та економічній сферах; використання соціального та трудового потенціалу суспільства як чинників економічного й інноваційного розвитку; сприяння становленню громадянського суспільства як суб'єкта державного управління; запровадження в систему оцінювання органів державної влади показників якості та рівня життя громадян; формування механізмів затребування відповідальності за стан соціальної небезпеки; запровадження в систему державного управління принципів культури безпеки.

Що перешкоджає укріпленню соціальної безпеки держави?

Рисунок 2.11 – Експертна оцінка перешкод укріпленню соціальної безпеки держави, % до опитаних

Соціальна безпека держави залежить від якості й ефективності державного управління, стратегічної спрямованості державної політики. Для переходу від декларування до реальних дій у цій сфері необхідно:

упровадити ефективну систему державного управління, спрямовану на реалізацію політики соціально-економічної конкурентоспроможності держави;

удосконалити нормативно-правову базу державної політики щодо ефективного управління соціальною, економічною, інформаційною, екологічною та регіональною безпекою;

визначити у пріоритетах, напрямках та заходах державних і регіональних стратегій розвитку положення, спрямовані на забезпечення соціальної безпеки;

реалізувати стратегічний курс України на розбудову соціальної держави, забезпечити реалізацію дієвого соціального партнерства серед різних гілок влади в цьому процесі;

створити умови та можливості для забезпечення ефективності державного управління, реалізовувати політику збільшення соціальної конкурентоспроможності держави, підвищувати позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості;

забезпечити включення стратегічних положень щодо соціальної безпеки до чинної Стратегії національної безпеки, Державних стратегій розвитку України до 2020 та 2030 рр.;

удосконалити систему стратегічного планування та взаємозв'язку програмних і стратегічних документів державної політики та нормативно-правових актів щодо соціальної безпеки, соціального розвитку держави;

збільшити ефективність державної політики у трудовій сфері, підвищити цінність праці та працівника;

сприяти входженню України в міжнародні безпекові системи, інтеграції у світове економічне та соціальне середовище, подолати розрив в рівні та якості життя населення України з країнами ЄС.

Досягти соціальної безпеки держави неможливо без залучення регуляторів і механізмів забезпечення соціальної безпеки, які базуються на консолідації, єдності, довірі, соціальній відповідальності та потребують:

розроблення базового концепту Державної стратегії соціального відродження та соціальної згуртованості як національної ідеї зміцнення єдності та консолідації українського суспільства;

орієнтації державної політики на загальнонаціональний проект спільного майбутнього, схвалений громадянами країни, громадянським суспільством та органами виконавчої і законодавчої влади з визначенням відповідальності за його реалізацію;

розроблення організаційно-управлінського та правового забезпечення формування умов для подолання загроз і скасування перешкод консолідації українського суспільства, пов'язаних зі збройним конфліктом;

внесення змін та доповнень до Положень про діяльність міністерств та відомств України, які стосуються обов'язків і відповідальності щодо розв'язання проблем, пов'язаних із воєнним протистоянням та наслідками в межах повноважень міністерств і відомств із дотриманням вимог економічної, соціальної, інформаційної безпеки, ділової культури та людяності;

внесення змін та доповнень до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо обов'язків та відповідальності, спрямованих на зміцнення національної єдності шляхом контролю за дотриманням прав громадян України в зоні збройного конфлікту, попередження та виявлення корупційних і протиправних дій на території розмежування і в «сірій зоні» тощо;

забезпечення державної підтримки систематичних наукових досліджень (зокрема шляхом надання грантів) суспільних процесів та громадської думки з актуальних питань зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства,

виявлення можливих загроз цим процесам, відновлення і збереження історичної пам'яті українського народу;

пропагування у мас-медійному просторі через соціальну рекламу цінностей свободи, демократії та патріотизму, національної єдності, захисту України від внутрішніх та зовнішніх загроз;

поширення інформації щодо інтеграційного курсу України до європейського політичного, економічного та правового простору, євроатлантичного безпекового простору;

застосування інструментів «м'якої» сили та культурної дипломатії як невід'ємних елементів зовнішньої політики України для захисту національної ідентичності перед зовнішніми викликами та для стабілізуючого впливу на міжнародне середовище.

Література до розділу 2

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.05.2017).

2. Харазішвілі Ю.М., Грішнова О.А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози // Економіка України. 2018. № 11-12 (684-685).

3. Преамбула Устава ООН. URL: <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/preamble/index.html> (дата звернення: 30.05.2017).

4. Всеобщая декларация прав человека. URL: <http://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/index.html> (дата звернення: 30.05.2017).

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 07.06.2017).

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 07.06.2017).

7. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086 (дата звернення: 07.06.2017).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 30.05.2017).

9. Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 30.05.2017).

10. Тихий В.П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, визначення, види // Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 2 (85). С. 34.

11. UNDP report "Security and justice in Ukraine Perspectives from Communities in Three Oblasts" // This report was prepared by Survey Methodological Expert Heather Goldsmith. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/security_justice_perspectives.html (дата звернення: 22.09.2017).

12. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист: навч. пос. із соц. політики. К.: Основи, 2004. 491 с.

13. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

14. Баланда А. Соціальна складова національної безпеки України. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11660/14-Balanda.pdf?sequence=1> (дата звернення: 27.05.2017).

15. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників; Міністерство праці та соціальної політики України, Центр перспективних

досліджень, 2006. URL: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=art (дата звернення: 05.07.2016).

16. Хомра О.У., Русанова Т.Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії // Стратегічна панорама. 2004. № 1. С. 73-79.

17. Минин Б.А. Возвратное право: правосудие, социальная безопасность и социальное развитие. М.: ИД «Юриспруденция», 2007. 472 с.

18. Кученко В.І., Удовиченко В.П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. 652 с.

19. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. Донецьк: Каштан, 2004. 336 с.

20. Зеркалов Д.В., Арламов О.Ю. Соціальні проблеми сталого розвитку: монографія. К.: Основи, 2013. 562 с.

21. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 30.05.2017).

22. Сидорчук О.Г. Теоретичні основи визначення соціальної безпеки та формування умов її досягнення // Економічна теорія та публічна політика: цикл конференцій «Людвіг фон Мізес і сучасні суспільства»: зб. наук. пр. / за наук. ред. М.З. Буника, І.Б. Кіянки. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2014. 224 с.

23. Маслоу А. Мотивация и личность; пер. А.М. Татлыбаевой. СПб.: Евразия, 1999. 316 с.

24. Електоральна піраміда А. Маслоу. URL: https://blogs.korrespondent.net/blog/pro_users/3240487-elektoral-na-piramida-maslou (дата звернення: 19.05.2018).

25. Сиченко О.О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Державне управління. 2012. Т. 186. Вип. 174. С. 34-38.

26. Сидорчук О.Г, Новікова О.Ф. Пріоритетність соціальної безпеки при формуванні соціальної політики в нестабільних умовах // Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання: монографія / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, Ю.С. Залознова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2014. С. 69.

27. Проблеми, які найбільше хвилюють населення України: соціологічне опитування громадської думки (28 вересня – 16 жовтня 2018 р.), проведене Центром «Соціальний моніторинг», Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка, Київським міжнародним інститутом соціології та соціологічною групою «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/elektoralnye_nastroeniya_i_problemy_naibolee_v_olnuyuschih_naselenie_ukrainy_osen_2018.html (дата звернення: 31.10.2018).

28. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 27.05.2017).

29. Адвокаційний модуль для керівних кадрів. Освіта на основі життєвих навичок. Сучасне уявлення про здоров'я і соціальне благополуччя. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/19/114#4> (дата звернення: 27.06.2017).

30. Основи економічної праці (2000). Бібліотека економіста. URL: <https://library.if.ua/book/40/2643.html> (дата звернення: 30.05.2017).

31. Сидорчук О.Г. Державна політика забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного протистояння на Сході України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Імплементация стандартів НАТО в Україні: здобутки та перспективи» (23 вересня 2015 р., Львів). Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка. С. 38-43.

32. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук,

О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Львівський регіональний ін-т держ. управління. Київ, Львів, 2018. С. 128, 130.

33. Sydorchuk O. Problems and ways of ensuring social security of ukraine in the face of increasing external and internal threats // Scientific Journal VIRTUS. 2016. № 8 (189). P. 186-188.

34. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 38. Ст. 249.

35. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2217а від 01.07.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 19.09.2017).

36. Ставлення жителів міст до ідеї децентралізації // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2014. № 3(23). URL: http://dif.org.ua/modules/pagesfiles/1432540363_3559.pdf (дата звернення: 22.06.2017).

37. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.; за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. К.: КНЕУ, 2006. 292 с.

38. Ніколаєв Є. Б. Предмет соціальної безпеки // Вчені записки: зб. наук. праць; М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана" ; відп. ред. А.Ф. Павленко. 2012. Вип. 14. Ч. 1. С. 30-36.

39. Чупрій Л. Розвиток громадянського суспільства в контексті забезпечення національної безпеки Української держави // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ); упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. К. : НІСД, 2013. С. 388-389.

40. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О.М. Бориславська,

І.Б. Заверуха, А.М. Школик та ін.; Центр політико-правових реформ. К.: Москаленко О. М., 2012. 212 с.

41. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В.М. Яблонський, О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін.; за заг. ред. О.А. Корнієвського. К. : НІСД, 2017. С. 56.

42. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. К. : НІСД, 2013. 504 с.

43. Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір: наук. доп. К. : НІСД, 2016. 34 с.

44. Скуратівський В.А. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення // Вісник НАДУ. 2011. № 3. С. 194-204.

45. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Теоретичні засади залучення соціальних ресурсів громадських об'єднань на потреби розвитку регіонів в умовах децентралізації // Український соціум. 2015. № 3. С. 20-28.

46. Зимогляд В.Я. Феномен «самоорганізації» в проблемному полі місцевого самоврядування URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/91492/87215> (дата звернення: 06.07.2017).

47. Почтаренко І. Як громадські організації можуть підвищити політичну активність українців? URL: <http://gurt.org.ua/news/recent/20900> (дата звернення: 19.09.2017).

48. Сидорчук О. Залучення ресурсного потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки України // Україна: аспекти праці. 2015. № 2. С. 28-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2015_2_7 (дата звернення: 15.09.2017).

49. Дані моніторингу громадської думки населення України, проведеного ГО «Центр «Соціальний моніторинг» у співпраці з ГО «Український інститут соціальних досліджень

імені Олександра Яременка» у грудні 2016 р. // Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь / Яблонський В.М., Балакірева О.М., Бондар Т.В. та ін.; за заг. ред. О.А. Корнієвського. К. : НІСД, 2017. С. 6.

50. Сидорчук О.Г., Новікова О.Ф. Соціальні небезпеки та їх наслідки в умовах збройного конфлікту на Сході України // Науковий часопис Академії національної безпеки. 2017. № 1/2 (13/14). С. 149-161.

51. Сидорчук О.Г., Новікова О.Ф. Соціальна безпека та відповідальність як умова забезпечення гідної праці // Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення гідної праці: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 квітня 2017 р., м. Київ). К.: КНЕУ, 2017. С. 324-327.

52. Сидорчук О.Г. Соціальна відповідальність як інструмент забезпечення реалізації національних інтересів України // Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч, О.В. Панькова та ін. Донецьк: ІЕП НАН України, 2013. С. 50-57.

53. Сидорчук О.Г. Соціальна відповідальність держави: оцінка потреб формування та напрямів застосування // Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч, О.В. Панькова та ін. Донецьк: ІЕП НАН України, 2013. С. 110-137.

54. Сидорчук О.Г., Новікова О.Ф. Забезпечення соціальної безпеки та соціального захисту в умовах критичної нестабільності // Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання: монографія / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, Ю.С. Залознова та ін. Донецьк: ІЕП НАН України, 2014. С. 102-105.

55. Новікова О.Ф., Сидорчук О.Г. Модернізація державного управління у контексті збереження людського потенціалу

в умовах обмежених можливостей // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Економічні науки. Випуск 10. Кам'янець-Подільський: ФОП Я.І. Сисин, 2015. 313 с.

56. Сидорчук О.Г. Соціальна безпека як домінанта національної безпеки держави. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 23-24 травня 2017 р.) / упоряд.: Мальський М.З., Кучик О.С., Вовк Р.В. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І.Франка, 2017. С. 74-77. URL: http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/conference_05_17.pdf (дата звернення: 03.06.2017).

57. Vaughan-Whitehead D. Is Europe Losing Its Soul? The European Social Model in Times of Crisis / In: The European Social Model in Times of Economic Crisis and Austerity Policies. International Labour Organization, 2014. pp. 9-65.

58. Бурлай Т. Риски формування моделі асоціального государства в Україні // Экономика Украины. 2015. № 6. С. 92-97.

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СТАНУ ТА ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

3.1. Соціальна безпека в Україні: міжнародні порівняння та послідовність змін

Економічний розвиток України визначається як базова умова соціальної безпеки держави, суспільства та людини. На підґрунті сталого економічного зростання та розвитку створюються можливості забезпечення соціальної безпеки і досягнення гідних умов життя, розвитку особистості та формування людського потенціалу, підвищення соціальних стандартів, подолання бідності та соціальної ізоляції, попередження соціальних ризиків тощо. Економічний розвиток визначає можливості технологічних, інфраструктурних, інституціональних та соціо-гуманітарних перетворень, розширення меж соціального захисту вразливих верст населення і забезпечує підтримку соціальної та політичної стабільності в державі. Оцінка стану соціальної безпеки передбачає встановлення взаємозв'язку з економічною складовою національної безпеки.

Для такої оцінки доцільно виконати аналіз змін основних макроекономічних показників визначення рівня й інтенсивності розвитку. Перш за все це показники валового внутрішнього продукту (ВВП), його загальні обсяги та рівень у розрахунку на одну особу. Україна має досить низький рівень економічного розвитку за цими показниками. За роки незалежності (з 1991 по 2015 р.) реальний ВВП скоротився більше, ніж на 40%. Серед 166 країн, які ведуть статистику цього показника, зниження його обсягів спостерігалось у 5 країнах, але лише в Україні мали місце найбільші темпи скорочення [1]. Така тенденція зміни ВВП за даними Світового банку (СБ) є найгіршим результатом у світі за останні 25 років. Економічний розвиток країни має спадний характер, незважаючи на окремі періоди економічного зростання. Наприклад, з 2000 р. до початку міжнародної фінансової кризи (2009 р.) спостерігалась по-

зитивна динаміка зміни ВВП, яка після незначного поштовху в 2010-2013 рр. змінилася суттєвим його падінням унаслідок як системної кризи, так і подій, пов'язаних з анексією Криму та окупацією частини Донбасу. Станом на кінець 2016 р. ця криза спричинила скорочення номінального ВВП у доларовому вимірі порівняно з 2010 р. на 52,2%, що нижче рівня 2005 р. МВФ розмістив Україну у списку країн із найгіршою економікою, складеному на основі показників падіння ВВП (додаток А).

Закономірності зміни обсягів ВВП супроводжуються і падінням обсягів виробництва окремих видів товарів. За 1991-2015 рр. найбільші темпи падіння склалися у виробництві тканин (92,0%), автомобілів (95,7%), прокати чорних металів (63,1%) тощо. Українські товари є неконкурентоспроможними, переважно з низьким рівнем доданої вартості.

Важливим індикатором економічного розвитку є показник рівня ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС), який станом на 2016 р. складав 8290 дол. США (у розрахунок на одну особу за ринковим курсом СБ)², а за ринковим курсом НБУ – лише 2061,1 дол. Порівняно з країнами-сусідами та окремими країнами СНД лише Узбекистан і Таджикистан мають менший рівень показника, що підтверджує і низький рейтинг країни. За списком МВФ із 187 країн Україна 2016 р. посіла 112 місце, у той час як Польща – 43, Угорщина – 44, Туркменістан – 69 (додаток Б). Приблизно такий самий розподіл за рейтингом зберігається і за оцінками за 9 місяців 2017 р. За всі роки незалежності Україна втратила близько 60 позицій за цим рейтингом. Станом на 1991 р. Україна посідала 60 місце із 250 держав у рейтингу ВВП на душу населення (за ПКС). Його розмір був вище, ніж у Польщі, Мексиці та Азербайджані. Але вже через 25 років (станом на 2015 р.) в Україні цей показник зріс лише на 24% та склав 7948 дол. США, у той час як у

² На сьогодні існує декілька методик визначення рівня ПКС: у доларах США за ринковим курсом СБ; за ринковим курсом МВФ; ПКС, розрахована статистичним відділом Європейської Комісії ООН за 2005 та 2010 рр. та ін.

Польщі зріс більш ніж у 3,6 раза, а в середньому по країнах Центральної Європи – майже у 2,9 раза (додаток В) [2]. ВВП на душу населення в Україні за ПКС майже на 7816,1 дол. менше, ніж у середньому по країнах світу, у 3,3 раза менше, ніж у Польщі, у 2,3 раза – ніж в Азербайджані.

Згідно з даними МВФ за підсумками 2016 р. нижчий рівень ВВП на душу населення (за середньорічним курсом долара МВФ в Україні він складав 2,2 тис. дол.) серед країн СНД був лише в Узбекистані (2,1 тис.), Киргизії та Таджикистані (по 1,0 тис.). Усі інші країни суттєво випереджають Україну (додаток Б).

У міжнародній практиці встановлення рівня економічного розвитку почав використовуватися новий *індекс інклюзивного економічного розвитку* (ІР), що визначає, як країни виконують одинадцять вимірів економічного прогресу на додаток до ВВП. Це розширена оцінка економічного розвитку країни. Окрім ВВП, даний індекс вимірює 11 додаткових параметрів, які систематизуються за трьома групами:

1) зростання та розвиток (ВВП на душу населення в доларах США, продуктивність праці, здорова тривалість життя, зайнятість);

2) інклюзивність (нерівність доходів, рівень бідності, нерівність багатства, медіанний дохід – доларів на день на душу населення за ПКС);

3) рівність поміж поколіннями та стійкість (чисті заощадження, викиди CO₂ на одиницю ВВП, державний борг, співвідношення населення працездатного віку до непрацездатного).

Країни в рейтингу розподіляються на дві групи: розвинуті (30 країн) і ті, що розвиваються (79 країн, у т.ч. Україна). Серед усіх 103 країн Україна станом на 2018 р. посідає 78 місце, а серед країн своєї групи – 47 місце (при цьому за останні п'ять років інклюзивність розвитку знизилася на 68%). Перша в цьому рейтингу – Норвегія. До п'яти провідних країн, що розвиваються, увійшли Литва, Угорщина, Азербайджан, Латвія і Польща.

Найбільш гострими проблемами в Україні, які визначилися за складовими індексу інклюзивного економічного розви-

тку (ІП), є: зайнятість (51 місце із 79), нерівність багатства (73), стійкість (75). Єдине позитивне зрушення полягає у співвідношенні населення працездатного віку до непрацездатного (10 із 79 місць) [99].

Низький рівень ВВП виступає визначальною перешкодою для переходу від забезпечення макроекономічної стабільності до динамічного зростання і, як наслідок, до забезпечення соціальної безпеки [3].

Низький рівень економічного розвитку країни підтверджується і низькою позицією країни за різними рейтинговими оцінками. Найвідоміші міжнародні рейтинги відображають економічні позиції України порівняно з іншими (табл. 3.1) [4].

Як свідчать дані табл. 3.1, Україна суттєво погіршила свої позиції з початку розрахунків за відповідними індексами. Так, за індексом розвитку людського потенціалу Україна станом на 2016 р. погіршила свій рейтинг на 30 позицій: з 54 місця (1992 р.) вона змістилася на 84, за індексом глобальної конкурентоспроможності в 2016 р. серед 138 країн посідає 85 місце, що на 19 місць нижче, ніж у 1998 р. У той же час рейтинги східноєвропейських країн (Польщі, Чехії) суттєво покращилися за всіма наведеними індексами. За рівнем життя Україна посіла 63 місце серед 133 країн світу – на це вказують дані індексу соціального розвитку (ІСР). У його структурі найнижчі показники склалися за такими сферами: корупція (109 місце), рівень злочинності (109), доступність житла (116), стан довкілля (118), здоров'я та довголіття (127), свобода вибору життєвого шляху (132) [5].

У 2016 р. Україна визнана однією з найбільш нещасних країн у світі. За шкалою щасливих країн вона посіла 64 місце серед 128 країн, у той час як Польща – 46, а Чехія – 23. Разом з тим за даними АССА (міжнародна асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів) Україна у 2016 р. посіла 3 місце у списку країн із тіньовою економікою – близько 45,16% обсягів номінального ВВП. Україну випередили лише Нігерія (48,37%) та Азербайджан (67,04%) [6].

Таблиця 3.1 – Динаміка зміни місця України за світовими рейтингами ¹

Індекс	Рік початку розрахунку	Україна			Польща		Чехія	
		станом на початок розрахунку	2015	2016	станом на початок розрахунку	2015	станом на початок розрахунку	2015
Індекс розвитку людського потенціалу (із 188 країн)	1992	54	82	84	51	36	38	28
Індекс економічної свободи (із 180 країн)	1995	95	192	166	51	39	23	21
Індекс верховенства закону	1995	151	146	-	60	42	38	28
Індекс сприйняття корупції (із 176 країн)	1995	69	130	140	39	31	37	38
Індекс глобальної конкурентоспроможності (із 138 країн)	1998	69	79	85	41	41	37	31
Індекс легкості ведення бізнесу (із 189 країн)	2005	124	83	80	53	25	41	36
Індекс тривалості життя (із 224 країн)			148		-	41	-	36

¹ ПРООН, Heritage Foundation, Transparency International, Всесвітній економічний форум, Світовий банк.

2016 рік для України вважається роком позитивного перелому, оскільки з'явилися ознаки можливості повернення позитивної динаміки, яка супроводжується відновленням зростання ВВП, більш контрольованою інфляцією, незначним зростанням економіки. Реальний приріст ВВП у 2016 р. перевищив офіційні прогнози і становив 2,3% порівняно з 2015 р.,

зупинився інфляційний перегрів попередніх двох років, намітилася активізація зовнішньоекономічної діяльності.

Низький рівень економічного розвитку національної економіки супроводжується і низьким рівнем життя населення. У зв'язку з цим необхідно забезпечити стійкий позитивний вплив економічного середовища на відновлення рівня життя населення та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу [3, с. 510-511].

Рівень та якість життя населення одночасно виступають і основними умовами соціальної безпеки, і її визначальними складовими. Однак друга характеристика потребує певного уточнення. При оцінці й аналізі соціальної безпеки слід розглядати не загальний рівень життя населення та його матеріальний добробут, а передусім бідність населення як основну загрозу (небезпеку) соціальної безпеки [7]. Це є аргументом дослідження бідності в контексті соціальної безпеки.

Саме обґрунтування доцільності дослідження бідності як причини та наслідку прояву соціальних небезпек потребує більш глибокого пізнання взаємозв'язку бідності та соціальної безпеки.

3.2. Характеристики та особливості прояву внутрішніх загроз соціальній безпеці

У даний час існує декілька критеріїв і методик вимірювання рівня бідності з визначенням її сутності та понятійного апарату [8].

Абсолютна бідність за критерієм законодавчо встановленого прожиткового мінімуму у 2007-2016 рр. в Україні має стійку тенденцію до зниження і станом на 2016 р. становила 3,8% за середньодушовими еквівалентними доходами, тобто близько 4,0% населення живе за межами абсолютної бідності, а це більш ніж 1,62 млн чол.

Високий рівень абсолютної бідності склався серед пенсіонерів. Станом на 2012 р. він становив 30,1%, тобто майже

кожен третій пенсіонер був за межею абсолютної бідності, на початок 2015 р. – 18,03, а на початок 2017 р. – 9,94%. Незважаючи на суттєве його скорочення, рівень бідності серед пенсіонерів у 3-4 рази вище, ніж для населення в цілому.

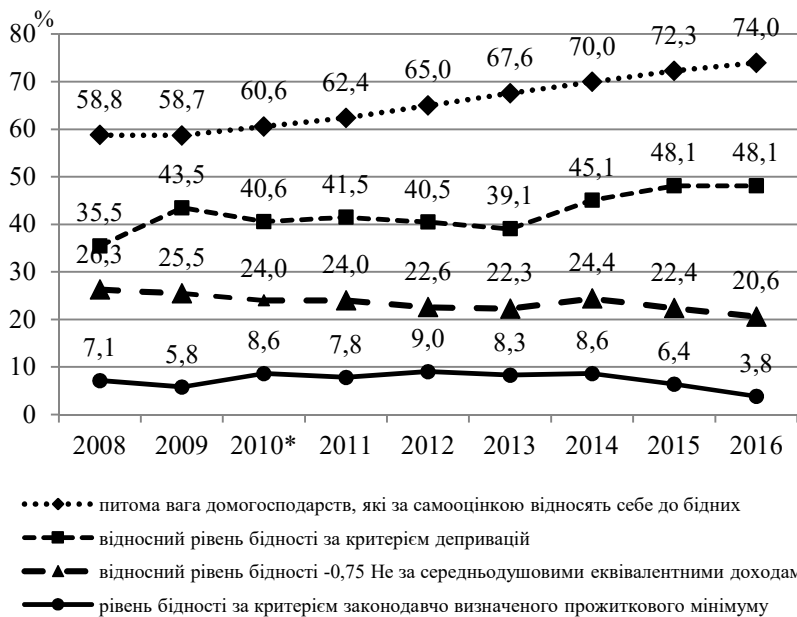
З 2014 р. у країні використовується інший критерій абсолютної бідності: це рівень доходу, менший від фактично встановленого прожиткового мінімуму. За цим критерієм станом на 2015 р. близько 52,0%, а на 2016 р. – 51,1% перебували за межею абсолютної бідності. Абсолютна бідність визначається таким рівнем доходів, коли індивід не може придбати товари і послуги, необхідні для задоволення основних соціальних потреб, властивих даному суспільству.

Отже, за фактично встановленим прожитковим мінімумом більше половини населення перебуває за межею абсолютної бідності, при цьому за 2015-2016 рр. порівняно з 2014 р. цей показник збільшився більш ніж утричі. Одночасно відносна бідність визначається такою межею середньодушових доходів чи витрат, за якою індивід не здатен вести прийнятний для даного суспільства стиль життя.

Відносний критерій бідності визначається як 75% від медіанного рівня середньодушових еквівалентних загальних доходів або еквівалентних сукупних витрат. В Україні він залишається стабільно високим і коливається в межах 20,0-26,3%³. За цим критерієм майже кожна четверта людина є бідною (рис. 3.1).

Вкрай негативним явищем є бідність серед працюючих, яка простежується тривалий час і не має позитивних тенденцій. Так, серед працюючих близько 42,0% (станом на 2016 р.) мали середньодушові еквівалентні доходи, які були меншими, ніж фактичний прожитковий мінімум. Серед пенсіонерів ця частка склала близько 87,7%.

³ Слід відзначити, що згідно із статистикою ООН за критерієм 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат цей показник дещо вищий: з 2007 по 2013 р. він змінюється в межах від 24,1 до 27,3% [3, с. 11].

За 2015-2016 рр. без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Рисунок 3.1 – Динаміка зміни рівня бідності населення за 2008-2016 рр.

Сьогодні в Україні рівень бідності оцінюється також за критеріями немонетарної бідності, тобто за ознаками депривації [8, с. 3-4]. Деприваційна бідність визначається обмеженням можливостей доступності до ознак депривації та соціальних виключень унаслідок нестачі коштів. За Національним критерієм до бідних відносять домогосподарства з наявністю чотирьох із дев'яти депривацій (за методикою Європейського Союзу). За самооцінкою домогосподарствами України рівня своїх доходів визначився рівень бідності за критерієм депривації («Відмовлялись від найнеобхіднішого, крім харчування» та «Не вдалося забезпечити навіть харчування»). Станом на 2013 р. він склав 38,4%, 2014 р. – 45,1, 2015 р. – 49,1, 2016 р. –

48,1% [9, с. 9-10]. Динаміка його зміни за 2008-2016 рр. (табл. 3.2, див. рис. 3.1), свідчить, що за останні три роки суттєво підвищився рівень бідності за цим критерієм депривацій – порівняно з 2008 р. приріст складає на 12,6%.

Таблиця 3.2 – Динаміка показників матеріального добробуту населення та рівнів бідності¹

Рік	Середньодушові місячні еквівалентні загальні доходи		Питома вага населення, середньодушові доходи якого нижче, %:			Питома вага домогосподарств, які визначили недостатність доходів для найнеобхіднішого, у т.ч. для достатнього харчування, %	Питома вага домогосподарств, які за самооцінкою відносять себе до бідних, %
	грн	% до попереднього року	законодавчо встановленого прожиткового мінімуму	фактичного прожиткового мінімуму	75% медіанного доходу		
2008	1047,23	-	7,1	-	26,3	35,5	58,8
2009	1112,29	106,2	5,8	-	25,5	43,6	58,7
2010	1474,72	132,6	8,6	-	24,0	40,6	60,6
2011	1636,4	111,0	7,8	-	24,0	41,5	62,4
2012	1911,31	116,8	9,0	-	22,64	40,5	65,0
2013	2055,4	107,5	8,3	-	22,3	39,1	67,6
2014	2129,02	103,6	8,6	16,7	24,4	45,1	70,0
2015	2427,51	114,0	6,4	51,9	22,4	48,1	72,3
2016	2886,61	118,9	3,8	51,1	20,4	48,1	74,0

¹ Розраховано за даними Державної служби статистики за 2008-2016 рр. [24-48].

За самооцінками людей свого матеріального стану виявляється найбільш негативна тенденція порівняно зі статистичними оцінками. Так, за результатами суб'єктивної оцінки рівня бідності майже 74,0% домогосподарств у 2016 р. віднесли себе до бідних, порівняно з попереднім роком показник зріс майже на 2%, а навіть з кризовим 2009 р. – на 15,2%. Отже, за само-

оцінкою майже 74% населення на сьогодні ототожнює себе з категорією бідного.

За результатами соціологічного опитування [10, с. 500] 4% респондентів оцінили матеріальне становище сім'ї як злиденне, а 45,5% – як бідне. Слід відзначити, що середній бал (за 5-бальною шкалою) за весь термін проведення моніторингу (з 2002 по 2016 р.) залишається незмінним – на рівні 2,5 бала. Це свідчить, за оцінкою респондентів, про відсутність суттєвого поліпшення матеріального становища в країні протягом останніх п'ятнадцяти років. За даними соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України у липні 2016 р., абсолютна більшість українців (93,8%) вважає, що в Україні недостатньою мірою забезпечується належний рівень життя громадян. Переважна більшість опитаних (97,2%) зазначили, що їх рівень добробуту неможливо віднести до високого за міжнародними стандартами споживання [37, с. 324].

За оцінками Інституту дослідження екстремізму як за монетарними, так і за номонетарними критеріями бідності значна частина суспільства живе або вважає себе такою, що живе за межами бідності [22].

І загальна бідність усього населення, і масова бідність зайнятого населення формують загрози соціальної стабільності, які проявляються у зростанні кримінальних загроз, формуванні напівлегальних активних об'єднань. Різке та масове збідніння населення провокує можливість асоціальної поведінки, тобто загрози трансформації бідності в агресію зростатимуть і розповсюджуватимуться [21].

Сьогодні в Україні з'явилася нова категорія бідних із контингенту внутрішньо переміщених осіб (ВПО). У зв'язку з втраченою майна, житла, основних джерел доходу, роботи більшість із категорії «заможні» або «небідні» перемістилися на декілька щаблів як за соціальним статусом, так і за рівнем доходів до рівня бідних або навіть нужденних. За оцінками фахівців близько 83,3% населення Донбасу потрапили до групи вразливих до бідності внаслідок бойових дій, незалежно від того, переїхали вони за межі окупованих територій чи ні [22, с. 11-21].

Більш детальний аналіз такої небезпечної ситуації в суспільстві розкриває чинники та перешкоди, які обумовлюють зростання рівня бідності, – це передусім погіршення стану у сфері праці.

Соціальні небезпеки у трудовій сфері

Рівень оплати праці, зайнятість, безробіття, незбалансованість на ринку праці обумовлюють створення загроз соціальної безпеки, таких як низький рівень зайнятості за окремими віковими групами, особливо молоді, у тому числі відповідно до освіти та професійно-кваліфікаційного рівня. Спричиняє виникнення загроз і рівень безробіття, у тому числі тривалого, який визначає умови для несприятливого соціального середовища та стає джерелом соціального напруження в суспільстві [100-101].

У структурі сукупних доходів близько половини – це оплата праці, яка формується у трудовій сфері, системі соціально-трудових відносин.

Оплата праці також може сприяти створенню загроз соціальної безпеки за умови, якщо її рівень унеможливує забезпечення працюючого та його сім'ї засобами існування. Основні чинники формування соціальних загроз у системі оплати праці пов'язані в першу чергу з низьким рівнем оплати праці, що обумовлює розповсюдження бідності серед працюючого населення. Незадіяність молоді у трудовій сфері або низька оплата праці супроводжується поширенням утриманських настроїв, деформацією ціннісних орієнтацій у суспільстві та підбиває мотивацію до економічної активності. Низький рівень оплати праці також спричиняє трудову еміграцію, яка супроводжується значними втратами людського капіталу і трудового потенціалу країни.

Номінальна заробітна плата в Україні характеризується її постійним зростанням, за останні сім років (2010-2016 рр.) вона склала 230,4%, при цьому саме за останні два роки щорічне збільшення склало близько 22,0%. Одночасно, зміна реальної зарплати мала зворотні тенденції. Простежується її суттєве падіння в 2014-2015 р., яке змінилося в 2016 році 9,0% приросту

том. Одночасно і за ПКС склалися приблизно такі самі законодавчі зміни щодо середньої заробітної плати, як і індексів реальної заробітної плати (табл. 3.3).

Незважаючи на тенденції зміни заробітної плати, її рівень і темпи зміни по економіці загалом суттєво відрізняються як за рівнем, так і за темпами приросту за окремими видами економічної діяльності.

Найбільш оплачувані в країні протягом останніх років залишаються працівники авіаційного транспорту, фінансової та страхової діяльності, інформації та телекомунікаційної сфер, а серед промислових видів діяльності – працюючі на підприємствах із виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, добувної промисловості та розроблення кар'єрів. Середній розмір оплати праці за цими видами діяльності перевищував середній по промисловості у 2-4,8 рази. Найбільш проблемна та складна ситуація склалася в бюджетній сфері. В освіті та охороні здоров'я рівень оплати праці майже на третину нижче за середній показник, при цьому близько 3,0% працівників цих сфер отримують заробітну плату на рівні законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Так, незважаючи на те що середній рівень був у 3,2 рази вище мінімальної заробітної плати (1600 грн), оплата 2,8% штатних працівників була нижче її значення.

У цілому по економіці країни в 2016 р. одержували середню заробітну плату, яка нижче середнього розміру фактичного прожиткового мінімуму (2646,4 грн на одну особу на місяць) 25,4% штатних працівників, тобто кожний четвертий, тоді як у 2014 р. цей показник складав близько 11%. За останні два роки більш ніж удвічі збільшилася кількість працівників, які одержують заробітну плату на рівні критерію абсолютної бідності за рівнем фактичного прожиткового мінімуму. За таких умов неможливе не тільки заощадження та вкладання коштів у розвиток працюючих та членів сім'ї, а навіть бракує коштів для матеріального забезпечення на межі базових потреб людини (їжа, одяг, житло, відпочинок).

Таблиця 3.3 – Динаміка зміни оплати праці в Україні за 2004-2016 рр. ¹

Рік	Середньомісячна заробітна плата*							Питома вага кількості штатних працівників, яким нараховано зарплату в межах прожиткового мінімуму для працездатної особи, %
	номінальна, грн	темпи зміни, % до попереднього року		дол. США за ринковим курсом НБ (на кінець року)		дол. США за ПКС за ринковим курсом СБ		
		номінальної	реальної	дол.	% до попереднього року	дол.	% до попереднього року	
2004	590	127,6	123,8	108,5	-	491,7	-	35,8
2005	806,2	136,6	120,3	157,3	145,0	555,86	113,1	26,5
2006	1041,5	129,2	118,3	206,2	131,1	642,6	115,6	18,3
2007	1351,1	129,7	112,5	267,5	129,7	700,0	108,9	15,5
2008	1806,3	133,7	106,3	234,6	87,7	716,7	102,4	13,4
2009	1906,0	105,5	90,8	238,5	101,7	695,1	97,0	8,2
2010	2249,6	118,0	110,2	282,2	118,3	729,3	104,9	7,2
2011	2647,1	117,7	108,7	330,5	117,1	768,3	105,3	7,1
2012	3040,7	114,9	114,4	380,1	114,7	831,5	108,2	5,5
2013	3282,01	107,9	108,2	408,5	107,5	873,9	105,1	5,2
2014	3480,2	106,0	93,5	220,7	53,8	818,1	93,6	4,9
2015	4194,6	120,5	79,8	174,8	79,2	716,6	87,6	4,4
2016	5182,6	123,6	109	190,5	109,0	766,3	106,9	2,7

¹ Розраховано на підставі даних Держкомстату України [40-48].

* Дані за 2010-2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Співставлення рівня оплати праці в Україні, країнах СНД та окремих країнах Європи (додаток Г) у доларовому еквіваленті (дол. США за ринковим курсом СБ) підтверджує основні висновки відносно досить низького рівня оплати праці, що склався в Україні за всі роки незалежності. Якщо станом на 2000 р. серед країн СНД середня зарплата в Україні була на

рівні Вірменії, а Туркменістан, Молдова, Грузія та Киргизістан мали значно нижчий показник, то вже у 2016 р. лише Таджикистан мав нижчий, ніж в Україні, рівень, а решта суттєво випередили країну за цим показником: наприклад, Азербайджан – у 2,4 рази, Білорусь – у 2,2, Казахстан – майже в 3, Естонія – у 6,2, Польща – у 5,3 рази.

Системна криза на ринку праці, яка супроводжується зниженням частки оплати праці у ВВП з 48,2% у 2010 р. до 36,8% у 2016 р., обумовлює скорочення можливостей реалізації економічного потенціалу працюючого населення в Україні. Відставання рівня заробітної плати (порівняно не лише з країнами ЄС, але і з більшістю країн СНД) не стимулює економічну активність громадян України та посилює ризики трудової еміграції [3, с. 515].

Соціально-економічні загрози, які формуються та проявляються у трудовій сфері, пов'язані не тільки з низьким рівнем оплати праці як основного джерела доходів. Дуже важливою складовою є формування соціальних ризиків, пов'язаних із довготривалим безробіттям, яке супроводжується скороченням шансів на працевлаштування, професійною декваліфікацією та знеціненням людського капіталу, послабленням мотивації, ерозією трудової етики, погіршенням фізичного та морального здоров'я індивідів протягом періоду безробіття [49, с. 183-184]. Основними наслідками довготривалого безробіття на макрорівні можуть бути процеси, пов'язані зі зростанням бідності, маргіналізації населення, вони супроводжуються посиленням соціальної напруженості, підвищенням імовірності політичних та соціальних потрясінь. Для людини, особистості та її сім'ї це в першу чергу розрив соціальних зв'язків, зростання імовірностей формування та реалізації девіантної поведінки тощо.

Загальний рівень зайнятості в Україні (у % до економічно активного населення (ЕАН) віком 15-70 років) за останні сім років коливається в межах від 60,2% (2013 р.) до 56,3% (2016 р.), він суттєво вищий, ніж у країнах Євросоюзу (табл. 3.4). При цьому склалася протилежна тенденція: в Укра-

їні знижується рівень зайнятості, а у країнах Євросоюзу – зростає. Вищий рівень зайнятості в Україні серед ЕАН обумовлений зайнятістю населення за межами працездатного віку. Низький рівень пенсійного забезпечення в країні спонукає осіб пенсійного віку до пошуку додаткового заробітку.

Таблиця 3.4 – Порівняльна оцінка рівня зайнятості в Україні та країнах Євросоюзу за 2010-2016 рр., %

Рік	Рівень зайнятості, % до всього населення віком 15 років і старше, для України – віком 15-70 років		Рівень зайнятості населення віком 15-64 роки		Рівень зайнятості населення віком 15-24 роки		Рівень безробіття населення			
							віком 15-64 роки		віком 15-24 роки	
	Україна	Євросоюз-28	Україна	Євросоюз-28	Україна	Євросоюз-28	Україна	Євросоюз-28	Україна	Євросоюз-28
2010	58,4	51,9	61,4	64,1	33,6	33,8	8,4	9,7	17,2	21,0
2011	59,1	51,8	61,8	64,2	33,9	33,4	8,1	9,8	18,6	21,5
2012	59,6	51,6	62,3	64,1	33,4	32,6	7,8	10,6	17,5	23,1
2013	60,2	51,4	62,8	64,1	32,5	32,2	7,4	11,0	17,0	23,5
2014	56,6	51,8	59,6	64,9	29,5	32,5	9,4	10,4	23,1	21,9
2015	56,7	52,1	60,2	65,6	28,2	33,0	9,2	9,6	22,4	20,3
2016	56,3	52,8	60,1	66,6	27,0	33,7	9,5	8,7	23,0	18,7

У той же час співставлення показника зайнятості в межах віку, близького до працездатного, свідчить, що в країнах Євросоюзу він суттєво вище. Станом на 2016 р. ця різниця складала 6,5% на користь європейців. Рівень зайнятості молоді віком 15-24 роки в Україні за сім років знизився на 6,6%, у той же час по ЄС він залишається практично незмінним. До 2013 р. дані показники були співставними (тобто майже однаковими), але за останні три роки в Україні має місце падіння рівня зайнятості молоді.

Рівень зайнятості відрізняється за показниками рівня освіти. Найгірша ситуація склалася для контингенту з базовою вищою освітою, яка відповідає кваліфікаційному рівню «бакалавр», де рівень зайнятості не перевищує за 2010-2016 рр. 50%, а станом на 2016 р. він дорівнює 46,2%. Низький рівень зайнятості також характерний для осіб, які мають базову загальну середню освіту: за останні сім років він скоротився вдвічі. Це пов'язано з тим, що останнім часом падіння промислового виробництва в країні супроводжується зниженням чисельності зайнятих працівників із невисоким рівнем кваліфікації та відповідним рівнем освіти (додаток Д).

Несприятливою є в Україні ситуація і щодо невідповідності фактичної зайнятості здобутій спеціальності та кваліфікаційному рівню згідно з дипломом (посвідченням). Наприклад, у 2016 р. серед фахівців лише 39,6% працюють за спеціальністю, близько 17,2% з них – це працівники сфери послуг і торгівлі, а 12% зайняті на робочих місцях, які належать до категорії найпростіших професій. Серед професіоналів лише близько половини (52,7%) зайняті на місцях відповідно до свого рівня кваліфікації та спеціальності, а кожен п'ятий (21,6%) технічний службовець за спеціальністю зайнятий на робочих місцях, які суттєво нижчі його кваліфікаційного рівня, а це найпростіші професії. Аналогічне співвідношення склалося і серед кваліфікованих робітників з інструментів: 19,9% працюють там, де потрібні найпростіші професії або навіть взагалі без професії, а серед робітників з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування таких працівників 25,5%, тобто вже кожен четвертий (табл. 3.5).

На підставі аналізу переходу молоді до ринку праці у 2015 р. встановлено, що 62,8% молодих робітників (віком 15-29 років) мали відповідний рівень освіти та кваліфікації. У той же час 31,7% молодих працівників мали освіту, яка не відповідала характеру роботи. Рівень такої невідповідності властивий молоді, яка виконує роботу з найпростіших професій, причому 40,2% молодих людей із цього контингенту мали диплом вищої освіти [10, с. 51].

Таблиця 3.5 – Розподіл зайнятого населення віком 15-70 років за професійними групами та спеціальністю згідно з дипломом (посвідченням), %

Зайнятість за професійними групами	Спеціальність за дипломом (посвідченням)									
	Менеджери (управителі) підприємств, установ, організацій та їх підрозділів	Професіонали	Спеціалісти	Технічні службовці	Працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства	Кваліфіковані робітники інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	Не мають професії	
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	43,9	16,8	6,0	4,1	1,4	1,5	1,8	1,4	1,8	
Професіонали	5,5	52,7	2,9	1,0	0,4	-	0,4	0,3	0,5	
Спеціалісти	15,2	8,6	39,6	7,4	12,0	1,0	2,1	1,1	2,0	
Технічні службовці	6,0	2,9	4,2	29,0	2,6	3,5	0,6	1,1	2,9	
Працівники сфери торгівлі та послуг	17,2	8,8	17,3	26,8	67,8	14,0	12,8	9,3	21,8	
Кваліфіковані робітники сільського і лісового господарства, риборозведення і рибальства	0,9	0,3	0,6	1,0	0,6	22,2	1,0	0,6	1,9	
Кваліфіковані робітники інструментом	1,9	3,1	8,4	3,3	4,6	5,5	51,4	7,1	10,9	
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	6,2	2,8	8,8	5,8	2,3	6,5	10,0	53,6	12,5	
Найпростіші професії	3,2	4,0	12,2	21,6	19,4	46,0	19,9	25,5	45,7	
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [21, с. 503-507], з 2010 по 2016 р. 80-85% респондентів констатували, що важко знайти роботу за своєю кваліфікацією та з достатнім заробітком, 61,0-67,7% – лише тільки за кваліфікацією, навіть без достатнього заробітку, і 26-28% – протягом останніх трьох років були незадоволені своєю роботою в цілому. Кожен одинадцятий (10,6%) з опитаних у 2016 р. планує найближчим часом поїхати за кордон на тимчасові заробітки. Порівняно з 2013 р. цей показник зріс на 3,5 відсоткового пункту (в.п.), при цьому кожен п'ятий (21,2%) замислюється про еміграцію.

З 2010 по 2016 р. збільшилася частка респондентів, які відзначають, що характер теперішньої роботи не відповідає професійно-освітньому рівню. У 2010 р. на це вказували лише 16,4%, а в 2016 – 24,8%, тобто кожен четвертий.

Визначені особливості зайнятості мають в цілому для країни досить негативні наслідки. З одного боку, вони свідчать про незбалансованість ринків освітніх послуг та ринку праці – зберігається підвищений попит на працівників більш низького рівня кваліфікації, а з іншого – незатребуваність підриває мотивацію, особливо молоді, до професійного зростання та розвитку, що супроводжується значними втратами як людського, так і трудового потенціалу, капіталу, соціальною апатією та формує міграційні настрої.

Показники безробіття в Україні за методикою МОП⁴ у 2008-2016 рр. пов'язані з циклами розвитку економіки: простежується їх суттєве зростання у кризові періоди (2009, 2014-2016 рр.) та незначне коливання – у стабілізаційні періоди (табл. 3.6).

Рівень безробіття в Україні суттєво не відрізняється від країн СНД та окремих країн світу (додаток Е) і загалом, як зазначено вище, має досить помірне значення, тому не може виступати чинником виникнення соціальних потрясінь чи загроз соціальної безпеки. У даному контексті може розглядатися лише довготривале безробіття. Показники довготривалого

⁴Розраховується рівень безробіття ЕАН віком 15-70, 15-64 роки та працездатного віку.

Таблиця 3.6 – Динаміка показників безробіття за 2008-2016 рр. ¹

Рік	Рівень безробіття, %		Довготривале безробіття за тривалістю пошуку роботи		Середній термін пошуку роботи, місяців	Довготривале безробіття за тривалістю незайнятості		
	ЕАН віком 15-70 років	працездатного віку	тис. чол.	частка безробітних, які шукали роботу, %		тис. чол.	частка до всіх безробітних, що раніше шукали роботу, %	середній термін незайнятості, місяців
2008	6,4	6,9	277,7	20,6	6	319,3	28,7	11
2009	8,8	9,6	265,5	14,0	6	297,2	18,4	9
2010	8,1	8,9	404,0	23,6	7	477,8	33,9	12
2011	8,0	8,7	326,5	19,5	6	376,7	28,4	11
2012	7,6	8,2	350,7	21,8	6	359,4	28,0	11
2013	7,3	7,8	321,3	20,9	6	324,3	27,3	10
2014	9,3	9,7	230,6	12,8	7	283,6	20,1	9
2015	9,1	9,5	388,2	24,0	7	н/д	н/д	н/д
2016	9,3	9,7	413,6	25,0	7	н/д	н/д	н/д

¹ Дані за 2010-2014 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2015-2016 – також без урахування частини зони проведення АТО (нині ООС).

безробіття за тривалістю пошуку роботи⁵ коливаються в середньому в межах 20-24%, тобто щорічно близько 330 тис. чол. шукають роботу протягом року і не можуть її знайти. Приблизно така сама ситуація склалася і за тривалістю незайнятості. Так, у 2014 р. середній термін незайнятості складав 9-10 місяців, при цьому кожен п'ятий із тих, хто раніше мав роботу, був незайнятий більше року. До виникнення загроз соціальної безпеки може призвести втрата надії безробітних на можливість отримати роботу. Наприклад, у 2014 р. 148,2 тис. чол. зневірилися у пошуках роботи, при цьому майже 14% з них (близько 21 тис. чол.) – це молодь, не працевлаштована після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації.

⁵ Відповідно до національної методології до довготривалого безробіття відносять термін пошуку роботи або незайнятості понад 12 місяців.

Досить нерівномірний розподіл безробітних склався за віковими групами. Наприклад, рівень безробіття за методикою МОП (табл. 3.7) свідчить, що найвищий рівень безробіття має місце за віковими групами, віднесеними за методологією Держкомстату до молоді (15-34 роки).

Таблиця 3.7 – Динаміка рівня безробіття за віковими групами¹

Вікова група, років	% до ЕАН віком 15-70 років відповідної групи					Чисельність безробітних, тис. чол.				Абсолютна зміна в 2016 р. порівняно з 2013 р., тис. чол.
	2010	2013	2014	2015	2016	2010	2013	2014	2016	
15-24	17,4	17,4	23,1	22,4	23,0	459,8	385,5	451,8	340,7	-44,8
25-29	9,9	8,7	11,1	11,2	11,7	293,0	271,0	319,9	284,2	13,2
30-34	7,9	6,6	9,3	9,7	8,9	222,3	193,4	261,8	235,6	42,2
35-39	7,7	6,1	8,1	7,2	8,0	215,1	172,4	216,5	197,1	24,7
40-49	6,8	6,2	7,3	7,6	7,7	372,5	330,3	359,2	347,5	17,2
50-59	5,3	5,1	6,0	6,3	7,3	222,6	223,9	237,9	272,4	48,5
60-70	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,3	-	0,5	0,7	0,2
Усього	8,1	7,2	9,3	9,1	9,3	1785,6	1576,5	1847,4	1678,2	101,7
у т.ч. працездатного віку	8,8	7,7	9,7	9,5	9,7	1784,2	1576,4	1847,1	1677,5	101,1

¹ Складено за джерелами [11-19].

Якщо рівень безробіття в наймолодшій групі (15-24 роки) у першу чергу обумовлений об'єктивними причинами (навчання, військова служба тощо), то ситуація у віковій групі 25-34 роки є досить несприятливою, бо майже кожен десятий із цього контингенту у 2014-2016 рр. був безробітним. За останні три роки щорічно серед населення віком 25-34 роки в середньому безробітними були близько 522 тис. чол., при цьому їх кількість зросла в 2016 р. на 55,4 тис. порівняно з 2013 р. Якщо загальний рівень безробіття зріс за цей період на 2,1%, то за першою віковою групою – на 5,6, другою – на 3,0, а за третьою – на 2,3%. Якщо у 2013 р. рівень безробіття молоді віком 15-24 роки у країнах ЄС був на 3-6% вище, ніж в Україні, то з початком системної кризи та подій у Криму і на сході України

ситуація змінилася на протилежну. Станом на 2016 р. безробіття молоді в країні випередило європейський рівень на 4,3%.

Показник безробіття значною мірою відрізняється не лише за віковими групами, але і за професійними групами та рівнем освіти. Так, у 2016 р. найвищий рівень безробіття характерний для працівників торгівлі (18% від тих, хто раніше працював), 17,5% – для робітників з інструментом, 12,2% – з контингенту професіоналів.

Ще більша диференціація склалася за критерієм «освіта» (рис. 3.2). Найвищий рівень простежується серед осіб, які мають базову вищу освіту, – 15,3% у 2016 р., що вище, ніж у попередньому на 1,3%; друге місце посідає рівень безробіття серед контингенту з повною загальною середньою освітою. Навіть серед населення з повною вищою освітою рівень безробіття становить 8,0%, що вище, ніж у 2015 р., на 1,0%.

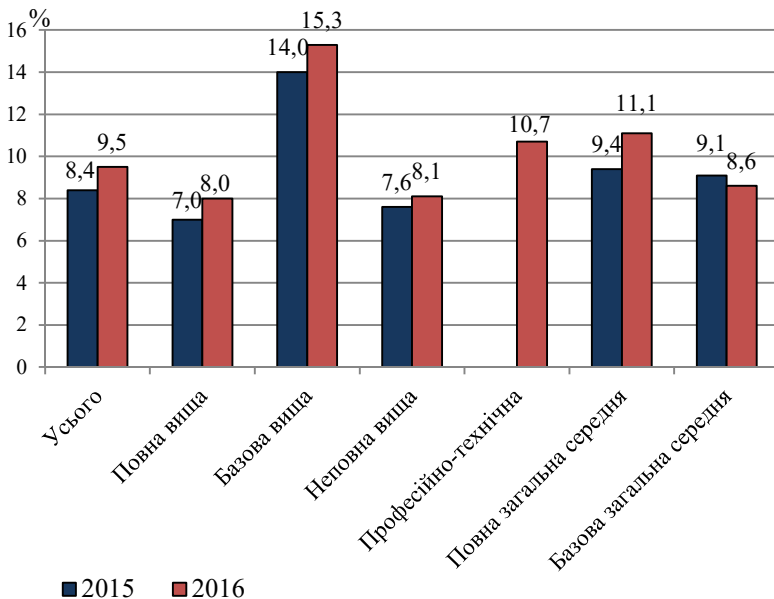

Рисунок 3.2 – Рівень безробіття за освітою, % до економічно активного населення віком 15-64 роки відповідного рівня освіти

Отже, у трудовій сфері з 2015 р. склалася вкрай несприятлива ситуація, яка характеризується значним впливом соціальних небезпек у сфері оплати праці, зайнятості, довготривалого безробіття, що посилюють загрози соціальній безпеці в Україні.

Демографічна ситуація в Україні в контексті соціальної безпеки

У структурі демографічної складової соціальної безпеки на макрорівні основні загрози пов'язані з депопуляцією населення, його постарінням і відповідними соціально-економічними наслідками цього процесу, втратою відтворювального потенціалу через негативні тенденції основних демографічних процесів в Україні, трудовою еміграцією тощо.

Загальна чисельність наявного населення за 2004-2016 рр. (додаток 3) зменшилася на 11,0%, або майже на 5,22 млн чол., при цьому лише внаслідок анексії Криму та часткової окупації Донбасу втрати в 2015-2016 рр. склали близько 2,9 млн чол., а 2,32 млн – в основному внаслідок природного убубання населення. В Україні простежується суттєве перевищення смертності над народжуваністю, через що коефіцієнт загального убубання населення за 2004-2016 рр. варіюється в межах від 7,6 (2006 р.) до 3,1‰ (2009 р.). Негативні тенденції основних показників природного руху населення супроводжуються його суттєвим постарінням. За шкалою демографічного старіння Е. Росseta за умови, що питома вага осіб віком 60 років і старше складає 18,0% і більше, населення країни має дуже й рівень демографічного старіння. В Україні протягом останніх 13 років цей показник не був нижчим, ніж 20,3%, а на початок 2015-2016 рр. він зріс до 22,1 (2015 р.) та 22,5% (2016 р.) відповідно.

Несприятлива ситуація склалася із середньою тривалістю життя як для новонароджених, так і за окремими віковими групами. Незважаючи на те що в Україні має місце незначне зростання середньої тривалості життя для всього населення на

3,46 року, у тому числі на 4,13 року для чоловіків та на 2,41 року для жінок (за 2004-2016 рр.), порівняно з іншими країнами світу її рівень є досить низьким (табл. 3.8). У 2015 р. в Україні мала місце найменша тривалість життя як для чоловіків, так і для жінок. Для чоловіків різниця складала близько 14 років порівняно зі Швецією, 7 років – з Польщею, близько п'яти років – з Болгарією. Для жінок ця різниця була дещо меншою, але все ж не на користь України. Так, у Швеції жінки живуть довше, ніж в Україні, на 7,8 року, у Польщі – на 5,3, Болгарії – на 1,9 року.

Таблиця 3.8 – Порівняння середньої тривалості життя при народженні, років

Країна	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Чоловіки								
Україна	62,1	65,3	66,0	66,1	66,3	66,3	66,4	66,7
Австрія	75,2	77,8	78,3	78,4	78,6	79,1	78,8	
Болгарія	68,4	70,3	70,7	70,9	71,3	71,1	71,2	
Естонія	65,6	70,9	71,4	71,4	72,8	72,4	73,2	
Польща	69,6	72,2	72,5	72,6	73,0	73,7	73,5	
Швеція	77,4	79,6	79,9	79,9	80,2	80,4	80,4	
Жінки								
Україна	73,5	75,5	75,9	76,0	76,2	76,4	76,3	76,5
Австрія	81,2	83,5	83,8	83,6	83,8	84,0	83,7	
Болгарія	75,0	77,4	77,8	77,9	78,9	78,0	78,2	
Естонія	76,4	80,8	81,3	81,5	81,7	81,9	82,2	
Польща	78,1	80,7	81,1	81,1	81,2	81,7	81,6	
Швеція	82,0	83,6	83,8	83,6	83,8	84,2	84,1	

Тривалість життя визначається в першу чергу зміною повікових коефіцієнтів смертності. Наприклад, у працездатному віці (15-64 роки) за останні два роки повікові коефіцієнти практично не змінилися і відповідають «природній» закономірності, а з віком рівень смертності збільшується. У той же час простежуються негативні тенденції щодо розподілу повікових коефіцієнтів смертності від соціально обумовлених за-

хворювань і причин, пов'язаних із зовнішніми чинниками. Так, найвищий рівень смертності від туберкульозу припадає на вік від 35 до 54 років, від захворювань, зумовлених ВІЛ, – 30-44 роки, від зовнішніх причин захворюваності – 35-64 роки. Тривожна ситуація склалася з розподілом повікових коефіцієнтів смертності й унаслідок навмисного самоушкодження. Серед населення віком 25-64 роки цей показник є практично однаковим, суттєве його зростання (майже вдвічі) припадає на старші вікові групи. За рахунок «понадсмертності» у працездатному віці в Україні мають місце значні втрати трудового потенціалу.

Основні тенденції зміни показників народжуваності та смертності свідчать про те, що Україна втратила демографічні ресурси для відтворювальних процесів. Рівень та тенденції зміни основних показників природнього руху населення, зокрема сумарного коефіцієнту народжуваності, бруто- та нетто-коефіцієнтів відтворення, які склалися в Україні протягом останніх 20 років не відповідають вимогам простого відтворення. Незначне збільшення бруто-коефіцієнта, починаючи з 2008-2009 рр., викликане в першу чергу демографічними циклами зміни народжуваності, а не є наслідком зміни репродуктивної поведінки населення. Для забезпечення навіть простого відтворення населення бруто-коефіцієнт повинен мати значення, близьке до 1,1, а отже, сумарний коефіцієнт народжуваності має наблизитися протягом тривалого часу до значення 2,1-2,2 дитини в розрахунку на одну жінку. Згідно з прогнозними розрахунками за умови збереження показників відтворення, які склалися в Україні, протягом довжини жіночого покоління (станом на 2016 р. – 27,4 року) показник природнього убубання населення зросте до 13,1%, що може супроводжуватися катастрофічними наслідками для України, пов'язаними із значним скороченням чисельності населення.

Критична ситуація склалася в Україні і з рівнем захворюваності та її поширеністю, особливо через соціально обумовлені причини, що можна визначити як соціальні ризики, які

формують соціальні загрози та небезпеки. Так, середньорічна кількість випадків захворювань за 2000-2016 рр. складає близько 30,56 млн, а загальний рівень захворюваності – 67,6% від загальної чисельності населення, тобто зі 100 осіб майже 68 щорічно захворювали на різні види захворювань. Небезпеки здоров'ю підтверджуються високим рівнем захворюваності на соціально обумовлені хвороби. Порівняно з 2000 р. чисельність ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД, які перебували на обліку, зросла майже в 4,4 раза, станом на 2016 р. загальна їх кількість складає вже 133,1 тис. чол., або 31,4 чол. на 10 тис. населення. Практично не змінювався рівень захворюваності, обумовлений травмами та отруєннями; великою є кількість захворювань, спричинених алкоголізмом, наркоманією і тосикоманією. Незважаючи на те що рівень захворюваності на всі ці соціально обумовлені захворювання (за виключенням виробничого травматизму) знизився протягом останніх 10 років майже на 20%, все одно він залишається достатньо високим. Захворюваність за цим класом захворювань та їх поширеність складає близько 1,7-2 чол. на 100 чол. населення.

Наведені висновки підтверджуються даними регіонального бюро ВООЗ, де визначається, що сучасний стан здоров'я населення характеризується вкрай високими показниками захворюваності та смертності. Коефіцієнт смертності складає близько 14-15‰ проти 6-7‰ у країнах ЄС, характеризується перевищенням кількості померлих над кількістю живонароджених. У рейтингу стану здоров'я громадян різних країн, складеним Агентством Bloomberg, у 2013 р. Україна посіла 99 місце серед 145 країн світу, а в 2016 р. взагалі не потрапила до рейтингу [50].

Низька тривалість життя, високі показники смертності, особливо у працездатному віці, супроводжуються зниженням людського і трудового потенціалу, який розраховується як загальна кількість людино-років, яку матиме все населення або лише працездатного віку за умови збереження відповідних показників дожиття (табл. 3.9).

Таблиця 3.9 – Динаміка зміни людського (життєвого) та
трудового потенціалу

Показник	2001	2005	2010	2014	2015	2016
Життєвий потенціал, млн людино-років	3326,2	3207,5	3217,3	3227,3	3055,1	3040,1
темпи зміни, % до 2001 р.	100,0	96,4	96,7	97,0	91,85	91,4
темпи зміни, % до 2010 р.	-	-	100,0	100,3	95,0	94,5
Трудовий потенціал у віці 15-59 років	-	-	1148,8	-	-	1029,2
темпи зміни, % до 2010 р.	-	-	100,0	-	-	89,6
Частка трудового потенціалу в життє- вому, %	-	-	35,7	-	-	33,9

Так, за 15 років життєвий потенціал усього населення знизився на 8,6%, або на 286,1 млн. людино-років, а лише за останні 6 років – на 5,5%. Основним чинником такого падіння є суттєве зменшення чисельності населення. Якщо за рахунок зростання середньої тривалості життя мало місце збільшення потенціалу на 1,85%, то різке падіння чисельності населення супроводжується його зниженням на 7,8%. Ще більш несприятлива ситуація склалася з інтенсивністю зміни трудового потенціалу за 2010-2016 рр. Загальне зниження даного показника становить 10,4%. При цьому за рахунок падіння чисельності населення віком 15-59 років зниження склало 14,5%, але воно було «компенсоване» на 4,1% позитивним впливом збільшення тривалості життя у працездатному віці. Більш інтенсивне зниження трудового потенціалу супроводжується падінням його частки в життєвому на 1,8 в.п.

Економіка України сьогодні перебуває під тиском двох демографічних хвиль, пов'язаних із наслідками падіння народжуваності протягом Другої світової війни та періоду розвалу Радянського Союзу. Як наслідок, у 2015-2017 рр. виникла демографічна «яма», яка характеризується зниженням питомої ваги осіб віком 20-25 років, тобто найбільш активної та праце-

здатної категорії. Цей ефект посилюється також трудовою міграцією. За оцінками експертів її масштаби коливаються в межах від 2 до 7 млн чол. щорічно. Об'єктивна статистика відносно кількості трудових мігрантів в Україні відсутня. За оцінками МЗС за 2016 р. за кордоном працювало близько 5 млн українців, а Світовий банк та Міжнародна організація з міграції констатують, що їх кількість становить від 6,5 до 8 млн чол. Близько 70,0% трудових мігрантів виїжджають на тимчасову роботу терміном до одного року, 15% планують залишитися за умови наявності постійної роботи, а це близько 750 тис. чол. із контингенту працездатного населення країни. За складом близько 65,0% трудових мігрантів – це чоловіки, третина з яких має вищу освіту. Основна причина роботи за кордоном у 80% – це низький рівень оплати праці та доходів в Україні, близько 36% вважають, що в країні практично відсутні перспективи, кожен третій як основну причину визначив політичну нестабільність, а кожен четвертий (25%) – низький рівень соціальних стандартів.

Міграція трудових кадрів супроводжується, як правило, падінням чисельності працівників у країні. До традиційного в українській економіці дефіциту електро- і газо-зварювальників, будівельників додалась нестача всіх інших спеціальностей. Трудова міграція досягла таких масштабів, коли кількість «заробітчан» складає близько третини всього працездатного населення. Соціальні небезпеки обумовлюють посилення економічних.

Негативні тенденції економічного розвитку в Україні, за винятком окремих періодів поживлення, продовжують формувати в населення негативні настрої та очікування, які супроводжуються падінням чисельності населення як за рахунок природного убутку, так і міграції. Соціально-економічні наслідки такого падіння супроводжуються скороченням не лише кількості робочої сили, але і внутрішнього ринку: за останні 25 років споживачів у країні стало на 25% менше.

Україна втрачає значні обсяги людського капіталу та ресурсного потенціалу за рахунок впливу конкурентоспромож-

ної робочої сили, а прискорене постаріння та тлі низької народжуваності й депопуляції, відсутності демографічних ресурсів для відтворювальних процесів, суттєвого скорочення як життєвого, так і трудового потенціалу має довготривалий вплив на всі сторони життєдіяльності та створює підґрунтя для формування загроз соціальної безпеки в країні. Депопуляція та постаріння населення як процес трансформації демографічних структур супроводжуються такими загрозами, які можуть суттєво впливати на рівень соціальної безпеки. Найбільш впливовими серед них є такі:

зростання невідповідності «старіючої вікової структури» наявній соціально-економічній системі, її розбалансування в потребах зайнятості; висока ймовірність уповільнення економічного зростання;

збільшення втрат демовідтворювальних процесів;

збільшення соціальних і пенсійних видатків;

збільшення економічного навантаження на населення працездатного віку;

зменшення життєвого, особливо трудового, потенціалу, що поглиблюється низьким рівнем життя населення.

3.3. Формування соціально-економічних умов протидії соціально-економічним небезпекам

Особливе місце в забезпеченні соціальної безпеки посідає система соціального захисту. Вона має певні особливості в цих процесах, сприяє реалізації програм і напрямів захисту від бідності найбільш вразливих верств населення, які включають малозабезпечений контингент, самотніх людей, пенсіонерів, інвалідів та ін. У 1996 р. була додатково прийнята програма житлових субсидій, а в 2000 р. – програма допомоги малозабезпеченим сім'ям, яка передбачає забезпечення рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму.

Рівень соціального захисту визначається як одна з базових умов забезпечення соціальної безпеки в країні. За методо-

логією європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту [52-59] загальні видатки на нього в Україні у 2010-2016 рр. склали від 20,5 до 25,3% від ВВП. При цьому державні видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення до 2015 р. становили 8,0-9,5% від ВВП, а вже в 2016 р. зросли до 13,1%. У структурі видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення найбільшу частину складають видатки на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді. Основним напрямом використання коштів соціального захисту є захист пенсіонерів [60]. Обсяги видатків пов'язані з розмірами державних соціальних стандартів, які щорічно змінюються.

Порівняльний аналіз витрат на соціальний захист в Україні та країнах ЄС за 2014 р.⁶ свідчить, що видатки за окремими з них відрізнялися майже вдвічі. Наприклад, у Франції, Данії, Фінляндії та Нідерландах вони склали більше 30,0% від ВВП, а найнижчі показники мали Латвія (14,5%), Литва (14,7%), Румунія (14,8%). Ще більша різниця склалася за абсолютними розмірами виплат за ПКС. Наприклад, в Україні у 2014 р. вони становили 130 євро за місяць, у Румунії та Болгарії – 194 та 213 євро відповідно.

Загальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є доволі значним, навіть порівняно з європейськими країнами, при цьому основний обсяг соціальних виплат спрямовується на осіб пенсійного віку та медичне обслуговування.

За даними обстеження життя домогосподарств [60] близько 60% усіх домогосподарств були охоплені програмами соціального захисту (тобто отримували хоча б один вид допомоги або пільги), частка допомоги для всіх домогосподарств у структурі сукупних ресурсів у 2016 р. склала 8,3%, а для домогосподарств із дітьми віком до 3 років – близько 10,0% (табл. 3.10).

⁶ Пенсії не були включені до розрахунків.

Таблиця 3.10 – Питома вага допомоги, пільг, субсидій і компенсаційних виплат (крім пенсій) для різних груп домогосподарств (за сукупними еквівалентними доходами), %¹

Домогосподарства	2010	2014	2015	2016
Домогосподарства з доходами перших трьох децильних груп	19,2	24,1	26,2	33,8
Домогосподарства з дітьми	5,4	7,2	7,5	10,0
Домогосподарства, у яких троє і більше дітей	36,4	32,2	38,5	37,2
Домогосподарства, у яких немає працуючих осіб	4,6	4,3	6,1	12,1

¹ Розраховано за даними Держкомстату України [52-58].

За останні 7 років значною мірою зросла питома вага допомоги, пільг, субсидій та компенсаційних витрат у домогосподарствах із доходами перших трьох найнижчих децильних груп: приріст складає 14,6 в.п., серед домогосподарств із дітьми – майже вдвічі, а для домогосподарств, у яких немає працюючих осіб, зростання дорівнює 7,5%.

Незважаючи на досить значні обсяги видатків на соціальний захист, основні загрози, з точки зору соціальної безпеки, пов'язані з прошарком населення, яке залишається за межею бідності. У першу чергу йдеться про літніх людей, інвалідів та рівень їх матеріального забезпечення.

В Україні станом на 01.01.2017 р. пенсіонерів усіх категорій налічувалося близько 12 млн. чол., із них 75,0% – це пенсіонери за віком, 11,7% – за інвалідністю та 5,8% – у випадку втрати годувальника. У розрахунку на 1000 чол. населення кількість пенсіонерів з 2000 по 2017 р. змінювалася в межах від 282 (2017 р.) до 301 чол. (2011 р.).

Загальна кількість пенсіонерів перевищує кількість найманих працівників майже в 1,3 раза, або на 2,63 млн. чол. Рівень матеріального забезпечення пенсіонерів постійно зростає (табл. 3.11), але починаючи з 2014 р. співвідношення пенсій та заробітної плати на 10,0 в.п. знизилося. За цим показником країна повернулася до рівня 2000 р.

Рівень абсолютної бідності за розмірами призначеної пенсії за критерієм законодавчо встановленого прожиткового мінімуму серед усіх пенсіонерів у 2012 р. дорівнював близько 30,1%, у 2015 р. – 18,03, у 2016 р.– 8,23, а на початок 2017 р.– 9,94%. За умови такого зниження серед пенсіонерів даний показник залишається майже у три рази вищим, ніж серед усього населення за середньорічними еквівалентними доходами.

За критерієм фактичного прожиткового мінімуму до контингенту абсолютно бідних за розмірами пенсій у 2014 р. належало 65,2%, у 2015 і 2016 рр. їх частка зросла до 87,7%, тобто приблизно кожен дев'ятий із десяти пенсіонерів у 2015-2016 рр. одержував пенсії, менші за розмір фактично встановленого прожиткового мінімуму.

Отже, рівень пенсійного забезпечення, який склався в країні до 2016 р., супроводжувався розширенням контингенту бідного населення, а з урахуванням загальної чисельності пенсіонерів на початок 2017 р. це близько 10,6 млн чол.

Таблиця 3.11 – Співвідношення середніх розмірів пенсій та соціальних стандартів і середньої заробітної плати¹

Показник	2001	2005	2010	2014	2015	2016
<i>У середньому за рік</i>						
Середній розмір призначених місячних пенсій пенсіонерів, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн	83,66	406,82	1121,76	1535,98	1656,58	1784,73
Розмір пенсії, % до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність	38,6	122,5	152,8	161,9	154,2	143,1
<i>На кінець року</i>						
Співвідношення середнього розміру призначених місячних пенсій та середньомісячної заробітної плати	36,4	50,5	50,1	44,1	39,5	34,4

¹ Розраховано за даними Держкомстату України [52-58].

Подолання бідності та реальної нужденності в соціальному захисті пов'язане із забезпеченням соціальної безпеки та потребує попередження й запобігання прояву соціальних загроз і соціальних ризиків.

Потреби у зміні соціального середовища для формування сприятливих умов забезпечення соціальної безпеки

У системі соціальної безпеки соціальні загрози визначаються також рівнем криміногенної ситуації в суспільстві, розповсюдженості девіантної поведінки серед населення та рівнем захищеності людини від противоправних дій, насильства тощо.

Результати наукових досліджень не надають об'єктивно визначених меж, за якими злочинність трансформується в соціальні небезпеки та соціальні загрози, але ж її розповсюдження створює дестабілізаційні чинники в суспільстві, зростання незахищеності людей від загроз здоров'ю, життю, від втрати власності та житла. Соціальна нестабільність, низький рівень життя населення, несприятливі соціально-економічні умови життєзабезпечення тощо супроводжуються також підвищенням рівня девіантної поведінки, що проявляється в розповсюдженні протиправної та антисоціальної поведінки, поширенні наркоманії та алкоголізму, суїцидальних проявів, сирітства, жебрацтва та бродяжництва, особливо серед дітей і підлітків.

За всі роки незалежності рівень злочинності (у розрахунку на 100 тис. населення) змінювався в межах від 843 (2008 р.) до 1388 випадків (2016 р.), за 2014-2016 рр. цей показник зріс майже на 19,2%. Одночасно за останні три роки збільшилася кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів – з 180,1 тис. випадків у 2014 р. до 323,5 тис. у 2016 р., тобто на 29,1%. У той же час коефіцієнт засудженості саме за останні роки суттєво знизився: станом на 2014 р. він складав 357 засуджених (у розрахунку на 100 тис. населення), а станом на 2016 р. він знизився вдвічі до 178. За умови зростання рівня злочинності, особливо тяжкої, така невідповідність може свідчити про кризу судової системи в Україні, коли

навіть при реєстрації злочинів частина осіб, які їх скоїли, залишаються незасудженими⁷.

Збільшується кількість злочинів, скоєних на підґрунті вживання наркотичних та психотропних речовин: за 2010-2016 рр. дане зростання складає близько 204,0% – від 11288 випадків у 2010 р. до 23029 у 2016 р. При цьому близько 44,0% від засуджених за ці види злочинів складає молодь віком до 30 років. Досить несприятлива ситуація склалася з поширенням злочинності серед дітей віком до 17 років. Так, у 2014 р. кількість неповнолітніх, які вчинили кримінальний злочин, засуджені за скоєння злочину та перебувають на обліку у підрозділах превентивної діяльності з ювенальної превенції, склала 15,9 тис., а в 2016 р. – 11,6 тис. Незважаючи на зниження, рівень злочинності є досить високим і становить близько 152,3 випадку на 100 тис. населення відповідного віку станом на 2016 р.

Рівень девіантності в Україні можна опосередковано оцінити кількістю дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Так, у 2014 р. їх було 98,12 тис., або 214,7 дітей у розрахунку на 100 тис. населення, а в 2016 р. – 71,2 тис., або 166,7⁸ на 100 тис. населення [62-69]. Захворюваність та смертність через соціально обумовлені причини, зокрема через алкоголізм, наркоманію, навмисні ушкодження тощо як прояви девіантної поведінки населення розглянуто за відповідними складовими соціальної безпеки (загрози здоров'ю, життю тощо).

Значною мірою погіршилася криміногенна ситуація у зв'язку з воєнною агресією на сході України та анексією Криму, проведенням ООС. За оцінками Генерального штабу Збройних Сил України за 2014-2017 рр., станом на 01.02.2017 р. бойові втрати склали 10710 чол., із них 2333 – це незворотні (загиблі та померлі), 8377 чол. – це санітарні, тобто

⁷ Звичайно, є і інші причини, пов'язані з пом'якшенням вироків за окремі нетяжкі злочини, умовним осудженням тощо.

⁸ У розрахунках за 2015-2016 рр. наведено показники без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим та частини Донбасу.

поранені та травмовані внаслідок бойових дій. У зоні ООС не внаслідок бойових дій загинуло 3 тис. 700 військових та близько 2000 тис. мирних жителів [70].

Починаючи з 2014 р. в Україні статистично реєструються злочини, скоєні проти основ національної безпеки. Серед засуджених за цей вид злочину близько 34-40% – це молодь віком до 30 років.

За результатами соціологічного моніторингу [21, с. 486] близько 51,3% респондентів визначили, що зараз найбільше бояться зростання злочинності, при цьому цей показник лише за рік зріс на 10,0 в.п. У той же час 61,3% опитаних не довіряють поліції, 71,6% – прокуратурі.

Отже, для країни характерний високий рівень криміногенності, що супроводжується системною кризою правоохоронної системи, поглиблюється за рахунок подій, пов'язаних із воєнними діями на сході України, розповсюдженням зброї по всій території країни, збільшенням кількості тяжких злочинів із використанням зброї тощо. Саме така ситуація сприяє формуванню соціальних ризиків, загроз та небезпек життю людини, дестабілізації суспільства.

3.4. Консолідація українського суспільства на засадах стабільності, соціального порядку та довіри

Особливе значення в системі складових соціальної безпеки держави та суспільства мають питання, пов'язані з рівнем консолідації суспільства, стабільністю і соціальним порядком, а також сформованим рівнем довіри до органів державної влади.

Досягнення гармонійних відносин у суспільстві потребує формування та реалізації соціальної безпеки людини, що проявляється у впевненості у своєму майбутньому і майбутньому своєї сім'ї, можливості прояву активності, орієнтації на власні сили, зростанні соціальної відповідальності тощо.

Визначити досягнутий рівень соціальної безпеки за оцінкою якості суспільних відносин можливо лише на основі соціологічного опитування [21; 61]. Результати соціологічного моніторингу зміни соціального самопочуття населення свідчать, що за всі роки незалежності воно перебувало на негативній осі шкали, а за останні два роки ці показники помітно погіршилися. Згідно з даними моніторингового дослідження громадської думки криза охопила всі сфери суспільного життя, знизилася та набула критичного рівня довіра громадян до суспільних інститутів, державних органів влади, керівників держави [21, с. 341]. Станом на 2016 р. зовсім не довіряють Верховній Раді України 38,6%, переважно не довіряють – 38,1%. Близько 67,6% за цими двома критеріями не довіряють Президентові України, а 72,6% – уряду. Близько половини респондентів не довіряють місцевим органам влади. Загострення суспільної кризи відбувається щодо довіри та довірливих відносин. У 2016 р. близько 35,1% опитаних визначили, що «нікому не довіряти – найнебезпечніше». Населення втратило надію на поліпшення ситуації: 52,6% респондентів визначають ситуацію як напружену, а 38,6% – навіть як критичну.

Небезпечна ситуація склалася за критерієм солідаризації в суспільстві, близько третини опитаних зазначили, що основними чинниками солідаризації виступають чинники негативного спрямування. Зокрема, на «Невдоволеність владою» вказали 28,3%, «Спільні труднощі життя» – 26,9, «Відчуття втрати нормального життя» – 24,4, «Страх перед майбутнім» – 19,4%, тобто людей сьогодні більшою мірою об'єднують негативні процеси, ніж процеси позитивного характеру. Саме така спрямованість може стати відправною точкою для дестабілізації в суспільстві, прояву соціальних загроз.

Переважна більшість респондентів визнає, що в Україні недостатньо забезпечуються права і свободи людини (75,6%), соціальна справедливість (88,4%), свобода слова і свобода совісті (65,5%), рівність усіх громадян перед законом (89,1%).

Узагальнена динаміка соціально-психологічного стану населення України представлена інтегральними соціологічни-

ми індексами (табл. 3.12) [21, с. 167-173]. Зокрема, аномійна деморалізованість, яка визначає рівень стабільності ціннісно-нормативної системи суспільства, за результатами моніторингу протягом 2004-2014 рр. суттєво не змінювалася і має рівень вище середнього. Упродовж усього аналізованого періоду простежується наявність ознак дестабілізації ціннісно-нормативної системи в суспільстві.

Таблиця 3.12 – Динаміка показників соціально-психологічного стану населення

Показник	Шкала, балів	2000	2004	2010	2012	2014	2016
Індекс аномійної деморалізованості	0-18	13,8	12,4	12,9	13,3	12,71	-
Індекс тривожності	20-80	50,7 (1998р.)	46,0 (2005р.)	45,5	46,6	49,7	-
Індекс дестабілізації протестного потенціалу (ІДПП)	*	3,7	2,8	4,2	4,6	4,84	4,71
Інтегральний індекс національної дистанції	1-7	4,7	5,3	5,2	5,2	4,96	4,75
Індекс соціального самопочуття (ІСС-20)	20-60	34,8	37,3	38,6	37,4	39,5	38,9

* Значення ІДПП, яке перевищує «критичну точку» 4,4 бала, сполучене з масовими акціями протесту [61, с. 547].

Приблизно така сама закономірність склалася за індексом тривожності: варіація його значень приблизно на середньому рівні свідчить про те, що в суспільстві сформувався задовільний морально-психологічний стан, який визначає його адаптивні здібності. Слід відзначити, що Індекс дестабілізації протестного потенціалу (ІДПП) починаючи з 2012 р. вище, ніж його критичне значення (4,4 бала). Хоча вже у 2016 р. має місце його незначне зниження. Рівні ІДПП свідчать, що населення здатне до масових акцій протесту. У структурі індексу основні причини такого рівня протестного потенціалу пов'язані, в першу чергу, з особливостями соціально-

економічної та соціально-психологічної ситуації в країні, а саме:

високий рівень незадоволення населення умовами життя;
підвищення рівня недовіри до структур влади та політичних лідерів;

низький рівень політичної залученості в легітимних формах суспільно-політичного життя.

Звертає увагу також високий рівень Інтегрального індексу національної дистанції – при його максимальному значенні 7 балів він коливається в межах 5 балів, що значно вище середнього рівня. Такі значення свідчать про схильність суспільства до національної відособленості та відсутність толерантності до представників окремих національностей [21, с. 171].

Подолання загроз національної безпеки, пов'язаних із низьким рівнем довіри, консолідації українського суспільства, національної єдності, згуртованості тощо потребує задіяності всіх її сфер: соціальної, економічної, інформаційної та ін. Але провідна роль у даному процесі належить соціальній безпеці, оскільки саме вона пов'язана з розвитком системи суспільних відносин та людини як найбільш цінного джерела багатства країни.

Наведені тенденції зміни основних показників «соціального клімату» в суспільстві свідчать, що населення перебуває у стані злому та нестабільності ціннісно-нормативної системи, має досить великі труднощі з адаптацією до нових умов життя. Однак слід зауважити, що, незважаючи на високий рівень протестного потенціалу, більшість опитаних негативно ставиться до особистої участі в масових акціях протесту, а близько половини оцінюють такі заходи як малоімовірні.

РОЗДІЛ 4. ВИМІР СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ І РЕЗЕРВІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЙОГО АПРОБАЦІЯ

4.1. Науково-методичні засади визначення соціальних ризиків економічної незахищеності

Систематизацію теоретико-методологічних підходів до визначення сутності соціальної безпеки викладено у першому розділі монографії. Аналіз даних підходів дозволяє узагальнити та здійснити їх класифікацію за окремими критеріями і надати підстави для науково-методичного забезпечення вимірювання рівня соціальної безпеки.

Наведена класифікація змісту соціальної безпеки за базовими критеріями є умовною, оскільки окремі складові однозначно відповідають практично всім критеріям, але такий підхід уможливорює більш обґрунтоване визначення головних складових і структурних елементів для розробки методичних підходів до вимірювання рівня соціальної безпеки.

Сьогодні існує багато науково-методичних підходів до такого вимірювання та формування інформаційного простору, в межах якого визначається кількісна оцінка [72; 73]. Зміст кожного з підходів пов'язаний зі змістом та складовими соціальної безпеки, конкретним ієрархічним рівнем такого визначення (держава, суспільство, соціальна група, людина), напрямками тощо.

Соціальна безпека розглядається як складне багатокритеріальне соціально-економічне явище, що визначає стан безпеки життєдіяльності людини та суспільства, супроводжується сталою соціальною системою гарантування безпеки і розвитку особистості, її соціальної захищеності та включає захищеність життєво важливих цілей, ідеалів, цінностей, інтересів соціальних суб'єктів, збереження, відтворення та розвиток людського і трудового потенціалу, підтримку системи життєзабезпечення й життєдіяльності.

Виходячи з наведеного змісту та значення соціальної безпеки вона містить такі складові, що підлягають вимірюванню й оцінці: рівень та якість життя населення; здоров'я, трива-

лість життя; ступінь нерівномірності розподілу ресурсів життєзабезпечення; зайнятість; доступність освітніх, оздоровчих, культурних і рекреаційних послуг; соціальний захист; особиста безпека; соціальні трансформації; соціальні ресурси, соціальний капітал; права і свободи.

За кожною складовою формується інформаційна підсистема для визначення та ідентифікації конкретних показників й індикаторів вимірювання рівня соціальної безпеки. За змістом окремих складових можна диференціювати показники за ієрархічними рівнями (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Диференціація показників вимірювання рівня соціальної безпеки за ієрархічними рівнями та напрямками впливу

Складова	Показники та індикатори	
	державна, суспільство	соціальна група, людина
1	2	3
Нерівномірність розподілу ресурсів (демографічних, економічних, фінансових, матеріальних)	- депопуляція; - старіння населення; - нерівність розподілу доходів; - варіація регіональних індексів людського розвитку	- коефіцієнти диференціації населення за рівнем доходів; - відсутність значного соціального розшарування
Рівень та якість життя населення	- монетарні показники бідності; - немонетарні показники бідності, депривації; - індекси споживчих цін та інфляції; - формування середнього класу; - показники пенсійного забезпечення; - індикатори доступності продуктів; - суб'єктивні оцінки рівня матеріального добробуту населення	- середні розміри реальної заробітної плати та доходів; - індекси реальної заробітної плати; - депривація; - матеріальний статус сім'ї; - доступність продуктів харчування; - самооцінка можливості віднесення себе до середнього класу; - рівень реальних пенсій; - рівень бідності; - рівень достатності доходів для забезпечення нормального рівня життя; - рівень задоволеності життям за місцем проживання

Продовження табл. 4.1

1	2	3
Демографічна складова	<ul style="list-style-type: none"> - темпи зміни чисельності населення; - постаріння населення; - показники відтворення населення; - індекси депопуляції 	<ul style="list-style-type: none"> - тривалість життя для окремих вікових груп
Загрози життю та здоров'ю людини	<ul style="list-style-type: none"> - середня тривалість життя; - міграція населення; - смертність та захворюваність, травматизм, у тому числі виробничий; - захворюваність на соціально обумовлені хвороби; - девіантна поведінка; - правопорушення; - захворюваність та смертність унаслідок дії негативних екологічних факторів 	<ul style="list-style-type: none"> - показники природного приросту населення; - тривалість життя; - міграція; - особиста безпека (на вулиці, в громадських містах); - смертність від дорожніх пригод; - ризик нещасних випадків на виробництві, на транспорті, в побуті; - насильство
Зайнятість, трудовий потенціал	<ul style="list-style-type: none"> - безробіття, тривале безробіття; - зайнятість, неповна зайнятість; - економічна активність; - трудова міграція; - гідна праця; - рівень оплати праці; - гарантії зайнятості, забезпечення роботою відповідно до професійно-кваліфікаційного рівня 	<ul style="list-style-type: none"> - зайнятість, у тому числі за віковим групами; - зайнятість відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня; - рівень оплати праці, зміна купівельної спроможності заробітної плати; - рівень задоволеності роботою; - можливість знайти роботу з достатнім заробітком та кваліфікацією; - тривалість пошуку роботи та тривалість незайнятості
Освіта, розвиток людського потенціалу	<ul style="list-style-type: none"> - рівень та якість освіти; - доступність освіти; - можливості працевлаштування відповідно до одержаного освітньо-кваліфікаційного рівня 	<ul style="list-style-type: none"> - оцінка можливостей здобуття освіти; - рівень задоволеності якістю освіти; - можливості працевлаштування відповідно до одержаного освітньо-кваліфікаційного рівня

Закінчення табл. 4.1

1	2	3
Соціальні відносини, соціальний потенціал, толерантність, суспільна модель	<ul style="list-style-type: none"> - дотримання прав і свобод громадян; - захищеність від свавілля влади та посадовців; - правопорушення, рівень злочинності; - оцінка можливостей масових протестів; - розлучення, сирітство; - соціальне виключення 	<ul style="list-style-type: none"> - рівень довіри до сусідів, сім'ї, родичів; - рівень задоволеності своїм становищем у суспільстві; - рівень довіри до органів державної влади, поліції, прокуратури, судів, ВРУ, Президента; - рівень довіри до засобів масової інформації; - дитяча та підліткова безпритульність, бездоглядність, сирітство
Інформаційна	<ul style="list-style-type: none"> - можливість отримання достовірної інформації; - можливість вільно висловлювати свої погляди ; - користування Інтернетом 	
Соціальний захист	<ul style="list-style-type: none"> - пенсійне забезпечення; - економічні наслідки постаріння населення; - показники соціального захисту 	<ul style="list-style-type: none"> - достатність пенсійного забезпечення; - рівень захищеності окремих груп (інвалідів; громадян, які перебувають у складних життєвих умовах тощо)

Увесь спектр класифікації методичних підходів до вимірювання рівня соціальної безпеки доцільно агрегувати за двома напрямками. Перший пов'язаний із вимірюванням ризиків, проявів соціальних небезпек, а другий – із різними варіантами побудови інтегральних показників вимірювання рівня соціальної безпеки. Кожний напрям не може повністю та всебічно виміряти такий багатогранний і складний процес, як соціальна безпека, але такі підходи доповнюють один одного, дозволяють проаналізувати рівень досягнення окремих складових соціальної безпеки та узагальнити їх оцінки.

Соціальну безпеку пропонується виміряти на підставі ідентифікації ризиків, які базуються на змістовному визначенні безпосередньо соціальних ризиків, що вимірюють рівень соціальної безпеки за окремими її складовими.

Під соціальним ризиком у загальному вигляді розуміють загрозу, що виникає і проявляє себе в рамках соціальної сфери суспільства, має негативні соціальні наслідки, впливає на життєдіяльність індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому [49, с. 24]. Соціальні ризики існують у суспільстві завжди, але вірогідність їх прояву, а також наслідки такого прояву суттєво відрізняються, особливо в період соціальних потрясінь. Сила та характер їх прояву визначають рівень соціальної безпеки. Коли соціальні ризики трансформуються в загрози за наявності синергетичності їх впливу, виникають загрози безпосередньо соціальної безпеки суспільства, держави, або самої людини.

Загрози, як правило, пов'язані із соціально-економічними, соціально-психологічними, тобто з негативними наслідками, які підривають соціальну безпеку, загрожують життєво важливим соціальним інтересам особистості, соціальної групи, суспільства або держави в цілому.

Соціальні ризики розглядаються як у широкому, так і у вузькому розумінні. У широкому – це можливість прояву таких явищ і процесів, що погіршують соціальне становище суспільства чи людини через втрату життя та здоров'я, роботи, засобів існування, достатності доходів, прояви бідності чи депривацій, соціальну ізоляцію тощо. Більш узагальнено під соціальними ризиками розуміють небезпеки та загрози, які обмежують економічну самостійність людини, можливості розвитку особистості та держави, зменшують соціальне благополуччя, супроводжуються негативними змінами та погіршенням соціального стану суспільства чи окремої людини.

Соціальні ризики у вузькому розумінні – це ризики, які виникають через об'єктивні причини та проявляються як масові загрози, наприклад, голод, масові епідемії, війна, бойові конфлікти, тероризм тощо. Соціальними ризиками, які формують загрози соціальної небезпеки, є такі: втрата здоров'я, працездатності; втрата роботи; втрата доходів та матеріального забезпечення; недоступність до базових соціальних послуг;

вичерпаність ресурсів відтворення населення, робочої сили тощо; незахищеність у старості, соціальне виключення та ін.

Формування загроз соціальної безпеки виокремлює лише ті, які дійсно прямо або опосередковано значною мірою впливають на рівень соціальної безпеки та можливості її дестабілізації. Загрози соціальної безпеки створюються такими видами ризиків, які пов'язані з втратою життя та здоров'я, роботи, особливо на довготривалій період, працездатності та засобів для існування, економічною та соціальною незахищеністю, соціальною ізоляцією, бідністю населення та соціальним виключенням.

Соціальні ризики, які впливають на стан і рівень соціальної безпеки, кількісно вимірюються. Для цього необхідно розглядати ступінь прояву ризику за трьома напрямками вимірювання:

як вірогідність прояву конкретного виду соціального ризику;

як втрати або наслідки, яких зазнаватиме суспільство чи людина за умови реалізації та прояву соціального ризику;

як рівень економічної незахищеності від прояву соціальних ризиків.

З точки зору оцінки впливу соціальних ризиків на формування загроз соціальної безпеки в даному дослідженні використовується рівень незахищеності від можливості прояву таких ризиків. Йдеться про ризики економічної незахищеності у старості, ризики незахищеності за умови захворювання, втрати роботи, самотності тощо. Концептуальні засади такого підходу розроблені у проекті Європейської системи соціальних показників (ЄССП), зокрема у структурі Індексу економічного добробуту суспільства (населення) (ІЕДН) [74; 75, с. 158-159], де визначені основні концептуальні підходи до вимірювання рівня незахищеності за окремими видами прояву соціальних ризиків.

Для використання концептуальних підходів до вимірювання рівня незахищеності необхідне суттєве коригування методики залежно від статистичної бази, яка є в Україні, а також

ідентифікація окремих груп населення, серед яких виникають певні види загроз соціальної безпеки, та змісту самих ризиків. Крім того, за вихідними положеннями в системі ІЄДН йдеться про рівень економічної незахищеності, але за алгоритмом побудови індексів вони можуть бути роз'єднані на декілька суб-індексів, які визначають оцінку зміни рівня соціального ризику та безпосередньо рівень економічної незахищеності, пов'язаний з економічною складовою за умови реалізації соціального ризику. Слід також підкреслити, що показники вимірюють не безпосередньо рівень соціального ризику, а інтенсивність його зміни за окремі періоди, тобто зростання ($I_i > 1$) або зниження ($I_i < 1$) рівня незахищеності в разі прояву конкретного соціального ризику. Оцінка рівня незахищеності базується на відсутності економічної захищеності для пом'якшення негативних наслідків прояву окремого соціального ризику.

З точки зору формування загроз соціальної безпеки пропонується враховувати основні чотири види соціальних ризиків, які вимірюються відповідними індексами:

1. Економічний ризик, пов'язаний із втратою роботи в цілому та за умови тривалого безробіття, оцінюється індексом економічної незахищеності від втрати роботи ($I_{ек.незах.від\ безр.}$). Він складається з двох субіндексів:

субіндекс ризиків втрати роботи та довготривалого безробіття ($I_{втр.роб.}$)

$$I_{втр.роб.} = \frac{R_{зан.t-1}}{R_{зан.t}} \cdot \frac{R_{безр.,t}}{R_{безр.,t-1}} \cdot \frac{R_{тр.безр.,t}}{R_{тр.безр.,t-1}}; \quad (4.1)$$

субіндекс економічної незахищеності від безробіття ($I_{ек.незах.від\ безр.}$)

$$I_{ек.незах.безр.} = \frac{dR_{безр.t-1}}{dR_{безр.;t}} \cdot \frac{k_{1t-1}}{k_{1t}} \cdot \frac{k_{2t-1}}{k_{2t}}; \quad (4.2)$$

⁹ Виходячи з базових вимог при побудові індексів, пов'язаних із забезпеченням прямого впливу на рівень ризику, дестимулятори ризику включаються у формулу розрахунку за зворотним відношенням, тобто

Індекс економічної незахищеності від втрати роботи визначається таким чином:

$$I_{ек.незах.втр.роб.} = \sqrt{I_{втр.роб.} \cdot I_{ек.нез.безр.}}; \quad (4.3)$$

де $R_{зан.,t}; R_{зан.,t-1}$ – частка зайнятості економічно активного населення віком 15-70 років у t -му та $(t-1)$ роках відповідно;

$R_{безр,t}, R_{безр,t-1}$ – рівень безробіття за методологією МОП;

$R_{тр.безр,t}; R_{тр.безр,t-1}$ – частка довготривалого безробіття в загальній кількості безробітних;

$dR_{безр,t}, dR_{безр,t-1}$ – питома вага отримувачів допомоги по безробіттю до кількості зареєстрованих безробітних у середньому за місяць;

$k_{1,t}, k_{1,t-1}$ – відношення середнього розміру допомоги по безробіттю до прожиткового мінімуму

$k_{2,t}; k_{2,t-1}$ – відношення середнього розміру допомоги по безробіттю до середньої заробітної плати.

2. Індекс економічної незахищеності внаслідок самотності ($I_{ек.нез.сам.}$).

За складом він також може включати два субіндекси:

субіндекс ризику самотності ($I_{риз.сам.}$);

субіндекс економічної незахищеності внаслідок самотності ($I_{екон.нез.}$).

Самотність, як прояв соціального ризику, формується внаслідок розлучуваності, відсутності одного або двох батьків у дітей, самотності у старості внаслідок вдівства; позашлюбних народжень, самотності дітей унаслідок позбавлення їх батьківського піклування тощо. Виходячи з цих складових субіндекс ризику самотності визначається таким чином:

$$ds = \frac{1}{s}, \text{ де } ds \text{ – дестимулятор; } s \text{ – стимулятор;}$$

$$1: \frac{k_{1t}}{k_{1t-1}} = \frac{k_{1t-1}}{k_{1t}}; \quad 1: \frac{k_{2t}}{k_{2t-1}} = \frac{k_{2t-1}}{k_{2t}}.$$

$$I_{\text{риз.сам.}} = \frac{r_t}{r_{t-1}} \cdot \frac{d_{\text{без.бат.}t}}{d_{\text{без.бат.}t-1}} \cdot \frac{d_{\text{дом.з.дор.}t}}{d_{\text{дом.з.дор.}t-1}} \cdot \frac{d_{\text{дом.з.дит.}t}}{d_{\text{дом.з.дит.}t-1}} \cdot \frac{d_{\text{дом.пен.з.дит.}t}}{d_{\text{дом.пен.з.дит.}t-1}} \cdot \frac{n_{\text{безил.}t}}{n_{\text{безил.}t-1}} \cdot \frac{d_{\text{дит.без.бат.}t}}{d_{\text{дит.без.бат.}t-1}}; \quad (4.4)$$

субіндекс економічної незахищеності внаслідок самотності ($I_{\text{екон.нез.}}$) визначається рівнем економічної забезпеченості та розраховується як

$$I_{\text{екон.нез.}} = \frac{d_{\text{соц.із.}t-1}}{d_{\text{соц.із.}t}} \cdot \frac{d_{\text{утр.}t-1}}{d_{\text{утр.}t}} \cdot \frac{P_{\text{он.}t-1}}{P_{\text{он.}t}} \cdot \frac{P_{\text{од.}t-1}}{P_{\text{од.}t}} \cdot \frac{d_{\text{дон.}t-1}}{d_{\text{дон.}t}}; \quad (4.5)$$

Тоді індекс економічної незахищеності внаслідок самотності буде таким:

$$I_{\text{ек.незах.сам.}} = \sqrt{I_{\text{риз.сам.}} \cdot I_{\text{екон.нез.}}}; \quad (4.6)$$

де rt , $t-1$ – рівень розлучуваності за t та $(t-1)$ періоди відповідно;

$d_{\text{без.бат.}}$ – питома вага домогосподарств із дітьми, у складі яких є діти, які не мають батьків;

$d_{\text{дітей без бат.}}$ – питома вага дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування, в загальній кількості дітей віком 0-17 років;

$d_{\text{соц.із.}}$ – питома вага видатків на соціальний захист за функцією «соціальна ізоляція»;

$d_{\text{дом.з.дор.}}$ – питома вага домогосподарств з однією особою – непрацюючим пенсіонером;

$d_{\text{дом.пенс.з.дит.}}$ – питома вага домогосподарств, де є один непрацюючий пенсіонер із дітьми;

$d_{\text{утр.}}$ – питома вага видатків на соціальний захист за функцією «соціальний захист утриманців, які пережили годувальника»;

$P_{\text{он.}}$ – співвідношення середнього розміру виплат на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, та прожиткового мінімуму;

$P_{\text{од.}}$ – співвідношення середнього розміру виплат на дітей самотніми особам (матерям, вдовам, удівцям, усиновителям) та прожиткового мінімуму;

$d_{доп.}$ – питома вага дітей-сиріт, які позбавлені батьківського піклування та яким призначена державна допомога, до загальної кількості таких дітей.

3. Індекс економічної незахищеності внаслідок захворюваності та втрати працездатності ($I_{ек.нез.захв.}$).

Даний індекс включає такі субіндекси:

субіндекс ризику загальної захворюваності ($I_{захв.}$), який визначається рівнем захворюваності, у тому числі вперше зареєстрованої, та суб'єктивною самооцінкою населення стану свого здоров'я:

$$I_{захв.} = \frac{r_{захв.t}}{r_{захв.t-1}} \cdot \frac{dS_{сам.t}}{dS_{сам.t-1}}; \quad (4.7)$$

субіндекс ризику втрати працездатності внаслідок захворюваності, травматизму, в тому числі виробничого:

$$I_{риз.втр.прац.} = \frac{dI_t}{dI_{t-1}} \cdot \frac{R_{прац.віку,t}}{R_{прац.віку,t-1}} \cdot \frac{R_{вир.травм.,t}}{R_{вир.травм.,t-1}}; \quad (4.8)$$

субіндекс економічної незахищеності внаслідок захворюваності та втрати працездатності, що визначається на підставі врахування економічних виплат на охорону здоров'я, співвідношення середніх пенсій по інвалідності до визначених соціальних стандартів та суб'єктивною оцінкою рівня доступності послуг охорони здоров'я, можливості придбати ліки та медичне приладдя (за самооцінкою домогосподарств).

$$I_{ек.незах.} = \frac{dP_{пенс.;t-1}}{dP_{пенс.;t}} \cdot \frac{dP_{пенс.вир.тр.;t-1}}{dP_{пенс.вир.тр.;t}} \cdot \frac{d_{пенс.інв/зарпл.;t-1}}{d_{пенс.інв/зарпл.;t}} \cdot \frac{d_{пенс.інв.вир.травм/зарпл.;t-1}}{d_{пенс.інв.вир.травм/зарпл.;t}} \cdot \frac{P_{вид.звед.бюдж.;t-1}}{P_{вид.звед.бюдж.;t}} \cdot \frac{d_{вид.в.соц.зах.;t-1}}{d_{вид.в.соц.зах.;t}} \cdot \frac{d_{нед.посл.;t-1}}{d_{нед.посл.;t}}; \quad (4.9)$$

де r_t , r_{t-1} – рівень захворюваності, у t та $(t-1)$ періодах відповідно;

$dS_{сам.,t,t-1}$ – самооцінка стану свого здоров'я;

dI_t, dI_{t-1} – питома вага інвалідів I та II груп у населенні працездатного віку;

$R_{прац.віку,t;t-1}$ – рівень втрати працездатності у працездатному віці внаслідок захворюваності та травматизму;

$R_{вир.травм.,t;t-1}$ – рівень втрати працездатності у працездатному віці внаслідок виробничого травматизму;

$dP_{пенс.,t;t-1}$ – співвідношення середніх пенсій по інвалідності для працездатного населення та прожиткового мінімуму;

$dP_{пенс.вир.тп.,t;t-1}$ – співвідношення пенсій по інвалідності внаслідок виробничого травматизму, профзахворювань і прожиткового мінімуму;

$d_{пенс.інв/зарпл.,t;t-1}$ – співвідношення середніх пенсій по інвалідності внаслідок захворювань, травматизму до середньомісячної заробітної плати;

$d_{пенс.інв.вир.травм/зарпл.,t;t-1}$ – співвідношення середніх пенсій по інвалідності внаслідок виробничого травматизму, профзахворювань до середньомісячної заробітної плати;

$R_{вид.звед.бюдж.,t;t-1}$ – питома вага видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я;

$d_{вид.в.соц.зах.,t;t-1}$ – питома вага видатків на захворювання та медичне обслуговування в загальних видатках на соціальний захист;

$d_{нед.посл.,t;t-1}$ – рівень недоступності послуг охорони здоров'я, можливості придбання ліків та медичного приладдя (за самооцінкою домогосподарств).

Індекс економічної незахищеності внаслідок захворюваності та втрати працездатності у працездатному віці визначається за співвідношенням

$$I_{ек.нез.захв.} = \sqrt[3]{I_{захв.} \cdot I_{розв.втр.прац.} \cdot I_{ек.незах.}}; \quad (4.10)$$

4. Індекс ризику економічної незахищеності у старості, або індекс ризику незахищеності літніх людей ($I_{ек.нез.в.стар.}$).

За своїм складом він визначається часткою літніх людей, які у старості залишилися самотніми, рівнем абсолютної бідності одиноких непрацюючих пенсіонерів та глибиною їх бідності. Економічна складова цього індексу пов'язана з рівнем видатків на соціальний захист осіб похилого віку та співвідношенням середнього розміру пенсій до прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати. Відповідно до визначених складових цей індекс можна розглядати як агрегування двох субіндексів:

субіндекс ризику самотності та бідності літніх людей або самотності в старості ($I_{сам.}$):

$$I_{сам.} = \frac{d_{дом.з.одн.,t}}{d_{дом.з.одн.,t-1}} \cdot \frac{r^1_{абс.бідн.,t}}{r^1_{абс.бідн.,t-1}} \cdot \frac{r^2_{абс.бідн.,t}}{r^2_{абс.бідн.,t-1}}; \quad (4.11)$$

субіндекс незахищеності в старості ($I_{нез.в стар.}$)

$$I_{ек.нез.} = \frac{dP_{соц.зах.літн.,t-1}}{dP_{соц.зах.літн.,t}} \cdot \frac{P_{пенс/мін,t-1}}{P_{пенс/мін,t}} \cdot \frac{P_{пенс/зар.пл,t-1}}{P_{пенс/зар.пл,t}}; \quad (4.12)$$

Тоді індекс ризику економічної незахищеності в старості визначається як

$$I_{ек.нез.в.стар.} = \sqrt{I_{сам.} \cdot I_{ек.нез.}}; \quad (4.13)$$

де $d_{дом.з.одн.,t,t-1}$ – частка домогосподарств з одним непрацюючим пенсіонером;

$r^1_{абс.бідн.,t,t-1}$ – рівень абсолютної бідності серед непрацюючих пенсіонерів за критерієм законодавчо встановленого прожиткового мінімуму;

$r^2_{абс.бідн.,t,t-1}$ – рівень абсолютної бідності серед непрацюючих пенсіонерів за критерієм фактичного прожиткового мінімуму;

$dP_{соц.зах.літн.,t,t-1}$ – частка видатків на соціальний захист осіб похилого віку в загальних видатках на соціальний захист;

$P_{пенс/мін,t,t-1}$ – співвідношення середнього розміру пенсій та прожиткового мінімуму;

$P_{пенс / зар.пл, t, t-1}$ – співвідношення середнього розміру пенсій та середньої заробітної плати.

Узагальнюючий індекс економічної незахищеності за умови прояву соціальних ризиків розраховується як середня геометрична зважена з визначених індексів:

$$I_{ек.незах.} = \sum_{i=1}^{w_i} \sqrt[4]{\Pi \cdot I_i^{w_i}}; \quad (4.14)$$

де I_i – індекси економічної незахищеності за умови прояву соціальних ризиків, зокрема: $i=1$ – $I_{ек.незах.впрат.роб.}$; $i=2$ – $I_{незах.сам.}$; $i=3$ – $I_{незах.захв.}$; $i=4$ – $I_{незах.в стар.}$;

w_i – вагові коефіцієнти за i -м індексом економічної незахищеності. Визначаються вагові коефіцієнти на підставі частки населення, в сукупності якого може проявлятися конкретний вид соціального ризику. Виходячи з того, що кількість людей, на множині яких можуть бути реалізовані окремі види ризиків, може включати одні й ті самі сукупності, або на одній і тій самій сукупності осіб можуть проявлятися одночасно декілька видів ризиків, $\sum w_i > 1$.

Інформаційна підсистема визначення наведених індексів, їх складових субіндексів та вагових коефіцієнтів сформована з використанням офіційних статистичних даних, вибіркового обстежень домогосподарств і необхідних розрахунків за цими даними 2014-2016 рр. (додаток Л) [52-58; 76-87]. Апробацію методики визначення індексів зміни рівня незахищеності здійснено на основі співставлення показників за два роки – 2014 та 2016. Ця методика може бути застосована для співставлення інших періодів за наявності вихідних статистичних показників і розширена за рахунок ідентифікації інших видів ризиків або деталізації складових.

Цінність будь-якої наукової розробки полягає у практичному її використанні. Наведені вище науково-методичні підходи з конкретизацією методики вимірювання соціальної безпеки потребують її апробації та впровадження результатів у практику державного управління.

4.2. Апробація методики визначення індексів економічної незахищеності за умови прояву соціальних ризиків

Апробація методики дозволяє оцінити рівень небезпек, пріоритети їх мінімізації та розподілу ресурсів на визначені цілі.

1. Індекс економічної незахищеності від втрати роботи ($I_{ек.незах.втр.роб.}$) розраховується на підставі:

субіндексу ризику втрати роботи

$$I_{втр.роб.} = \frac{0,563}{0,566} \cdot \frac{9,3}{9,3} \cdot \frac{0,25}{0,128} = \frac{1,309}{0,67377} = 1,943;$$

субіндексу економічної незахищеності внаслідок втрати роботи

$$I_{ек.нез.безр.} = \frac{0,72}{0,812} \cdot \frac{1,01}{1,22} \cdot \frac{0,35}{0,45} = 0,571,$$

тоді $I_{ек.нез.втр.роб.} = \sqrt{1,943 \cdot 0,571} = 1,05$, або 105,3%.

Отже, за 2014-2016 рр. рівень економічної незахищеності внаслідок ризику втрати роботи зріс на 5,3%, основний чинник цього збільшення пов'язаний із довготривалим безробіттям. Як видно з наведених складових, питома вага осіб, які шукали роботу понад 12 місяців, збільшилася в 2016 р. майже вдвічі (з 12,8 до 25%). Усі інші складові субіндексів позитивно впливали на зменшення рівня ризику економічної незахищеності населення внаслідок втрати роботи, але в сукупності не змогли нівелювати негативний вплив збільшення ризику тривалого безробіття.

2. Індекс економічної незахищеності внаслідок самотності ($I_{ек.нез.сам.}$) включає:

субіндекс ризику самотності

$$I_{сам.} = \frac{3,4}{3,0} \cdot \frac{7,0}{7,4} \cdot \frac{59,2}{62,7} \cdot \frac{1,4}{1,3} \cdot \frac{20,1}{21,1} \cdot \frac{0,94}{1,072} = 0,911, \text{ або } 91,1\%;$$

субіндекс економічної незахищеності внаслідок самотності

$$I_{ек.нез.} = \frac{0,7}{0,7} \cdot \frac{1,7}{2,1} \cdot \frac{1,822}{1,687} \cdot \frac{0,305}{0,5537} \cdot \frac{0,5472}{0,623} = 0,423, \text{ а узага-}$$

льнений індекс незахищеності внаслідок самотності дорівнюватиме:

$$I_{ек.нез.сам.} = \sqrt{0,911 \cdot 0,423} = 0,621, \text{ або } 62,1\%.$$

Згідно з наведеними розрахунками рівень економічної незахищеності внаслідок самотності знизився на 37,9% як за рахунок зменшення безпосередньо ризику самотності на 8,9%, так і за рахунок суттєвого зменшення ризику економічної незахищеності внаслідок самотності – на 58,7%, тобто більш ніж наполовину. За складом цього субіндексу ($I_{ек.нез.}$) видно, що основними чинниками тенденції зниження рівня економічної незахищеності є збільшення питомої ваги витрат за функцією «соціальна ізоляція» – на 0,4 в.п., збільшення відношення середнього розміру виплат на дітей одиноким матерям до прожиткового мінімуму, збільшення питомої ваги дітей-сиріт, які позбавлені батьківського піклування та яким призначена державна допомога, до загальної кількості таких дітей.

3. Індекс економічної незахищеності внаслідок захворюваності та втрати працездатності розраховується на підставі: субіндексу ризику загальної захворюваності ($I_{захв.}$)

$$I_{захв.} = \frac{0,64375}{0,62759} \cdot \frac{0,125}{0,097} = 1,322, \text{ або } 132,2\%;$$

субіндексу ризику втрати працездатності внаслідок захворюваності, травматизму, в тому числі виробничого ($I_{риз.втр.прац.}$)

$$I_{риз.втр.прац.} = \frac{0,6}{0,6} \cdot \frac{8,49}{10,51} \cdot \frac{39,0}{38,0} = 0,829, \text{ або } 82,9\%;$$

субіндексу економічної незахищеності внаслідок захворюваності та втрати працездатності ($I_{ек.нез.}$)

$$I_{ек.нез.} = \frac{10,9}{11,1} \cdot \frac{16,1}{16,2} \cdot \frac{23,6}{20,6} \cdot \frac{0,896}{0,896} \cdot \frac{0,312}{0,295} \cdot \frac{1,16}{0,974} \cdot \frac{0,4046}{0,321} = 1,775, \text{ або } 177,5\%.$$

Індекс економічної незахищеності внаслідок захворюваності та втрати працездатності ($I_{ек.нез.захв.}$) дорівнюватиме:

$$I_{ек.нез.захв.} = \sqrt[3]{1,322 \cdot 0,829 \cdot 1,775} = 1,248, \text{ або } 124,8\%.$$

Наведені розрахунки за цим індексом свідчать, що за останні три роки рівень економічної незахищеності населення внаслідок захворюваності та втрати працездатності у працездатному віці підвищився на 25%. Основним фактором такого збільшення виступає його економічна складова: на 77,5% збільшуються безпосередньо економічні ризики населення, які проявляються у відсутності коштів для лікування, зниженні рівня соціальних виплат за умови захворюваності або втрати працездатності по відношенню до визначених соціальних стандартів. Друге місце в забезпеченні зростання рівня економічної незахищеності посідає збільшення ризиків захворюваності як за статистичними показниками, так і за самооцінкою безпосередньо населенням рівня свого здоров'я: рівень ризику зріс на 32,2%. А ось ризики втрати працездатності внаслідок як загальної захворюваності, так і виробничого травматизму та профзахворювань зменшилися за аналізований період на 17,1%.

4. Індекс ризику економічної незахищеності у старості, або індекс економічної незахищеності літніх людей ($I_{ек.нез.в.стар.}$) включає:

субіндекс ризику самотності та бідності літніх людей ($I_{сам.}$)

$$I_{сам.} = \frac{0,592}{0,627} \cdot \frac{8,23}{18,03} \cdot \frac{87,7}{65,2} = 0,58, \text{ або } 58\%;$$

субіндекс економічної незахищеності в старості

$$I_{\text{ек. нез.}} = \frac{63,5}{64} \cdot \frac{44,1}{34,4} \cdot \frac{130,6}{115,6} = 1,482, \text{ або } 148,2\%.$$

Індекс ризику економічної незахищеності в старості ($I_{\text{ек. нез. в стар.}}$) становить:

$$I_{\text{ек. нез. в стар.}} = \sqrt{0,58 \cdot 1,482} = 0,927, \text{ або } 92,7\%.$$

У 2016 р. порівняно з 2014 р. узагальнений ризик економічної незахищеності у старості знизився на 7,3% в основному за рахунок суттєвого падіння ризику самотності в старості: у цілому цей ризик знизився на 42% (58,0-100). У той же час майже з такою самою інтенсивністю збільшився економічний ризик економічної незахищеності в старості, в першу чергу за рахунок суттєвого зниження в 2016 р. співвідношення видатків на соціальний захист літніх людей та соціальних стандартів і середньої заробітної плати, зниження питомої ваги цих видатків у загальних видатках на соціальний захист.

Для визначення узагальнюючого індексу ризику економічної незахищеності внаслідок прояву всіх наведених соціальних ризиків розраховані вагові коефіцієнти за відповідними ризиками:

$W1 = 0,095$ – вага соціальних ризиків втрати роботи та економічної незахищеності внаслідок втрати роботи та тривалого безробіття;

$W2 = 0,1572$ – вага ризику самотності та економічної незахищеності самотніх людей;

$W3 = 0,636$ – вага соціального ризику захворюваності та втрати працездатності;

$W4 = 0,165$ – вага соціального ризику самотності та економічної незахищеності в старості.

Наявність вагових коефіцієнтів, розрахованих за відповідними ризиками, уможливорює визначення узагальнюючого індексу ризику економічної незахищеності:

$$I_{\text{екоп.нез./соц.риз.}} = \sum w_i \sqrt{\prod_i w_i} = \text{або}$$

$$= {}^{1,0532}\sqrt{1,053^{0,095} \cdot 0,621^{0,1572} \cdot 1,248^{0,636} \cdot 0,927^{0,165}} = 1,057,$$

105,7%.

Отже, загальний ризик економічної незахищеності за умови прояву чи реалізації всіх визначених ризиків зріс за останні три роки на 5,7%.

За структурою визначених субіндексів та узагальнених відповідних ризиків збільшення ризику економічної незахищеності за умови реалізації соціальних ризиків у першу чергу обумовлене:

збільшенням ризику втрати роботи;

підвищенням рівнів загальної захворюваності й економічної незахищеності за умови захворюваності та втрати працездатності;

підвищення рівня економічної незахищеності в старості.

4.3. Ієрархічна модель і методика вимірювання рівня соціальної безпеки з визначенням інтегральної оцінки

У науково-прикладних дослідженнях широко розповсюджені підходи до вимірювання складних багатовимірних процесів та явищ, які базуються на агрегуванні окремих ознак в узагальнену інтегральну оцінку. Незважаючи на різноманітні обчислювальні процедури, всі вони засновані на визначенні багатовимірної середньої – простої або зваженої – та включають типовий алгоритм розрахунку:

формування вихідної гіпотези визначення мети та основних завдань розрахунку;

аналіз складових інтегрального показника, його ієрархії або розробка ієрархічної моделі показника;

обґрунтування та формування інформаційного простору (інформаційної підсистеми), у межах якого визначається інтегральний показник;

визначення методу нормування вихідних показників для агрегування їх у багатовимірну середню;

обґрунтування вагових коефіцієнтів кожної внутрішньої складової інтегрального показника;

вибір форми багатовимірної середньої – середня арифметична (проста або зважена), середня геометрична (проста або зважена);

апробація методики визначення інтегрального показника на сформованому інформаційному просторі;

змістовний аналіз основних тенденцій та закономірностей зміни інтегрального показника з визначенням основних факторів таких змін і резервів його збільшення.

Головна мета визначення рівня соціальної безпеки пов'язана з необхідністю оцінки її стану, аналізу основних тенденцій та факторів зміни за визначений термін для прийняття якісних управлінських рішень щодо її зміцнення. Аналіз окремих складових (підрозділи 3.1, 3.2) надає можливість детально визначити ключові закономірності, які склалися за кожною складовою. Однак соціальна безпека визначається сукупним впливом одночасно всіх складових, при цьому вплив їх може бути різної спрямованості та інтенсивності, що обумовлює необхідність розробки інтегральної оцінки її рівня.

Соціальна безпека визначається за основними сферами її прояву у структурі соціальної системи загалом. У той же час для розробки методики визначення інтегрального показника рівня соціальної безпеки доцільно скоригувати окремі складові, їх склад, структуру, зміст. Так, складові, які визначають нерівномірність розподілу ресурсів життєзабезпечення, доцільно розподілити за змістом кожного ресурсу: демографічні включити в окремо визначену демографічну підсистему, матеріальні відповідно – до підсистеми матеріального добробуту. До цієї ж підсистеми в основному входять і всі показники рівня та якості життя населення.

Слід підкреслити, що вибір індикаторів та показників вимірювання кожної внутрішньої складової¹⁰ базувався не на вимірюванні досягнутого рівня, наприклад, матеріального добробуту населення, а в першу чергу на можливостях оцінки рівня соціальної безпеки за відповідною підсистемою. Так, за цією складовою це можуть бути показники, які характеризують динаміку середньодушових еквівалентних доходів, рівень диференціації населення за доходами, частку домогосподарств, які за самооцінкою відносять себе до бідних та мають доходи, менші за прожитковий мінімум, тощо.

За підсистемою «зайнятість та соціально-трудова відносина» разом із статистичними показниками, які характеризують темпи зміни реальної заробітної плати, загальні рівні безробіття, важливе значення мають показники тривалого безробіття та частки штатних працівників, яким нарахована заробітна плата в межах прожиткового мінімуму для працездатних. З точки зору прояву соціальних ризиків і небезпек за даною складовою досить важливими індикаторами виступають оцінки за результатом соціологічного моніторингу, що визначають частку населення (респондентів), які вважають, що їм не вистачає можливості працювати з повною віддачею, мати додатковий заробіток, відсутні можливості знайти роботу відповідної кваліфікації та навіть будь-яку роботу. На підставі цих оцінок визначаються можливості для реалізації трудового потенціалу та людського капіталу, які склалися в країні.

Система індикаторів за демографічною складовою, яка пов'язана з рівнем соціальної безпеки, включає основні показники зміни людського потенціалу країни та загальної чисельності наявного населення, середньої тривалості життя для новонароджених, показники забезпечення відтворення чисельності та статеві-вікової структури населення, зокрема, загальні коефіцієнти природного убування, сальдо міграції, нетто-коефіцієнт відтворення населення. Процеси постаріння населення, деформація вікової структури оцінюються часткою насе-

¹⁰ У даній монографії внутрішня складова та підсистеми соціальної безпеки використовуються як синоніми.

лення старше 60 років та коефіцієнтом потенційної підтримки як співвідношення поміж чисельністю населення віком 16-59 років до населення старше 60 років.

Соціальні небезпеки за підсистемою «Безпека здоров'я та життя населення» визначаються рівнями як загальної захворюваності, так і захворюваності, яка більшою мірою обумовлена соціальними причинами: це, в першу чергу, захворюваність на активний туберкульоз, венеричні хвороби, ВІЛ-інфекцію та СНІД, розлади психіки внаслідок уживання алкоголю та наркотичних речовин. Важливе значення має також рівень інвалідності населення з повною чи частковою втратою працездатності, особливо серед осіб працездатного віку та дітей віком 0-17 років.

Високий рівень смертності обумовлює низьку тривалість життя, яка суттєво відрізняється за статевою ознакою. Досить важливими індикаторами за цією складовою є рівень самооцінки населенням стану свого здоров'я, особливо з визначенням його як «погане» та «дуже погане», а також оцінка рівня доступності до медичних послуг.

У системі соціального захисту населення основні показники вимірювання оцінюють рівень видатків на соціальний захист по відношенню до ВВП, рівень пенсійного забезпечення населення, зокрема, співвідношення середнього розміру пенсій до прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати, темпи зміни розмірів середньої пенсії.

У сукупності індикаторів, які характеризують рівень соціального захисту населення, відсутні показники інвалідності та рівня соціальних виплат та соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям із дітьми та інвалідам. Це пов'язано з тим, що показники інвалідності включені в підсистему «безпека здоров'я та життя», а соціальні виплати наведеним категоріям є складовими загальних видатків на соціальний захист.

У системі формування та забезпечення соціальної безпеки в суспільстві важливою є підсистема, пов'язана з процесами соціального виключення та девіантної поведінки як форми прояву соціальних ризиків. Основні показники й індикатори, які можуть прямо або опосередковано визначити їх рівень,

пов'язані з рівнем злочинності, у тому числі серед неповнолітніх. Показники, які характеризують кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, визначають рівень сирітства в країні, а частка дітей, які народжені поза шлюбом, та високий рівень нестабільності шлюбів розширюють загальний контингент неповного сирітства як однієї з причин девіантної поведінки підлітків, що супроводжується часто соціальним виключенням та соціальною ізоляцією в суспільстві.

Основні індикатори за підсистемою «соціальне самопочуття в суспільстві» визначені на підставі результатів соціологічного моніторингу та включають ряд узагальнених соціологічних індексів¹¹, а саме: індекс соціального самопочуття, індекс дестабілізаційної протестної поведінки, індекс національної дистанційності. Додатково були включені окремі індикатори, які оцінюють рівень довіри (недовіри) до різних гілок влади, міграційні настрої українців, можливості масових протестів та найбільші страхи, які переважають у суспільстві.

Агрегування окремих ознак в інтегральну оцінку базується на теорії «адитивної цінності», згідно з основними положеннями якої цінність цілого дорівнює цінності її складових. Якщо вихідні показники інформаційної множини $\{X_i\}$ представлені різними одиницями виміру, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої стандартизації (нормування, масштабування), – вектор вихідних ознак $\{X_1, X_2, \dots, X_m\}$ замінюється вектором їх нормованих значень $\{Z_1, Z_2, \dots, Z_m\}$.

Спосіб нормування залежить від суті вихідного показника та напрямків впливу їх показників на досліджуване складне явище, тобто визначаються стимулятори та дестимулятори зміни інтегральної оцінки.

Сьогодні в науково-прикладних дослідженнях використовуються десятки варіантів нормування вихідних даних. Їх різноманіття пов'язане з вибором бази порівняння емпіричних

¹¹ Їх зміст та межі зміни детально розглянуто в підрозділі 3.1.

значень конкретного показника X_{ij} з постійною величиною a [91; 93; 97]. Такою величиною може бути максимальне або мінімальне значення (X_{max} , X_{min}), іноді як база нормування величин використовуються стандартні відхилення або t -статистики та показники, розраховані на їх основі [88]. При використанні розмаху варіації ($X_{max}-X_{min}$) як X_{max} та X_{min} беруть не фактично досягнуті найбільше та найменше значення відповідно конкретної ознаки, а з поправками, наприклад, як при розрахунках міжнародних індексів людського розвитку. Такий підхід обумовлений кількома причинами. Наприклад, якщо аналіз інтегрального показника передбачає його порівняння за окремі періоди часу, то необхідне збереження протягом усього періоду однієї і тієї самої бази порівняння, а це можливо лише при використанні не фактичного, а умовного (теоретичного) розмаху варіації. Крім того, якщо інтегральний показник використовується у прогностичних оцінках, то застосування фактичного значення розмаху варіації може призвести до того, що значення інтегрального показника можуть вийти за допустимі межі його зміни [88; 90].

Досить часто при нормуванні за базу порівняння беруть порогові або граничні значення відповідного показника або індикатора, які визначаються точними розрахунками, рекомендаціями та постановами авторитетних міжнародних організацій, результатами аналогічних розрахунків, наукових досліджень тощо. Так, із застосуванням методу аналогій як одного з важливих евристичних методів розв'язку задач пошуку граничних значень визначено граничні значення розвитку суспільства, що вважаються катастрофічними у світовій практиці (додаток К) [91, с. 77-80]. Широке розповсюдження визначення граничних значень індикаторів мають також методи калібрування [91, с. 80] та статистичні методи, зокрема, кластерний аналіз, методи t -критерію та логістичної регресії [91, с. 89-92].

Звичайно, заміна шкал вимірювання ознак при нормуванні супроводжується втратою певної інформації, особливо стосовно порівняння значень ознак. Слід відзначити, що за кожним із наведених методів нормування співставлення нор-

мованих показників поміж собою суттєво відрізняється від аналогічного співставлення їх емпіричних значень. Вибір методу нормування в даному дослідженні базується на критерії найменших втрат інформації, зокрема, при їх порівнянні. Як базу нормування обрано теоретичний розмах варіації, а нормовані значення вихідних індикаторів (Z_{ij}) розраховуються таким чином:

для стимуляторів

$$Z_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_{ij}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}}; \quad (4.15)$$

для дестимуляторів

$$\frac{X_{ij} - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}}; \quad (4.16)$$

де X_{ij} – фактичне значення j -го індикатора за i -ю внутрішньою складовою; $i = \bar{1}, \bar{7}$; $j = \bar{1}, \bar{m}_i$;

m_i – кількість індикаторів i -ї складової;

Z_{ij} – нормоване значення j -го індикатора i -ї підсистеми;

X_j^{\max}, X_j^{\min} – граничні значення теоретичного розмаху варіації, які визначені з 20-відсотковим відхиленням від найбільшого та найменшого емпіричного значення j -го індикатора відповідно за аналізований період.

Іноді використання темпових величин або окремих показників руху населення (коефіцієнти природного убування, сальдо міграції, темпи інфляції тощо) припускають від’ємні значення ознаки, що виключає загальні умови нормування показників у діапазоні $[0,1]$. Для усунення цього протиріччя використовується метод зсуву по числовій осі праворуч на величину більш максимально від’ємного значення індикатора з одночасним зсувом порогових значень, тобто бази порівняння, для збереження існуючих пропорцій [95].

Наступний етап визначення інтегрального показника рівня соціальної безпеки передбачає агрегування нормованих показників або їх субіндексів в інтегральну оцінку.

Якщо попередньо не здійснюється групування за окремими підсистемами, то інтегральна оцінка безпосередньо розраховується на множині нормованих вихідних показників як середня арифметична, тобто як адитивна згортка або як середня геометрична (мультиплікативна згортка).

Середню арифметичну доцільно використовувати за умови, що взаємозв'язок поміж окремими складовими та результируючим показником є лінійним. Середня геометрична є більш доцільною в тому випадку, коли вихідні показники є відносними величинами. При цьому слід зауважити, що ця середня є досить «чутливою» до складових, близьких до нуля, – це нівелює вплив інших чинників, тому за наявності таких значень нормованих показників дану форму середньої використовувати недоцільно.

При використанні зміни інтегрального показника для ідентифікації факторів такої зміни, визначення сили та напрямку впливу окремих складових або вихідних показників доцільно використовувати алгоритм адитивної згортки. Якщо ж агрегування здійснюється за допомогою середньої арифметичної зваженої, то додатково визначається значення ваг (W_i) для кожної внутрішньої складової інтегрального показника.

Розроблена ієрархічна за структурою¹² модель інтегрального показника соціальної безпеки (рис. 4.1) обумовлює певну послідовність його визначення.

За кожною внутрішньою i -ю підсистемою за методом адитивної згортки розраховуються субіндекси рівня соціальної безпеки, який склався саме за цією складовою (I_i)

$$I_i = \frac{1}{m_i} \sum_{j=1}^{m_i} Z_{ij}; \quad (4.17)$$

¹² Ієрархія визначення рівня соціальної безпеки може бути як за об'єктами її формування та прояву (держава, суспільство, регіон, особистість, людина), так і за окремими внутрішніми складовими інтегрального показника (індикатори, внутрішні підсистеми, їх субіндекси, агрегований інтегральний показник).

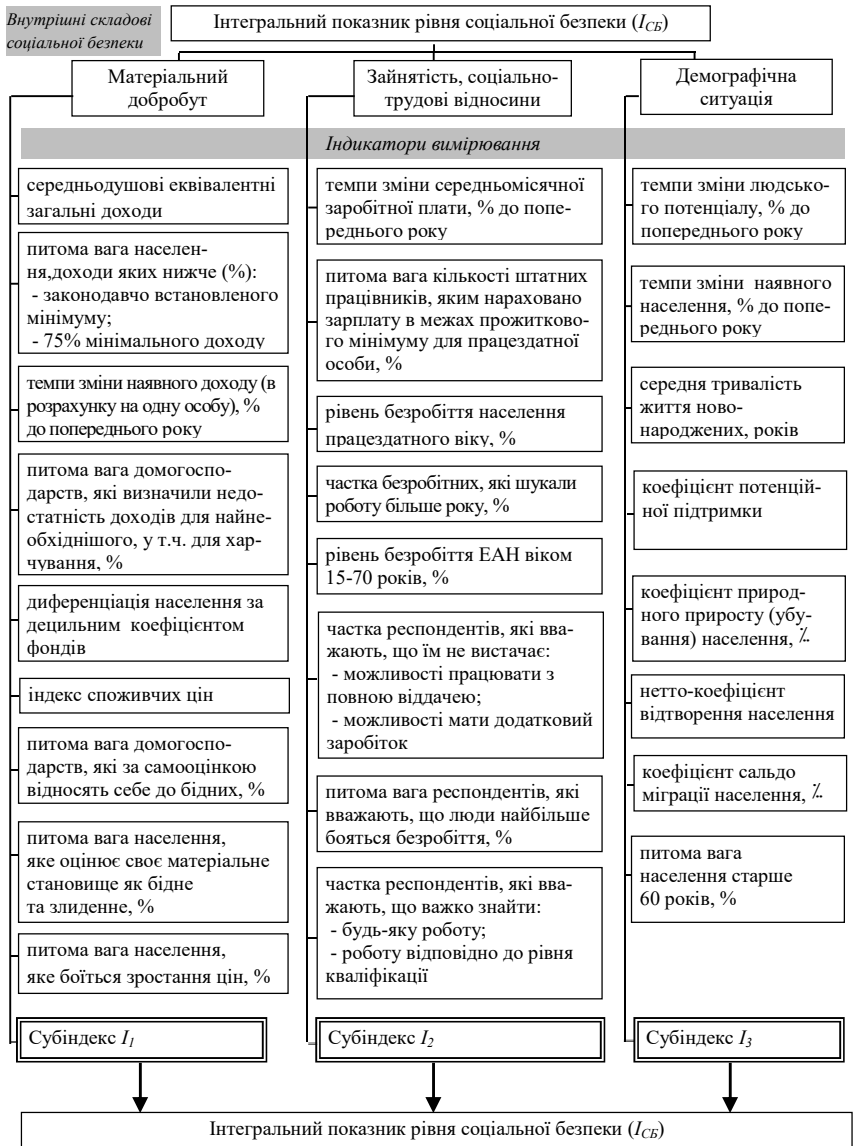

Рисунок 4.1 – Ієрархічна модель інтегрального показника соціальної безпеки (частина I)

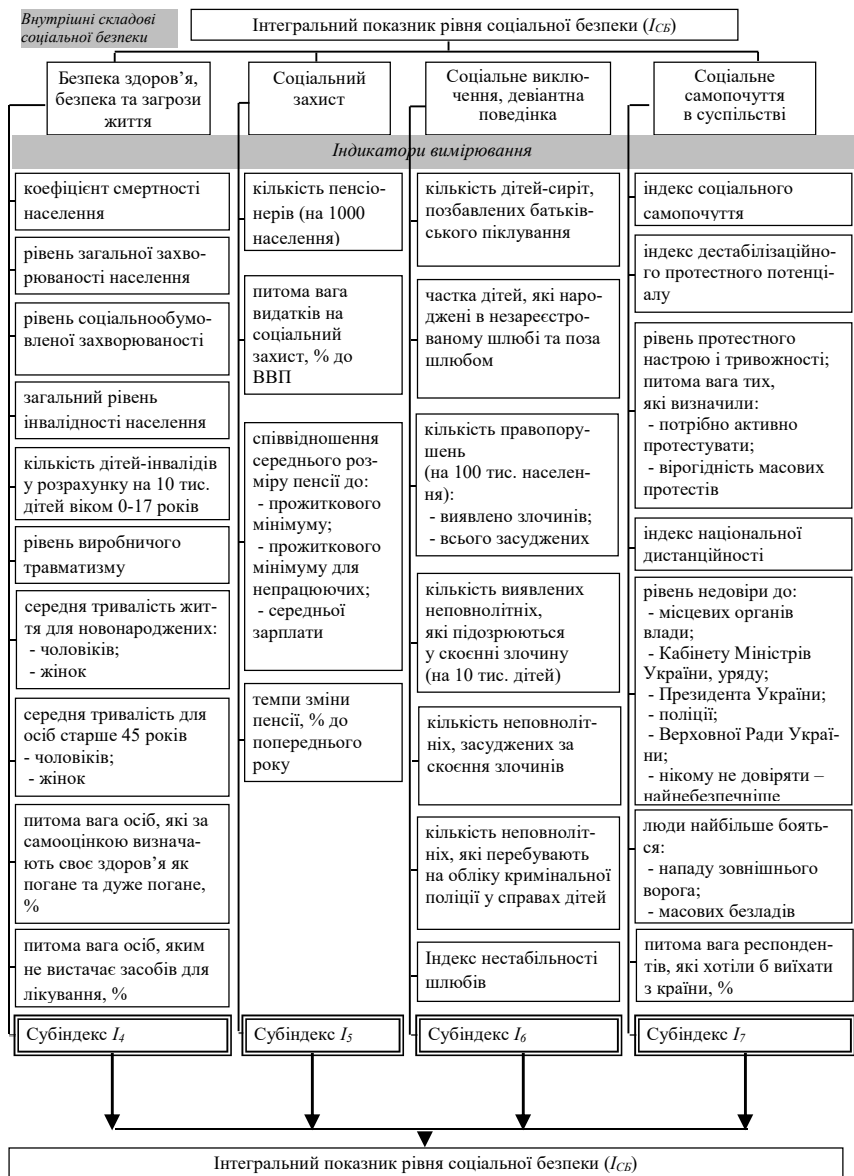

Рисунок 4.1 – Ієрархічна модель інтегрального показника соціальної безпеки (частина II)

Інтегральний показник рівня соціальної безпеки визначається як середня арифметична із субіндексів за співвідношеннями:

за умови рівнозначності кожної складової в забезпеченні соціальної безпеки

$$I_{CB} = \frac{1}{7} \sum_{i=1}^7 I_i; \quad (4.18)$$

за умови нерівнозначності

$$I_{CB} = \sum_{i=1}^7 W_i I_i; \quad (4.19)$$

де W_i – вага i -ї складової.

Вагові коефіцієнти можуть бути визначені експертним шляхом, зокрема, на підставі попарних порівнянь або методу аналізу ієрархій, а також статистичних методів кластерного чи факторного аналізу тощо.

При адитивній згортці за алгоритмом багатовимірної середньої простої (4.18) визначення впливу окремої підсистеми ($\Delta I_{i, \text{відн}}$) на зміну інтегрального показника базується на методі пропорційного розподілу за таким співвідношенням:

$$\Delta I_{i, \text{відн}} = \frac{\Delta I_{CB, \text{відн}}}{\Delta I_{CB}} \cdot \Delta I_i; \quad (4.20)$$

де $\Delta I_{CB, \text{відн}}$ – темп приросту (зниження) інтегрального показника соціальної безпеки:

$$\Delta I_{CB, \text{відн}} = \frac{I_{CB, t} - I_{CB, t-1}}{I_{CB, t-1}} \cdot 100,$$

де $I_{CB, t, t-1}$ – рівні інтегрального показника за $t-1$ та t -й роки відповідно; $t = 2008-2016$ рр.;

ΔI_{CB} – абсолютна зміна інтегрального показника за відповідний період:

$$\Delta I_{CB} = I_{CB, t} - I_{CB, t-1};$$

ΔI_i – абсолютна зміна i -го субіндексу за цей період.

Визначення відносного (у відсотках) впливу субіндексів на темпи зміни інтегрального показника в цілому забезпечує ідентифікацію основних факторів зміни рівня соціальної безпеки в країні як за кожен окремий рік, так і за весь аналізований період. Аналогічна методика використовується і при визначенні впливу окремих індикаторів на зміну відповідних субіндексів, що забезпечує більш детальну ідентифікацію основних чинників зміни як окремих внутрішніх складових, так і рівня соціальної безпеки загалом.

Апробацію визначення інтегрального показника рівня соціальної безпеки, який склався в Україні протягом 2008-2016 рр., здійснено на інформаційній базі, сформованій на сполученні статистичної та соціологічної інформації (табл. М.1-М.7 додатка М).

За алгоритмом середньої багатовимірної арифметичної простої динаміку зміни субіндексів (I_i) та інтегрального показника наведено на рис. 4.2 та в табл. 4.2.

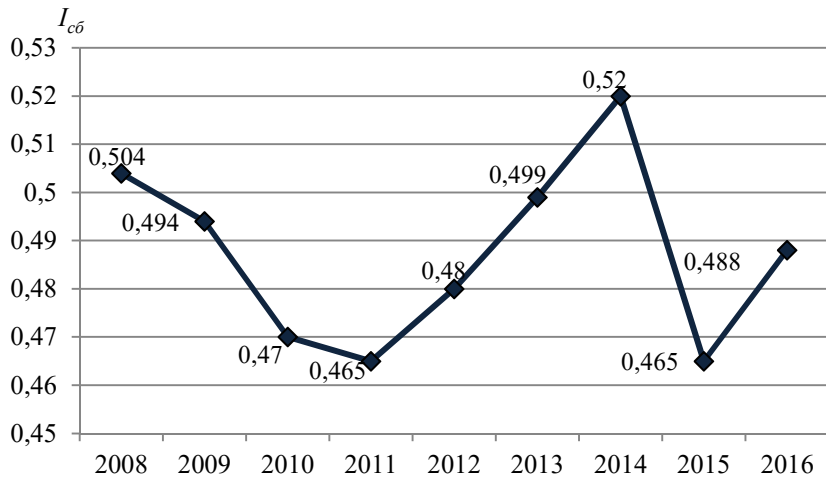

Рисунок 4.2 – Динаміка зміни інтегрального показника соціальної безпеки за 2008-2016 рр.

Таблиця 4.2 – Динаміка субіндексів та інтегрального показника рівня соціальної безпеки за 2008-2016 рр.

Рік	Субіндекси за підсистемами соціальної безпеки							Сума	Інтегральний показник соціальної безпеки (<i>I_{сб}</i>)
	Матеріальний добробут	Зайнятість, соціально-трудова відносини	Демографічна ситуація	Безпека здоров'я та життя	Соціальний захист	Соціальне виключення, девіантна поведінка	Соціальне самопочуття в суспільстві		
	<i>I₁</i>	<i>I₂</i>	<i>I₃</i>	<i>I₄</i>	<i>I₅</i>	<i>I₆</i>	<i>I₇</i>		
2008	0,477	0,666	0,298	0,512	0,599	0,422	0,554	3,528	0,504
2009	0,462	0,544	0,341	0,499	0,552	0,467	0,591	3,456	0,494
2010	0,491	0,462	0,337	0,509	0,498	0,362	0,629	3,288	0,470
2011	0,498	0,465	0,38	0,489	0,47	0,402	0,55	3,254	0,465
2012	0,527	0,468	0,404	0,515	0,487	0,489	0,472	3,362	0,480
2013	0,533	0,508	0,441	0,518	0,463	0,581	0,45	3,494	0,499
2014	0,513	0,52	0,375	0,585	0,444	0,695	0,507	3,639	0,520
2015	0,465	0,435	0,294	0,552	0,37	0,695	0,443	3,254	0,465
2016	0,588	0,471	0,274	0,572	0,341	0,748	0,424	3,418	0,488
Темпи зміни, 2016 у % до 2008	123,2	70,7	91,9	111,7	59,6	177,3	76,5	96,9	96,9

За весь аналізований період інтегральний показник соціальної безпеки коливався в межах від 0,465 (2015, 2011 рр.) до 0,52 (2014 р.) – при цьому відсутня однозначна тенденція його зміни. Можна виокремити два підперіоди – суттєве зниження після 2008 р., тобто з 2009 по 2012 р., яке змінюється тенденцією до зростання майже до 2014 р., а потім знову різке падіння вже у 2015-2016 рр.

Станом на 2015-2016 рр. рівень соціальної безпеки «відкотився» на п'ять років, тобто до значення 2010-2011 рр.

Найбільш суттєве зниження (порівняно з попереднім роком) відбулося у 2015 р. – майже 10,6%, або 0,045 коефіцієнтного пункту рівня соціальної безпеки були втрачені безпосередньо за один рік. Уже наступного року простежується незначне його зростання. У цілому за останні вісім років рівень соціальної безпеки в країні знизився на 3,12%, що обумовлено в першу чергу погіршенням ситуації за підсистемою «соціальний захист» – за рахунок цієї складової падіння інтегрального показника складає більш ніж 7,3% (табл. 4.3), друге місце за рівнем негативного впливу посідає складова, яка характеризує рівень соціальної безпеки у сфері зайнятості, безробіття та соціально-трудових відносин, – 5,53%, а третє – зниження рівня соціальної безпеки за підсистемою «соціальне самопочуття в суспільстві, толерантність, довіра» – близько 3,7%. На 0,68% гальмує можливе підвищення рівня соціальної безпеки також демографічна складова.

Таблиця 4.3 – Вплив внутрішніх складових на зміну рівня соціальної безпеки, %

Рік	Вплив внутрішніх складових (ΔI_i , відн. .)							Темпи зміни інтегрального показника, % до попереднього року
	Матеріальний добробут	Зайнятність, соціально-трудові відносини	Демографічна ситуація	Безпека здоров'я та життя	Соціальний захист	Соціальне виключення, девіантна поведінка	Соціальне самопочуття в суспільстві	
	I_1	I_2	I_3	I_4	I_5	I_6	I_7	
2009	-0,425	-3,458	1,219	-0,368	-1,332	1,276	1,049	-2,041
2010	0,839	-2,373	-0,116	0,289	-1,563	-3,038	1,100	-4,861
2011	0,213	0,091	1,308	-0,608	-0,852	1,217	-2,403	-1,034
2012	0,891	0,092	0,738	0,799	0,522	2,674	-2,397	3,319
2013	0,178	1,190	1,101	0,089	-0,714	2,736	-0,654	3,926
2014	-0,572	0,343	-1,889	1,918	-0,544	3,263	1,631	4,150
2015	-1,319	-2,336	-2,226	-0,907	-2,034	0,000	-1,759	-10,580
2016	3,780	1,106	-0,615	0,615	-0,891	1,629	-0,584	5,040
2016 до 2008	3,146	-5,527	-0,680	1,701	-7,313	9,24	-3,685	-3,118

За окремі роки зміна впливу визначених внутрішніх складових є неоднозначною. Наприклад, рівень складових соціальної безпеки за підсистемою «соціальний захист» негативно впливав на загальний її рівень практично весь період протягом 2008-2016 рр. (за виключенням 2012 р.).

Приблизно така сама закономірність простежується і за складовою «соціальне самопочуття в суспільстві, толерантність, довіра»: протягом 6 років із 9 досліджуваних має місце зниження рівня відповідного субіндексу. У той же час за підсистемою «зайнятість, безробіття, соціально-трудова відносина» негативні тенденції склалися у кризові періоди (2009-2010 рр.) та в 2015 р., а в 2016 р. відбулося незначне підвищення рівня соціальної безпеки за цією складовою, але воно не компенсувало значних втрат, які склалися протягом трьох зазначених років. За демографічною складовою найбільші втрати відбулися протягом останніх трьох років – з 2014 по 2016 р.

Одночасно за окремими складовими простежуються позитивні зрушення, які проявилися у зростанні рівня соціальної безпеки в цілому. Найбільш вагомий внесок пов'язаний із підвищенням рівня соціальної безпеки за підсистемою «соціальне виключення, девіантна поведінка» – рівень субіндексу (I_6) за даною складовою в цілому зріс за весь період на 9,24%. При цьому, за виключенням 2010 р., щорічно мала місце його позитивна динаміка.

Друге місце за позитивним впливом на зміну інтегрального показника посідає підсистема «матеріальний добробут» – за останні дев'ять років рівень соціальної безпеки за даною складовою зріс на 3,15%, при цьому найбільші позитивні зрушення склалися саме в 2016 р. Третє місце – «безпека здоров'я, тривалість життя», яка забезпечує приріст соціальної безпеки в цілому на 1,7%.

Загалом за аналізований період склалася незначна варіація інтегрального показника, що підтверджується досить низьким рівнем коефіцієнта варіації – близько 3,7%. Отже, за останні дев'ять років у країні рівень забезпечення та прояву соціальної безпеки практично залишається незмінним, з певними незначними коливаннями.

У наведеному варіанті розрахунку інтегрального показника не враховані події, пов'язані з анексією АР Крим, окупацією частини Донбасу. Саме цей збройний конфлікт, який розпочався у 2014 р., значною мірою вплинув на рівень соціальної безпеки в країні, адже змінилися базові умови для її формування та прояву. Умовно можна визначити, що в середині 2014 р. створилася «точка розриву» (t_p). Для врахування даної складової при визначенні інтегрального показника рівня соціальної безпеки (I_{CB}) в інформаційний простір додатково вводиться структурна змінна $u = \{u_t\}$, $t = \overline{1,9}$, яка розглядається як умовний код, розбиває динамічний ряд на два періоди: з 2008 р. до точки розриву, тобто до середини 2014 р., і до сьогодні [49, с. 108-111], а також вказує на належність (1) чи неналежність (0) t -го року до конкретного визначеного періоду:

$$u_i = \begin{cases} 1 - & \text{для 2008-2013 рр.} \\ 0,5 - & \text{для 2014 р.} \\ 0 - & \text{для 2015-2016 рр.} \end{cases} \quad (4.21)$$

Значення $u_t = 0,5$ для 2014 р. пов'язане з тим, що прояви негативного впливу подій у Криму та на сході України на рівень соціальної безпеки за умови інерційності соціально-економічних процесів почалися у другій половині року. За цих умов інтегральний показник рівня соціальної безпеки розраховується на множині з восьми субіндексів:

$$I_{CB} = \frac{\sum_{i=1}^8 z_{ij}}{8}; \quad (4.22)$$

При цьому співставлення його рівнів за 2014-2016 рр. дозволяє визначити, як саме події останніх трьох років впливають на рівень соціальної безпеки (рис. 4.3, табл. 4.4).

Наведені розрахунки свідчать, що лише внаслідок анексії Криму та окупації частини Донбасу Україна зазнала значних втрат рівня соціальної безпеки. Якщо в 2014 р. вони склали 11%, то вже в 2015-2016 рр. рівень соціальної безпеки знизився на 22,6-23,5%.

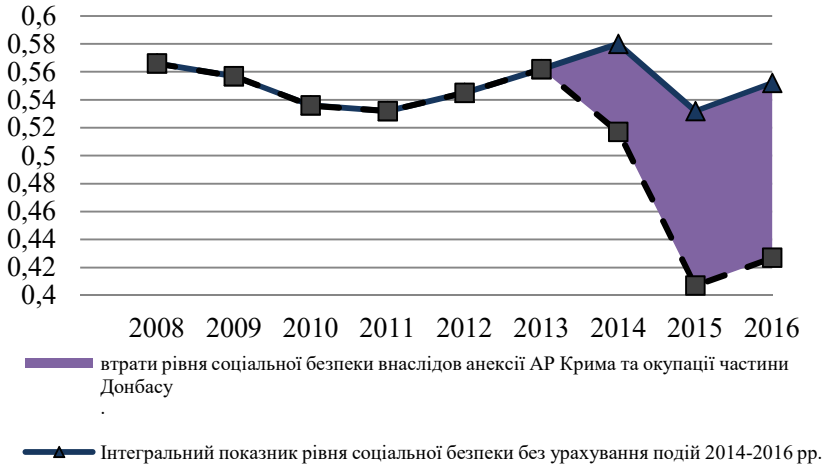

Рисунок 4.3 – Динаміка зміни інтегрального показника рівня соціальної безпеки

Таблиця 4.4 – Співставлення інтегрального індексу рівня соціальної безпеки

Рік	Інтегральний показник соціальної безпеки (<i>I_{сб}</i>)		Втрата рівня соціальної безпеки внаслідок подій 2014-2016 рр., %
	без урахування подій 2014-2016 рр.	з урахуванням подій 2014-2016 рр.	
2008	0,566	0,566	-
2009	0,557	0,577	-
2010	0,536	0,536	-
2011	0,532	0,532	-
2012	0,545	0,545	-
2013	0,562	0,562	-
2014	0,580	0,517	-11,0
2015	0,532	0,407	-23,5
2016	0,552	0,427	-22,6

Внутрішня структура кожного субіндексу дає можливість визначити вплив окремого індикатора на зміну відповідного субіндексу, а також основні резерви підвищення рівня соціальної безпеки (табл. Н.1-Н.7 додатка Н). Такий підхід за-

безпечує повну ідентифікацію чинників підвищення чи гальмування соціальної безпеки для наукового обґрунтування соціально-економічного механізму управління (регулювання) соціальною безпекою з визначенням основних резервів її збільшення (табл. 4.5).

Таблиця 4.5 – Систематизація чинників підвищення або гальмування соціальної безпеки за внутрішніми складовими у 2008-2016 рр.

Чинники підвищення	Чинники гальмування
1	2
<i>Матеріальний добробут (I₁)</i>	
<ul style="list-style-type: none"> - збільшення середньомісячних еквівалентних загальних доходів; - зменшення питомої ваги населення, середньодушові доходи якого нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму і 75% медіанного доходу; - зниження диференціації населення за децильним коефіцієнтом фондів; - зменшення частки населення, яке боїться зростання цін 	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення питомої ваги домогосподарств, які визначили недостатність доходів для найнеобхіднішого, у т.ч. для достатнього харчування; - зростання частки домогосподарств, які за самооцінкою відносять себе до бідних; - збільшення частки населення, яке за оцінкою свого матеріального стану відносить себе до бідного
<i>Зайнятість, безробіття, соціально-трудові відносини (I₂)</i>	
<ul style="list-style-type: none"> - зменшення питомої ваги кількості штатних працівників, яким нарахована зарплата в межах прожиткового мінімуму для працездатної особи; - зростання щорічних темпів зростання середньомісячної заробітної плати 	<ul style="list-style-type: none"> - зростання рівня безробіття як у працездатному віці, так і у віці 15-70 років, у т.ч. довготривалого безробіття; - збільшення частки населення, яке вважає, що йому не вистачає: можливості працювати з повною віддачею; підходящої роботи; можливості мати додатковий заробіток; - збільшення частки населення, яке найбільше боїться безробіття та вважає, що важко знайти будь-яку роботу та роботу відповідно до рівня кваліфікації

Продовження табл. 4.5

<i>Демографічна ситуація (I₃)</i>	
- зниження коефіцієнта природного убування населення; - збільшення середньої тривалості життя для новонароджених; - збільшення нетто-коефіцієнта відтворення населення	- зниження коефіцієнта потенційної підтримки, постаріння населення; - зростання питомої ваги населення старше 60 років; - зниження додатного сальдо міграції; - зменшення темпів зростання людського потенціалу
<i>Безпека здоров'я та життя (I₄)</i>	
- зниження коефіцієнта загальної смертності населення; - зниження рівнів як загальної захворюваності, так і соціально обумовленої захворюваності; - зниження рівня виробничого травматизму; - збільшення тривалості життя для новонароджених жінок і чоловіків, а також для осіб старше 45 років	- зростання рівнів інвалідності як для всього населення, так і для дитячого контингенту; - збільшення частки населення, яке за самооцінкою визначає своє здоров'я як погане та дуже погане, і тих, кому не вистачає коштів для лікування
<i>Соціальний захист (I₅)</i>	
- зростання питомої ваги витрат на соціальний захист; - зменшення кількості пенсіонерів (у розрахунку на 1000 населення)	- зменшення співвідношення середнього розміру пенсії до: прожиткового мінімуму, прожиткового мінімуму для працюючих, середньої заробітної плати; - зниження темпів зростання реальної пенсії (у % до попереднього року)
<i>Соціальне виключення, девіантна поведінка (I₆)</i>	
- скорочення частки дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (на 10 тис. дітей віком 0-17 років); - зменшення кількості виявлених неповнолітніх, які підозрювалися у скоєнні злочину (на 10 тис. дітей); - зменшення кількості неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів;	- збільшення кількості виявлених злочинів (на 100 тис. населення)

Закінчення табл. 4.5

<ul style="list-style-type: none"> - зниження індексу нестабільності шлюбів і коефіцієнта розлученості; - зменшення частки дітей, народжених у незареєстрованому шлюбі; - зменшення кількості неповнолітніх, які перебували на обліку кримінальної поліції у справах дітей (на 10 тис. дітей) 	
<i>Соціальне самопочуття в суспільстві, толерантність, довіра (I₇)</i>	
<ul style="list-style-type: none"> - зменшення частки населення, яке вважає, що нікому не довіряти – найнебезпечніше; - зниження рівня недовіри до поліції; - зниження індексу національної дистанційності 	<ul style="list-style-type: none"> - зростання частки тих, хто найбільше боїться нападу зовнішнього ворога; масових безладів; - зростання рівня недовіри до: Верховної Ради України; Президента України; Кабінету Міністрів України, місцевих органів влади; - зростання протестного настрою населення і вірогідності масових протестів; - зростання частки населення, яке хотіло б виїхати з країни

За підсистемою «матеріальний добробут» (I₁) основні чинники гальмування соціальної безпеки пов'язані із суб'єктивною оцінкою населення, яке визначає недостатність доходів, відносить себе до бідного або визначає своє матеріальне становище як бідне або навіть злиденне. У той же час основні статистичні показники оцінки стану матеріального добробуту забезпечують суттєве підвищення рівня соціальної безпеки за цією складовою.

За трудовою підсистемою основні чинники зниження рівня соціальної безпеки обумовлені двома групами факторів: перша – це зростання рівня безробіття, особливо довготривалого; друга група визначається суб'єктивною оцінкою респондентів відносно забезпечення можливостей працювати з повною віддачею, мати роботу, яка відповідає рівню професійної підготовки, мати додатковий заробіток.

Основні чинники підвищення рівня соціальної безпеки за демографічною складовою пов'язані з незначним зростанням нетто-коефіцієнта відтворення населення та тривалості життя. Гальмуючі чинники за цією підсистемою обумовлені постарінням населення і, як наслідок, зниженням коефіцієнта потенційної підтримки. Одночасно має місце затування темпів зростання людського потенціалу за рахунок зниження чисельності населення, що доповнюється падінням додатного сальдо міграції.

У структурі складової, яка визначає безпеку здоров'я та життя населення, позитивний вплив на можливості підвищення рівня соціальної безпеки має зниження рівнів як загальної захворюваності, так і соціально обумовленої, виробничого травматизму, що супроводжується підвищенням тривалості життя як для новонароджених, так і для осіб старше 45 років. Однозначно за цією складовою основні чинники гальмування забезпечення соціальної безпеки пов'язані з негативною тенденцією зміни рівнів інвалідності як серед усього населення, так і серед дітей віком 0-17 років, суттєво зросла також частка населення, яке за самооцінкою визначає своє здоров'я як погане або дуже погане. Зросла питома вага респондентів, яким не вистачає коштів для лікування.

За складовою «соціальний захист» ключові чинники підвищення рівня соціальної безпеки обумовлені в першу чергу зростанням питомої ваги (у % до ВВП) видатків на соціальний захист, а також незначним зменшенням кількості пенсіонерів (у розрахунку на 1000 населення). Однак недостатні розміри пенсійного забезпечення, які визначаються співвідношенням розмірів пенсій до прожиткового мінімуму або середньої заробітної плати, падінням темпів зростання реальної пенсії виступають основними важелями гальмування при досягненні соціальної безпеки за цією підсистемою.

За складовою «соціальне включення, девіантна поведінка» більшість показників позитивно впливають на рівень соціальної безпеки. За аналізований період має місце суттєве зни-

ження частки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Знизився рівень девіантної поведінки серед неповнолітніх за рахунок зменшення виявлення неповнолітніх, які підозрюються у скоєнні злочинів або засуджених за скоєні злочини (у розрахунку на 10 тис. дітей), скорочення кількості неповнолітніх, які перебували на обліку кримінальної поліції у справах дітей. Позитивні зрушення також пов'язані з оцінкою рівнів нестабільності шлюбів і коефіцієнтів розлучуваності, мало місце зниження частки дітей, народжених у незареєстрованому шлюбі або поза шлюбом. Єдиним чинником гальмування рівня соціальної безпеки за цією складовою є підвищення рівня загальної злочинності (у розрахунку на 100 тис. населення).

Основні чинники за складовою «соціальне самопочуття в суспільстві, толерантність, довіра» визначені за результатами соціологічного моніторингу. Серед чинників підвищення рівня соціальної безпеки слід відзначити два головних: зниження індексу національної дистанційності та зменшення частки населення, яке вважає, що нікому не довіряти – найнебезпечніше. Однак разом із цією тенденцією діють і зовсім протилежні настрої серед населення, пов'язані з недовірою, зокрема, підвищення рівня недовіри практично до всіх гілок влади (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України, місцевих органів влади). Зростає частка людей, які найбільше бояться нападу зовнішнього ворога та масових безладів. Серед населення зростає протестний настрій і збільшується частка тих, хто хотів би покинути країну.

Отже, систематизація ключових чинників зростання рівня соціальної безпеки чи її гальмування дозволяє обґрунтувати важелі, які можуть забезпечити нівелювання негативного впливу відповідних факторів і визначити головні резерви зростання рівня соціальної безпеки.

4.4. Оцінка резервів досягнення соціальної безпеки: інноваційні підходи до визначення можливостей зростання

На підставі визначеного за методом пропорційного розподілу (4.20) відносного впливу основних підсистем та їх індикаторів на зміну рівня соціальної безпеки можна кількісно оцінити (у %) можливі резерви її зростання. Змістовно такі резерви можуть бути створені, в першу чергу, за рахунок нівелювання негативного впливу індикаторів (чинників), які за розрахунками виступають важелями гальмування при формуванні та забезпеченні соціальної безпеки. Додатково резерви підвищення рівня соціальної безпеки можуть також виникати при посиленні важелів впливу за тими чинниками, які в цілому за весь період були зорієнтовані на його зростання.

Методика визначення резервів зростання соціальної безпеки базується на нівелюванні негативного впливу чинників, які гальмують можливості такого заростання.

Алгоритм кількісної оцінки резервів включає послідовне вирішення таких завдань:

1. Із використанням методу пропорційного розподілу за співвідношенням (3.20) визначається вплив окремих внутрішніх складових на відносну зміну інтегрального показника рівня соціальної безпеки, тобто $\Delta I_{i,відн.}$ (див. табл. 4.3).

2. Виходячи з ієрархічної структури побудови інтегрального показника (див. рис. 4.1) вплив чинників другого рівня ієрархії, тобто окремих чинників формування та зміни відповідних субіндексів, на відносну зміну інтегрального показника загалом ($\Delta I_{CB,відн.} / \Delta x_{i,j}$) визначається на основі коефіцієнтів пропорційного розподілу відносного приросту інтегрального показника за цією складовою (k_i) до абсолютних приростів (зменшень) чинників за нею [98, с. 58-59]

$$k_i = \frac{\Delta I_{i,відн.}}{\Delta I_{i,абс.}} = \frac{\Delta I_{i,відн.}}{\Delta x_{1i} + \Delta x_{2i} + \Delta x_{mi}}, \quad (4.23)$$

де $\Delta x_{1i} + \Delta x_{2i} + \Delta x_{mi}$ – абсолютна зміна факторів i -ї підсистеми;

$i = \overline{1, m_i}$; m_i – кількість чинників формування i -ї складової;

$$\Delta x_{m_i} = x_{m_i, t} - x_{m_i, t-1}$$

$$\Delta I_{i, абс.} = \Delta x_1 + \Delta x_2 + \dots + \Delta x_{m_i}$$

3. Визначаються резерви зростання рівня соціальної безпеки за рахунок нівелювання негативного впливу окремих чинників з урахуванням дольового розподілу, тобто коефіцієнта пропорційності розподілу

$$R\Delta I_{CB, відн./ \Delta x_j < 0} = \sum_{i=1}^7 k_i \sum_{j=1}^{n_i} |\Delta x_{ji}|, \quad (4.24)$$

де $|\Delta x_{ji}| = |X_{nji} - X_{1ji}|$ – абсолютні зміни j -го чинника i -ї складової для тих чинників, для яких $\Delta x_{j_i} < 0$; $j = \overline{1, n_i}$;

$|\Delta x_{ji}|$ – приріст показника, що береться за абсолютною величиною, виходячи з того, що змістовно резерв розглядається як можлива оцінка збільшення (у %) інтегрального показника рівня соціальної безпеки.

n_i – кількість x_j .

Розрахунок резервів зростання рівня соціальної безпеки базується на відповідному співставленні всіх показників 2016 р. порівняно з 2008 р., тобто за весь аналізований період загалом.

За кожною внутрішньою підсистемою обсяги резервів розраховуються таким чином:

1. *Матеріальний добробут:*

$$k_1 = \frac{3,146}{1,111} = 2,832;$$

$$R\Delta I_{CB, відн./ \Delta x_j < 0} = 2,831 | -0,43 - 0,364 - 0,246 | = 2,834 \cdot$$

$$\cdot | -1,04 | = 2,95\%$$

Отже, лише за рахунок нівелювання негативного впливу чинників x_4, x_5, x_8 резерв приросту інтегрального показника становить 2,95%.

2. *Зайнятість, безробіття, соціально-трудові відносини:*

$$k_2 = \frac{-5,527}{-2,136} = 2,59;$$

$$R\Delta_{CB, \text{відн.} / \Delta y_{j(0)}} = 2,59 | -2,94 | = 7,62\%.$$

3. *Демографічна складова:*

$$k_3 = \frac{-0,680}{-0,189} = 3,6;$$

$$R\Delta_{CB, \text{відн.} / \Delta v_{j(0)}} = 3,6 | -0,55 | = 1,98\%.$$

4. *Безпека здоров'я та життя:*

$$k_4 = \frac{1,701}{0,718} = 2,37;$$

$$R\Delta_{CB, \text{відн.} / \Delta z_{j(0)}} = 2,37 | -1,007 | = 2,39\%.$$

5. *Соціальний захист:*

$$k_5 = \frac{-7,313}{-1,549} = 4,72;$$

$$R\Delta_{CB, \text{відн.} / \Delta c_{j(0)}} = 4,72 | -1,862 | = 8,79\%.$$

6. *Соціальне виключення, девіантна поведінка:*

$$k_6 = \frac{9,24}{2,611} = 3,54;$$

$$R\Delta_{CB, \text{відн.} / \Delta p_{j(0)}} = 3,54 | -0,555 | = 1,96\%.$$

7. *Соціальне самопочуття в суспільстві:*

$$k_7 = \frac{-3,685}{-1,821} = 2,024;$$

$$R\Delta_{CB, \text{відн.} / \Delta n_{j(0)}} = 2,024 | -2,686 | = 5,44\%.$$

Загальний резерв підвищення рівня соціальної безпеки внаслідок нівелювання негативного впливу окремих чинників за весь період становитиме:

$$R\Delta_{CB} = 2,95 + 7,62 + 1,98 + 2,39 + 8,79 + 1,96 + 5,44 = 31,1\%,$$

тобто щорічне зростання рівня соціальної безпеки можливе за рахунок мобілізації ресурсів на 3,44%.

Згідно з наведеними розрахунками найбільшими є резерви за складовими «соціальний захист», «зайнятість, безробіття та соціально-трудова відносина» – більше половини з усього обсягу резервів зосереджено саме за цими двома внутрішніми підсистемами формування соціальної безпеки (теоретичні аргументи містяться в наукових публікаціях [100; 101]).

Лише за рахунок мобілізації визначених резервів підвищення рівня соціальної безпеки інтегральний показник вже у 2017 р. міг би досягти значення 0,571 за умови збереження рівнів усіх внутрішніх складових, які склалися станом на 2017 р.

Звичайно, у структурі цього резерву досить велика частина пов'язана із суб'єктивною оцінкою населенням рівня свого соціального захисту та соціальної безпеки як за окремими внутрішніми складовими, так і за індикаторами. Як свідчать виконані розрахунки, особливо негативно впливають на відчуття соціальної безпеки показники, пов'язані з рівнями довіри населення практично до всіх органів влади, відчуттям безпорадності при захворюванні, відсутності надії знайти роботу відповідно до професійно-кваліфікаційного рівня тощо.

Розроблена методика визначення резервів підвищення рівня соціальної безпеки дозволяє виокремити в загальному обсязі резервів (31,1%) ту частину, яка пов'язана лише із суб'єктивними оцінками, – це близько 14,6% всього обсягу резерву.

Отже, основні резерви зростання соціальної безпеки пов'язані в першу чергу з мобілізацією «об'єктивних» індикаторів, які можуть забезпечити 16,5% приросту рівня соціальної безпеки та мають бути зорієнтовані на нівелювання негативного впливу гальмуючих чинників:

підвищення рівня матеріального забезпечення населення, особливо збільшення співвідношення пенсій до прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати, зниження рівня бідності населення та забезпечення позитивних темпів зростання реальної заробітної плати і пенсій. Як наслідок, такі позитивні зрушення супроводжуватимуться і зниженням, за самооцінкою респондентів, рівня бідності;

створення соціально-економічних умов для забезпечення простого відтворення статеві-вікової структури населення з метою нівелювання негативних наслідків постаріння населення та його депопуляції;

створення умов для забезпечення зайнятості, особливо молоді, відповідно до професійно-кваліфікаційного рівня та з гідною заробітною платою;

створення умов для збереження людського і трудового потенціалу, зниження відпливу населення внаслідок трудової міграції, втрати освітнього й інтелектуального потенціалу;

підвищення рівня правової захищеності населення за рахунок зниження рівня злочинності, особливо серед молоді, створення умов гідного та повноцінного життя для вразливих верств населення – осіб похилого віку, людей з інвалідністю, дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, забезпечення умов для зменшення їх соціального виключення тощо.

Таким чином, здійснена оцінка резервів досягнення соціальної безпеки показала реальні можливості її зростання за умов урахування визначених інноваційних підходів у системі державного управління соціальною безпекою.

Література до розділів 3-4

1. Форсайт та побудова стратегій соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / наук. кер. проекту М.З. Згуровський / Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет ім. Ігоря Сікорського», Інститут прикладного

системного аналізу МОН України і НАН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку; Фундація «Аграрна держава». К.: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», вид-во «Політехніка», 2016. 184 с.

2. Экономические итоги Украины: как и почему мы потеряли 25 лет. URL: businesswiews.com.ua/ru/economy/id/-ekonomika-ukrainy-1314 (дата звернення: 03.01.2017).

3. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» / редкол.: В. Горбулін, О. Власюк, О. Ляшенко. К.: НІСД, 2017. 928 с.

4. Отчет о глобальной конкурентоспособности 2017-2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018> (дата звернення: 22.12.2017); Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/> (дата звернення: 12.10.2018); Индекс процветания Legatum. URL: <https://www.prosperity.com/> (дата звернення: 11.10.2018).

5. Україна у світових рейтингах (інфографіка). URL: <https://dyvys.info/2016/12/30/2016-ukrayina-u-svitovyh-rejtyngah/> (дата звернення: 02.02.2017).

6. Украина в 2017 году существенно увеличит бюджетные расходы. URL: <https://rian.com.ua/economy20160811/1014587904.html> (дата звернення: 18.11.2016).

7. Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір: наук. доп. К.: НІСД, 2016. 33 с.

8. Методика комплексної оцінки бідності: затв. 18.05.2017 р. № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17> (дата звернення: 13.12.2017).

9. Струченков О. Динаміка бідності в Україні. URL: <http://commons.com.ua/ru/dynamika-bidnosti-in-ua> (дата звернення: 07.03.2018).

10. Лібанова Е., Цимбал О., Ярош О., Лісогор Л. Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках. URL: www.idss.org.ua/monografii/2016_zvit_gynok_pratsi.pdf (дата звернення: 05.12.2016).

11. Економічна активність населення України 2008: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2009. 228 с.
12. Економічна активність населення України 2009: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2010. 205 с.
13. Економічна активність населення України 2010: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2011. 205 с.
14. Економічна активність населення України 2011: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2012. 203 с.
15. Економічна активність населення України 2012: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2013. 204 с.
16. Економічна активність населення України 2013: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2014. 197 с.
17. Економічна активність населення України 2014: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2015. 207 с.
18. Економічна активність населення України 2015: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2016. 201 с.
19. Економічна активність населення України 2016: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2017. 205 с.
20. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів: стат. зб. за 2015 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_sdrd_zb.htm (дата звернення: 17.02.2018).
21. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: збірник наукових праць ІС НАН України. Київ, 2016. Вип. 3 (17). 546 с.
22. Бідність – головна загроза безпеці громадян у 2017 році: аналіт. доп.; Український інститут дослідження екстремізму URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/bidnist.pdf> (дата звернення: 05.03.2018).
23. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка // Демографія та соціальна економіка. 2015. №1. С. 11-21.
24. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2010. Ч. I. 368 с.

25. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2011. Ч. I. 368 с.

26. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2012. Ч. I. 368 с.

27. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. – Київ, 2013. Ч. I. 368 с.

28. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2014. Ч. I. 380 с.

29. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2015. Ч. I. 379 с.

30. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2016. Ч. I. 380 с.

31. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2017. Ч. I. 380 с.

32. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2010 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2010. 74 с.

33. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2011 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2011. 74 с.

34. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2012 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2012. 74 с.

35. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2013 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2013. 76 с.

36. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2014 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2014. 77 с.

37. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2015 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2015. 76 с.

38. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2016 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2016. 76 с.

39. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2017 року): стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2017. 77 с.

40. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України. Київ, 2009. 567 с.

41. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держкомстат України. Київ, 2010. 567 с.

42. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держкомстат України. Київ, 2011. 560 с.

43. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держкомстат України. Київ, 2012. 559 с.

44. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Держкомстат України. Київ, 2013. 552 с.

45. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держкомстат України. Київ, 2014. 534 с.

46. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Держкомстат України. Київ, 2015. 586 с.
47. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Держкомстат України. Київ, 2016. 575 с.
48. Статистичний щорічник України за 2016 рік / Держкомстат України. Київ, 2017. 611 с.
49. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: колективна науково-аналітична монографія / за ред. Е.М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України; Держкомстат України, 2010. 496 с.
50. Может выдать гарантии ЕС, чтобы попытаться спасти сделку. URL: [http://www.bloom berg.com.europe](http://www.bloomber.com.europe) (дата звернення: 28.01.2018).
51. Как трудовая миграция оставила Украину с пустыми рабочими местами. URL: <http://www.politeka.net/news/45193-kak-trudova-migratsiya-ostavila-ukrainu-s-pustymi-rabochimi-mestami> (дата звернення: 20.07.2017).
52. Соціальний захист населення України: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2010. 124 с.
53. Соціальний захист населення України: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2011. 119 с.
54. Соціальний захист населення України: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2012. 119 с.
55. Соціальний захист населення України: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2013. 123 с.
56. Соціальний захист населення України: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2014. 130 с.
57. Соціальний захист населення України: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2015. 124 с.
58. Соціальний захист населення України: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2016. 124 с.
59. World social protection report data 2017-2018. Universal social protection to achieve the sustainable development goals. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowMainPage.action?ctx=0> (дата звернення: 30.01.2018).

60. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: монографія. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. 244 с.

61. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, Н. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2012. 660 с.

62. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2010. 79 с.

63. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2011. 79 с.

64. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2012. 79 с.

65. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2013. 78 с.

66. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2014. 79 с.

67. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2015. 78 с.

68. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2016. 75 с.

69. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: стат. зб. / Держкомстат України. Київ, 2017. 75 с.

70. В Генштабе назвали количество погибших и раненных военных с начала проведения АТО. URL: <https://www.unian.net/war/2213041-v-genshtabe-nazvali-kolichestvo-pogibshih-i-ranennyih-voennyih-s-nachala-provedeniya-ato.html> (дата звернення: 14.11.2017).

71. Огляд існуючих підходів до оцінки рівня соціальної безпеки // Стратегічні пріоритети: наук.-аналіт. зб. НІСД. 2016. №3 (40). С. 115-120.

72. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 10.03.2017).

73. Вимірювання якості життя в Україні: аналіт. доп. / Е.М. Лібанова, О.Н. Гладун, Л.С. Лісогор та ін. К., 2013. URL:

<http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/Якість%20життя%20в%20Україні.pdf> (дата звернення: 25.01.2018).

74. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників / за ред. Ю.І. Саєнко. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 372 с.

75. Шамілева Л.Л., Анісімова Г.В., Панасенко І.В. Кількісні методи в соціологічних дослідженнях: навч. посіб. Вінниця: ТОВ «НІЛАН-ЛТД», 2015. 206 с.

76. Травматизм на виробництві: стат. бюл. / Державна служба статистики України. К., 2015. 124 с.

77. Травматизм на виробництві: стат. бюл. / Державна служба статистики України. К., 2017. 122 с.

78. Соціальні індикатори рівня життя населення: стат. зб. / Державна служба статистики України. К., 2015. 200 с.

79. Соціальні індикатори рівня життя населення: стат. зб. / Державна служба статистики України. К., 2017. 202 с.

80. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2008 році: стат. бюл. / Держкомстат України. Київ, 2010. 92 с.

81. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2009 році: стат. бюл. / Держкомстат України. Київ, 2011. 120 с.

82. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2010 році: стат. бюл. / Держкомстат України. – Київ, 2012. – 120 с.

83. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2011 році: стат. бюл. / Держкомстат України. Київ, 2013. 166 с.

84. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2012 році: стат. бюл. / Держкомстат України. Київ, 2014. 176 с.

85. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2013 році: стат. бюл. / Держкомстат України. Київ, 2015. 152 с.

86. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2014 році: стат. бюл. / Держкомстат України. Київ, 2016. 133 с.

87. Національні рахунки соціального захисту населення (НРСЗ) в Україні у 2015 році: стат. бюл. / Держкомстат України. Київ, 2017. 133 с.

88. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки у середньостроковій перспективі: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 117 с.

89. Шамилева Л.Л. Статистическое моделирование и прогнозирование: учеб. пособие. Донецк: Каштан, 2008. 310 с.

90. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: затв. наказом Мінекономіки України № 60 від 02.03.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07> (дата звернення: 15.03.2018).

91. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки визначення та застосування їх граничних значень: монографія. К.: Фенікс, 2000. 101 с.

92. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий. М.: Радио и связь, 1993. 278 с.

93. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контексти: монографія / Міжнар. рада з науки (ICSU); наук. кер. М.З. Згуровський. К.: НТУУ «КПІ», 2010. Ч.2. Україна в індикаторах сталого розвитку. 220 с.

94. Боришкополець К.П. Методы политических исследований. М.: АспектПресс, 2005. 221 с.

95. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі: аналіт. доповідь. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/prognos-5238c.pdf> (дата звернення: 15.12.2016).

96. Марець О.Р., Вільчинська О.М. Теоретичні питання побудови інтегральних індикаторів // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 9. С. 1017-1020.

97. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2001. 170 с.

98. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. 4-е изд. Минск: ООО «Новое знание», 2000. 688 с.

99. Украина вошла в ТОП-50 стран по инклюзивности экономического развития. URL: <http://biz.nv.ua/markets/ukrainavoshla-v-top-50-stran-po-inkluzivnosti-ekonomicheskoho-razvitija-2446681.html> (дата звернення: 20.02.2018).

100. Сидорчук О.Г., Новікова О.Ф. Соціальна спрямованість економіки як чинник прискорення інтеграції України до Європейського Союзу // Економічна безпека України: монографія; за заг. ред. В.Г. Федоренка, І.М. Грищенко, Т.Є. Воронкової. К.: ТОВ «ДКС центр», 2017. С. 158-180.

101. Сидорчук О.Г., Новікова О.Ф. Міжнародна політика забезпечення національної безпеки: економічний і соціальний аспекти // Економічна безпека України: монографія; за заг. ред. В.Г. Федоренка, І.М. Грищенко, Т.Є. Воронкової. К.: ТОВ «ДКС центр», 2017. С. 181-209.

102. Social protection for older persons: Policy trends and statistics 2017-19 / International Labour Office, Social Protection Department. Geneva: ILO, 2018. URL: <http://www.socialsecurityextension.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=55212> (дата звернення: 30.09.2018).

103. Universal Social Protection. Global Partnership for Universal Social Protection USP2030/ World Bank, International Labour Office Geneva: ILO, 2016. URL: <http://www.socialsecurityextension.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=55072> (дата звернення: 19.03.2018).

104. World Social Protection Report 2017–19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals International Labour Office – Geneva: ILO, 2017. URL: <http://www.socialsecurityextension.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=54887> (дата звернення: 22.03.2018).

105. World Economic Outlook Database, April 2018 // IMF, 2018. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx> (дата звернення: 14.06.2018).

106. Харазішвілі Ю., Дронь Є. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави // Банківська справа. 2015. № 1 (133). С. 3-22.

107. Харазішвілі Ю. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації // Економіка України. 2017. № 4 (665). С. 22-46.

108. Харазішвілі Ю.М., Грішнова О.А. Стратегічні пріоритети підвищення рівня життя населення: порівняльна оцінка розвитку України і Грузії // Вісник економічної науки України. 2018. № 1 (34). С. 175-186.

109. Грішнова О.А., Брінцева О.Г., Шурпа С.Я. Фіктивізація людського капіталу та нові ризики в сфері зайнятості // Науковий вісник Полісся. 2017. № 1(2). С. 91-98.

110. Грішнова О.А. Інтеграція українського ринку праці з європейським: загрози та перспективи (оцінка на прикладі країн Східної Європи) // Демографія та соціальна економіка. 2017. № 3 (31). С. 162-173.

111. Reflection Paper on the Social Dimension of Europe. European Commission, 2017. 35 pp.

РОЗДІЛ 5. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В РОЗВИНУТИХ І ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

5.1. Стратегія національної безпеки Сполучених Штатів Америки в умовах нових викликів

Під впливом процесів глобалізації відбувається трансформація системи міжнародної безпеки. Формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси мають суперечливий характер, постійно з'являються нові виклики та загрози міжнародній безпеці. Однією з країн, здатних кардинально впливати та змінювати ситуацію у світі, є Сполучені Штати Америки, які прийняли нову Стратегію національної безпеки у грудні 2017 р. Міжнародні експерти відзначають, що ця Стратегія пов'язана з правлінням Президента США Д. Трампа. Вона відрізняється від попередніх певними особливостями, визначеними в головній меті – національному оновленні для відновлення американського глобального лідерства. У всіх інших стратегіях національної безпеки незмінним і переважним був принцип опори на збройні сили, збереження воєнної присутності за межами США під егідою захисту американських інтересів США. За заявами Трампа, сила застосовуватиметься тільки як останній шанс; за умов війни здійснюватиметься повномасштабна мобілізація американців на підтримку дій уряду. Президент США прагне переконати союзників у необхідності накопичувати внесок у забезпечення власної безпеки, а також пропонує підтримку бізнес-проектів, орієнтованих на розвиток внутрішнього сектору економіки США.

США, з одного боку, претендує на світове лідерство, а з іншого – декларує, що вони не будуть нав'язувати нікому свій образ життя, нехай він буде яскравим прикладам, за яким підуть країни за власним бажанням.

Незмінність консенсусу американської політичної еліти щодо світового лідерства США тепер закладено в національні

інтереси країни і підкріплюється у Стратегії національної безпеки 2017 р., де визначено основні цілі, завдання та напрями діяльності у сфері зовнішньої та внутрішньої політики. Стратегічною гарантією збереження впливу США у світі, як і раніше, розглядаються потужні та боєздатні збройні сили, включаючи поєднання політико-дипломатичних, військових, економічних, ідеологічних та інших інструментів впливу на міжнародну ситуацію.

Стратегія національної безпеки для нової ери (2017 р.) визначає, що головний обов'язок уряду США – це служити своїм людям, громадянам, їх потребам, забезпечувати їх безпеку, зберігати їх права і захищати їх цінності. Вона встановлює оптимістичний стратегічний напрям для Сполучених Штатів, який посилить переваги Америки у світі та зміцнить сильні сторони держави.

Президентські заходи покладено в основу стратегії, вони спрямовані на відновлення довіри до США, що дозволяє Сполученим Штатам більш толерантно захистити свої життєво важливі національні інтереси, визначені як:

- 1) захист країни, американського народу та американського способу життя;
- 2) сприяння процвітанню Америки;
- 3) збереження миру через силу;
- 4) посилення американського впливу.

Стратегія має на меті вирішити основні проблеми країни та однозначно визначає тенденції, які розкривають певну позицію США у світі. Зокрема, засуджуються ревізійні повноваження Китаю та Росії, що використовують технологію, пропаганду та примус до формування світу, який відповідає їх інтересам та цінностям; регіональні диктатори, які поширюють терор, загрожують своїм сусідам і використовують зброю масового знищення; джихадські терористи, які підбурюють ненависть та насильство над невинними під назвою безбожної ідеології, та транснаціональні злочинні організації, які поширюють наркотики, насильство в суспільстві.

У стратегії закладено та розвинуто концепцію Президента США, яка базується на принциповому реалізмі. Гарант визнає центральну роль влади у міжнародній політиці, стверджує, що сильні та суверенні держави є найкращою надією на мир у світі, і чітко визначає пріоритет національних інтересів Америки. Принциповість ґрунтується на просуванні американських принципів, які поширюють мир та процвітання людської цивілізації.

Зміст Стратегії національної безпеки США відповідно до позицій визначених життєво важливих національних інтересів обумовлює бачення перспектив і для країни, і для світу.

Відповідно до стратегії головна відповідальність Президента Трампа – відповідальність за національний інтерес американського народу, державу та американський спосіб життя. Визначається, що заради захисту країни та відновлення суверенітету буде посилено контроль за кордонами та реформовано імміграційну систему. Зусилля будуть спрямовані на попередження та протидію загрозам, перш ніж вони досягнуть кордонів чи завдадуть шкоди населенню країни. США подвоїть зусилля для захисту критичної інфраструктури і цифрових мереж, оскільки нові технології та нові противники створюють зони ризику. Одночасно для захисту Америки від ракетних атак посилюється багатошарова система протиракетної оборони.

Укріпити перспективи Америки планується через сильну економіку, що захищає американський народ, підтримує американський спосіб життя та владу. Відновлення американської економіки відбувається на користь американських робітників та компаній, що необхідно для відновлення національної влади, поширення вільних, справедливих економічних відносин. Інноваційна сфера національної безпеки передбачає покарання тих, хто краде інтелектуальну власність та несправедливо експлуатує інновації інших країн. Щоб досягти успіху в геополітичній конкуренції, Америка планує здійснювати наукові дослідження, забезпечувати впровадження технологій та інновацій. Енергетичне панування використовуватиметься задля забезпечення

відкритості міжнародних ринків і сприяння економічній, національній безпеці.

Третій напрям передбачає збереження миру через силу – відновлена, зміцнена й омолоджена військова міць Америки забезпечить мир та стримає ворожість. Планується використання всіх інструментів державного управління в нову еру стратегічної конкуренції (дипломатичної, інформаційної, військової та економічної) задля захисту інтересів США. Буде здійснено відновлення можливостей у кібер- та космічних системах. Є сподівання на спільні зусилля союзників та партнерів у вирішенні спільних загроз. Буде забезпечено баланс сил на користь Америки у ключових регіонах світу: в Індо-Тихоокеанському, Європі та на Близькому Сході.

Декларується, що вплив американського авіаційного потенціалу буде відбуватися через сили добра задля просування впливу США та інтересів і вигід людству. Посилення впливу за кордоном здійснюватиметься задля захисту американського народу та сприяння його процвітання. Передбачається залучення дипломатичних зусиль і створення умов розвитку для досягнення кращих результатів на всіх рівнях – дво-, багатосторонніх, у сфері інформації задля захисту інтересів США, пошуку нових економічних можливостей для американців та подолання конкурентів. У стратегії передбачається посилення партнерських відносин задля сприяння вільній ринковій економіці, політичній стабільності та миру. Пріоритет віддається захисту цінностей, верховенству права та права особистості, які сприяють розвитку сильних, стабільних, процвітаючих і суверенних держав. Зовнішньополітичний вплив Америки планується застосовувати як позитивну силу задля встановлення умов для миру, процвітання та розвитку успішного суспільства.

Україна в новій стратегії США згадується в частині оцінки агресивної політики Російської Федерації. Але в документі є два важливих сигнали для нашої країни. По-перше, незважаючи на те, що Росія названа агресором непрямо, вона потрапила до списку держав-ревізіоністів, а отже, США прийматиме відповідні рішення для протидії деструктивній політиці Росії на

міжнародній арені. Це для України є можливістю стати партнером США в такій протидії. По-друге, Америка підтримуватиме держави, які здійснюють демократичні та ринкові реформи, що також дає можливість Україні стати надійним партнером США на міжнародній арені. Однак уряду нашої країни варто розуміти, що США розглядає курс на перетворення держав-реципієнтів на самодостатні, тобто Україні необхідно швидко створити умови для залучення інвестицій, а не розраховувати на постійну міждержавну допомогу.

Досвід розв'язання проблем національної безпеки за всіма її складовими, накопичений Сполученими Штатами Америки, сприяє активізації зусиль інших держав до розробки та впровадження власних концепцій і стратегій національної безпеки, а також орієнтований на надійний захист національних і економічних інтересів.

5.2. Сучасні пріоритети соціальної безпеки у правовому полі Європейського Союзу

Процес інтеграції України до Європейського Союзу підвищує роль міжнародних документів, спрямованих на захист соціальних і трудових прав, зокрема документів інституцій Організації Об'єднаних Націй (ООН), таких як Міжнародна організація праці (МОП), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та ін. Безпосереднє право людини на соціальну безпеку визначається в Загальній декларації прав людини [1], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковано указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 р.; 2148-VIII) [2], а також у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (прийнята Радою Європи 04.11.1950 р. і ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР) [3] та інших документах.

Одним із базових документів ЄС виступає Єдиний європейський акт (1986 р.) (ЄЄА) [4], положення якого гарантують права на: вільне переміщення і свободу вибору занять; працю і справедливу винагороду; поліпшення умов праці; соціальний захист; свободу асоціацій і колективних договорів; професійну підготовку; рівне ставлення до чоловіків і жінок на ринку праці та на роботі; інформацію, консультації та участь; охорону здоров'я і безпеку на робочому місці; захист дітей і підлітків; гідні умови життя для літніх людей; залучення інвалідів до суспільства і трудового життя.

Європейська політика у сфері соціальної безпеки ґрунтується на базових гуманістичних цінностях, визначених в Угоді про соціальну політику та Протоколі про економічну, соціальну та територіальну єдність, що є додатками до Договору про Європейський Союз (ДЄС) [5]. Підвалини цього договору склали три «опори», сформульовані у Маастрихтському (1992 р.), Амстердамському (1997 р.) і Ніщському (2001 р.) договорах:

Європейські спільноти – договори про заснування Європейської економічної спільноти (ЄЕС), Європейської спільноти з вугілля та сталі (ЄСВС) та Європейської спільноти з атомної енергії (Євратом), що охоплювали широке коло напрямів діяльності (спільна сільськогосподарська політика, митний союз і спільний ринок, економічний та монетарний союз тощо);

спільна зовнішня та безпекова політика (розділ V ДЄС);

співпраця у сфері правосуддя та внутрішніх справ (розділ VI ДЄС).

До першої «опори» належать сфери, право рішення в яких держави-члени передали Спільноті, тоді як друга і третя – міждержавні, а отже, рішення в цій сфері ухвалюються за наявності консенсусу країн-членів. Згідно з Амстердамським договором деякі напрями, що раніше належали до третьої «опори», перенесли до першої. Створення адекватної правової бази ЄС дозволило перевести соціальну політику на комплексне програмування. Його основи були закладені на саміті ЄС у Ніщці (грудень 2000 р.) [6, с. 3]. Останній істотний перегляд кон-

ституційних принципів ЄС, затверджений Лісабонським договором (2007 р.), нівелював ці три «опори» ЄС, закріпивши у ст. 47 ДЄС правосуб'єктність Європейського Союзу [7].

У 1990-х роках були прийняті три нормативних документи, що створили концептуальну основу соціальної політики Європейського Союзу:

«Біла книга про зростання, конкурентоспроможність і зайнятність» (1993 р.) – приділяє основну увагу пошуку засобів зменшення негативних явищ, пов'язаних із безробіттям;

Зелена книга «Європейська соціальна політика, роздуми для Союзу» (1993 р.) – доводиться, що соціальна політика ЄС несумісна з обмеженням соціального прогресу заради посилення конкурентоспроможності економіки;

«Європейська соціальна політика: шлях для Союзу. Біла книга» (1994 р.) – уперше проаналізовано Європейську соціальну модель, основу якої становлять загальні цінності (демократія і права особистості, вільна ринкова економіка, рівність можливостей для кожного, добробут і соціальна захищеність для всіх, об'єднання і солідарність) згідно з принципом солідарності та соціального об'єднання [6, с. 2].

Європейська соціальна модель передбачає наявність заборонних норм, що є насамперед заборонаю на дискримінацію та обмеження основних свобод. Заборонні норми підтримуються, конкретизуються і доповнюються європейським законодавством (вторинним правом), заснованим на розподілі компетенцій між ЄС і країнами-членами. Цей розподіл впливає на розвиток європейської соціальної моделі шляхом позитивного і негативного визначення компетенцій (те, що ЄС має право робити, і що – ні). Крім того, він встановлює, що ЄС може робити самостійно (виняткові компетенції), а що – у взаємодії з країнами-членами (невиняткові компетенції).

Негативні визначення компетенцій в ряді випадків виникають як виключення певних сфер регулювання з позитивних визначень компетенцій і стосуються політики у сферах: зайнятості, освіти, охорони здоров'я і медичного обслуговування, державного життєзабезпечення, промислових відносин (оплата

праці, право на свободу асоціацій, страйк і локаут), соціального захисту. У цих сферах політики діяльність ЄС через неможливість гармонізації має характер доповнення або підтримки. Компетенції в галузі соціальних аспектів у більш вузькому розумінні зберігаються на національному рівні.

Залежно від розподілу компетенцій, ЄС має можливості впливу у:

«жорсткій», прямій формі – через реалізацію заборонних норм у первинному законодавстві (договорах про ЄС) та шляхом уведення похідного або вторинного законодавства (директиви, нормативні акти, рішення та ін.);

«м'якій» формі – через так звані «процеси» і метод відкритої координації;

«дуже м'якій формі» – через суспільні заклики, декларації, програми дій [8, с. 17-20].

Окрім засадничих документів, існує значна кількість нормативних актів вторинного права ЄС (регламенти, директиви, рішення), що становлять базу соціального права ЄС та є реалізацією відповідної компетенції інститутів ЄС, якою вони наділені згідно з положеннями засадничих договорів [6, с. 3].

Згідно з нормами Договору про ЄС [5] Європейська Рада має повноваження щодо прийняття директив для держав-членів з питань:

захисту працівників за умов припинення трудового договору;

техніки безпеки і виробничої санітарії, умов праці та поліпшення виробничого середовища для захисту здоров'я працівників;

представництва та колективного захисту інтересів працівників і роботодавців, зокрема, при прийнятті спільних управлінських рішень;

інформування і консультування працівників;

інтеграції осіб, виключених із ринку праці;

гендерної рівності щодо використання можливостей ринку праці та ставлення на робочому місці, рівності в оплаті праці чоловіків і жінок;

соціального забезпечення та соціального захисту працівників;
забезпечення зайнятості;
трудової міграції,
умов працевлаштування громадян інших країн, які на законних підставах постійно проживають на території ЄС;
фінансування активної політики зайнятості, створення робочих місць;
соціального діалогу.

Водночас повноваження Європейської Ради не поширюються на питання оплати праці, свободи асоціацій, права на страйк та локаут.

У 1993 р. Європейська Рада прийняла рішення про поширення законодавства ЄС на рівень національних законодавчих систем, що стало одним із критеріїв відповідності, які мають задовольняти країни-кандидати на вступ до ЄС. Початок ХХІ ст. ознаменувався формуванням нормативно-правової бази ЄС, орієнтованої на уніфікацію положень соціального і трудового права на наднаціональному рівні при певній гармонізації національних стандартів. Сучасне регулювання соціальної сфери ЄС залишає за державами вибір форм і засобів їх досягнення та реалізації. Система нормативних актів, прийнятих інститутами ЄС, встановлює загальні для всіх держав-членів рамки і орієнтири у сфері соціальної безпеки, а також визначає вектор щодо поступового зближення і гармонізації національних систем соціального захисту держав-членів ЄС. При цьому головна роль соціального законодавства в умовах ринкової економіки полягає в забезпеченні надійних та дієвих компромісів між ринковими обмеженнями і соціальними та загальнолюдськими цінностями [9, с. 2-3, 10]. При цьому уніфікації, як більш жорсткому методу правового зближення, що передбачає використання єдиних підходів до визначення і реалізації соціальної політики на території держав-членів, відводиться менша роль, унаслідок чого багато питань продовжують регламентуватися національними законодавствами.

Основні соціальні права і свободи визначені Європейською соціальною хартією (прийнятою Радою Європи 18.10.1961 р.), переглянутою у травні 1996 р. із розширенням кола соціальних прав і підвищенням рівня ряду гарантій [10].

У Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників (1989 р.) [11] визначено головні принципи формування моделі Європейського трудового законодавства. Зокрема, відображено питання: свободи пересування, зайнятості, винагороди за працю, поліпшення умов життя та праці, соціального захисту, свободи асоціацій, ведення колективних переговорів, професійного навчання, гендерної рівності, інформування, консультування та залучення працівників до управління, охорони здоров'я і безпеки на робочому місці та ін.

Хартія з основних прав ЄС (2000 р.) [12] містить ряд положень про: примусову працю, захист даних про особу, свободу вибору професії та право виконувати роботу, відсутність дискримінації та гендерну рівність, право працівників на інформацію та консультації на підприємстві, право на колективні переговори та колективні дії, включно зі страйками, право на отримання безкоштовних послуг щодо працевлаштування, захист у разі невинуватого звільнення, справедливі умови праці, заборону дитячої праці та захист молоді на робочому місці.

Наведені хартії не мають обов'язкового характеру, однак у певних випадках вони вимагають дій у сфері трудових відносин та соціальної політики від ЄС і його членів.

У сфері зайнятості, освітній і соціальній політиці зазвичай застосовується «політика через процес», адже компетенції ЄС тут набагато менші, ніж в економічній політиці. Прикладами здійснення впливу у «м'якій» формі є:

Люксембурзький процес (Європейська стратегія зайнятості, 1997 р.) – розробка перших напрямів політики у сфері зайнятості, що свідчать про усвідомлення необхідності активної політики на ринку праці, сприяння гнучкості працівників і підприємств;

Кельнський процес (1999 р.) – сприяння координації політики в галузі зайнятості як частини макроекономічного діалогу і грошово-фіскальної політики;

Лісабонська стратегія (2000 р., оновлена у 2005 р.) – визначення загальних стандартів соціального зростання та забезпечення, соціальної політики ЄС у сфері зайнятості, освіти і в соціальній сфері при обмеженій можливості конкретних дій, утвердження парадигми підвищення конкурентоспроможності та зростання зайнятості населення для перетворення Європи до 2010 року на більш динамічний економічний простір, що базується на знаннях [8, с. 19-20, 29-30].

Європейська стратегія зайнятості охоплює чотири основних компоненти:

загальні рекомендації для економічного зростання і зайнятості, що є основою для Лісабонської програми ЄС та національних планів дій, а також вказівки для макроекономічної та мікроекономічної стратегії ЄС на трирічний період;

національні програми реформ для кожної країни-члена ЄС;

щорічний звіт Єврокомісії про економічне зростання і зайнятість, у якому аналізуються національні програми реформ, представлені країнами-членами ЄС;

рекомендації, прийняті Європейською Радою.

Основними цілями Європейської стратегії зайнятості та Лісабонської стратегії є скорочення безробіття, підвищення рівня зайнятості, створення кращих робочих місць, підвищення рівня професійної освіти. При цьому центральне місце в Європейській стратегії зайнятості належить активній участі соціальних партнерів у регулюванні сфери зайнятості [5, с. 12, 21]. У межах Європейської стратегії зайнятості з 1997 р. для всіх держав-членів ЄС узгоджуються кількісні цілі, що доповнюються специфічними для кожної країни рекомендаціями, у багатьох випадках обов'язковими для виконання. До орієнтирів політики у сфері зайнятості сьогодні включаються підвищення якості робочих місць і продуктивності праці, посилення соціальної згуртованості та інтеграції, а починаючи з 2003 р. – та-

кож загальна зайнятість. При цьому в процедурах Європейської стратегії зайнятості вбачається «пом'якшення»: відмова від кількісних індикаторів, рекомендацій, перетворення національних планів дій за методом відкритої координації на національні стратегічні доповіді. Отже, без «жорстких» обов'язкових інструментів, при сумнівній ефективності «м'яких» елементів додаткова компетенція ЄС щодо політики зайнятості залишається в основному недієвою. [8, с. 19, 30-31, 34-35].

Основу соціальної політики ЄС становить Амстердамський договір. Дотепер вона є сферою, що не підлягає жорсткому регулюванню, у той час як у галузі трудового права Європа демонструє чіткий соціальний вимір (мінімальні стандарти). Відповідні врегулювання у сфері соціальних виплат і соціальних систем або взагалі відсутні, або існують лише у вигляді основних директив. У соціальній сфері сьогодні домінує застосування методу відкритої координації, а рекомендації та домовленості щодо цілей соціально-економічної політики прив'язані до критеріїв Пакту стабільності та зростання і монетарної політики [13, с. 19]. У сферах соціальної політики і соціального захисту ЄС має небагато компетенцій, а інституціональні та програмні відмінності в державах-членах ЄС ускладнюють спільні дії, зокрема в рамках методу відкритої координації, використання якого дотепер обмежувалося пенсійною сферою, соціальним розмежуванням (або залученням) і лише останнім часом почало відбуватися в галузі охорони здоров'я. Оскільки цілі в окремих сферах діяльності частково співвідносяться з «жорсткими» сферами політики, де діють компетенції ЄС (наприклад, фінансова міцність пенсійних систем має явний стосунок до державного бюджету), у майбутньому може відбутися «посилення жорсткості» і в цих сферах, однак з урахуванням обмежених компетенцій ЄС впливу політики ЄС тут поки що недостатньо [8, с. 35, 41].

Стратегія «Європа 2020» (2010 р.) [14] має на меті забезпечення інноваційних змін і запровадження ефективності та продуктивності в різних сферах, зокрема в соціальній політиці. Вона передбачає орієнтацію на результативність освіти і про-

фесійні знання, а також соціальне узгодження, що може бути забезпечено в результаті досягнення високого рівня зайнятості, працевлаштування молоді. Ці заходи передбачено реалізувати за допомогою Плану з розвитку нових професійних здібностей та робочих місць і Європейської політики протидії бідності.

Стратегія «Європа 2020» поєднує цілі розумного, сталого та інклюзивного зростання, що сприятиме високому рівню зайнятості, соціальному і територіальному об'єднанню. Визначені показники передбачається досягти за допомогою набору інструментів реалізації, що отримали назву флагманських ініціатив, серед яких: молодь у русі; Європа ефективного використання ресурсів; порядок дня для нових навичок та робочих місць; європейська платформа боротьби з бідністю. Кожна ініціатива має власний, конкретний перелік дій. Безперечною перевагою документа є те, що в ньому детально розписано компетенції щодо виконання стратегії для інститутів ЄС – Європейської Ради, Комісії, а також держав-членів, місцевої влади, зацікавлених осіб та громадянського суспільства [6, с. 6].

Метод відкритої координації вперше був застосований у сфері політики зайнятості. Він забезпечує визначення спільних цілей державами-членами ЄС у відповідній сфері, оцінювання країн, у рамках якого порівнюються їх досягнення, стимулюються подальші дії та взаємне використання досвіду. Його реалізація потребує напрацювання порівняльних і взаємообумовлених індикаторів та основних рекомендацій щодо оцінювання. На основі спільних європейських орієнтирів у галузі політики зайнятості Європейською Комісією розробляються національні плани дій. При цьому надаються специфічні для відповідних країн рекомендації, але механізмів застосування санкцій немає. З 2000 р. держави-члени ЄС поширили метод відкритої координації на інші, крім політики зайнятості, сфери: боротьбу з бідністю, пенсійну політику, охорону здоров'я та догляд за людьми похилого віку [15, с. 12].

У сфері соціальної безпеки ЄС використовує різноманітні макроекономічні інструменти управління, однак на шляху загальноєвропейської політики зростання та стабілізації все ще

стоять певні бар'єри, що є наслідком відсутності відповідної координації в окремих сферах (фіскальній, монетарній політиці та ін.). Податкова політика ЄС стосується переважно податкових ставок непрямих податків, таких як податок на додану вартість. Ідея гармонізації податкової бази знаходить лише поодинокі підтримку. Окремі експерти прямо виступають проти передачі повноважень у податковій політиці на рівень ЄС, оскільки в цьому випадку в національних урядів не залишилось би жодних можливостей управління в періоди рецесії, окрім зменшення видатків. Сферою міждержавної конкуренції в рамках ЄС є також аграрна та структурна політика. Досить сильною критикою зазнає дієвість підтримки регіонів через структурні фонди, метою діяльності яких є структурне пристосування відсталіх регіонів, економічна та соціальна перебудова регіонів зі структурними проблемами, а також пристосування і модернізація політики освіти і зайнятості. Водночас регіональна і структурна політика ЄС отримує значно кращу оцінку держав Центральної та Східної Європи, переважна більшість яких визнає її як дієву [13, с. 9-10; 27-29; 33; 36; 38].

На засіданні Європейської Ради в березні 2002 р. було визначено, що європейська соціальна модель спирається на значні економічні досягнення, високі рівні соціальної захищеності та освіти, соціальний діалог і передбачає спільність дій держави та громадянського суспільства [8, с. 8-10].

Однією з головних підвалин європейської соціальної моделі є діалог між соціальними партнерами. У ст. 138 Договору ЄС зазначається, що Європейська комісія може розвивати діалог між соціальними партнерами на європейському рівні, який, якщо вони вважатимуть за доцільне, може привести до договірних відносин. З цією метою започатковано постійний діалог із соціальними партнерами, до яких належать представники об'єднань роботодавців – Конфедерації Європейського бізнесу (BUSINESSEUROPE) та Європейського центру підприємств за громадською участю, підприємств загального економічного інтересу (СЕЕР) та Європейської конфедерації профспілок (ETUC). У рамках цього діалогу розробляються положення

щодо організації ринку праці та напрямів економічної політики. У нових державах-учасниках, а також в Австрії, Франції та інших країнах акцент зроблено на тому, що ядром Європейської соціальної моделі є спільне спрямування національних пріоритетів, до яких, зокрема, належать колективні трудові відносини. З метою сприяння соціальному діалогу на рівні підприємств у 1994 р. Радою Міністрів ЄС було прийнято директиву про європейські ради підприємств. Принциповою є широка підтримка інституту соціального діалогу на національному рівні чи рівні ЄС. Колективні трудові відносини визначаються як фундамент європейської економічної та соціальної моделі та навіть ядро для розбудови більш потужної соціальної Європи. Основним пунктом критики соціального діалогу є нерівноправність соціальних партнерів унаслідок фактичного права на вето з боку роботодавців, тоді як слабке регулювання на секторальному рівні потребує посилення співпраці між європейськими радами підприємств і галузевими профспілками, а також підвищення мотивації роботодавців у соціальному діалозі [13, с. 5, 20-26].

Європейська соціальна модель відрізняється визначеною метою соціальної згуртованості, на яку впливає насамперед розподіл доходів, та її практичною реалізацією. При цьому соціальна згуртованість виступає не тільки самоціллю, але і засобом для економічного розвитку, що має забезпечити її матеріальну базу. Саме тому соціальна згуртованість є однією з трьох цілей Європейської стратегії зайнятості та центральною темою чотирьох процесів методу відкритої координації. Оскільки соціальна згуртованість інтерпретується як обтяжлива перешкода для економічної динаміки та чинник витрат у чистому вигляді, європейська соціальна модель часто стає предметом дискусії. На первинний розподіл доходів між капіталом і працею ЄС впливає опосередковано. Інтеграція внутрішнього ринку, активна лібералізаційна і приватизаційна політика в ЄС знижують витрати на заробітну плату за рахунок підвищення продуктивності чи заміни дорогої праці дешевою. Водночас правила, що визначають відносини між соціальними партнерами, уста-

новлюють лише мінімальні стандарти і не мають значного тиску на розмір заробітної плати. Без конкуренції зменшення витрат на заробітну плату сприяє перерозподілу на користь прибутку. Ця ситуація на ринку спричиняє безробіття та/або збільшення нерівності, якщо вона не доповнюється активною політикою економічного зростання і зайнятості, що усуває невідгідне для працівників ослаблення попиту. Лібералізація ринків товарів, капіталу та праці позначається також на розподілі праці всередині ЄС. Завдяки переміщенню виробництва і трудовій міграції в більш багатих країнах-членах ЄС знижується попит на вітчизняну менш кваліфіковану працю, внаслідок цього зростає довготривале безробіття. Відтак, менш кваліфікована робоча сила в країнах із високими заробітними платами від інтеграції програє. Загалом розвиток внутрішнього ринку ЄС призводить до посилення розподілу праці всередині ЄС, що шкодить менш кваліфікованим працівникам у «благополучних» країнах ЄС і підвищує доходи менш кваліфікованих працівників у бідніших країнах ЄС. Однак під впливом глобалізації не тільки в ЄС, але і за його межами цей ефект у кількісному відношенні, ймовірно, є незначним. У свою чергу, в більш бідних країнах-членах ЄС попит на працю хоча і зростає, однак у зв'язку з високим рівнем безробіття лише повільно веде до підвищення заробітної плати [8, с. 11, 15-16, 23-24, 38, 42].

У дебатах щодо європейської політики оплати праці дискутуються два економічні підходи. Перший, орієнтований на пропозицію, передбачає стримування зростання заробітної плати і водночас децентралізовані процеси формування рівня оплати праці. У багатьох країнах-членах ЄС держава встановлює мінімальний рівень винагороди, тоді як прийняття подальших рішень щодо політики оплати праці залежить від дії ринкових чинників, якщо соціальні партнери не вирішать це питання шляхом колективних переговорів [16, с. 10-11]. Представники другого підходу, орієнтованого на попит, вважають за необхідне мати скоординовані як на національному рівні, так і на рівні ЄС переговорні системи щодо оплати праці [17]. Критика спрямовується головним чином на недостатнє регулювання

угодами рівня оплати праці та, як наслідок, ставиться вимога зміцнення макроекономічного діалогу між фіскальними установами і соціальними партнерами, а також посилення організаційної здатності профспілок, зокрема щодо децентралізації та диференціації угод про оплату праці. Заробітна плата є одним з основних економічних показників, з урахуванням яких має формуватися фіскальна та грошова політика. У країнах ЄС існують значні розбіжності у поглядах на систему переговорів про оплату праці. На захист колективних переговорних систем про оплату праці висловлюються Ірландія і скандинавські країни. Більшість представників соціал-демократів та профспілок вважає, що переговори про оплату праці мають відбуватися на національному рівні, тоді як консерватори і ліберали виступають за їх децентралізацію і перенесення на рівень підприємства. Водночас соціал-демократи і профспілки у Великобританії також визначають цей рівень як найбільш прийнятний для переговорів про оплату праці [13, с. 11, 16-17].

Прийом до ЄС бідніших держав веде до того, що суспільства з матеріальними, орієнтованими на продуктивність праці пріоритетами, вступають у конкуренцію із суспільствами, що вже більшою мірою характеризуються постматеріальними цінностями. У перших працівники працюють довше, мають менше зобов'язань щодо перерозподілу, а соціальні витрати переносяться на все суспільство загалом. Європейська інтеграція в сучасних умовах гетерогенності країн-членів ЄС призведе до того, що «добробут» більшою мірою визначатиметься матеріальними факторами з відповідними наслідками, наприклад, для щотижневого робочого часу чи загального трудового стажу [8, с. 38].

Розширення ЄС на схід та міграційний рух із нових держав-учасниць може перевантажувати національні системи добробуту. Цей чинник ґрунтується на обов'язку щодо застосування систем соціального захисту для всіх працівників та їх сімей, які мігрують усередині ЄС, визначеного Директивою про права трудових мігрантів (2004/883/ЄС) [13, с. 20]. З іншого боку, інтеграція дозволила створити стандарти виробництва,

що перешкоджають безрозмірному зростанню продуктивності на шкоду якості, тобто споживачу. Ці правила обмежують можливості швидкого зростання бідних держав-членів ЄС. Тому ЄС як компенсацію пропонує останнім сприяння регіональному розвитку, що має забезпечити підвищення потенційної продуктивності в бідних регіонах шляхом поліпшення мезоекономічного середовища (інфраструктури, освіти та ін.). Однак, за окремими оцінками [8, с. 24-26], успіх структурної та регіональної політики ЄС дотепер є дуже скромним.

Сучасна європейська соціальна модель перебуває у процесі реформування. Це пов'язано як з внутрішніми (розширення ЄС), так і з зовнішніми чинниками (глобалізація, технологічні, демографічні зміни тощо). Скорочення кількості традиційних робочих місць у виробничому секторі, зтяжний низький рівень народжуваності в Європі, стрімке зростання чисельності людей похилого віку, необхідність регулювання міграційних потоків, вирішення проблем сталого розвитку, кліматичних змін тощо неминуче призведуть до нового формулювання змісту і цілей європейської соціальної моделі, що має бути перебудована таким чином, щоб високі життєві стандарти могли бути збережені в довгостроковій перспективі. Розвиток відбувається в напрямі активної соціальної держави, що попереджує певні явища. Нова парадигма описує не «благополучну» державу, яка забезпечує в основному пасивних громадян, а «благополучне» суспільство, засноване на активних громадянах, яких держава за необхідності активізує, а за нагальної потреби – матеріально і морально підтримує [15, с. 7-9, 13].

Країнам-членам ЄС вдалося домовитися про ряд спільних пріоритетів національної політики соціального залучення, що частково включають політику зайнятості та формують тенденцію «соціальної держави, яка підтримує активність громадян», де пріоритет надається досягненню рівності можливостей і використанню потенціалів. Отже, у центрі соціальної політики в майбутньому мають бути питання рівності шансів, рівного доступу до ресурсів та солідарності, вона має бути спрямована на інвестування людського капіталу. Змінились докорінно позиції

відносно соціальної політики щодо впливу зайнятості, освіти та соціальної сфери. Відбувається переорієнтація стратегічної спрямованості ефективної соціальної моделі держави з оцінки перешкод для розвитку внутрішнього ринку на сприяння конкурентоспроможності. На думку Л. Вітте, європейська соціальна модель майбутнього формуватиметься в національних політичних і суспільних рамках, однак для забезпечення її ефективності важливим є намір зробити всі «м'які» сфери в сукупності доповненням «жорстких» сфер політики ЄС [8, с. 34-36, 42-43]. Втім зараз можна говорити про єдність на рівні держав лише в загальній площині, в контексті Пакту стабільності та зростання, структурної політики, посилення соціального виміру і підтримки соціального діалогу [13, с. 42].

Основні пріоритети європейської концепції соціальної держави сьогодні націлені на підтримку молоді, підходу, орієнтованого на життєвий цикл, а також на забезпечення рівних шансів для жінок і чоловіків. Сучасні працівники впродовж життя частіше змінюють свій професійний статус: фази професійної діяльності безпосередньо пов'язані з етапами здобуття освіти та підвищення кваліфікації, вони межують із фазами пошуку роботи, періодами, коли людина залишається за межами ринку праці через необхідність опікуватися близькими людьми. Оскільки освіта сприяє поліпшенню пропозиції на ринку робочої сили, політика в цій сфері здійснюється в руслі Європейської стратегії зайнятості. Якщо підйом економічної кон'юнктури чи довгоутримуване зростання відкриє нові шанси на ринку праці, то більш гнучке, з кращою освітою населення швидше за все буде в змозі скористатися ними [8, с. 32, 40].

Однією з ознак зміни парадигми соціальної політики є концепція «гнучкості та безпеки» (*flexicurity*), що поєднує чотири елементи:

- гнучкі форми працевлаштування та організації праці;
- активні дії на ринку праці;
- стратегію навчання впродовж життя;
- сучасний і відповідний соціальний захист [15, с. 14-15].

Упровадження даної концепції означає допомогу людям у перехідний період – тим, хто входить на ринок праці чи залишає його, змінює місце роботи або форму зайнятості. Протягом цих періодів кожен повинен мати гарантоване соціальне забезпечення, а їх тривалість має бути якомога меншою. Концепція також покликана створити працівникам можливості для поєднання сімейного життя з виконанням професійних обов'язків.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС) означає прийняття зобов'язань реалізувати суттєві та чітко визначені економічні й соціальні реформи протягом конкретного періоду часу. Цей документ містить перелік, що складається з більш ніж 350 директив, регламентів та інших нормативних документів, з якими має бути гармонізоване законодавство України. Зокрема, у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей Угодою про асоціацію з ЄС передбачено імплементацію 40 директив (додаток 1) [18]. У трудовому законодавстві – це 7 директив, імплементація яких має бути здійснена впродовж 3-4 років після набуття чинності Угодою про асоціацію з ЄС. Вони охоплюють питання інформування про умови трудових договорів, рамкових угод щодо повної та часткової зайнятості, забезпечення прав працівників. Законодавство щодо антидискримінації та гендерної рівності передбачає імплементацію 6 директив протягом 3-4 років після набуття чинності Угодою про асоціацію з ЄС. Найбільш об'ємним є перелік зобов'язань з імплементації директив до законодавства щодо безпечних і здорових умов праці – він включає 29 директив, що мають бути імplementовані впродовж 2-10 років і стосуються питань встановлення мінімальних вимог щодо забезпечення охорони здоров'я та безпечних умов праці, організації робочого часу, використання індивідуального захисного обладнання (в цілому та для окремих галузей, видів роботи) та ін. У сфері громадського здоров'я Україна зобов'язалася імplementувати 13 дирек-

тив протягом 0-3 років після набуття чинності Угодою про асоціацію з ЄС задля наближення законодавства та практики до принципів права ЄС з питань тютюну, інфекційних захворювань, служби крові, трансплантації тканин і клітин.

Отже, до зобов'язань України, які містяться в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, щодо реалізації економічних та соціальних реформ гармонійно включаються пріоритети соціальної безпеки, що надає їм статусу обов'язковості виконання.

5.3. Становлення і розвиток системи забезпечення національної та економічної безпеки Республіки Польща

Аналіз та оцінка стратегічних документів щодо національної безпеки Республіки Польща обумовлені інтенсивним розвитком у цій державі правової регламентації національної безпеки, прагненням до її цілісності, відповідності вимогам західним демократіям. Одночасно важливим є намір Польщі підтримувати прагнення залучення до загальноєвропейських процесів укріплення безпеки східноєвропейських країн-членів Східного партнерства. Практична реалізація такої політики обумовлена Угодою про створення спільної польсько-литовсько-української бригади, яка дислокуватиметься у Польщі у м. Любліні [19]. Для України є корисним досвід Польщі у сфері національної безпеки, бо триває процес запровадження нового законодавства України про національну безпеку. Тому підходи, оцінки та стратегічні перспективи національної безпеки доцільно вивчати й адаптувати до умов України, а також використовувати для інтеграції до європейського безпекового середовища.

Протягом останніх десяти років Польща прийняла та забезпечила реалізацію трьох стратегій національної безпеки (2007, 2013 та 2014 рр.). У Стратегії національної безпеки Республіки Польща, прийнятій у 2007 р. [20], комплексно визначено національну безпеку з конкретизацією зовнішнього, внутрішнього, військового контексту. Зовнішня безпека реалізува-

лася через членство в НАТО та ЄС. Внутрішня визначала конституційні свободи громади, умови для розвитку громадянського суспільства та економіки країни. У Стратегії-2007 вперше було підкреслено енергетичну залежність Республіки Польща від Російської Федерації.

Важливою подією для Польщі стало прийняття у квітні 2013 р. довгострокового документа «Стратегія розвитку системи національної безпеки Республіки Польща до 2022 року» [21]. Цією цілісною стратегією було розроблено якісне підґрунтя для системи національної безпеки, як визначала реальні та вірогідні загрози для країни. Її розробка була обумовлена потребами збалансування зовнішньої та внутрішньої політики Польщі зі стратегічною концепцією НАТО [22] та Європейською стратегією безпеки [23].

Стратегія розвитку системи національної безпеки Республіки Польща до 2022 року – це нове покоління нормативно-правового акту, призначеного для вирішення завдань сучасного середовища безпеки та задоволення вимог сучасної системи управління розвитком країни. Як результат, уперше стратегія національної безпеки розроблена спільно з плануванням соціально-економічного розвитку країни та заснована на методології, яка дозволить реалізувати її цілі. Крім того, взаємодоповнюваність Стратегії національної безпеки Республіки Польща 2022 р. з іншими стратегіями розвитку дозволила включити до основних тематичних напрямів інші сфери національної безпеки, такі як економічна (у тому числі енергетика), громадянська, соціальна, продуктова та екологічна. Стратегія-2022 була створена в результаті спільних зусиль багатьох експертів, які представляли як міністерства, так і центральні органи влади, Міністерство національної оборони. Робота над документом тривала понад 3 роки.

Головною метою Стратегії-2022 є посилення ефективності та узгодженості системи національної безпеки, тобто синергія зусиль різних органів державної безпеки та установ, відповідальних за державну безпеку, для виявлення й усунення джерел, проявів та наслідків загроз національної безпеки. Загальна

ефективність досягається шляхом підвищення ефективності основних елементів системи національної безпеки.

Реалізація першої мети передбачає створення стабільного міжнародного середовища безпеки в регіональному та глобальному масштабах, друга мета – зміцнення оборонних спроможностей держави; третя – розвиток стійкості до загроз національної безпеки. Послідовність буде забезпечено завдяки досягненню четвертої мети – посилення інтеграції державної політики з політикою безпеки, а також п'ятої – створення умов для розвитку інтегрованої національної системи безпеки. Досягнення головної мети Стратегії-2022 забезпечить кращу реалізацію національних інтересів, сприятиме набуттю кількісного та якісного потенціалу держави, що дозволить зберегти його вплив на міжнародну реальність і внутрішні процеси, стимулювати позитивні еволюційні тенденції всередині та за межами країни.

Забезпечення безпеки держави та її громадян, визначене у Стратегії-2022, є життєво важливим національним інтересом Республіки Польща. Національна безпека – це здатність держави та її сусідства забезпечувати умови для її існування та розвитку, територіальної цілісності, політичної незалежності, внутрішньої стабільності та якості життя. Ця спроможність формується на основі можливостей, викликів, зменшення ризику та ліквідації зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує безперервність, ідентичність, функціонування, свободу розвитку держави та нації.

Стратегія розвитку національної системи безпеки Республіки Польща до 2022 року передбачає реалізацію:

1. Стратегії інновацій та ефективності економіки.
2. Стратегії розвитку людського капіталу.
3. Стратегії розвитку транспорту.
4. Стратегії енергетичної безпеки та охорони навколишнього середовища.
5. Стратегія ефективної держави.
6. Стратегії розвитку соціального капіталу.
7. Державної стратегії регіонального розвитку.

8. Стратегії сталого розвитку сільського господарства та рибальства.

У Стратегії приділено увагу соціальній основі національної безпеки та зроблено акцент на соціальному сприйнятті національної безпеки. Польська влада, ґрунтуючись на принципах відкритості та прозорості, розуміє, що зростаючий інтерес громадськості до прийняття політичних рішень потребує постійного поліпшення комунікації між громадськістю та ефективною передачі цілей політики безпеки Польщі. У Стратегії задекларовано важливість загального розуміння цілей політики громадськістю та досягнення відносно високого рівня їх прийняття, а також побудови соціального капіталу на основі високого рівня громадянської активності, довіри громад і загальної ідентичності.

Стратегія-2022 містить SWOT-аналіз національної безпеки Польщі: виявлено слабкі та сильні сторони, а також можливості та перешкоди забезпечення національної безпеки. Розроблена стратегія разом із зовнішньою та військовою безпекою важливе значення надає соціально-економічному розвитку країни та добробуту громадян, збереженню культурної спадщини.

Стратегія розвитку системи національної безпеки Республіки Польща до 2022 року за своїм змістом мала довгостроковий характер, але відбулися значні зміни безпекового середовища у Східній Європі, що обумовили нові ризики та небезпеки. Це змусило розробити та прийняти 21 жовтня 2014 р. нову Стратегію національної безпеки країни.

Тепер у Республіці Польща діє два стратегічних документа, якими регулюються питання національної безпеки держави, у стадії розробки перебуває проект Закону Польщі «Про національну безпеку».

Стратегія 2014 р. охоплює питання національної безпеки в цілому та вказує на завдання, принципи, забезпечуючи елементи. Польща – це демократична держава з ринковою економікою, яка дотримується міжнародного права, зміцнює свій потенціал національної безпеки для забезпечення стабільного розвитку країни та поліпшення умов проживання для своїх

громадян, активно бере участь у міжнародному співробітництві та розвиває дружні відносини, співпрацю з державами ближнього та далекого зарубіжжя. Членство в євроатлантичних та європейських структурах зміцнює безпеку Республіки Польща. НАТО є найважливішою формою політико-військової співпраці між Польщею та її союзниками, Європейський Союз підтримує соціальний та економічний розвиток Польщі, Сполучені Штати Америки залишаються найважливішим неєвропейським партнером.

Республіка Польща забезпечує безпеку держави та її громадян, створюючи умови для досягнення національних інтересів і стратегічних цілей. У ст. 5 Конституції Республіки Польща визначено національні інтереси, покладені в основу законодавства про національну безпеку, які полягають у такому:

наявність ефективної національної безпеки для забезпечення готовності та здатності запобігати загрозам, ризикам, небезпекам та їх ліквідації;

сильна міжнародна позиція Польщі та членство в надійних міжнародних системах безпеки;

індивідуальний та колективний захист громадян від загроз життю, здоров'ю, а також від небезпеки втрати матеріальних і нематеріальних благ;

забезпечення свободи громадян здійснювати свої права та свободи, не завдаючи шкоди безпеці інших осіб, безпеці держави та збереженню національної ідентичності та культурної спадщини;

забезпечення сталого та збалансованого розвитку соціально-економічного потенціалу держави з урахуванням особливостей захисту природного середовища й умов життя та здоров'я населення як основи їх існування.

Соціальний потенціал, включаючи людський капітал, є важливим чинником зростання національної економіки, ефективності держави, активності громадянського суспільства та загального поліпшення якості життя громадян. Він передбачений Стратегією як стратегічний потенціал національної безпеки та важливий ресурс, необхідний для забезпечення безпеки

країни, разом з економічним потенціалом, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності польської економіки.

Стратегія національної безпеки Польщі є трирівневою та передбачає глобальний, державний і регіональний рівень. Сучасне середовище безпеки Польщі характеризується розмиванням кордонів між його внутрішніми та зовнішніми вимірами, військовими та невійськовими. Глобалізація призводить до непередбачуваних явищ, масштаб яких більше не обмежується географічними бар'єрами, політичними системами та економікою, є ще проблеми та загрози воєнного типу. Безпека Польщі залежить від її здатності ефективно реалізовувати національні інтереси та досягати стратегічних цілей у сучасних умовах. Це стосується, зокрема, використання можливостей та задоволення внутрішніх і зовнішніх цілей, які є результатом взаємозалежних політичних, військових, економічних, демографічних, екологічних процесів та подій.

Діяльність держави згідно із Стратегією національної безпеки полягає в тому, щоб захистити об'єкти та матеріальні ресурси потенціалу національної безпеки від загроз у мирний час, час кризи та війни, підтримувати функціонування операційних підсистем системи національної безпеки.

У Стратегії наголошується на посиленні фінансової безпеки, підвищенні енергетичної безпеки, забезпеченні стратегічних резервів, зміцненні продовольчої безпеки, захисті навколишнього середовища.

Соціальна безпека потребує забезпечення її ефективного функціонування в разі загрози війни, а також ефективною діяльністю для виконання таких завдань соціальної підтримки: охорона національної спадщини; розвиток та поглиблення співпраці представників державних установ і засобів масової інформації, які займаються захистом національної безпеки; протидія демографічним загрозам; ефективне соціальне забезпечення громадян, які потребують державної підтримки; стимулювання економічної самостійності населення; підвищення інноваційності науково-дослідницького потенціалу у сфері державної безпеки та оборони шляхом активізації науково-

виробничого співробітництва (у тому числі міжнародного) дослідницького середовища.

Економічна безпека Польщі передусім залежить від імпорту енергоносіїв. Напрями подолання загроз у цій сфері пропонують диверсифікацію джерел енергоресурсів та шляхів їх постачань, використання альтернативних енергоджерел, упровадження заходів щодо енергозбереження. Для посилення економічної безпеки у Стратегії 2014 передбачається зростання конкурентоспроможності національної економіки, зміцнення промислової бази як вирішального чинника забезпечення добробуту країни й укріплення позиції Польщі в ЄС на міжнародній арені. Досягти економічної безпеки планується за рахунок упровадження інновацій, технологічного розвитку, електронного бізнесу, розвитку організаційних, фінансових і правових умов, сприятливих для підприємництва.

Отже, досвід Польщі щодо формування законодавства про національну безпеку з виокремленням сфер економічної та соціальної безпеки, новими поглядами на забезпечення зовнішньої безпеки й побудови міжнародних відносин із США і країнами ЄС доцільно не тільки враховувати, але й окремі положення адаптувати до умов України.

5.4. Основні положення Стратегії національної безпеки Литовської Республіки

Міжнародний досвід успішного розвитку пострадянських країн є важливим для України з позиції запозичення. Необхідна оцінка змісту та реалізації правових положень щодо національної безпеки країн, які перебували у складі СРСР та успішно інтегрувались до ЄС. Саме такою є Литовська Республіка. Закон Литви про національну безпеку був прийнятий 19.12.1996 р., з послідовними змінами та доповненнями у 2017 р.

Усе законодавство про національну безпеку Литви складається з цього закону та Стратегії національної безпеки. Зміст чинного законодавства Литовської Республіки демонструє кла-

сичну послідовність його реалізації, коли положення закону стають обов'язковими для формування відповідної стратегії, яка, у свою чергу, визначає зміст напрямів і заходів Довгострокової державної програми укріплення безпеки, а при розробці проекту щорічного державного бюджету уряд передбачає кошти для здійснення цієї програми та координації її виконання. Окремою статтею (ст. 6) встановлюються звіти уряду про розвиток національної безпеки.

У законодавстві Литви про національну безпеку існує розподіл на такі сфери: внутрішня, економічна, соціальна, культурна, етнічна, а також політика соціальної безпеки, у сферах освіти та науки, охорони здоров'я, політика захисту навколишнього середовища.

У Стратегії національної безпеки Литовської Республіки зроблено акцент на загрозах та напрямках, які є актуальними на дату її прийняття. Такою є і Стратегія національної безпеки Литовської Республіки, ухвалена її Сеймом 17.01.2017 р. Стратегія містить положення, які визначають розвиток системи безпеки в державі. У ній визначено першочергові інтереси національної безпеки, основні чинники ризику, небезпеки та загрози, пріоритети, довго- та середньострокові завдання розвитку національної системи безпеки. Підкреслено, що основною загрозою для безпеки Литовської Республіки є агресивні дії Російської Федерації, які викликають міжнародне напруження, порушуючи архітектуру безпеки, універсальні правила і принципи міжнародного права та мирного співіснування країн (агресія проти сусідніх країн, анексія Криму).

Пріоритетними національними інтересами Литовської Республіки є такі: суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний устрій; громадянське суспільство, повага до прав і свобод людини та громадянина та їх життя; мир і добробут у державі.

До основних напрямів досягнення національної безпеки Литовської Республіки віднесено: життєздатність і єдність НАТО та ЄС, безпеку, солідарність, демократію та добробут усіх держав Євroatлантичної спільноти; безпеку, стабільність,

поширення демократичних та європейських цінностей; стійкість розвитку держави; економічну, енергетичну, екологічну, інформаційну, кібербезпеку, соціальну безпеку.

Загрози, небезпеки та фактори ризику, яким держава має приділяти особливу увагу, передбачені гл. 4 Стратегії національної безпеки Литви. Вони визначені залежно від сфер системи національної безпеки. Для подолання економічних і соціальних загроз встановлено такі напрями державної політики: реалізація макроекономічної політики, спрямованої на фінансову і монетарну стабільність, стійке зростання економіки, диверсифікація експорту, запобігання фінансовим та економічним кризам; співпраця з іншими державами в цілях запобігання відмиванню грошей, ухиленню від сплати податків, особливо через офшорні компанії, а також прозорого фінансування установ, підприємств і організацій, важливих для держави; запобігання проникненню бізнесу інвесторів, які не відповідають інтересам національної безпеки; забезпечення захисту стратегічних галузей економіки, підприємств і установ; забезпечення безперервної подачі енергії з безпечних і надійних джерел, зменшення залежності національних енергетичних систем від домінуючих постачальників енергії; усестороння інтеграція національних енергетичних систем до енергетичного ринку ЄС, синхронізація системи електропостачання з електроенергетичними мережами континентальної Європи; зменшення енергетичної залежності від імпорту шляхом заохочення використання місцевих і відновлюваних джерел енергії, запровадження заходів щодо підвищення енергоефективності, використання атомної енергії.

У Стратегії виокремлено соціальні та регіональні напрями: перехід до сталого регіонального розвитку, орієнтованого на скорочення економічної і соціальної нерівності, підвищення територіальної згуртованості в регіонах, ефективне використання коштів ЄС; удосконалення системи соціальної підтримки та соціальних послуг, зниження соціальної ізоляції; стимулювання зворотної міграції, забезпечення зв'язку між державою і литовцями, які проживають за кордоном та прагнуть розвивати свою литовську ідентичність, підтримувати політичні, еконо-

мічні, громадські та культурні зв'язки з Литовською Республікою.

Стратегія національної безпеки щодо економічного і соціального блоку відповідає положенням закону «Про основи національної безпеки» Литовської Республіки. Основними об'єктами національної безпеки дійсно є: права і свободи людини і громадянина, а також особиста безпека; цінності, які є значущими для нації, її права й умови для вільного розвитку; незалежність Держави; конституційний порядок; цілісність території Держави; навколишнє середовище і культурна спадщина; здоров'я населення.

Економічна безпека перш за все забезпечується та реалізується через економічну політику Литви. Згідно із законом «Про основи національної безпеки» вона ґрунтується на принципах відкритості, справедливості, узгодженості, корисності суспільству, забезпечуючи економічні свободи, економічну ініціативу, яка має служити загальному добробуту нації.

Економічна діяльність може обмежуватися тільки законом, який вводить обмеження, необхідні для охорони національної безпеки. Одному інвестору забороняється домінувати в одному або декількох економічних секторах, стратегічно важливих для національної безпеки. Секторами литовської економіки, які мають стратегічну важливість для національної безпеки, є енергетика, транспорт, інформаційні технології та телекомунікації, інші високі технології, фінансова система.

Соціальна безпека є результатом ефективності державної соціальної політики, яка заохочує створення соціально незалежного, єдиного і стабільного громадянського суспільства.

Держава здійснює політику добробуту для всіх громадян та інших осіб, що потрапляють у межі її повноважень, забезпечує зменшення ризиків небезпек, соціальних криз і вживає заходів для запобігання порушенню принципів соціальної злагоди через надмірну диференціацію доходів і збідніння населення. Держава ставить завдання особливо дбати про стан сім'ї як головного і відповідального інституту суспільства.

Законодавство про національну безпеку Литви містить також сукупність офіційно прийнятих поглядів на культурну

політику, політику у сфері освіти, науки та охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, етнічної політики, що обумовлює розвиток людського потенціалу країни

5.5. Основи національної безпеки Грузії: концептуальне та правове забезпечення

У Грузії Концепція національної безпеки прийнята Парламентом 23 грудня 2011 р. і є основним документом, який визначає фундаментальні національні цінності та національні інтереси, бачення безпечного розвитку нації, загрози, ризику та виклики, а також встановлює ключові напрями політики національної безпеки [40].

Відповідно до Концепції національної безпеки уряд Грузії здійснює заходи щодо забезпечення захисту основоположних національних цінностей і реалізації національних інтересів, своєчасного реагування на ризики, загрози та проблеми, що постають перед країною.

У Концепції представлено стратегічне бачення розвитку грузинської нації, загрози, ризику та небезпеки, а також напрями політики національної безпеки держави. Основними національними цінностями Грузії в Концепції визначено: незалежність, свободу, демократію та верховенство права, безпеку, процвітання, мир.

Держава гарантує права та свободи всіх громадян і груп, які проживають у Грузії, поважає їх право вільного вибору, гарантує право на свободу слова, думки, совість, релігії та переконань, а також створює сприятливе середовище, яке дає можливість кожному громадянину реалізувати його потенціал. Концепція визнає, що економічна свобода є передумовою для реалізації всіх інших прав і свобод. Прагнення до процвітання Грузія визнає як основне право людини на гарантування життя у вільному оточенні. Досягнення максимального добробуту громадян має відбуватися через сталий розвиток держави шляхом створення вільного економічного середовища, відповіда-

льної макроекономічної політики, низьких податків та адресної соціальної політики.

Цей правовий документ визначає такі національні інтереси: забезпечення суверенітету та територіальної цілісності; розвиток державних інститутів і зміцнення демократії; розвиток ефективної системи національної безпеки; зміцнення національної єдності та громадянської згоди; європейська та євроатлантична інтеграція; забезпечення стабільного довгострокового економічного зростання; забезпечення енергетичної безпеки; забезпечення регіональної стабільності; зміцнення транзитної ролі Грузії; забезпечення екологічної безпеки Грузії та регіону; забезпечення громадянської інтеграції та збереження національної та культурної унікальності; зміцнення кібербезпеки; демографічна безпека; відносини з діаспорою.

Одним із головних пріоритетів політики національної безпеки Грузії є створення середовища для стабільного та високого довгострокового економічного зростання. Задля економічного розвитку уряд Грузії забезпечує економічну безпеку, розширення міжнародних економічних відносин країни, поліпшення інвестиційного середовища з метою залучення іноземного капіталу, забезпечує консервативну фіскальну та здорову монетарну політику.

Соціальні національні інтереси складають зміцнення національної єдності та громадянської згоди, демократичних інститутів, підтримка та розвиток культурного розмаїття і національної унікальності, пропаганда здорового способу життя. У Стратегії наголошується, що демографічна безпека безпосередньо пов'язана із стабільним довгостроковим економічним зростанням.

Військова агресія Російської Федерації проти Грузії у серпні 2008 р., окупація територій країни визначили небезпечні складові – виклики, загрози та ризики для національної безпеки Грузії, а саме:

окупація Російською Федерацією територій Грузії та терористичні акти, організовані Російською Федерацією з окупованих територій;

ризик відновлення військової агресії з боку Росії;

порушення прав внутрішньо переміщених осіб та біженців з окупованих територій;
конфлікти на Кавказі;
міжнародний тероризм і транснаціональна організована злочинність;
економічні та соціальні проблеми;
енергетичні проблеми;
кібернетичні загрози;
екологічні проблеми;
демографічні проблеми;
виклики громадянської інтеграції;
руйнування або пошкодження пам'яток культурної спадщини.

Події, пов'язані з військовою агресією з боку Росії, значною мірою погіршили ситуацію безпеки в Кавказькому регіоні в цілому, але низький рівень довгострокового економічного зростання є не меншим викликом для національної безпеки Грузії. Відновлення високих темпів економічного зростання має важливе значення для безпеки країни загалом. У Концепції зазначається, що недостатнє економічне зростання може призвести до суттєвого скорочення доходів держави, різкого зростання безробіття, що, у свою чергу, може породжувати соціальну напруженість, яка загрожує розвитку країни, її стабільності та національній безпеці.

Концепція містить такі пріоритетні напрями політики національної безпеки Грузії:

1. *Завершення окупації території Грузії; врегулювання відносин із Російською Федерацією.* Завершення окупації територій Грузії, реінтеграція людей, які живуть на цих територіях, і відновлення суверенітету Грузії на всій території країни є найважливішими пріоритетами політики національної безпеки країни. Країна налаштована вживати своєчасних заходів для деокупації грузинських територій мирними засобами на основі принципів міжнародного права. Грузія залишається прихильником невикористання сили згідно із взятими зобов'язаннями російсько-грузинською угодою про припинення вогню від 12.08.2008 р.

Концепцією визначено, що Грузія готова до добросусідських відносин із Російською Федерацією за принципом рівності, що неможливо без поваги суверенітету та територіальної цілісності Грузії та початку деокупації, держава готова розпочати діалог із Російською Федерацією з цих фундаментальних питань.

2. *Розвиток державних інститутів та зміцнення демократії.* Громадяни Грузії налаштовані на розвиток вільного, демократичного суспільства, у якому всі громадяни рівні перед законом, що є прозорим і відповідальним і гарантує права та свободи всім громадянам, у тому числі право на свободу слова, думки, совість, релігії та вірування, свободу об'єднань. Ця політична система є головною передумовою подальшого розвитку нації.

3. *Упровадження політики взаємодії.* Керівництво країни намагається створити формати, механізми та стимули, які можуть сприяти взаємодії між окупованими територіями та іншими грузинськими регіонами, таким чином відновлюючи відносини між громадянами Грузії, які живуть із різних боків окупаційної лінії.

4. *Розвиток системи оборони та безпеки Грузії.* Для підвищення ефективності системи безпеки уряд здійснює реформи, пріоритетом яких є процес посилення національної безпеки, що включає інституційну координацію політики між державними органами, посилення співпраці між військовими та цивільними інституціями, розробку конкретних стратегій для всіх агентств, що беруть участь у секторі безпеки.

Найважливішим напрямом політики безпеки Грузії є зміцнення обороноздатності країни, враховуючи трансформоване середовище безпеки. Уряд Грузії адаптує свої збройні сили до нових викликів, умов роботи та завдань, з якими вона стикається. Приділяється особлива увага заходам, спрямованим на підвищення готовності та спроможності своїх військових сил своєчасно реагувати на зовнішню агресію.

5. *Інтеграція до Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу.* Основним пріоритетом зовнішньої та безпекової політики Грузії є членство в НАТО та Євро-

пейському Союзі. Приєднання до НАТО – важливе зовнішньополітичне завдання Грузії. Грузія розглядає НАТО як основу архітектури євроатлантичної безпеки, а також головний механізм забезпечення безпеки та стабільності в євроатлантичному просторі. Членство Грузії в НАТО створить міцні гарантії для безпеки та стабільності нації, відіграватиме важливу роль у зміцненні стабільності у всьому регіоні.

6. *Співробітництво на Південному Кавказі.* Підкреслюється важливість співпраці у своєму районі та здійснюються політичні й економічні кроки для сприяння перетворенню Південного Кавказу на економічно привабливий, мирний і безпечний регіон.

7. *Зміцнення зовнішніх відносин.* Укріплення зовнішньополітичних зв'язків є для Грузії пріоритетом, як і розширення зовнішньої торгівлі, залучення інвестицій та зміцнення соціальних та культурних зв'язків. Для досягнення цієї мети Грузія співпрацює з міжнародною спільнотою у дво- та багатосторонніх форматах. У Концепції зафіксовано поглиблення стратегічного партнерства зі США, Україною, Туреччиною та іншими країнами різних регіонів світу.

У зовнішній політиці важливим пріоритетом є безпека, а також співпраця з міжнародною спільнотою в рамках багатосторонніх форумів. ООН має відігравати провідну роль у створенні глобального світу та просуванні розв'язання існуючих конфліктів, а ОБСЄ є важливою організацією для забезпечення європейської безпеки та відіграє провідну роль у зміцненні миру, стабільності, демократії та прав людини в Європі.

Співробітництво в рамках Ради Європи розглядається як найкраща можливість для встановлення європейських політичних і правових цінностей і норм. Грузія дотримується стандартів Ради Європи як важливого фактора в розвитку демократичної держави, заснованої на західних цінностях і нормах.

8. *Боротьба з міжнародним тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю.* Зміст антитерористичної політики Грузії полягає в забезпеченні безпеки своїх громадян, держави та всіх її інститутів. Країна приєдналася до конвенції і протоколів ООН з боротьби з тероризмом і активно співпрацює

в боротьбі з тероризмом на дво- і багатосторонньому рівнях. Для досягнення своїх цілей уряд Грузії активно співпрацює з Комітетом з боротьби з тероризмом ООН

9. *Економічна безпека.* Економічна політика Грузії ґрунтується на принципі економічної свободи. Мета політики економічної безпеки Грузії полягає у створенні комплексних умов для стимулювання розвитку країни, підвищенні добробуту її громадян, поліпшенні конкурентоспроможності економіки в цілому тощо.

Державна політика забезпечення економічної безпеки Грузії визначила пріоритетні напрями, які полягають у підвищенні макроекономічної стабільності шляхом подальшого вдосконалення і спрощення податкового адміністрування; скороченні дефіциту бюджету для забезпечення фінансової стійкості; реалізації консервативної бюджетної та грошово-кредитної політики; досягненні й підтриманні мінімального рівня інфляції; скороченні державних витрат; зведенні до мінімуму державного боргу тощо.

Найбільш важливою метою зовнішньої політики і політики безпеки Грузії є стимулювання плідного економічного співробітництва, у тому числі поширення вільних режимів торгівлі з ЄС, США і регіонами країни. Укріплення прикордонних економічних відносин сприятиме зниженню регіональної напруженості та врегулюванню регіональних конфліктів. Грузія планує продовжувати економічне співробітництво з Вірменією, Азербайджаном, Іраном, Казахстаном, Киргизією, Туреччиною, Туркменістаном, Україною та іншими державами Чорноморського регіону, Близького Сходу і Центральної Азії.

Спрямованість економічної політики Грузії полягає у створенні й підтримці сприятливого зовнішнього інвестиційного середовища, підвищенні конкурентоспроможності економіки в цілому та трудового потенціалу, зростанні зайнятості громадян шляхом створення і підтримки конкурентного ринку праці, стимулюванні розвитку кваліфікованої робочої сили через реалізацію цілеспрямованої політики освіти.

10. *Енергетична політика безпеки.* Передбачається створення сприятливого інвестиційного клімату з метою зміцнення

міжнародного співробітництва, а також подальшого розвитку національної енергетичної інфраструктури. Увага приділяється диверсифікації енергетичних ресурсів і постачальників, участі в міжнародних і регіональних енергетичних проєктах. Грузія підтримує залучення та реалізацію нових проєктів у рамках Південного енергетичного коридору, у тому числі проєкти, які будуть поставляти нафту і природний газ із Каспійського регіону і регіонів Центральної Азії через Грузію до Європи.

11. *Освітня політика.* Удосконалення системи освіти є важливим пріоритетом уряду Грузії. Комплексна реформа системи освіти спрямована на якісне поліпшення загальної, професійної та вищої освіти; просування громадянського суспільства на основі зростання знань; створення умов, які сприяють розвитку науки. Передбачається підвищення участі у подальшому розвитку системи освіти.

Успішне реформування системи освіти Грузії дасть можливість грузинським громадянам розвивати свої здібності та бути конкурентоспроможними на грузинському і світовому ринках праці. Програми в галузі інформаційних технологій та іноземних мов, особливо англійської, є важливими компонентами реформи системи освіти. Розвиток професійної освіти – важливий пріоритет реформи. Динамічний розвиток економіки Грузії потребує подальшого вдосконалення системи професійної та вищої освіти. Підтримка високоякісної вищої освіти є передумовою для збільшення наукового потенціалу Грузії та економічного процвітання. Важливо також поглибити міжнародне співробітництво в галузі наукових досліджень та нових технологій.

12. *Соціальна безпека.* Загальні цілі політики Грузії щодо соціальної безпеки полягають у подоланні бідності, поліпшенні системи охорони здоров'я, підвищенні рівня життя та розвитку середнього класу. Для забезпечення соціальної безпеки громадян Грузії передбачається розвиток середовища, яке сприяє створенню робочих місць та подальшому вдосконаленню тих аспектів соціального забезпечення, що надають соціальну допомогу людям, які живуть за межею бідності.

Державна політика охорони здоров'я уряду Грузії зосереджена на: поліпшенні надання медичних послуг; вдосконаленні системи медичної освіти та сертифікації; підвищенні ефективності запобігання та боротьби з епідеміями та пандеміями; запобіганні та лікуванні соціально небезпечних захворювань (туберкульозу, СНІДу, наркоманії та ін.); запобіганні особливо небезпечних інфекційних захворювань; розробці ефективних лабораторних систем спостереження; сприянні здоровому способу життя; збільшенні доступності медичних послуг шляхом подальшого вдосконалення страхових систем і наданні медичних послуг людям, які живуть за межею бідності.

13. *Кібернетична безпека.* Країна поставила перед собою мету створити систему кібербезпеки, яка могла б звести до мінімуму наслідки будь-якої кібер-атаки і швидко й ефективно відновити постраждалі мережі в разі нападу. Держава приділяє особливу увагу забезпеченню секретної інформації та захисту державних інформаційних систем. Грузія налагоджує необхідні правові рамки й інфраструктуру для вдосконалення інформаційних технологій та захисту інформації. Співпраця з країнами-партнерами та обмін досвідом важливі для кібербезпеки Грузії.

14. *Екологічна безпека.* Екологічна безпека Грузії передбачає захист людей та навколишнього середовища шляхом раціонального використання природних ресурсів та запобігання екологічній шкоді, спричиненій природними та техногенними кризами. Особлива увага приділяється таким катастрофам, як повені, зсуви, лавини та землетруси, а також промислові аварії тощо. Метою екологічної політики Грузії є розробка та реалізація ефективних заходів щодо запобігання забрудненню повітря, води та землі, захисту лісових ресурсів, ресурсів Чорного моря, управління радіоактивними та іншими небезпечними матеріалами на території Грузії. Уряд Грузії усвідомлює, що екологічна безпека країни потребує тісного регіонального та міжнародного співробітництва.

15. *Захист культурної спадщини Грузії.* Грузія, в тісному співробітництві з ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями, налаштована захищати та розвивати унікальну культурну спадщину країни, яка є важливою частиною світової ку-

льтурної спадщини. Вона здійснює політику захисту культурної спадщини, спрямовану на просування сучасного і традиційного грузинського мистецтва, захист архітектурних пам'яток.

16. *Демографічна політика.* Поліпшення демографічної ситуації Грузії орієнтується на підвищення народжуваності, зниження дитячої смертності, впровадження здорового способу життя та збільшення тривалості життя. Планується вдосконалення міграційної політики, а також створення сприятливих умов для повернення в країну громадян Грузії та інших співвітчизників, які проживають за кордоном.

17. *Громадська політика інтеграції.* Грузія підтримує процес інтеграції етнічних меншин та сприяння їх участі у грузинському суспільстві. Нарощуються знання грузинської мови серед етнічних меншин, їм надається повна свобода зберігати свою ідентичність та культуру. Ця політика обумовлена Національною концепцією Уряду та відповідним Планом дій з толерантності та цивільної інтеграції. Держава вживає заходів для навчання етнічних меншин грузинської мови, яка допомагає їм повною мірою реалізувати свої громадянські права та свободи.

18. *Політика зміцнення відносин із діаспорою.* Збереження грузинської ідентичності співвітчизників, які проживають за кордоном, є пріоритетом для уряду Грузії. Грузія підтримує та сприяє створенню і діяльності зарубіжних грузинських недільних шкіл, грузинських мовних курсів, грузинських державних шкіл та народних та мистецьких колективів, а також інших зусиль, спрямованих на збереження і розвиток культурної спадщини країни. Грузія також підтримує поглиблення зв'язків між членами грузинської діаспори, які проживають у різних країнах, та здійснення ними спільних проєктів.

Посилення правових засад національної безпеки Грузії закріплене в Законі Грузії «Про порядок планування і координації політики національної безпеки», ухваленому 04.03.2015 р. Ст. 3 Закону виокремлено сфери національної безпеки: державна оборона, зовнішня безпека, внутрішня, соціально-економіч-

на, екологічна й енергетична, інформаційна безпека, правопорядок.

Економічна та соціальна сфери подано разом. Сфера соціально-економічної безпеки (ст. 9 Закону) включає такі напрями: захист прав і свобод людини, гарантованих Конституцією Грузії, у процесі планування і здійснення політики національної безпеки; виявлення, ідентифікація, оцінка і прогнозування соціально-економічних загроз, ризиків і викликів; нейтралізація економічної та фінансової діяльності, що несе загрозу державним інтересам Грузії; забезпечення відповідності регулювальних норм, пов'язаних з об'єктами стратегічного значення, цілям і завданням національної безпеки; оцінка аспектів безпеки економічних проєктів стратегічного значення і розробка відповідних механізмів безпеки; забезпечення відповідності зовнішньоекономічних відносин цілям і завданням національної безпеки; забезпечення демографічної безпеки; забезпечення відповідності політики охорони здоров'я і соціального захисту цілям і завданням національної безпеки; забезпечення продовольчої безпеки; забезпеченні захисту від пандемій, епідемій, епізотій та інших біологічних загроз.

Отже, в політиці національної безпеки, до складу якої входять економічна та соціальна безпека, Грузія керується концепцією національної безпеки, яка містить тлумачення національних цінностей та інтересів, формує бачення безпечного розвитку країни, визначає загрози, ризики і виклики, що постають перед державою, встановлює основні напрями політики національної безпеки, а також Законом Грузії «Про порядок планування і координації політики національної безпеки», який визначає сфери політики національної безпеки, процес планування і координації даної політики, повноваження відомств, що координують її планування. Соціальна безпека в законодавстві Грузії посідає пріоритетне місце.

Література до розділу 5

1. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 03.09.2016).

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 03.09.2016).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.09.2016).

4. Єдиний європейський акт (угода від 17.02.1986 р.) URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_028 (дата звернення: 11.02.2017).

5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01) URL: old.minjust.gov.ua/file/23491.docx (дата звернення: 28.01.2017).

6. Сverdlova Ю.О. Нормативно-правове регулювання соціальної політики Європейського Союзу. URL: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/5911/6661> (дата звернення: 12.02.2017).

7. Підвалини Європейського Союзу. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Підвалини_Європейського_Союзу (дата звернення: 06.02.2017).

8. Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? К.: Заповіт, 2006. 43 с.

9. Bronstein A. Labour Law Reform in the EU Candidate Countries: Achievements and Challenges. Geneva, International Labour Office, 2003. 41 P.

10. Європейська соціальна хартія (переглянута) URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 12.02.2017).

11. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044 (дата звернення: 04.03.2017).

12. Хартія з основних прав Європейського Союзу URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 04.03.2017).

13. Буземайер М., Келлерман К., Петрінг А., Штухлік А. Політичні позиції щодо європейської економічної та соціальної

моделі: мозаїка інтересів. Діалог: соціальна Європа; пер. з нім. А.В. Роліка. Вип. 4. К.: Заповіт, 2007. 50 с.

14. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission / European Commission / Brussels, 3.3.2010. 32 p.

15. Шпідла В. Яка соціальна політика потрібна Європі? / В. Шпідла. – К.: Заповіт, 2008. – 19 с.

16. Bronstein A. Labour Law Reform in the EU Candidate Countries: Achievements and Challenges. Geneva, International Labour Office, 2003. 41 p.

17. Hein E., Niechoj T. Leitlinien für ein dauerhaftes Wachstum in der EU? Konzept und Wirkung der Grundzüge der Wirtschaftspolitik. WSI-Diskussionspapier N 126. Düsseldorf, 2004. 30 p.

18. Угода про асоціацію. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejskaintegraciya/ugoda-pro-asociaciyu> (дата звернення: 02.03.2017).

19. Александров О.С. Нова стратегія національної безпеки Польщі – відповідь на європейські виклики та загрози сьогодні // Стратегічні пріоритети. 2015. №1(34). С. 131-138.

20. National Security Strategy of the Republic of Poland: certified translation from Polish URL: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/156796/ipublicationdocument_singledocument/9132688b-9c81-4b46-9eac-5e861d3c0ef9/en/Poland-2007-eng.pdf (дата звернення: 02.03.2017).

21. Strategy of Development of the National Security System of the Republic of Poland 2022. http://en-m.mon.gov.pl/p/pliki/dokumenty/rozne/2014/01/ENGLISH_SRBN_RP_do_pobrania.pdf (дата звернення: 21.06.2017).

22. Стратегічна концепція НАТО. URL: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_56626.htm (дата звернення: 02.03.2017).

23. Безопасная Европа в мире, который должен стать лучше. Европейская стратегия безопасности. URL: Брюссель, 2003.

24. Новікова О.Ф., Гринецька С.М., Шамілева Л.Л. Соціальна орієнтація економіки: механізми державного регулювання: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2009. 220 с.

25. Бондар-Підгурська О.В. Науково-методологічні засади сталого інноваційного соціально-орієнтованого розвитку економіки: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 531 с.

26. Амоша О.І., Новікова О.Ф. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України // Журнал європейської економіки. 2005. Т. 4 (№ 2). С. 184-196.

27. Головніна О.Г. Основи соціальної економіки: підручник. К.: Арістей, 2006. 612 с.

28. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: монографія. Дніпропетровськ: Пороги, 2005. 498 с.

29. Деєва Н. Концептуальні підходи до об'єктивного встановлення міри соціалізації зведеного бюджету країни // Вісник Національної академії державного управління. 2005. №1. С. 164-170.

30. Єременко В. Соціальна економіка. 2-ге вид., адапт. і доп. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2003. 351 с.

31. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та система трансформація суспільства: методологія і практика: монографія. К.: КНЕУ, 2002. 188 с.

32. Закон України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України. 2003. №29. Ст. 1433.

33. Концепція соціальної ринкової економіки: головні засади, досвід та нові завдання / Konrad-Adenauer-Stiftung. Aubenselle-Kiew, 2005. 32 с.

34. Пасічник Ю.В. Фінансова складова соціального добробуту // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. К.: НДЕУ. 2006. № 4 (59). С. 111-116.

35. Соціально-орієнтована модель економічного розвитку: опыт Германии и Беларуси: материалы междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 18 мая 2011 г.) / Фонд им. Фридриха Эберта. Минск: И.П. Логвинов, 2011. 108 с.

36. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / под науч. ред. Никитенко П.Г., Булавко В.Г.; Институт экономики НАН Беларуси. Минск: Право и экономика, 2009. 394 с.

37. Європейський проект та Україна: колективна монографія / А.В. Єрмолаєв, Б.О. Пархонський, Г.М. Яворська, О.О. Резнікова та ін. Київ: НІСД, 2012. 192 с.

38. Бовал В. Новая украинская стратегия национальной безопасности: старая сказка на новый лад // Военное обозрение. URL: <https://topwar.ru/15498-novaya-ukrainskaya-strategiya-nacionalnoy-bezopasnosti-staraya-skazka-na-novyy-lad.html> (дата звернення: 21.09.2017).

39. Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: матеріали «круглого столу» / за заг. ред. О.В. Литвиненка. Київ: НІСД, 2011. 64 с.

40. Концепция национальной безопасности Грузии. URL: <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx?lang=en-US> (дата звернення: 12.03.2018).

41. Какой должна быть Социальная Европа? // Выступление зам. Генерального секретаря Европейской конфедерации профсоюзов К. Лехто-Комулайнен на ассамблее Межрегионального совета профсоюзов Пиренейского региона (г. Перпиньян, Франция, 23.02.2017 г.). URL: <http://www.profngz.com.ua/?p=12386> (дата звернення: 14.05.2018)

42. Hermann C., Mahnkopf B. The Past and Future of the European Social Model / Institute for International Political Economy Berlin, Working Paper. 2010. No. 5. 20 p.

43. Diamond P. Towards Equity and Growth in European Welfare Societies: The Predistribution Agenda. In: Delivering Empowered Welfare Societies / Ed. by: E. Stetter, K. Duffek, A. Skrzypek. Foundation for European Progressive Studies, Renner Institute, 2016. 499 p. (p. 348-368).

44. Commission presents the European Pillar of Social Rights / European Commission - Press release on 26 April 2017. № IP/17/1007. Brussels, European Commission, 2017. 2 p.

РОЗДІЛ 6. ІНСТИТУЦІЙНЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

6.1. Соціальна орієнтація економіки в контексті забезпечення соціальної безпеки

Взаємозв'язок і взаємозалежність соціального й економічного розвитку, соціальної та економічної безпеки є об'єктивними процесами в цілісній господарській і суспільній системах. Досягти гідного рівня життя громадянам країни неможливо без розвиненості економіки, як і забезпечити економічну незалежність та конкурентоспроможність країни без наявності потужного соціального, людського й інтелектуального потенціалу. Однак прагнення до економічної ефективності, економічних переваг та вигід може реалізовуватись у принцип «економіка заради економіки», її зростання та процвітання. А соціальні потреби та інтереси людини та суспільства, розв'язання гострих соціальних проблем при цьому не враховуються. На певних етапах розвитку України були періоди, коли економічне зростання відбувалося за умов погіршення соціального стану в країні. Збалансований і гармонійний розвиток неможливий без якісного державного управління економічними та соціальними процесами. Однак цього балансу щодо соціальної орієнтації економіки важко досягти, а без нього неможливо створити умови для гідного місця серед розвинених країн.

Економічна безпека, як підґрунтя державної незалежності, створює переваги для соціального розвитку людини, суспільства і держави, є базою зростання рівня та якості життя, умовою реалізації стратегій сталого розвитку та можливістю набуття конкурентоспроможності країни. Відбувається це через пріоритетність економічного забезпечення досягнення соціальних цілей та завдяки важелям державного регулювання даних процесів. Результати економічного зростання у значній кількості країн спрямовуються на подальший економічний розвиток, а розв'язання соціальних проблем консервується та стримується

ся. У цьому сенсі в Україні простежуються значні коливання. Не збалансовуються соціальні витрати з бюджету з економічними можливостями. Через політичні важелі вони можуть бути або надмірними, або використовуються на подальші економічні пріоритети без урахування соціальних цілей. Держава за Конституцією України визначається як правова та соціальна з подальшим розкриттям цінності людини, її життя та здоров'я, пріоритетності захисту її прав, свобод тощо. Це зобов'язує державне управління підпорядковуватися досягненню збалансованості економічних і соціальних процесів. У соціальній та економічній сферах напрями набуття безпечного стану між собою не корелюють, не скоординовані, не відрегульовані, що викликає протиріччя між досягненням економічних і соціальних цілей.

Соціальна орієнтація економіки автоматично не відбувається. Для її ефективного запровадження та реалізації необхідно застосовувати інструменти державного регулювання. Особливо це актуально в умовах економічної кризи. Зарубіжний досвід розвитку провідних країн світу свідчить про доцільність підвищення ролі держави у цих процесах формування і реалізації соціальної політики, розширенні сфери соціалізації економіки.

Запорукою прогресивного розвитку країни є запровадження економіки, орієнтованої на розв'язання соціальних проблем. У зв'язку з цим виникає необхідність пошуку науково обґрунтованих напрямів та механізмів державного регулювання економіки вбік соціальної спрямованості.

Комплексна систематизація соціальних цілей держави та економічних засобів і механізмів їх досягнення являє собою соціальну орієнтацію економіки. Механізми ефективного впливу держави на соціально-економічні процеси та методи і засоби забезпечення соціальної спрямованості економіки залишаються недостатніми, а ці процеси – слабо дослідженими. В Україні це спричиняє загострення значної кількості соціально-економічних проблем, доведення їх до рівня загроз національній безпеці. Сьогоднішній рівень соціальної орієнтації економіки України є низьким, що свідчить про наявність загроз національній

безпеці в економічній та соціальній сферах і потребує здійснення виваженої, ефективної економічної політики та державного регулювання соціально-економічних процесів.

Проблематику гармонізації розв'язання економічних та соціальних проблем, становлення соціальної орієнтації економіки опрацьовує багато українських вчених. Науковці плідно працюють над теоретичними основами і практичними рекомендаціями щодо визначення та запровадження в систему управління соціальної орієнтації економіки. Для України необхідна розробка сучасної моделі соціально орієнтованої економіки, яка забезпечить її дієздатність, можливість адекватно реагувати на зовнішні та внутрішні загрози, сприятиме вдосконаленню соціально-економічних процесів, відповідатиме національним інтересам держави. Найбільш відомими фахівцями, які досліджують дану проблематику, є О. Амоша, О. Білорус, О. Власюк, З. Варналій, В. Геєць, В. Гришкін, Н. Деєва, В. Єременко, Ю. Зайцев, Г. Задорожний, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, О. Новікова, Ю. Пасічник, Ю. Харазішвілі, Л. Шамілева.

Соціальна орієнтація економіки неможлива без державного регулювання, відсутність якого обумовлює прояви економічної свободи, супроводжується соціальною небезпекою. Досягнення соціальних цілей та забезпечення економічного розвитку без державного втручання відбувається вкрай неефективно. Посилення потреб у наукових результатах за напрямом, який передбачає сполучення двох підсистем державного управління – економічної та соціальної безпеки, пов'язане з активізацією досліджень щодо глобальної та національної безпеки. Експертне опитування з проблем соціальної безпеки є прикладом таких досліджень [1].

Опитування надало можливість дати відповіді на питання щодо ролі економічної безпеки у формуванні умов і можливостей розв'язання проблем соціальної та національної безпеки. У результаті дослідження визначено пріоритети при прийнятті управлінських рішень щодо надання гідних відповідей на національні та глобальні виклики. У всіх сферах національної безпеки простежується виникнення ризиків, небезпек та загроз національній безпеці, але економічна та соціальна залишаються

найбільш вразливими та менш розв'язуваними. Відповіді експертів на питання стосовно стану економічної безпеки та її впливу на стан соціальної безпеки це підтверджують. Так, серед відповідей на запитання «Яка із сфер національної безпеки в даний час найбільш негативно впливає на стан соціальної безпеки?» 77,1% експертів обрали економічну безпеку (рис. 6.1).

Рисунок 6.1 – Вплив сфер національної безпеки на соціально-ну безпеку, % до опитаних

Внутрішньополітична сфера посіла друге місце за ступенем негативного впливу небезпек на соціальну безпеку (59%). На сході України збройний конфлікт не вичерпано, він переходить у стадію заморожування, виснажуючи економічні, соціальні ресурси країни, більше половини експертів України визначили його несприятливий вплив на всю систему національ-

ної безпеки, особливо на соціальну сферу. Четверте місце посіли загрози інформаційної сфери (34,3%).

Досягнення соціальної орієнтації економіки залежить від якості державного управління, пріоритетності досягнення національних інтересів в економічній та соціальній сферах, системності та скоординованості економічної, соціальної та регіональної політики. Проте діюча система управління лише декларує серед пріоритетних напрямів забезпечення соціальної орієнтації економіки, а сам зміст, функції, методи управління не спрямовані на досягнення цих цілей.

Тісний зв'язок між якістю державного управління та економічним станом простежується при визначенні причин виникнення загроз соціальній безпеці України. Ставлення представників влади до соціальних потреб населення визначає ефективність управління економікою країни, значний вплив має також збалансованість інтересів між владою і суспільством. Байдужність влади та незбалансованість інтересів 63,8% експертів відзначають як причину виникнення внутрішніх загроз національній безпеці, друге місце посіла причина, пов'язана з економічним станом, – низький рівень економічного розвитку країни (61%), а як наслідок – зростання безробіття і бідності в країні (43,8%).

До наведеного переліку у вільних відповідях експерти додали такі: відсутність державної підтримки соціального розвитку, поглиблення моральної та духовної деградації суспільства, звужений кругозір населення.

В економічній та соціальній сферах пріоритети системи національної безпеки вибудовуються шляхом подолання найбільш небезпечних внутрішніх загроз. За вагомістю найбільш небезпечні внутрішні загрози експерти розподілили таким чином:

зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України (73,3%);

високий рівень бідності населення країни (63,8%);

неефективність системи державного управління (59%);

зростання соціальної нерівності в суспільстві (51,4%);

нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки (29,5%).

У вільних відповідях експерти також відзначили вплив таких внутрішніх загроз, як високий рівень корупції, поширення інфекційних захворювань (ВІЛ-інфекцій та активного туберкульозу).

Ефективне сполучення економічної та соціальної безпеки обумовлює досягнення високого рівня і якості життя населення на підставі збалансованої економічної та соціальної політики. Саме тому серед складових мети соціальної безпеки на першому місці альтернатива гідного рівня життя населення і подолання бідності (54,3%). На другому – здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози (46,7%), а також захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз (48,6%). Третє місце посіло зростання цінностей праці та працівника (30,5%) серед запропонованих альтернатив мети соціальної безпеки.

Найбільш вагомою та пріоритетною при визначенні принципів забезпечення соціальної безпеки є економічна складова: дотримання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності (61,9%); попередження виникнення та розповсюдження економічних і соціальних ризиків та небезпек (49%); соціальна відповідальність (42%); усвідомлення переваг саморозвитку, самозахисту, самозбереження (34,3%). Менш вагомі інші принципи, але їх одночасний вплив та взаємодія дають позитивний синергетичний ефект. Вони обумовлюють забезпечення безпеки соціального розвитку (23,8%); перевагу переговорним та мирним процесам у розв'язанні конфліктів (18,1%); інформаційну відкритість та прозорість (17,1%); розвиток культури безпеки (10,5%); інтеграцію з міжнародними системами безпеки (9,6%); страхування соціальних й економічних ризиків (9,5%). У вільних відповідях експерти пропонують додати ще такі принципи, як моральність і професіоналізм влади, моральність суспільства.

Оцінка стану економічної та соціальної безпеки в Україні обумовлена не лише внутрішнім економічним і соціальним

станом, внутрішніми небезпеками, загрозами та ризиками, але і зовнішніми. Вагомість зовнішніх небезпек респонденти визначили таким чином:

- посягання на територіальну цілісність країни (70,5%);
- втручання іноземних держав у внутрішні справи України (54,3%);
- зростання енергетичної залежності країни (28,8%);
- світові фінансові кризи та їх негативний вплив на економічну ситуацію в країні (27,9%);
- поширення міжнародної економічної та кримінальної злочинності, тероризму (19,2%).

Додатково у вільних відповідях експерти відзначили впливовість таких зовнішніх небезпек для України, як системна криза капіталістичної системи, її паразитарний характер і життя за рахунок більш слабких держав; залежність від МВФ, слабка та суперечлива підтримка України з боку ЄС; обмеження інтеграційних можливостей; посилення впливу ТНК і низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних компаній; гібридні методи війни проти України з боку Росії.

За наявності сприятливих умов і можливостей будь-яке суспільство функціонує та розвивається успішно. На думку експертів, соціальна безпека суспільства не може формуватися без високого та збалансованого соціально-економічного розвитку країни та її регіонів (66,7%); забезпечення розвитку людського потенціалу (55,2%); поширення гідної праці, зростання цінності трудового життя (49,5%); підвищення соціальної відповідальності в суспільстві (44,8%); реалізації принципу соціальної справедливості в країні (33,3%); громадського контролю за діяльністю держави (25,7%).

Усі визначені експертами умови та можливості є важливими для формування та реалізації економічної безпеки України, забезпечення збалансованості економічної та соціальної політики, спрямування соціальної орієнтації економіки: розвинутий людський потенціал, гідна праця, висока якість трудового життя, соціальна відповідальність, соціальна справедливість, громадський контроль.

Важелем європейської інтеграції виступає соціальна орієнтація економіки. У зв'язку з цим економічні переваги мають досягатися з реалізацією соціальних вимог до особистості та суспільства, дотриманням соціальних стандартів, прав, гарантій та формуванням системи суспільних відносин, які сприяють прискоренню цієї інтеграції. Відповіді респондентів на питання анкети: «Що перешкоджає формуванню соціальної безпеки суспільства?» були всебічними і врахували весь симбіоз перешкод, пов'язаних із недоліками економічної та соціальної політики (рис. 6.2).

Що перешкоджає формуванню соціальної безпеки суспільства?

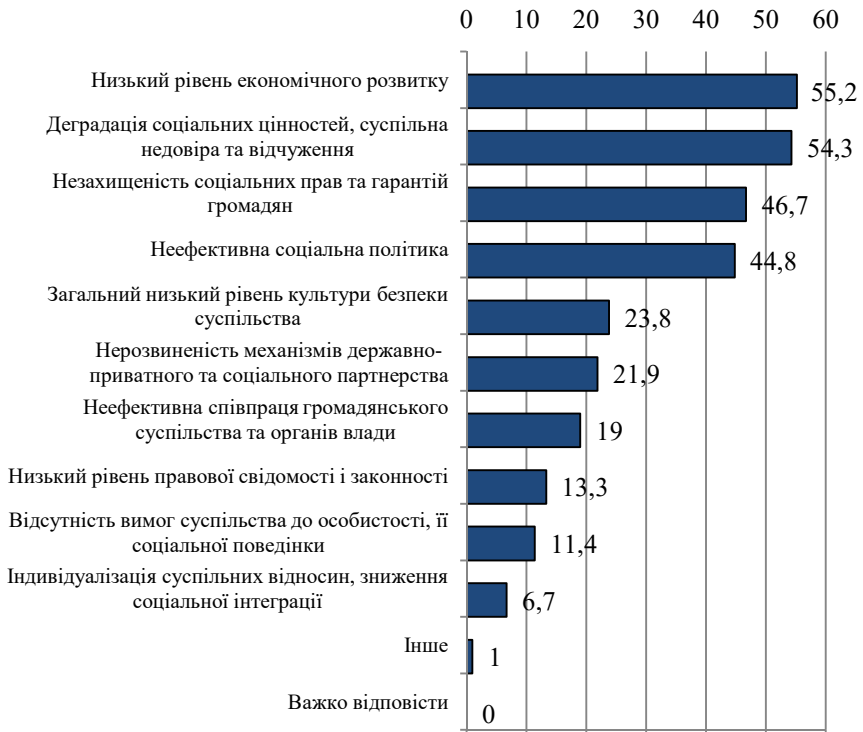

Рисунок 6.2 – Оцінка перешкод щодо формування соціальної безпеки суспільства, % до опитаних

Оцінка експертів, представлена на рис. 6.2, є доказом взаємозалежності економічного та соціального розвитку, системи економічних відносин і соціальних. Зняття визначених перешкод соціальній безпеці суспільства відкріє шлях до економічного зростання, економічних переваг за рахунок упровадження маловитратних, але ефективних заходів щодо вдосконалення суспільних відносин. Зростання суспільної довіри, поліпшення системи захищеності соціальних прав та гарантій громадян, підвищення рівня культури безпеки і розвитку механізмів державно-приватного та соціального партнерства сприятимуть євроінтеграційному шляху розвитку України.

Економічна безпека має різні форми прояву. Вона може визначатися на рівні особистості наявністю доходу для гідного рівня життя, гідної роботи, гідного пенсійного забезпечення, а також захистом економічних прав та інтересів особи, впевненістю в майбутньому, можливістю інвестувати в освіту дітей та власний розвиток, матеріальною можливістю відпочивати, мати гарне житло, одяг, харчування, вміння захищати економічні інтереси. Економічна і соціальна безпека людини та суспільства певною мірою має спільні критерії досягнення. Баланс економічної ефективності та соціальної справедливості, рівень бідності, рівень та якість життя, рівень зайнятості, кількість та якість трудового потенціалу, рівень розвитку людського потенціалу, цінність праці та працівника, рівень майнової диференціації населення, якість економічного та соціального управління, вплив інтелектуального капіталу, учених, фахівців, кваліфікованих працівників, людей із вищою освітою за межі країни, економічна і правова грамотність населення, економічна і загальна культура – все це одночасно ознаки, показники, індикатори економічної та соціальної безпеки. Доповнюються вони такими самими спільними ознаками якості й ефективності системи управління, за які несе відповідальність держава і в соціальній, і в економічній сферах.

Гармонізація дій держави щодо функціонування та розвитку економічної та соціальної сфер обумовлює формування

ефективної системи державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки. Її вплив на розвиток з метою досягнення соціальних цілей відбувається через ефективне регулювання соціальної орієнтації економіки. Оцінка стану, проблем у цій сфері та реальних дій щодо їх розв'язання за відсутності такої політики є необхідною. За результатами експертного опитування розподіл найбільш вагомих перешкод укріпленню соціальної безпеки держави виявився одночасно придатним для оцінки економічного управління: висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки – 60%; недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість – 56,2; переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти – 47,6; недовіра громадян до органів державної влади – 41,9; тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу – 41,0%.

Усунення цих та інших перешкод може стати потужним важелем для укріплення і соціальної, і економічної безпеки. Такими перешкодами є: низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади (35,2%); неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці та працівника (28,6%); відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством (26,7%); порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини і громадянина (26,7%); непрестижність соціально відповідальної поведінки в суспільстві (21,9%). Менш вагомими є інші перешкоди, але без їх подолання управління буде неефективним. Серед них: тероризм та військова агресія інших держав проти України (16,2%); структурна та функціональна незбалансованість політичної системи, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці (14,3%); нерозвиненість громадянського суспільства та відсутність громадського контролю за діяльніс-

тю органів державної влади (13,3%); недостатня ефективність діяльності існуючих державних структур і механізмів інтеграції до міжнародної безпеки та глобальної стабільності на користь національним інтересам (11,4%); відсутність суспільного консенсусу з питань державного будівництва (10,5%); недосконалість інформаційної політики держави (9,5%).

Укріплення соціальної безпеки держави за змістом та вагомістю перешкод співвідноситься з перешкодами становленню економічної безпеки держави, бо вони визначають недосконалість системи державного управління, яке негативно впливає на всі сфери національної безпеки України.

Високий рівень корумпованості в системі суспільних відносин підтверджується місцем України у міжнародних оцінках та порівняннях, де вона посідає неперестигні місця у першій п'ятірці країн протягом тривалого терміну. За рівнем корупції у 2017 р. Україна посіла 1 місце в рейтингу 41 країни Європи, Близького Сходу, Індії та Африки (ЕМЕІА) [2]. Згідно з оцінкою експертів (60% опитаних) дуже висока розповсюдженість цього явища має місце в державних органах, які відповідають за стан національної безпеки. У свою чергу, це може негативно вплинути на задоволення потреб країни, суспільства та особи в реалізації їх національних інтересів в економічній, соціальній, внутрішньополітичній, інформаційній та інших сферах національної безпеки.

Дослідження інших перешкод вибудовує за вагомістю та за значущістю низку пріоритетних напрямів, які мають знайти місце у Стратегії національної безпеки, всіх концептуальних стратегічних та програмних документах України до 2020 та 2030 рр., вони мають урахувувати посилення патріотичності управлінської еліти, подолання тінізації національної економіки, зростання довіри до інститутів державної влади, підвищення рівня духовності та моральності представників державної влади тощо.

Запровадження пріоритетних напрямів державного регулювання соціальної орієнтації економіки потребує послідов-

ності, системності та комплексності їх реалізації. Фундаментом для побудови всієї конструкції є безпека, що передбачає попередження виникнення і подолання загроз і небезпек в економічній та соціальній сферах національної безпеки.

Згідно з вищезазначеним соціальна орієнтація економіки заснована на гармонійному поєднанні державного регулювання з ринковим саморегулюванням з метою формування соціальної держави, в якій рівноцінними пріоритетами розвитку є досягнення високої якості життя населення та економічної ефективності суспільного виробництва. Важливу роль у забезпеченні гідних умов життя населення та економічного благополуччя країни відіграють соціально-економічні інститути, які здійснюють регулювання суспільних відносин у напрямі усунення соціальної дискримінації, створення соціальної захищеності, зростання добробуту населення, розвитку підприємницької діяльності, малого та середнього бізнесу.

Соціальна орієнтація економіки має стати напрямом виходу зі стану довготривалої системної кризи в соціальній сфері України та забезпечення соціальної безпеки в державі. Поєднання соціальних й економічних цілей, спрямованих на економічне зростання та мінімізацію соціальних ризиків, та їх подальше досягнення потребують нормативно-правової, організаційно-економічної підтримки, вбудованої в систему національної безпеки. Вкрай необхідною для цього є формування концепції соціальної орієнтації економіки з урахуванням принципів соціальної безпеки та економічного зростання, що сприятиме розбудові соціальної держави.

Метою соціальної орієнтації економіки є досягнення економічного та соціального розвитку при збалансованій соціально-економічній політиці, спрямованій на підвищення якості життя населення на національному та особистісному рівнях.

Принципи соціальної орієнтації економіки відображають сучасні потреби суспільства у збереженні людського та соціального капіталу, забезпеченні людського розвитку, дотриманні прав та свобод громадян, збільшенні соціальних стандартів і соціальних гарантій, активізації громадянського суспільства та

включеності у підвищення ефективності місцевого самоврядування й державного регулювання соціально-економічних процесів. З іншого боку, гарантують дію ринкових механізмів, збереження конкурентних відносин, прав власності, свободи вибору, ринкового ціноутворення при державному регулюванні національної економіки.

Соціальна орієнтація економіки має здійснюватися за такими принципами:

узгодженість економічної та соціальної політики держави при створенні умов і забезпеченні ефективного поєднання економічного й соціального розвитку;

закріплення відповідальності органів законодавчої та виконавчої влади за соціальний та економічний розвиток на регіональному і національному рівнях;

орієнтованість на збереження людського та соціального потенціалу країни, примноження національного багатства України шляхом формування економічних і правових механізмів;

ефективність використання людського та інтелектуального капіталу, накопичення та підвищення його конкурентоспроможності як основного інноваційного ресурсу розвитку суспільства;

забезпечення соціальної та економічної безпеки шляхом застосування превентивних заходів виникнення, мінімізації та усунення існуючих соціальних ризиків й економічних загроз, подолання соціальної дискримінації;

збалансованість ринкових методів господарювання та державного регулювання економіки, орієнтованих на досягнення соціально-економічного цілей;

співпраця представників влади, інститутів громадянського суспільства, представників бізнесу при розробці та реалізації стратегій і програм соціально-економічного розвитку регіонального й національного рівнів;

інтеграція у світове економічне та соціальне середовище як рівноправного соціально й економічно конкурентоспроможного учасника міжнародних відносин;

залучення інститутів громадянського суспільства до участі в управлінні державою на засадах соціального діалогу.

Зазначені принципи соціальної орієнтації економіки спрямовані на впровадження заходів реформування економіки України, реформи децентралізації влади, прискорення реформ у соціальній сфері (у системі освіти, охорони здоров'я, системі пенсійного забезпечення, державної соціальної допомоги) з метою досягнення соціальних цілей та ефективного регулювання соціально-економічних процесів. Державна діяльність щодо подолання кризи в соціальній та економічній сферах спрямована на гармонійний соціально-економічний розвиток регіонів, попередження прояву економічних і соціальних загроз, що формує систему державного регулювання соціальної орієнтації економіки.

Досягнення цілей соціальної орієнтації економіки в Україні призведе до:

- подолання бідності українського населення, зростання рівня життя громадян;

- забезпечення гідних умов праці та гідної оплати праці незалежно від форми власності підприємств, які використовують найману працю;

 - високого рівня підприємницької активності населення;

- розвитку малого та середнього бізнесу, створення нових робочих місць;

- ефективної імплементації заходів соціальної та економічної політики на регіональному і національному рівнях;

- забезпечення економічної та соціальної безпеки як пріоритетних напрямів національної безпеки країни;

- ефективного використання та зростання соціального і людського капіталу;

- державного регулювання соціальних витрат відповідно до соціальних потреб і вимог економічного розвитку;

- соціальної орієнтації складових економічної політики за всіма напрямками;

- гармонійного поєднання ринкових методів регулювання економіки з методами державного регулювання;

- підвищення рівня відповідальності представників законодавчої та виконавчої влади за соціально-економічний розвиток регіонів і держави, реалізацію положень національного законодавства в соціально-економічній сфері;

виконання зобов'язань за міжнародними договорами, в укладанні яких бере участь Україна;

орієнтації на досягнення Цілей сталого розвитку та кращих міжнародних соціальних стандартів і соціальних гарантій.

Вимоги до пріоритетів соціальної орієнтації економіки включають забезпечення високого рівня життя громадян, подолання національної небезпеки в соціальній та економічній сферах, відповідність економічних можливостей держави зростаючим потребам фінансового забезпечення системи соціального захисту населення, відповідність національним інтересам цілей та інструментів їх досягнення соціальної держави.

Без державного регулювання неможливо окреслити стратегічні пріоритети прогресивного розвитку країни. Одночасно вони мають відповідати вимогам економічної та соціальної безпеки та досягнення соціальної орієнтації економіки. До таких напрямів належать:

орієнтація суспільного виробництва на задоволення потреб соціальної сфери, удосконалення економічних, соціальних та адміністративних методів, моделей розвитку соціального управління;

забезпечення гідних умов та оплати праці, розвиток соціально-трудова відносин на засадах соціального діалогу, накопичення і підвищення ефективності використання трудового й інтелектуального потенціалу;

досягнення гідного рівня у міжнародному розподілі праці, економічних відносинах на світовому рівні, які будуть характеризувати високу конкурентоспроможність трудових й інтелектуальних ресурсів України і відповідати її економічному та геополітичному потенціалу;

розробка економічних механізмів стимулювання розвитку науково-технічного і технологічного потенціалу;

орієнтація соціально-економічної політики на рівні регіонів та держави на людський розвиток з урахуванням потреб і вимог децентралізації влади, європейської інтеграції, цифровізації економіки та глобалізаційних процесів;

підвищення частки видатків на соціальні цілі у структурі державного бюджету для забезпечення економічного зростання та поліпшення якості життя населення;

забезпечення узгодженості вимог соціальної та економічної безпеки, імplementованих у систему забезпечення національної безпеки України;

соціалізація інвестиційної, бюджетної, цінової, податкової, структурної, грошово-кредитної складових економічної політики;

виконання вимог і зобов'язань за міжнародними договорами й угодами щодо досягнення глобальних Цілей сталого розвитку 2030;

реалізація Цілей розвитку України на період до 2030 року та розробка програм соціально-економічного розвитку регіонального та національного рівнів, спрямованих на їх досягнення;

активізація громадянського суспільства на збільшення участі в місцевому самоврядуванні й управлінні державою, контролі за діяльністю органів місцевого самоврядування та держави щодо реалізації положень соціально-економічної політики;

забезпечення рівноправної участі та інтеграції України у світове господарство і глобальне суспільство;

активна боротьба з бідністю та зuboжінням українського народу;

ефективне поєднання ринкових методів із методами державного управління з орієнтацією на досягнення соціальних та економічних цілей;

прискорення процесів децентралізації влади, запровадження механізмів удосконалення управління регіональними соціальними ресурсами з урахуванням нових функцій, обов'язків, повноважень, відповідальності за стан соціально-економічного розвитку територій;

удосконалення механізмів забезпечення реалізації та підвищення рівня соціальних державних гарантій і держаних соціальних стандартів.

6.2. Основні положення державного управління соціальною безпекою на національному та регіональному рівнях

Якість і ефективність державного управління значною мірою визначають загальний стан соціально-економічного розвитку країни, рівень соціальної та економічної безпеки, здатність держави попереджувати й долати зовнішні та внутрішні загрози. Ефективна та відповідальна система державного управління здатна здійснювати захист національних інтересів, а також соціальних інтересів суб'єктів суспільних відносин при чіткому розмежуванні їх повноважень і злагодженій взаємодії з ними органів державної влади. Система державного управління в контексті забезпечення соціальної безпеки у своїх пріоритетних напрямках віддає перевагу правам і свободам людини та громадянина, розвитку громадянського суспільства, захисту державного суверенітету, недопущенню втручання у внутрішні справи України тощо.

За результатами експертного опитування визначено перешкоди, які стримують формування та укріплення соціальної безпеки в Україні (рис. 6.3).

Значна кількість експертів (54,3%) вважає, що саме незабезпеченість відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної безпеки є основною перешкодою для зміни ситуації на краще в цій сфері.

Неможливо забезпечити укріплення соціальної безпеки в Україні через її нерегламентованість у чинній Стратегії національної безпеки України (42,9%), системі Державних стратегій розвитку до 2020, 2025 та 2030 рр. (21%). У регіональних стратегіях розвитку (28,6%) така сама ситуація. При розробці положень про діяльність міністерств, держслужб, визначенні завдань, повноважень, обов'язків та відповідальності органи державної влади не прагнуть до включення позицій, які забезпечують соціальну, економічну, інформаційну та інші сфери безпеки (30,5%). У таких випадках затребувати відповідальність за наявності обставин для звинувачення неможливо.

Рисунок 6.3 – Експертна оцінка перешкод сфери державного управління, які стримують формування та розвиток соціальної безпеки в Україні, % до опитаних

Рада національної безпеки і оборони України та Міністерство соціальної політики України не забезпечують координацію діяльності з проблем соціальної безпеки – на це звернули увагу 14,3% експертів.

Державні службовці не готові сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів (27,6%). Не відбуваються зміни суспільних відносин на суб'єкт-суб'єктні між державою та громадянським суспільством.

Постає гостро питання поглиблення соціальної та майнової диференціації в суспільстві, зростання соціальної нерівності (42,9%). І це не випадково, бо саме нерівність є чинником зростання соціальної напруженості, протестних акцій, злочинності, зовнішньої міграції тощо.

Державне управління є окремою компонентою багаторівневої системи соціальної безпеки. Недоліки державного управління та перешкоди формуванню соціальної безпеки держави, суспільства, людини безпосередньо пов'язані між собою (рис. 6.4).

На рівні регіонів виникають внутрішні негативні чинники, які і окремо, і в сукупності формують загрози соціальній безпеці, що недостатньо враховуються, відстежуються та контролюються. Тому соціальна безпека на регіональному рівні має враховувати ризики та небезпеки, властиві конкретній території, існуючу соціально-економічну регіональну диференціацію і пов'язані з цим передумови виникнення внутрішніх конфліктів. Неврахування державної підтримки для забезпечення соціально-економічних потреб, ігнорування особливих потреб регіонів формують загрози соціальній безпеці України.

У результаті оцінки впливу чинників регіонального характеру на можливість виникнення внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці (рис. 6.5) встановлено, що найбільшою загрозою національній безпеці України є наявність збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей (88,6%).

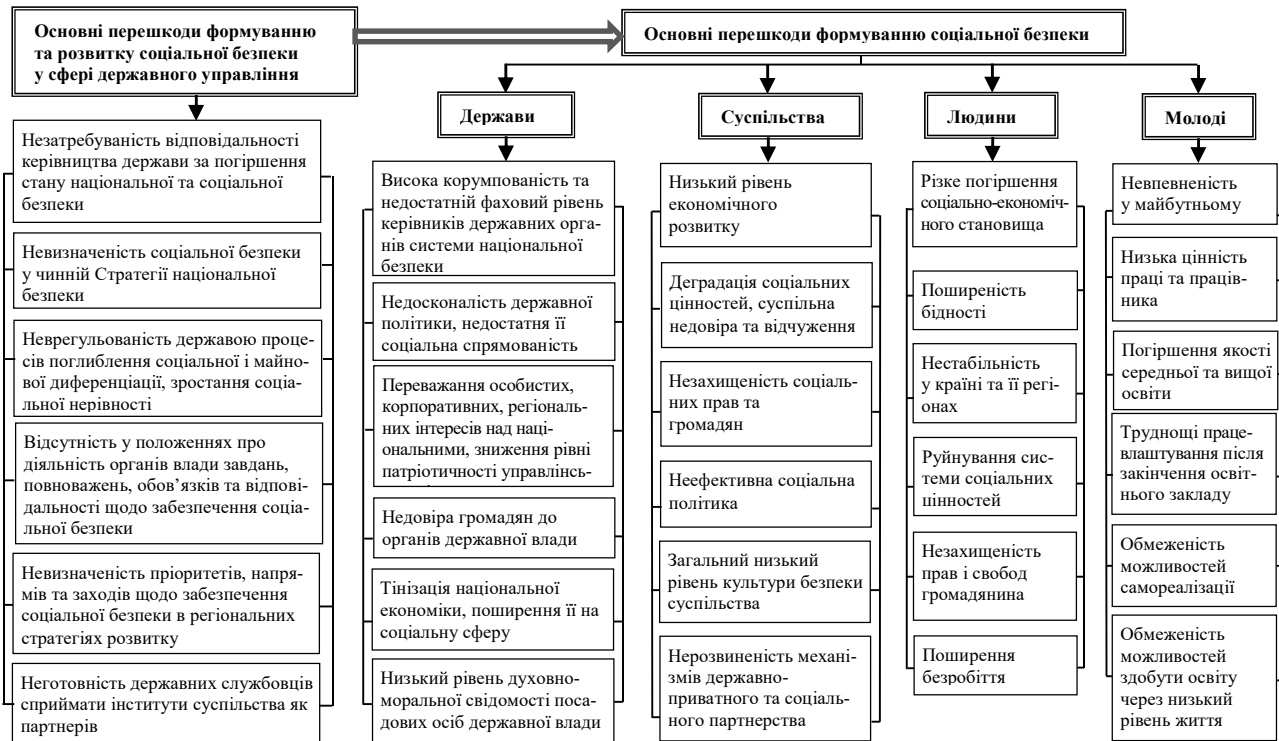

Рисунок 6.4 – Схеми взаємозв'язку та впливу недоліків державного управління на перешкоди формуванню соціальної безпеки держави, суспільства, людини (розроблено автором)

Рисунок 6.5 – Чинники регіонального характеру, що обумовлюють виникнення внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці (за оцінками експертів), % до опитаних

Саме збройний конфлікт на Донбасі, на думку 68,6% опитаних, несе загрозу перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні території. Вплив регіональних чинників та збройного конфлікту на інвестиційні процеси формує несприятливий інвестиційний клімат (54,3% експертів) і становить загрозу національній безпеці.

Децентралізація управління – це складний процес реформування системи відносин між центром і регіонами. Досвід багатьох країн, які пішли шляхом децентралізації, свідчить про його довгостроковість та конфліктність. Зачіпаються інтереси суб'єктів суспільних відносин на державному та регіональному рівнях. А в Україні ці процеси відбуваються у несприятливих умовах збройного конфлікту, коли вкрай необхідні економічні, людські, матеріальні ресурси відволікаються від потреб територіального розвитку. Конфлікт державних і регіональних інтересів 53,3% респондентів визначили у процесі децентралізації управління з одночасною незбалансованістю повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад за територіальний розвиток (41,9%). Це обумовлює перешкоди для реалізації системи запланованих реформ, а також створює умови для виникнення загроз національній та соціальній безпеці.

Незбалансованість повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад за територіальний розвиток більше 40% експертів відзначили як загрозу національній безпеці.

Перешкодою для реалізації реформ щодо децентралізації управління є нерозвиненість відносин конструктивної ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства та місцевих рад щодо розвитку територій – так вважають 31,4% експертів. Залучення громадськості до розробки стратегій сталого розвитку області, міста, об'єднаної територіальної громади (ОТГ) тощо, поширення громадських бюджетів, ефективна діяльність громадських рад при органах влади, здійснення громадської експертизи та громадської антикорупційної експер-

тизи проектів нормативно-правових актів підвищують прозорість діяльності органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, створюють перешкоди для зростання корупції в органах влади.

Надмірна диференціація розвитку регіонів формує умови для накопичення загроз національній безпеці країни (27,6%). Вищезазначені чинники тією чи іншою мірою впливають на диспропорційний розвиток областей, спричиняючи неефективне та непрозоре використання коштів Державного фонду регіонального розвитку і зростання конфліктогенного потенціалу при створенні спроможних територіальних громад.

Невідповідність реформування системи територіального управління принципам європейської концепції «розумних спільнот» (*Smart Communities*) знижує можливості швидкої інтеграції у європейське суспільство та підвищує загрозу низьких темпів запровадження сталого розвитку. На думку 18,1% експертів, це може стати загрозою національній безпеці, хоча більшість опитаних упровадження сучасних моделей сталого розвитку «розумної спільноти» розглядає не як загрозу, а як можливість створення сучасних комфортних умов існування територіальних громад, що є свідомим вибором прогресивних громад. Для процесів євроінтеграції України це є значною перешкодою, яка потребує термінових та адресних заходів і дій щодо її подолання.

Отже, регіональні чинники, які становлять загрозу національній безпеці, у першу чергу соціальній, пов'язані зі збройним конфліктом на сході України, гальмуванням процесу децентралізації влади, непрозорим і диспропорційним розподілом бюджетних коштів, які стримують сталий розвиток територій і збільшують диференціацію їх розвитку, прояв сепаратистських настроїв, знижують рівень життя населення та посилюють внутрішні й зовнішні міграційні процеси. Створення рівноцінних умов розвитку, єдиних стандартів, законодавчо визначених норм та правил доступу до ресурсів, прозорість розподілу фінансових ресурсів, державне вирівнювання

регіонів сформують умови їх соціально-економічного зростання та зменшать упереджене ставлення мешканців різних регіонів один до одного і бажання більш заможних територій від'єднатися від бідних.

Безпека інформаційного середовища є одним із найважливіших факторів у всіх сферах державної безпеки, вона активно впливає на стан соціальної, політичної, економічної та інших складових державної безпеки України. Значущість інформаційної безпеки для соціальної обумовлена прагненням кожної держави реалізувати та захистити власні інтереси, спрямовані на формування та нагромадження національного інформаційного потенціалу в умовах глобалізації світових інформаційних процесів; необхідністю посилювати національний інформаційний потенціал і захищати від широкого спектра існуючих і потенційних інформаційних загроз; існуванням реальної потреби в захисті всіх суб'єктів суспільних відносин від можливих негативних наслідків упровадження і використання інформаційних технологій; наявною можливістю інформаційного тиску на Україну.

Інформаційна складова системи забезпечення соціальної безпеки набуває все більшого значення, зростають інформаційні загрози. Саме інформаційно-комунікаційна складова є одним із ключових елементів гібридної агресії, розв'язаної проти України з боку Російської Федерації. Контроль за інформаційним простором та системами комунікації, дезінформація, залякування, маніпуляція свідомістю – все це є одним із головних завдань гібридної агресії, що активно реалізується. Україна була фактично неготова до такого розвитку подій і такої масової та системної атаки на власний інформаційно-комунікативний простір.

Згідно з результатами експертного дослідження інформаційна сфера за силою негативного впливу на стан соціальної безпеки посідає 4 місце (34,3% опитаних), значно випередивши такі сфери, як екологічна, зовнішньополітична та ін. Це можна вважати певною узагальненою оцінкою значущості інформаційної безпеки для забезпечення соціальної безпеки.

Проблема аналізу впливу інформаційно-комунікативної складової на соціальну безпеку полягає ще і в тому, що ця сфера в певному сенсі не є окремим елементом із чітко окресленими межами та аспектами реалізації – вона є наскрізною для всіх інших сфер, які традиційно вважаються ключовими для забезпечення соціальної безпеки (економічна, внутрішньополітична, військова та ін.), бо утворює інформаційно-комунікативне середовище функціонування цих сфер.

Загрозу посягань з боку окремих груп та осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України 72,4% поставили на перше місце, а намагання маніпулювати свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації посіло третє місце (51,4%). Саме комунікативно-інформаційна сфера життєдіяльності суспільства є тим середовищем, яке суттєво впливає на втілення цих загроз у реальність. Нейтралізація цих загроз неможлива без вирішення відповідних завдань у комунікативно-інформаційній сфері. Це ще раз свідчить про наскрізну значущість інформаційної безпеки для забезпечення соціальної безпеки у всіх її сферах. Помітну увагу експерти приділили загрозам, які безпосередньо належать до інформаційно-комунікативної сфери, – поширення у ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії (22,9%), прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації (14,3%).

Особливо значущою є інформаційна безпека людини. Експерти, відповідаючи на запитання щодо того, які умови сприяють формуванню соціальної безпеки людини, на третє місце (35,2%) поставили захист від маніпулювання свідомістю громадян. Майже третина експертів – 31,4% виокремила підвищення загальної культури в суспільстві, у тому числі культури безпеки як базових умов формування соціальної безпеки людини. Адже культура безпеки – це сфера, що безпосередньо пов'язана з рівнем безпеки інформаційно-комунікативної складової життєдіяльності суспільства.

Найбільш значущими проявами соціальної безпеки суспільства експерти вважають розвинене громадянське суспільство (46,7%), реалізацію прав і свобод людини (45,7%), консолідацію суспільства, стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри (39,0%), а також забезпечення інформаційної відкритості, протидію інформаційним маніпуляціям і поширенню недостовірної інформації (17,1%). Наявність захищеного та сприятливого інформаційно-комунікативного середовища є необхідною умовою соціальної безпеки, що свідчить про принципову значущість інформаційної безпеки для забезпечення соціальної безпеки і суспільства, і держави, і людини.

Отже, інформаційна безпека є необхідним елементом та передумовою вирішення фактично всього кола проблем, що загрожують соціальній безпеці. У сфері нормативно-правового регулювання та практичної діяльності це означає, що жодна із складових соціальної безпеки держави, суспільства і людини не може залишити поза увагою необхідність створення безпечного та сприятливого інформаційно-комунікативного забезпечення своєї реалізації.

6.3. Нормативно-правове та організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки

Концептуальний підхід до дослідження соціальної безпеки потребує розкриття сутності її забезпечення як важливого чинника цілеспрямованої практичної діяльності щодо захисту суспільства, держави й особистості. Будь-яка складна соціальна система включає підсистеми нормативно-правового та організаційно-економічного забезпечення.

Нормативно-правове та організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки являє собою «систему організаційно-економічних і правових заходів щодо запобігання соціально-економічним загрозам, яка охоплює такі елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки й суспільства з

метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загрозу соціальної сфері; встановлення гранично допустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності й соціальних конфліктів; діяльність держави щодо виявлення та запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам у соціальної сфері. Основою механізму забезпечення соціальної безпеки є сукупність об'єктивних залежностей і зв'язків між явищами та процесами соціально-економічного життя в їх саморозвитку та динаміці» [1]. Нормативно-правове забезпечення є основою ефективного функціонування соціальної системи. Воно ґрунтується на законах та інших нормативних актах, необхідних для регламентації структурної організації соціальної системи та її функцій. Правове забезпечення будується на базі юридичного підходу, згідно з яким соціальне управління розглядається як організаційна, зокрема виконавчо-розпорядча, діяльність державних органів, спрямована на виконання законів та інших нормативних актів, прийнятих органами влади й управління, аналізується місце і роль права в управлінні, визначається зміст законної виконавчої та розпорядчої діяльності органів державного управління, розробляються рекомендації щодо її вдосконалення.

Правові засади політики держави у сфері соціальної безпеки визначають Конституція України [2], Закон України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII) [3], інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інші нормативно-правові акти, прийняті на виконання законів.

Конституція України виступає фундаментом усієї системи чинного законодавства, що об'єднує, спрямовує та узгоджує його розвиток. У конституційному процесі фактична сукупність нормативно-правових актів різних видів та рівнів набуває якостей системності й цілісності, а кожен з таких актів стає правовою формою, місцем локалізації та закріплення правових норм, принципів, цілей, цінностей [4, с. 19].

Конституція України гарантує реалізацію таких прав і свобод громадян:

економічні права на власність (ст. 41), підприємницьку діяльність (ст. 42), працю (ст. 43), страйк (ст. 44);

соціальні права, що забезпечують людині гідний рівень життя і соціальну захищеність, – на відпочинок (ст. 45), соціальний захист (ст. 46), житло (ст. 47), достатній життєвий рівень (ст. 48), охорону здоров'я (ст. 49), забезпечене життя та здорове довкілля (ст. 50);

культурні права як можливості доступу людини до духовних цінностей – на освіту (ст. 53) і свободу творчої діяльності (ст. 54).

Забезпечення соціальної безпеки України здійснюється відповідно до Конституції України, загальноvizнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України, Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [5], законів, нормативно-правових актів Президента України та Кабінету Міністрів України та ін. (рис. 6.6).

Законодавче забезпечення соціальної безпеки передбачає закріплення компетенції та відповідальності органів державної влади, координацію цілей, завдань, принципів, основних напрямів їх функціонування як елементів системи забезпечення соціальної безпеки. У законодавстві існує типова ієрархічна (вертикальна) структура, зумовлена відмінністю у правовій силі актів, які видаються різними нормотворчими органами. Юридичну цілісність законодавства забезпечує Конституція України, що зумовлює взаємну узгодженість нормативно-правових актів і спільність їх вихідних принципів. Вихідні конституційні норми, що мають найвищу юридичну силу, є верхнім рівнем ієрархії досліджуваної системи законодавства [6, с. 6].

Рисунок 6.6 – Нормативно-правове забезпечення соціальної безпеки України (складено автором)

Соціальні, економічні та культурні права і свободи є позитивними, а їх забезпечення потребує певних дій держави. У правовому контексті функція управління реалізується в державних стандартах і нормативно-правових актах – документах, що містять норми права, прийнятих у встановленому порядку компетентними органами державної влади. З огляду на це, соціальна безпека України забезпечується шляхом здійснення державою соціально-економічної політики, основу якої становить збалансована та несуперечлива нормативно-правова база, що складається із законів, підзаконних актів, доктрин, а також стратегічних, концептуальних і програмних документів з питань соціальної безпеки.

Законодавство у сфері соціальної безпеки регламентує діяльність суб'єктів її забезпечення та охоплює закони України у сфері:

національної безпеки – «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII) [3], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 01.07.2010 р. № 2411-VI) [7] та ін.;

праці – Кодекс законів про працю України (від 10.12.1971 р. №322-VIII) [8], Закони України «Про оплату праці» (від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР) [9], «Про охорону праці» (від 14.10.1992 р. № 2694-XII) [10] тощо;

соціальної політики – Закон України «Про прожитковий мінімум» (від 15.07.1999 р. № 966-XIV) [11], Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР) [12], Закон України «Про соціальні послуги» (від 13.06.2003 р. № 966-IV) [13] та ін.;

економічної політики – Податковий кодекс України (від 02.12.2010 р. № 2755-VI) [14], Господарський кодекс України (від 16.01.2003 р. № 436-IV) [15] тощо;

екологічної політики – Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (від 25.06.1991 р. № 1264-XII) [16], Кодекс цивільного захисту України (від 02.10.2012 р. № 5403-VI) [17], Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (від 23.05.2017 р. № 2059-VIII) [18] та ін.

Особливе місце в системі правових актів щодо забезпечення соціальної безпеки посідають закони України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII) [3], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 01.07.2010 р. № 2411-VI) [7], нормами яких визначаються основні засади і повноваження органів державної влади щодо національної безпеки й оборони в економічній, соціальній, гуманітарній, екологічній сферах і сфері техногенної безпеки, а також зовнішньої та внутрішньої політики України з питань

розвитку держави та регіонів, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства.

Конкретизація законодавчих положень та механізмів їх реалізації здійснюється через прийняття постанов Кабінету Міністрів України та інших підзаконних актів у сфері соціальної безпеки. У разі відсутності законодавчого регулювання підзаконні акти у сфері соціальної безпеки регулюють суспільні відносини, що є компетенцією органу, який видає ці акти.

Стратегічні нормативно-правові документи у сфері соціальної безпеки поділяються на декілька груп:

- комплексні стратегії – визначають основні напрями реформ;

- соціальні стратегії – спрямовані на вирішення гострих соціальних проблем суспільства (демографічні проблеми, бідність, безробіття тощо) та реформування соціального сектору;

- стратегічні документи з євроінтеграції – забезпечують євроінтеграцію та адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС;

- стратегічні документи з децентралізації – спрямовані на роздержавлення соціального сектору та його реформування [19].

Закон України «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. №2469-VIII) [3] визначає порядок розробки і прийняття довгострокових планових стратегічних документів у сфері національної безпеки, громадської безпеки та цивільного захисту. Стратегія національної безпеки України (затверджена указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015) [20] являє собою офіційно визнану систему стратегічних пріоритетів, цілей і заходів у сфері зовнішньої та внутрішньої та політики на довгострокову перспективу.

Особливе місце в системі нормативно-правових документів щодо забезпечення соціальної безпеки посідає Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» (затверджена указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015) [21], де вперше на державному рівні одним із пріоритетів забезпечення націона-

льної безпеки визнано забезпечення гідних умов життя людини в Україні. Цим положенням підкреслено необхідність забезпечення соціальної та соціально-економічної стабільності в державі [6, с. 6-7].

Державна політика щодо забезпечення соціальної безпеки здійснюється безпосередньо через систему скоординованих політичних, організаційних, соціально-економічних, правових, інформаційних та інших заходів, що розробляються на виконання законів, підзаконних актів, концепцій, стратегій і програм у сфері соціальної безпеки.

Нормативно-правові засади забезпечення соціальної безпеки України включають також державні соціальні стандарти і нормативи, визначені Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (від 05.10.2000 р. № 2017-III) [22] та спрямовані на реалізацію закріплених Конституцією України [2] і законами України основних соціальних гарантій.

Сучасні ліберальні реформи ринкової економічної моделі в Україні передбачають зниження високого рівня редистрибуції, що пов'язано з необхідністю трансформації об'єктивних соціальних відносин з приводу процесів акумуляції-узгодження-розподілу, здійснюваних центром, виникнення та існування якого об'єктивно зумовлене законом економії трансформаційних і транзакційних витрат [23]. В умовах кризи соціальної моделі, заснованої на індустріальній парадигмі, це призводить до зростання нерівності та нестабільності, перекладання соціальних ризиків на населення внаслідок реверсного руху від «розбудованої» до «обмеженої» держави, зосередженої, передусім, на захисті основних свобод (зокрема економічної свободи) [24]. Водночас національне законодавство у сфері соціальної безпеки не відображає еволюцію трудових і соціальних відносин, пов'язану з проявами кризи індустріальної моделі, а певна жорсткість його норм є чинником послаблення інфорсменту (або правозастосування) [25, с. 312-313].

Організаційно-економічне забезпечення є однією з важливих підсистем, від якої залежить успішна реалізація цілей і функцій будь-якої системи. Воно являє собою комплекс заходів щодо управління функціонуванням системи для здійснення її цільової функції шляхом регулювання правових, економічних, соціальних та інших чинників.

Під організаційно-економічним забезпеченням слід розуміти узгодження за місцем, часом і метою функціонування окремих суб'єктів та об'єктів соціально-економічної системи, що регулюється та здійснюється за правилами взаємодії, визначеними актами нормативно-правового забезпечення. Воно охоплює сукупність засобів, методів, принципів, суб'єктів та об'єктів управління, реалізується за схематичним алгоритмом циклу управління (рис. 6.7).

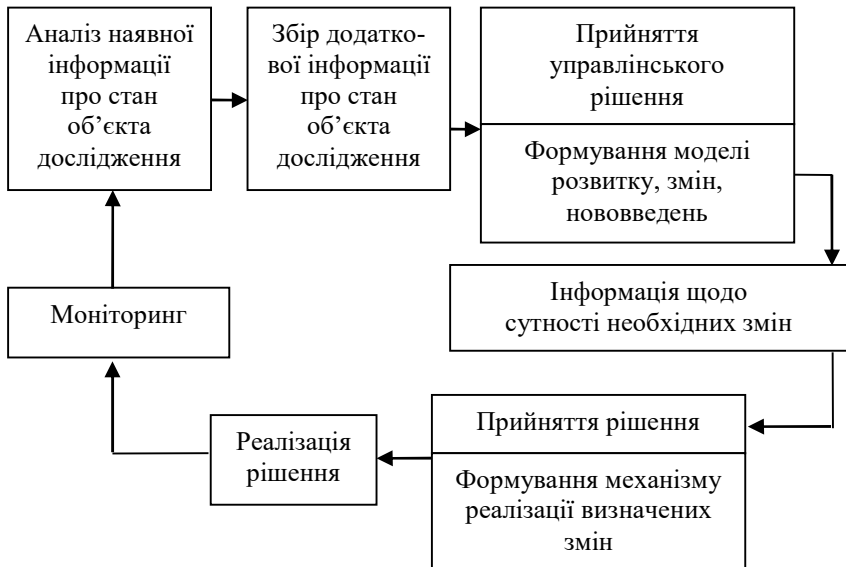

Рисунок 6.7 – Схематичний алгоритм циклу управління (складено автором)

Організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки включає «функціональний механізм публічної влади; сукупність суб'єктів господарювання; суспільно-політичну інфраструктуру. Провідну роль у функціональному механізмі публічної влади відіграють Верховна Рада України – як єдиний орган законодавчої влади, покликаний сформувати належну законодавчу базу економічної безпеки, Президент України – як гарант Конституції, прав і свобод громадян, Кабінет Міністрів України – як вищий орган у системі органів виконавчої влади» [26]. Головним органом, що здійснює координацію роботи у сфері національної, зокрема соціальної, безпеки, є Рада національної безпеки і оборони України.

Робочими органами вказаних суб'єктів відповідно до Конституції України [2] є: Комітети Верховної Ради України; консультативно-дорадчі та інші допоміжні органи і служби, які створює Президент України. Діяльність інших суб'єктів спрямована переважно на впровадження (реалізацію) державної політики національної безпеки [27, с. 44].

Організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки передбачає участь приватного сектору (суб'єктів економічної діяльності), інститутів громадянського суспільства та громадян. Для цього необхідно розбудовувати інфраструктуру для забезпечення взаємодії цих учасників із функціональним механізмом публічної влади шляхом створення різного роду консультативно-дорадчих структур, запроваджувати в практику публічного управління використання громадських слухань та інших форм соціальної активності населення.

В інтегральній структурі системи управління соціальною безпекою нерозривно поєднані три рівні (державний, регіональний, місцевий), які перебувають у безперервній взаємодії та є взаємообумовленими. Сполучення державного, регіонального і місцевого рівнів забезпечується на основі принципу системності, що реалізується за умови гармонізації їх інтересів, а також чіткого визначення завдань, функцій, пріоритетів, повноважень і відповідальності кожного рівня.

Організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки ґрунтується на виконанні базових організаційних принципів, до яких належать: організаційна цілісність, делегування повноважень, паритет повноважень і відповідальності, єдність цілей, функціональна регламентація, гнучкість і динамізм організаційних структур [28, с. 85], загальність у поєднанні з диференційованим підходом до різних груп населення, активність і адресність, соціальне партнерство, наукове обґрунтування соціальних нормативів і стандартів.

Реалізація організаційного забезпечення соціальної безпеки можлива лише за наявності відповідного її економічного забезпечення. С.В. Львовчкін під економічним забезпеченням розуміє «систему економічних відносин, що виникають у процесі виробництва і реалізації, розподілу та перерозподілу благ (товарів, робіт, послуг) між окремими самостійними суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку і державою (регіоном), між власниками капіталу і працівниками з приводу розподілу доходів та використання прибутку» [29, с. 25].

Згідно з Конституцією України [2] наша країна є соціальною державою та має забезпечувати підтримку прийнятних рівнів майнової диференціації населення, виключення її невинуватих розривів, формування і зміцнення солідарності різних верств суспільства, розвиток соціального діалогу тощо. Соціальна політика практично забезпечує функціонування соціальної держави.

Економічним фундаментом сучасної європейської моделі соціальної держави є високорозвинута, соціальна ринкова економіка – «модель соціально-економічного розвитку, для якої характерне переважаання приватної власності та ринку, їх поєднання з державною власністю і державним регулюванням та системою соціального захисту населення. Ця модель ринкової економіки втілена в життя в розвинутих країнах» [30]. Вона ґрунтується на принципах сталого розвитку, а саме: забезпечує економічний розвиток задля задоволення матеріальних і соціальних потреб населення, збереження навколишнього се-

редовища для теперішніх і майбутніх поколінь, гармонійний розвиток природи та суспільства.

Соціальна ринкова економіка характеризується наявністю таких фундаментальних принципів.

Економічна свобода – суб'єкти ринку є вільними у своїх економічних, фінансових і соціальних рішеннях щодо:

роботи, витрат і заощаджень (фізичні особи, домашні господарства);

виробництва конкретних видів продукції (послуг) та місця (ринків) їх реалізації (бізнес);

формування і використання місцевих бюджетів, регулювання капіталовкладень, розвитку інфраструктури, забезпечення соціального захисту, збереження довкілля тощо (адміністративно-територіальні одиниці).

Право власності – важливою є оптимізація співвідношення державної та приватної власності, що полягає в такому:

фізичні та юридичні особи мають чітко визначені права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

приватна власність домінує як в особистій (сімейній), так і в корпоративній (акціонерній) формах;

державна власність поєднує майно загальнодержавної власності та майно державних підприємств.

Конкуренція – передбачає свободу виробничої, торговельної та інших видів діяльності людей в індивідуальній і колективних формах, при цьому чисельність виробників за різними видами і формами діяльності є необмеженою.

Правові ринкові інституції – регулюють діяльність суб'єктів ринку за допомогою правової бази та відповідних інститутів, наділених певними функціями, що визначають права й обов'язки суб'єктів ринку, повноваження структур з управління ними та обслуговування, свободу прийняття рішень та характер товарообміну, зокрема:

захищають економічну свободу суб'єктів ринку, об'єкти їх власності, результати виробництва і праці, вибір партнерів тощо;

забезпечують свободу товарообміну і вільне створення нових компаній;

визначають засоби забезпечення виконання ухвал, рішень чи економічних угод.

Бюджетні обмеження – доходи окремих осіб, підприємств та організацій, бюджетів різних рівнів залежать, насамперед, від конкретного внеску в економіку, продуктивної та ефективної діяльності суб'єктів господарювання.

Передбачувана державна політика – кожен із суб'єктів ринку чітко знає свої функції та обов'язки і реалізує власні інтереси у правовому полі за таких умов:

населення і підприємства мають можливість прогнозувати свій фінансово-економічний стан на основі передбачуваної урядової політики;

місцева влада має можливість формувати місцеві бюджети, вживати заходів щодо економічного зростання, підвищення рівня життя людей і соціального захисту, здійснювати капіталовкладення;

інфляція перебуває на низькому рівні, оподаткування відрізняється стабільністю, а пряме державне втручання в діяльність підприємств, ринків, територій є обмеженим.

Інтереси – формуються внаслідок реалізації національних, державних, економічних відносин між суб'єктами, які беруть участь в управлінні країною, виробництві, розподілі та обміні, при цьому основними суб'єктами інтересів, що виникають у процесі державотворення та економічного розвитку, є людина, підприємство, територія, держава, нація, тому для задоволення загальносуспільного інтересу та досягнення єдності мети і дій інтереси мають реалізовуватися в такому порядку: індивідуальні (приватні); колективні (підприємств і підприємців); територіальні (населених пунктів, районів, областей); державні (бюджетних установ і організацій, підприємств державної форми власності); національні (безпечного і сталого розвитку нації).

Стимули – «ринкова економічна система побудована на реалізації інтересів через економічні стимули, початковою її

ланкою є підприємництво, бізнес і стимули до їх організації; основу підприємництва і бізнесу, як форми реалізації стимулів, становлять потреби та інтереси, а також причинно-наслідкові зв'язки» [30].

Ефективна соціальна політика держави є метою соціального ринкового господарства, оскільки успішна економічна політика виступає головною передумовою для здійснення соціальної політики, а науково обґрунтована соціальна політика забезпечує умови для реалізації політики економічного зростання. Унаслідок цього «на перший план виходять дії, спрямовані на поліпшення якісних показників економічного розвитку; підвищення рівня та якості життя, всебічний розвиток працівників, контроль за якістю і безпекою споживчих товарів, захист прав споживачів, охорону навколишнього середовища тощо. У соціальній ринковій економіці одночасно з розвитком ринкового господарства визначається пріоритет соціального захисту (надання допомоги малозабезпеченим і найбільш нужденним і визначених соціальних гарантій населенню) та соціальної справедливості (забезпечення рівних можливостей) над економічною ефективністю заради досягнення соціальної злагоди в суспільстві, що здійснюється за допомогою реалізації та взаємодії сильної соціальної політики і державного регулювання економіки» [1].

Держава здійснює регулювання соціальної ринкової економіки за допомогою як прямих (адміністративних), так і непрямих (економічних) методів. До перших належать: «прийняття законодавчих актів; регулювання державної власності; управління підприємствами державної форми власності; регулювання державного замовлення; інвестиційне регулювання; видача кредитів і субсидій; проведення ліцензування і квотування; реалізація заходів щодо охорони навколишнього середовища». Непрямі (економічні) методи державного регулювання економіки передбачають економічне регулювання за допомогою державного бюджету, податкової системи, тарифно-цінового регулювання, амортизаційної та грошової політики, регулювання ставки відсотка і норми банківського резерву.

Окремими блоками непрямого регулювання є соціальна складова економічної політики (соціальні програми, політика зайнятості, соціального захисту населення, стимулювання праці, регулювання сфери освіти, охорони здоров'я, культури), політика регулювання доходів (контроль динаміки цін, заробітної плати; податки, трансферти), зовнішньоекономічна політика (валютна політика, митне регулювання, податки, ліцензії, квоти, залучення іноземного капіталу, створення спільних підприємств). При цьому основу ефективного механізму забезпечення соціальної безпеки має становити комбіноване використання процесів координації (пріоритет особистого інтересу громадянина, соціального суб'єкта, споживача) і субординації (підпорядкування одних соціально-економічних інтересів іншим за допомогою державного впливу), що максимально відображає особливості соціально-економічних відносин, рівень соціального, політичного, культурного розвитку нації» [1].

Література до розділу 6

1. Соціальна економіка: навч. посіб. / О.О. Беляєв, М.І. Діба, В.І. Кириленко та ін. К.: КНЕУ, 2005. 196 с.

2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

4. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.02. Конституційне право; муніципальне право. К., 2010. 36 с.

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasuyu> (дата звернення: 22.02.2018).

6. Ортинський В. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки // Вісник Національного

університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 855. С. 4-12.

7. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України 2010. № 40. Ст. 527.

8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971 р. (Додаток до № 50). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 15.03.2018).

9. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 17. Ст. 121.

10. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 49. Ст. 668.

11. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. № 966-XIV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 38. Ст. 348.

12. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 23. Ст. 121.

13. Закон України «Про соціальні послуги» від 13.06.2003 р. № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. Ст. 358.

14. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13-14, 15-16, 17. Ст. 112.

15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.

16. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.

17. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 34-35. Ст. 458.

18. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 29. Ст. 315.

19. Аналіз реформування соціального сектору в Україні. URL: https://bureau.in.ua/downloads/news/2016-08-02/Legislation_rep.pdf (дата звернення: 30.09.2018).

20. Стратегія національної безпеки України (затверджена указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015) // Офіційний вісник Президента України. 2015. № 13. Ст. 874.

21. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» (затверджена указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015) // Офіційний вісник Президента України. 2015. № 2. Ст. 154.

22. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 48. Ст. 409.

23. Polanyi K. *The Livelihood of Man*. New York. Academic Press, Inc, 1977. URL: https://openlibrary.org/books/OL4905542M/The_livelihood_of_man (дата звернення: 01.11.2017).

24. Balcerowicz L. *W kierunku organicznego państwa*. Drugie wydanie. The World Bank Group. Washington D.C., 2004. URL: https://www.balcerowicz.pl/pliki/artykuly/3_toward_a_limited_state.pdf (дата звернення: 05.12.2017).

25. Новак І.М. Теорія трудової вартості та маржиналізм: майбутнє трудового права // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: зб. наук. праць // Матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.); за ред. М.І. Іншина, Н.М. Хуторян, В.І. Щербини. К.: Ніка-Центр, 2013. С. 308-314.

26. Подік І.І. Нормативно-правове забезпечення економічної безпеки України. URL: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Economics/24439.doc.htm (дата звернення: 30.09.2018).

27. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. посіб. У 3 ч. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. К.: НАДУ, 2010. 208 с.

28. Топольницька Т.Б. Теоретичні засади організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства // Інноваційна економіка. 2013. №2 (40). С. 84-88.

29. Львовчкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання // Фінанси України. 2000. №12. С. 25-26.

30. Засади соціально-ринкової економіки. URL: <https://we.org.ua/ekonomika/zasady-sotsialno-rynkovoyi-ekonomiky> (дата звернення: 28.03.2018).

31. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ; Львів, 2018. 184 с.

32. Україна посіла перше місце за рівнем корупції – рейтинг Ernst & Young. URL: <https://glavcom.ua/news/ukrajina-posila-pershe-misce-za-rivnem-korupciji-reyting-ernst-young-408349.html> (дата звернення: 09.04.2018).

33. Dhéret C. Achieving social triple A: What role for EU cohesion policy? / European Policy Centre Policy Brief. 2017. 31 May. 4 p.

34. Geeraerts G., Weiping H. The Economic Security Dimension of the EU-China Relationship: Puzzles and Prospects // E.J. Kirchner, T. Christiansen, H. Dorussen (eds.). Security Relations between China and the European Union: From Convergence to Cooperation? Cambridge, 2016. P. 187-208.

35. Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації: монографія / за заг. ред. В.Р. Сіденка. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 647 с.

РОЗДІЛ 7. ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ГРОМАДСЬКОСТІ В УПРАВЛІННІ

7.1. Залучення громадянського суспільства до регулювання соціальної безпеки як суб'єкта управління

Розвиток громадянського суспільства є одним із важливих пріоритетів політики національної безпеки Української держави. Ця політика спрямована на консолідацію українського суспільства довкола важливих національних і моральних цінностей. Її завданням є також захист життєво важливих прав та інтересів громадян України, основних соціальних груп, що утворюють громадянське суспільство. Дуже важливо, щоб ці соціальні групи формували й укріплювали суспільні цінності та інтереси, запобігали виникненню радикальних, ксенофобських, сепаратистських настроїв, а їх діяльність спрямовувалася на цілі суспільного порядку заради розвитку та процвітання.

Сьогодні українське суспільство зіткнулось із найбільшими викликами з моменту набуття Україною незалежності. Ретроспективний погляд на події, що відбуваються в Україні протягом останніх майже п'яти років (Революція гідності, анексія Криму, протистояння військовій агресії на сході України, допомога українським військовим, рятування постраждалих від збройного конфлікту, вимушена міграція тощо) свідчить, що завдяки визначеним змінам українське суспільство набуло значного та якісно нового практичного досвіду соціальної самоорганізації. Конструктивна громадянська самоорганізація виступає запорукою дотримання соціальної справедливості, що спонукає до створення й ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства, захисту прав та інтересів громадян країни.

Громадянське суспільство формується із сукупності формальних і неформальних неурядових організацій, рухів, ініціативних груп, органів самоврядування та самоорганізації насе-

лення, здатних впливати на державну владу, примушуючи її враховувати інтереси громадян, шукати способи реалізації їх інтересів та задоволення потреб, забезпечувати надійний соціальний захист через ефективну соціальну політику в державі, регіонах і на місцях[12]. Саме тому роль інститутів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки громадян є значущою і необхідною.

Упродовж останніх десятиліть питання становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні стало важливим об'єктом дослідження вітчизняних учених. У працях Н. Барановської, В. Яблонського, О. Корнієвського, П. Вознюка, А. Колодій, М. Лациби, В. Лісового, Г. Луцишина [1-6], А. Єрмолаєва, М. Горєлова, О. Корнієвського [9], Ю. Римаренка [10] викладено теоретико-методологічні засади й емпіричні вимірювання процесів самоорганізації громадян у різних сферах суспільного життя, сутність і роль громадянської свідомості, співвідношення прав людини і нації, взаємодії громадянського суспільства і держави тощо.

Становлення громадянського суспільства в Україні як суб'єкта суспільних відносин, суспільно корисна громадянська самоорганізація, мобілізація ресурсів на цьому підґрунті дають значний позитивний ефект у питаннях збереження людського потенціалу країни та її регіонів через волонтерство. Тому розвиток та залучення такого потенціалу до забезпечення соціальної безпеки і людини, і громадянської спільноти, і України в цілому є актуальним і життєво необхідним [31]. Проте одночасно відбуваються процеси деструктивної громадської активності, коли радикально налаштовані «активісти» діють в інтересах своїх «замовників», завдаючи значної шкоди українським громадянам, загрожуючи соціальній стабільності та порядку. За таких умов важливо деструктивну радикальну активність нейтралізувати, спрямовуючи її у конструктивне русло; одночасно не допускати протистояння між інтересами держави та громадянського суспільства. Сучасний рівень активності громадянського суспільства в Україні має унеможливити мо-

нополізацію влади і ресурсів правлячою елітою, яка прийшла до влади в результаті Революції гідності. Лише за умови зміни ставлення правлячої еліти до громадянського суспільства як до рівноправного суб'єкта управління шляхом упровадження якісних дієвих комунікативних стратегій між владою та громадянами можна зберегти «вікно можливостей» для здійснення в Україні справжніх реформ в інтересах українського народу, Української держави. Це дозволить нинішньому «суспільству ризику» трансформуватися в суспільство гідності, а його суб'єктам – громадянам країни – отримати гідні та безпечні умови для свого життя й розвитку, щасливого майбутнього наступних поколінь.

Забезпечення соціальної безпеки українського суспільства має стати центральним концептом, навколо якого структуруватиметься діяльність усіх гілок влади на всіх її рівнях, бо саме гарантування, як мінімум, базового рівня соціальної безпеки є необхідною передумовою реалізації всіх інших реформ. Зрозуміло, що в контексті управлінської діяльності соціальна безпека має забезпечуватися відповідними механізмами реалізації (організаційно-управлінськими, правовими, економічними, інформаційно-комунікативними, фінансовими, кадровими), здатними зміцнювати соціальну безпеку. Саме соціальні ресурси громадянського суспільства з позицій забезпечення соціальної безпеки доцільно розглядати як чинник саморозвитку суспільної системи.

«Громадянське суспільство може виступати стабілізуючим чинником запобігання деструктивним процесам, оскільки індивіди набувають можливості для самовираження та розвитку своїх потенціалів як соціальних суб'єктів. Діючи в широкій мозаїчній мережі приватних інтересів, вони проходять ефективно школу самоорганізації та самоврядування. Система горизонтально-мережових зв'язків і каналів інформації забезпечує інтеграцію суспільства, гарантує історичну спадковість у його розвитку. На базі міжособистісної солідарності, що ґрунтується на спільності або близькості приватних інтересів, у людей

виробляються механізми узгодження колективних інтересів, відбувається конструктивне врегулювання конфліктів» [2].

Процеси нормативно-правового регулювання, інституційного забезпечення сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні активно розгорнулися ще в 2012 р., коли було ухвалено базові закони – «Про громадські об'єднання», «Про благодійництво та благодійні організації», Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, значну кількість нормативно-правових актів, а також внесено поправки і до Бюджетного кодексу. У тому ж році була створена і розпочала діяльність Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства в Україні. Для розв'язання соціально-економічних питань й узгодження енергетичної політики на рівні Міненерговугілля було створено Раду з упровадження Ініціативи щодо прозорості видобувних галузей (ІПВГ), до складу якої входили і представники громадськості, бізнесу та влади [4]. Події 2013-2016 рр. (Євромайдан, революційні події, фаза загострення збройного конфлікту на Донбасі) стали новими викликами і для громадянського суспільства, і для влади, і для держави, і для її громадян. Виникли нові проблеми, які потребують оперативного реагування в системі державного та нормативно-правового регулювання процесів громадянської самоорганізації для забезпечення ефективності в діяльності волонтерів, благодійних організацій та фондів, міжнародної допомоги тощо. Адже вони значною мірою забезпечували безпеку життя і здоров'я багатьом українським громадянам при нерегламентованості їх діяльності в умовах збройного конфлікту.

Проте сьогодні роль громадянського суспільства у процесах забезпечення соціальної безпеки в чинних нормативно-правових документах і стратегіях нівелюється. Це значна перешкода створенню безпекового простору і забезпеченню дієвої системи соціального захисту громадян, соціальної політики держави. Так, існуюча в Україні система державного управління не культивує роль громадянського суспільства як суб'єк-

та соціальних змін. У її правовій базі не йдеться ні про його завдання, ні про механізми його взаємодії з іншими суб'єктами суспільних відносин.

За змістом Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [28], серед нагальних завдань політики національної безпеки (п. 2.2) розвитку громадянського суспільства немає; серед переліку загроз національній безпеці недостатня розвиненість інститутів громадянського суспільства та їх слабка участь у процесах соціального розвитку та управління також не згадуються (п. 3). Відповідно, ключові завдання політики національної безпеки (п. 4.3) не спрямовані на сприяння і розвиток громадянського суспільства та залучення його потенціалу до забезпечення національної (у тому числі соціальної) безпеки в Україні.

Навіть затверджена Указом Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [29], з одного боку, містить концептуальне положення, згідно з яким «головною передумовою реалізації Стратегії є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством» (ст. 5), але в той же час розвиток та участь інститутів громадянського суспільства відсутні і в Дорожній карті та першочергових пріоритетах реалізації Стратегії (ст. 3), і серед стратегічних індикаторів реалізації Стратегії (ст. 4). При цьому сфера відповідальності громадянського суспільства формулюється як контроль влади, життя відповідно до принципів гідності та неухильне дотримання Конституції України та законів України (ст. 5). З урахуванням новітньої ролі інститутів громадянського суспільства, яка проявилася під час Революції гідності, потім – під час збройного конфлікту на сході України, свідоме звуження їх сфери відповідальності лише до контролю влади є необґрунтованим, недалекоглядним і не сприяє залученню їх потенціалу до забезпечення соціальної безпеки держави, суспільства та людини.

Показовою є також доволі незначна увага, приділена потенціалу громадянського суспільства в рамках Аналітичної

доповіді Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України [14]. Як і в Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», акцент зроблено на контролюючій функції інститутів громадянського суспільства. Зокрема, у сфері боротьби з корупцією відзначається, що неурядові організації мають бути залучені не лише до розробки, але і до реалізації Антикорупційної стратегії, що забезпечить суспільну підтримку антикорупційних заходів влади. Результати досліджень та оцінки діяльності недержавних організацій (НДО) мають ураховуватися у процесі моніторингу ефективності антикорупційної політики та її коригування. У той же час недостатньо розкрито потенціал громадянського суспільства в процесах децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування. У змістовному розділі доповіді, присвяченому способам подолання соціальної кризи (підрозділ 3.3), інститутам громадянського суспільства та їх потенціалу фактично не приділяється уваги, а це означає, що громадянське суспільство інститутами державної влади не розглядається як реальний суб'єкт соціальних перетворень. Отже, чинна нормативно-правова база потребує суттєвих змін у напрямі створення правових засад і механізмів реального (а не декларативного) залучення потенціалу інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки.

Чинна Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [27] не вирішує вищезазначених проблем, оскільки, по-перше, розроблена поза контекстом питань залучення потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки; по-друге, не враховує радикальних змін, які відбулися в українському суспільстві протягом останнього часу.

У сфері наукових досліджень щодо соціальної безпеки також залишається багато невирішених питань: не проводяться на постійній основі регіональні моніторингові дослідження, спрямовані на швидке реагування й ефективне забезпечення соціальної безпеки громадян у соціально вразливих регіонах,

наприклад, там, де локалізована значна частка внутрішньо переміщених осіб, закриваються великі підприємства, спостерігається високий рівень соціальної незахищеності населення тощо. Відсутній запит з боку органів державної виконавчої влади на залучення вітчизняних науковців із значним досвідом роботи до розробки механізмів забезпечення соціальної безпеки держави та суспільства на національному, регіональному і місцевому рівнях управління.

У наукових роботах Н. Коленди механізм забезпечення соціальної безпеки визначений як цілісна система, «функціонування якої спрямоване на перешкоджання виникненню, послаблення або подолання загроз соціальній безпеці, підвищення її рівня шляхом впливу органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та самих громадян на соціальні процеси в суспільстві, що пов'язано з використанням ряду методів, заходів, інструментів і важелів з урахуванням загальноприйнятих принципів і критеріїв» [19, с. 142]. У структурі цього механізму автор виокремлює методи (економічні, організаційні, правові), ресурсне забезпечення (фінансове, нормативно-правове, інформаційне, кадрове), а також такі складові, як принципи, інституції, заходи, інструменти, важелі впливу [19, с. 142]. У цілому погоджуючись із таким визначенням, не можна не відзначити його певну статичність і загальний характер: фактично воно являє собою структурований перелік складових частин такого механізму.

Реальне змістовне наповнення наведеного загального розуміння механізму забезпечення соціальної безпеки та доведення його до рівня практики можливе лише в контексті багаторівневої системи забезпечення соціальної безпеки. У другому розділі монографії виокремлено три макроструктурні складові соціальної безпеки (соціальна безпека держави, соціальна безпека суспільства, соціальна безпека людини), які тісно пов'язані та значною мірою впливають одна на одну.

Українське громадянське суспільство має певний потенціал та практичний досвід діяльності із забезпечення соціаль-

ної безпеки держави, суспільства, людини. Досвід громадської самоорганізації свідчить, що в Україні вже об'єктивно склалися достатні передумови для розгортання діяльності із залучення ресурсного потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки. Зокрема, сьогодні в Україні функціонує доволі багато інститутів громадянського суспільства (об'єднань громадян, волонтерських рухів), до складу яких входять висококваліфіковані фахівці в тих чи інших галузях. Зростає підтримка діяльності громадського сектору з боку бізнесу та громадян (у першу чергу в контексті захисту територіальної цілісності держави, допомоги вимушеним переселенцям із тимчасово окупованих територій), розвивається нормативно-правове забезпечення.

Однак існують і значні перешкоди на шляху розвитку українського громадянського суспільства та залучення його потенціалу до забезпечення соціальної безпеки, а саме: не припинено дестабілізаційні процеси і деструктивні прояви громадської самоорганізації; не подолано кризу державного управління, у зв'язку з чим поглиблюються суспільна недовіра та соціальне відчуження; соціальне самопочуття населення країни залишається несприятливим. Про це свідчать результати проведених всеукраїнських моніторингових досліджень. Так, за даними ІСПП НАПН України у 2012 р. соціально-економічну і політичну ситуацію в Україні оцінили як нормальну і цілком нормальну (сумарний показник) 37,9% опитаних; у 2013 р. таких було вже 26,4%; у 2014 – 19,6; у 2015 – 23,5; у 2017 р. – 20,8% опитаних. Динаміка негативних оцінок населення України виявилися такою: у 2012 р. 44,5% громадян оцінили ту ситуацію, в якій відбувається їхнє життя, як погану і дуже погану (сумарний показник); у 2013 р. таких стало значно більше – 56,4%; у 2014 – 67,1; у 2015 – 64,3; у 2017 р. – 66,9% респондентів [42]. На тлі такого високого рівня соціального невдоволення громадянська активність може набувати загрозливих форм для суспільного порядку і стабільності. Проте після революційних подій 2014 р. тотальне невдоволен-

ня громадян ситуацією в країні та на місцях не переростає в масові акції протесту.

За таких умов роль громадянського суспільства як суб'єкта суспільних перетворень трансформується. Виникає реальна загроза втрати своєї суб'єктності й переходу до ролі об'єкта, який задовольняється будь-яким поліпшенням ситуації, не виступає творцем і захисником надійного майбутнього своїх громадян.

У нинішніх умовах ситуація може змінитися лише двома шляхами: доведене до повного зубожіння населення революційним шляхом демонтує існуючу політичну систему або структури громадянського суспільства поступово сформуують у суспільстві запит на демократичні перетворення, політичні та соціально-економічні реформи [12, с. 66].

Прояв внутрішніх протиріч у самому громадянському суспільстві гальмує залучення його потенціалу до забезпечення соціальної безпеки; слабкою, формальною залишається його роль у системі державного управління, що позначається у [11]:

значному розчаруванні громадян України в результатах Революції гідності, значній недовірі до обраної народом влади, яка не досягла поставлених Революцією гідності цілей, корупції;

слабкій участі громадських об'єднань у формуванні, здійсненні та контролі за реалізацією державної політики, ухваленні стратегічних і поточних управлінських рішень;

нерозвиненості та недієвості форм конструктивної взаємодії громадських об'єднань з органами державної влади, силовими структурами, органами судочинства та прокуратури. Попри створені нормативно-правові засади для участі громадськості у прийнятті рішень, реальна зацікавленість, готовність до співпраці є низькою як на рівні органів державної влади, так і на рівні організацій громадянського суспільства (ОГС) та підприємницького середовища;

низькій активності та ініціативності інститутів громадянського суспільства в організації та проведенні консультацій з органами державної влади;

недостатньому рівні навичок та знань у представників громадянського суспільства при проведенні громадських експертиз;

використанні органами державної влади інститутів громадянського суспільства для формального представництва лише на етапі проведення консультацій;

відстоюванні інститутами громадянського суспільства вузького кола питань, які обмежуються корпоративними інтересами (отримання грантових коштів), а не суспільно значущими проблемами;

низькій ресурсній забезпеченості (фінансовій, організаційній, кадровій, інформаційній, науково-методичній, матеріально-технічній) інститутів громадянського суспільства;

низькому рівні фахових знань, дефіциті освіти, навичок і знань сторін щодо здійснення ефективної взаємодії між представниками державної влади та інститутів громадянського суспільства тощо.

Результати інших експертних досліджень, що проведено в Україні, дозволяють додатково уточнити проблеми і перешкоди у розвитку українського громадянського суспільства. Ними, за інформацією Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, належать: «невиробленість технології взаємодії громадянського суспільства з політичним середовищем; відсутність стабільних структурних зв'язків між організаціями; відсутність перспективних програм трансформації суспільства; фактична відсутність у складі громадянського суспільства такої важливої складової, як профспілки; брак серйозної роботи громадянського суспільства на зменшення розколу між сходом і заходом України; слабкий зв'язок громадських організацій із населенням; нездатність громадських організацій домовлятися між собою» [20].

Цілком очевидно, що розробка й упровадження дієвих нормативно-правових, організаційно-управлінських та інших механізмів залучення інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки (за її основними складовими) та використання їх ресурсів потребує, зокрема, цілеспрямованої роботи з подолання вищезазначених проблем і перешкод. Ці та інші негативні явища підривають національну єдність, соціальну згуртованість та консолідацію українського суспільства. Соціальні небезпеки, які виявляються на особистісному та суспільному рівнях, значною мірою обумовлені неефективним та неякісним державним управлінням, корупцією, зневірою в ідеали Революції гідності, ігноруванням захисту національних інтересів політичною правлячою елітою.

Показовими виявилися визначені експертами адресати, які мають нести відповідальність за стан соціальної безпеки в Україні. Фокус суб'єктів відповідальності зосередився на перших особах держави – Президенті України, депутатах Верховної Ради України, Кабінеті Міністрів України, РНБО України, Мінсоцполітики. У цьому переліку громадяни України та громадські об'єднання посіли останні рейтингові місця (табл. 7.1).

Отже, суб'єктність громадянського суспільства як відповідального партнера у процесах забезпечення соціальної безпеки України розмивається, громадські організації та об'єднання, як і громадяни країни, виступають об'єктами, що підтверджується результатами здійснених в Україні досліджень.

З урахуванням вищезазначеного ключовим завданням системи державного управління у сфері розвитку громадянського суспільства та залучення його ресурсів до забезпечення соціальної безпеки є координація та всебічна підтримка соціально значущої самоорганізованої діяльності громадян. У загальному вигляді це завдання може бути сформульоване як створення дієвих механізмів інституціоналізації взаємодії громадянського суспільства, влади та бізнесу у сфері забезпечення соціальної безпеки (нормативно-правових, організаційно-управлінських, фінансових, консультативно-методичних та

Таблиця 7.1 – Оцінки адресатів відповідальності за стан соціальної безпеки в Україні

Хто із суб'єктів суспільних відносин і якою мірою повинен нести відповідальність за стан соціальної безпеки в Україні? (проранжуйте суб'єкти за ступенем їх відповідальності від найвищого 1 до найменшого 10)	Середній бал	Ранг за ступенем відповідальності
Президент України	2,97	1
Верховна Рада України	3,03	2
Кабінет Міністрів України	3,38	3
Рада національної безпеки і оборони України	4,25	4
Міністерство соціальної політики України	4,78	5
Обласні державні адміністрації	6,59	6,5*
Органи місцевого самоврядування	6,59	6,5*
Державна служба України з надзвичайних ситуацій	7,53	8
Громадяни України	7,81	9
Громадські об'єднання	8,09	10

*В однакових значень середнього бала – середне значення рангів.

інших – спрямованих на залучення потенціалу громадської самоорганізації та різноманітних інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки). У свою чергу, задля вирішення даного завдання необхідно працювати за такими ключовими напрямками:

1) створення відповідної інфраструктури взаємодії громадянського суспільства і держави у сфері забезпечення соціальної безпеки.

2) удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема у сфері забезпечення соціальної безпеки.

3) забезпечення науково-методичної та інформаційно-комунікативної підтримки практичної діяльності в цій сфері.

З метою створення інфраструктури взаємодії громадянського суспільства і держави у сфері забезпечення соціальної безпеки (*напрям перший*) доцільною є реалізація таких конкретних практичних заходів:

1. При Раді національної безпеки і оборони України створити спеціалізовану постійно діючу робочу групу за обов'язкової участі представників громадських організацій, волонтерських рухів та інших об'єднань громадян, діяльність яких спрямована на вирішення проблем, що загрожують соціальній безпеці українського суспільства як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях.

2. За підтримки РНБО України, Кабінету Міністрів України та за участю громадських організацій створити національний інформаційно-комунікативний портал задля розвитку громадянського суспільства і забезпечення його участі у вирішенні питань суспільного розвитку та безпеки.

3. Створити національну мережу регіональних ресурсно-моніторингових центрів як інструменту забезпечення ефективного та скоординованого залучення потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки на регіональному та місцевому рівнях.

4. Створити Фонд підтримки громадської самоорганізації у сфері соціальної безпеки. Фонд доцільно створити за участі держави, бізнесу та громадських організацій. Основне завдання Фонду – фінансова підтримка діяльності інфраструктури розвитку громадянського суспільства та залучення його потенціалу до забезпечення соціальної безпеки (ресурсно-моніторингові центри, інтернет-портал), а також фінансування перспективних соціальних проєктів, спрямованих на забезпечення соціальної безпеки, що реалізуються інститутами громадянського суспільства (як самостійно, так і спільно з органами влади та бізнесом).

Громадянське суспільство в Україні зможе активно діяти як суб'єкт суспільних змін тоді, коли суспільно-політичне життя країни у всіх його проявах наповниться ціннісним зміс-

том, піднесенням громадської самосвідомості народу, матиме у своєму складі продуктивні інтелектуальні групи й налагодить внутрішні комунікації між компетентними, ініціативними та відповідальними громадянами країни. Підґрунтям для становлення суб'єктності та зрілості громадянського суспільства виступає розбудова правової держави, яка гарантує захищеність прав, свобод і соціальних інтересів своїм громадянам, гідний рівень життя та праці на засадах соціальної справедливості, соціального партнерства та солідарної відповідальності. Важливим кроком для становлення суб'єктності інститутів громадянського суспільства в Україні є залучення кращого досвіду європейських країн, які вже перейшли на модель консультативної демократії [4]. Тут роль влади зводиться не до володарства, а до організації процесів консолідованого ухвалення рішень через громадські обговорення та консультації із громадськістю задля вироблення оптимальних управлінських рішень та їх реалізації.

Спільні консолідовані зусилля органів влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, усіх інших суб'єктів суспільної взаємодії в Україні, взаємна довіра, воля і ресурсна здатність створити захищений безпековий простір у державі та її регіонах, суспільстві, тергромадах, у житті громадян – усе це разом дозволить накопичити потужні внутрішні ресурси і їх реалізувати для надання гідних відповідей на виклики часу.

7.2. Ресурси громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки України

Значущість соціальних ресурсів громадянського суспільства на потреби забезпечення соціальної безпеки зростає і відіграє впливову роль як суспільний інститут для вирішення і політичних, і соціальних, і економічних, і екологічних проблем. Більшу увагу необхідно приділяти подоланню загроз соціаль-

ній безпеці, наслідків збройного конфлікту протистояти безробіттю, бідності, депопуляції, соціальній незахищеності громадян, неефективній соціальній політиці держави тощо.

Для подолання загроз соціальній безпеці суспільства, держави, людини дуже важливо залучати компетентних громадян, відповідні інститути громадянського суспільства до розробки та ухвалення управлінських рішень на усіх рівнях управління, у тому числі на місцях; здійснювати контроль з боку громадськості за реалізацією заходів щодо забезпечення соціальної безпеки на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Створення системи інституційних та організаційних механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства на потреби забезпечення соціальної безпеки потребує визначення як переліку, так і специфіки соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства.

Усі форми взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства доцільно поділити на дві групи:

економічні – співпраця, у процесі (або результаті) якої отримується прибуток, забезпечується економічний розвиток регіону, територій чи держави в цілому;

неекономічні – співпраця, яка не націлена на отримання прибутку. Метою такої співпраці є вирішення неекономічних питань – передусім соціального та соціокультурного характеру (щодо поліпшення соціальних умов життєдіяльності населення регіону чи територій) [13].

У демократичних західноєвропейських державах поширені такі форми співпраці громадськості та влади:

громадські ради, що виконують не лише консультативно-дорадчу функцію, але і забезпечують громадський контроль за діяльністю органів влади у певних сферах;

публічні громадські обговорення – організація та проведення конференцій, форумів, громадських слухань, засідань, круглих столів, зборів, зустрічей із громадськістю, теле- або

радіо-дебатів, інтернет-конференцій, електронних консультацій;

соціальний моніторинг, створення коаліцій, громадянська просвіта, громадська експертиза;

активна участь громадських об'єднань у формуванні громадської думки, публічної політики, а також у її реалізації та оцінці.

Вивчення громадської думки здійснюється шляхом: проведення соціологічних досліджень і спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи тощо); створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих й електронних засобах масової інформації для визначення позиції різних соціальних груп населення та зацікавлених сторін тощо.

Сьогодні в Україні, за даними НІСД [47], з різною інтенсивністю і результативністю використовуються законодавчо врегульовані механізми здійснення громадського контролю та взаємодії з органами державної влади на потреби вирішення важливих суспільних проблем, у тому числі пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки на місцевому, регіональному, державному рівнях управління. До таких механізмів належать: громадська експертиза проектів нормативно-правових актів, доступ до публічної інформації, громадські ради, консультації з громадськістю, соціальний діалог. Участь громадських рад в обговоренні проектів нормативно-правових актів, розроблених відповідними органами виконавчої влади, знову ж таки, як свідчить практика, залежить від їх вчасного надання для громадського обговорення та якості цього обговорення. Для вирішення проблем забезпечення соціальної безпеки громадян це так само важливо, як і надавати конкретну інформацію для визначення ступеня ефективності проведених консультацій із громадськістю, їх результативності щодо забезпечення ефективності управлінських рішень у сфері соціальної безпеки в державній політиці. Проблематичним лишається забезпечення

участі представників зацікавлених сторін при підготовці та остаточному прийнятті рішень.

Формами спільної діяльності інститутів громадянського суспільства з органами влади щодо забезпечення соціальної безпеки можуть виступати: реалізація спільних проєктів; надання грантів чи благодійної допомоги; здійснення досліджень (соціальних і громадських експертиз, експертних опитувань для пошуку оптимальних солідарних рішень тощо); розробка і впровадження соціального моніторингу з вирішення найгостріших питань економічного та соціального характеру; участь усіх сторін взаємодії в мас-медійних проєктах ТБ, радіо-програм для формування навичок у населення щодо безпеки життєдіяльності.

Принципово важливим при розробці механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства є розуміння, що ці ресурси не існують «самі по собі», вони виявляються, розвиваються та залучаються виключно в процесі взаємодії з іншими соціальними суб'єктами. Відповідно, вся сукупність механізмів зрештою має забезпечити конструктивну і взаємовигідну взаємодію суб'єктів на основі принципів соціального діалогу та партнерства, орієнтуватися на спільний результат.

У даному контексті особливого значення набувають чинники, які важко формалізувати та включити як елементи тих чи інших механізмів, але які суттєво впливають на взаємодію. Один із таких чинників – довіра між суб'єктами взаємодії. Ситуація з цього питання є несприятливою та в цілому має негативну динаміку: «Ключовою проблемою налагодження взаємної довіри та співробітництва між державою і суспільством залишається невідповідність суспільним очікуванням темпів та результатів низки політичних та економічних реформ, започаткованих в Україні після Революції гідності» [7].

Серед проблем, що перешкоджають зростанню організаційної спроможності інститутів громадянського суспільства та переходу їх до нового, ефективного формату партнерства з ор-

ганами державної влади, фахівці відзначають такі: недосконалість нормативно-правового забезпечення; недостатність матеріальних, фінансових ресурсів, які мають громадські організації чи об'єднання (відсутність фінансових стимулів з боку держави); недостатній рівень відкритості та прозорості діяльності як органів державної влади, так і інститутів громадянського суспільства.

У складі інституційних та організаційних механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства на потреби забезпечення соціальної безпеки доцільно виокремити підсистеми:

нормативно-правового забезпечення функціонування системи інституційних та організаційних механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства на потреби забезпечення соціальної безпеки громадян, суспільства та держави;

механізмів щодо забезпечення реальної участі інститутів громадянського суспільства у процесах прийняття та реалізації рішень щодо забезпечення соціальної безпеки;

механізмів оперативної інформаційно-комунікативної взаємодії між інститутами громадянського суспільства та іншими суб'єктами соціального розвитку щодо всього кола питань спільної діяльності, у тому числі щодо забезпечення соціальної безпеки суспільства та держави;

організаційно-управлінської та фінансової підтримки соціально корисної діяльності інститутів громадянського суспільства для формування захищеного безпекового простору та забезпечення соціальної безпеки.

Сьогодні стан кожної із зазначених підсистем є незадовільним. При організації практичної діяльності щодо створення механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства кожен з підсистем доцільно виокремити у вигляді стратегічного орієнтира і розробити заходи практичного впровадження.

Як зазначено у підрозділі 7.1, ключовим завданням системи управління у сфері розвитку громадянського суспільства та залучення його ресурсів до забезпечення соціальної безпеки є координація та всебічна підтримка соціально значущої самоорганізованої діяльності громадян. Стратегічними напрямками вирішення даного завдання є [11]:

- створення відповідної інфраструктури взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави у сфері забезпечення соціальної безпеки на всіх рівнях управління;

- удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема у сфері забезпечення соціальної безпеки на державному, регіональному, місцевому рівнях управління;

- забезпечення науково-методичної та інформаційно-комунікативної підтримки практичної діяльності в цій сфері.

Створення при Раді національної безпеки і оборони України спеціалізованої постійно діючої робочої групи за обов'язкової участі представників громадських організацій, волонтерських рухів та інших об'єднань громадян передбачає:

- координацію взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами влади щодо залучення потенціалу громадської активності до забезпечення соціальної безпеки українського суспільства;

- розробку рекомендацій для органів влади різного рівня щодо прийняття законодавчих актів, розробки та реалізації управлінських рішень, а також участі у розробці відповідних національних, регіональних та місцевих стратегій, програм щодо залучення потенціалу громадської активності до забезпечення соціальної безпеки суспільства;

- надання замовлень, сприяння організації та підтримці досліджень стану і динаміки розвитку громадянського суспільства, проявів громадської активності;

- експертизу законопроектів, національних, регіональних та місцевих стратегій, програм розвитку щодо їх відповідності

вимогам розвитку та участі громадянського суспільства у процесах їх розробки і реалізації;

участь у розробці державної та регіональної соціальної політики, розробці в рамках національної, регіональних та місцевих стратегій і програм соціального розвитку систем заходів, спрямованих на накопичення та використання потенціалу громадської участі й інститутів громадянського суспільства.

За участі державних органів управління та громадських організацій необхідно створити національний інформаційно-комунікативний портал задля розвитку громадянського суспільства і забезпечення його участі у вирішенні питань суспільного розвитку та безпеки. Основними функціями такого порталу мають стати:

забезпечення оперативного інформування громадськості та об'єднань громадян про існуючу нормативно-правову базу їх діяльності та зміни в ній, за необхідності – надання коментарів та роз'яснень відповідними фахівцями;

комунікація та обмін досвідом діяльності (за широким колом питань, у тому числі щодо взаємодії об'єднань громадян з органами державного управління);

публікація оголошень про перспективні соціальні проекти, гострі проблеми, громадські обговорення проектів нормативно-правових актів та ін., спрямованих на вирішення питань соціальної безпеки суспільства;

забезпечення зворотного зв'язку між усіма учасниками діяльності із забезпечення соціальної безпеки;

створення умов доступу до нормативно-правової бази, коментарі фахівців щодо її застосування та ін.

Послідовність і комплексність дій у цьому напрямі потребують створення національної мережі регіональних ресурсно-моніторингових центрів як інструменту забезпечення ефективного та скоординованого залучення потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки. Функціонування таких ресурсно-моніторингових центрів дозволить вирішувати завдання:

реалізації пілотних проектів з метою пошуку дієвих механізмів залучення інститутів громадянського суспільства до вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки суспільства;

моніторингу стану та динаміки соціальної безпеки відповідних регіонів (за основними її складовими та напрямками забезпечення), завчасного виявлення існуючих загроз;

забезпечення методологічної, методичної та інформаційно-комунікативної підтримки взаємодії регіональних та місцевих органів влади з інститутами громадянського суспільства та громадськістю щодо питань соціальної безпеки;

розробки та проведення тематичних науково-практичних семінарів і тренінгів для представників влади, бізнесу та громадських організацій щодо узгодженої взаємодії при вирішенні питань соціальної безпеки;

спільної з усіма основними суб'єктами (влада, бізнес, третій сектор) експертизи нормативно-правових актів, стратегій, програм, угод щодо їх впливу на стан і динаміку соціальної безпеки; розробки відповідних рекомендацій щодо їх доопрацювання, у тому числі залучення потенціалу інститутів громадянського суспільства;

розповсюдження набутого досвіду залучення інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки.

Механізми залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства для забезпечення соціальної безпеки громадян України мають включати:

координацію взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами влади щодо залучення потенціалу громадської активності до забезпечення соціальної безпеки українського суспільства;

створення національної мережі регіональних ресурсно-моніторингових центрів (РМЦ) за безпосередньої участі інститутів громадянського суспільства як інструменту забезпечення

ефективного та скоординованого залучення потенціалу громадських організацій та об'єднань до забезпечення соціальної безпеки;

створення банку ідей, сприяння діяльності експертних майданчиків, аналітичних центрів, дискусійних клубів, різних інформаційних платформ для вироблення нових ідей щодо ефективності діяльності громадських організацій та об'єднань з метою ефективного вирішення проблем економічного, суспільного та політичного життя;

розробку системи моніторингових показників щодо участі інститутів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки і запровадження відповідних моніторингових досліджень в Україні загалом та регіонах зокрема;

створення сприятливих умов для формування й інституційного розвитку організацій громадянського суспільства, підтримки волонтерського руху, розвитку національної системи благодійності та доброчинності, інших громадських практик, спрямованих на захист соціальних інтересів людини, суспільства, держави та їх забезпечення;

активізацію міжнародного співробітництва у сфері розробки та впровадження механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства.

Викладені рекомендації містять основні напрями і зміст діяльності із залучення потенціалу громадської самоорганізації та інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки. Їх практична реалізація, з одного боку, сприятиме розвитку громадянського суспільства в Україні, а з іншого – дозволить більш ефективно долати загрози, які виникають у сфері гарантування соціальної безпеки українського суспільства, за рахунок залучення ресурсів його громадянського сектору. Як структурні елементи, вони втілені в авторській Концепції забезпечення соціальної безпеки України.

7.3. Волонтерська діяльність як чинник укріплення та прояву соціальної безпеки

Потужна волонтерська діяльність, що розгорнулася в період Євромайдану, Революції гідності та збройного конфлікту на Донбасі упродовж 2013-2016 рр., стала проявом конструктивної громадянської самоорганізації українців. У надзвичайно складний період саме волонтерський рух об'єднав суспільство, сприяв швидкому відтворенню дієвої структури громадських організацій та груп людей, готових взяти на себе відповідальність за вирішення найскладніших проблем у державі.

Набутий досвід є надзвичайно цінним з точки зору становлення громадянського суспільства як зрілого суб'єкта суспільних відносин в Україні, а пошук шляхів подальшого залучення ресурсів волонтерства є актуальним і корисним як для розвитку демократії, так і для ефективності соціального управління. Посилення ролі громадянського суспільства в суспільних перетвореннях виявилось у становленні та розвитку волонтерства, здійсненні контролю за діями органів влади через формування громадських рад, прийнятті та реалізації державних рішень у процесі реформ та боротьби з корупцією.

Визначення шляхів ефективного використання соціальних ресурсів громадянського суспільства, у тому числі волонтерських організацій, потребує розробки відповідної стратегії залучення цих ресурсів для вирішення актуальних суспільних проблем, формування безпекового простору та становлення демократії в Україні. Тому дослідження специфіки українського волонтерського руху, його рушійних сил, мотивів, проблем та перспектив задля забезпечення соціальної та національної безпеки України сьогодні є вкрай актуальним і затребуваним.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що фундаментальних та прикладних досліджень щодо активізації волонтерського руху в Україні з 2014 по 2016 рр. здійснено доволі багато. Дану тематику активно досліджують науковці Інституту соціології НАН України (2015 р.) [77]; Національного інститу-

ту стратегічних досліджень (2015 р.); Інституту економіки промисловості НАН України, перереєстрованого з м. Донецька до м. Києва (2015-2016 рр.); Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (2015 р.); Національної академії державного управління при Президентові України (2015-2016 рр.). Окремі дослідження здійснено фахівцями Центру «Соціальний моніторинг» та Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка (2014 р.), Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» спільно з КМІС, GfK Ukraine за міжнародної підтримки ООН в Україні [69; 70; 73].

У той же час проблематика розвитку громадянського суспільства в Україні, зокрема волонтерства, досліджувалася вже досить давно і плідно. Так, особливості становлення громадянського суспільства в Україні розглядалися в роботах вітчизняних соціологів М. Шульги, О. Балакіревої, І. Бекешкіної, Є. Головахи, О. Резніка, В. Степаненко, О. Панькової, О. Хижняк, О. Касперовича, О. Іщенко та ін. Предметно досліджувалося волонтерство як соціальне явище представниками інших галузей науки – політологами, юристами, фахівцями з держуправління, психологами тощо.

Сьогодні постає необхідність систематизувати досвід функціонування волонтерського руху в Україні, визначити специфічні риси його становлення та розгортання, основні проблеми та перспективи подальшого розвитку вітчизняного волонтерства для укріплення соціальної безпеки і суспільства, і держави, і громадян.

У «Рекомендаціях щодо підтримки волонтерства», затверджених Генеральною асамблеєю ООН, термін «волонтерство» належить до «широкого спектру видів діяльності, включаючи традиційні форми взаємодопомоги та самодопомоги, офіційне надання послуг та інші форми громадянської участі, що здійснюються добровільно, для загального громадського блага, і де грошова винагорода не є головним мотивуючим фактором» [71]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» «волонтерська діяльність – добровільна,

соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [72]. Згідно Закону України «Про волонтерську діяльність» (від 19.04.2011 р. № 3236-VI) «волонтерська допомога – це роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами та волонтерськими організаціями». Водночас законодавством закріплено, що «безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, яке має одноразовий характер або здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю» [72]. Волонтерство – це глобальний процес об'єднання людей, які прагнуть зробити внесок на благо своєї громади та світової спільноти. Волонтери – це люди, які добровільно і безкоштовно беруть участь у суспільно-політичній діяльності для вирішення соціально значущих проблем. Волонтерами можуть бути люди будь-якого віку і будь-якої професії з різних сфер і верств суспільства, які віддають частину своїх сил, часу, знань на благо інших людей і суспільства загалом.

Розгортання волонтерського руху в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 р. за масштабом поширення і формами стало безпрецедентним проявом громадської самоорганізації. Не можна не погодитися з фахівцями НІСД, на думку яких зростання активності волонтерського руху було обумовлене двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, і зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян [73].

Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загроза їх самоідентифікації. Протистояння представників громадянського суспільства з бюрократичною системою під час Революції гідності віднесло більшість громадських об'єднань (у тому

числі безпекового спрямування) до опозиційного табору. Нові форми взаємодії і координації через інтернет та інформаційні технології створили нову якість комунікації між односторонцями, пришвидшили термін виведення волонтерських проектів на рівень їх практичної реалізації. Саме такі гнучкі форми волонтерської діяльності виявилися найбільш продуктивними. Обхід бюрократичних процедур за умов екстраординарних обставин призводив до економії часу, що позитивно вплинуло на якість волонтерських послуг.

Спалах волонтерської активності, що охопив усю країну, відбувся під час революційних подій наприкінці 2013 р. (Євромайдан). Волонтерська робота на «євромайданах» у регіонах була для більшості її учасників свого роду «громадянським пробудженням», першим досвідом та стихійним проявом небайдужого ставлення до перебігу подій у країні. Волонтерська допомога з особливою силою розгорнулася у 2014 р. у зв'язку з воєнним конфліктом на Донбасі, коли гостро постали потреби врятування життя людей окупованих територій, забезпечення бійців української армії, допомоги вимушеним переселенцям із зони конфлікту [79, с. 27].

За дуже стислий термін стихійна волонтерська діяльність стала структуруватися і перетворюватися на потужний волонтерський рух. Е. Лібанова [78] зазначає, що активізація волонтерського руху протистоїть укоріненому українському патерналізму: «Дуже важливо, що є люди, які розуміють: від влади нічого не треба чекати – ні доброго, ні поганого, – і вони просто роблять свою справу. Такого ентузіазму ніхто не очікував – ні наші фахівці, ні європейські, ні американські. Проте він з'явився. Це дозволяє людям усвідомити свої спільні інтереси, об'єднатися, допомогти один одному...».

Багато лідерів волонтерського руху, не розглядаючи волонтерську діяльність, яку здійснюють зараз, як постійну чи основну, прагнуть до скоординованості, організаційної упорядкованості для підвищення ефективності допомоги, що надається. Першими, хто розпочав такий формат взаємодії, стали

волонтерські організації Донбас-SOS, Крим-SOS, Восток-SOS (весна 2014 р.). У м. Києві за ініціативою Лесі Литвинової був створений центр допомоги переселенцям «Фролівська 9/11», на базі якого об'єдналися структури та особи, діяльність яких спрямована на задоволення життєво важливих потреб внутрішньо переміщених осіб [74]. На думку І.М. Тохтарової, волонтерський рух на підтримку української армії сприяв потужній самоорганізації – роз'єднані самоорганізовані групи почали працювати під централізованим керівництвом волонтерів-лідерів, а отже, посилили вплив на державний апарат та ефективність допомоги [75]. Так, з листопада 2014 р. в Україні діє громадська організація «Асоціація народних волонтерів», до якої ввійшли волонтерські організації, які регулярно надають допомогу військовим, вимушеним переселенцям, а також ветеранам АТО (нині ООС) та їх сім'ям. У грудні 2014 р. на замовлення Організації Об'єднаних Націй компанія GfK Ukraine виконала загальнонаціональне дослідження стану волонтерства в Україні, згідно з результатами якого українці визнають велику роль волонтерського руху в суспільних процесах: 62% вказали на значну роль волонтерів у політичних змінах протягом 2014 р., 85% вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81% впевнені, що волонтерський рух виступає проявом громадянської самоорганізації, дорослішанням українського громадянського суспільства. Майже чверть українців (23%) мали досвід волонтерства [69].

Волонтерські організації спрямували зусилля на забезпечення майже всього спектру потреб як силових структур, так і громадян, які постраждали від військових дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли кілька факторів: розбалансованість взаємодії органів державної влади і невиконання покладених на них зобов'язань щодо врятування життя багатьох людей (і громадян Донбасу, які постраждали внаслідок воєнний конфлікт, і військових) їх недієздатність швидкого і своєчасного реагування на загострення ситуації та дефіцит ефективних управлінських рішень, з одного боку, а з іншого – пат-

ріотичний підйом у суспільстві, що призвів до появи безпрецедентної кількості волонтерів і благодійників; а також виокремлення волонтерів-лідерів, які очолили волонтерські організації та сприяли його структуруванню.

Отже, подальший розвиток волонтерського руху, пов'язаний із військовими діями, був більш структурованим і потужним, тому що спирався на раніше здобуті напрацювання. Вимоги, що ставила ситуація (виникнення нових чи періодичне загострення існуючих загроз, нестандартність викликів), а також значна незалежність у прийнятті рішень керівниками або активістами волонтерських структур (яка є наслідком залучення масових жертвувачів та обмеженістю впливу традиційних грантодавців і «постановників завдань» для організацій громадянського суспільства – державних структур і міжнародних фондів) є причинами надзвичайної оперативності, гнучкості представників волонтерського руху та появи інноваційних проєктів, які навряд чи могли б виникнути за звичайних умов чи на замовлення військових структур. У першу чергу це проєкти, пов'язані з удосконаленням озброєння та окремих аспектів ведення бойових дій (постачання сучасної снайперської зброї та боеприпасів, оптичних приладів і тепловізорів, розробка, виготовлення і використання безпілотних літальних апаратів, розробка принципово нових ІТ-продуктів: карти Армії SOS, система управління артилерійським вогнем ГІС «Ар-та», розрахунково-графічний комплекс «Броня» («Armoг»), що дозволяє розрахувати дані для стрільби з танків, система планування розвідки і координації на полі бою «КомБат», програмно-апаратний комплекс «Кропива» тощо). Значущим виявився фактор відсутності характерних для державних структур забюрократизованості, формалізму, швидкого реагування на ситуацію і проблеми.

Самі учасники волонтерських проєктів, які надають допомогу військовим у зоні АТО (нині ООС), намагаються розвивати і підвищувати ефективність своєї діяльності за рахунок взаємодії та пошуку логістичних рішень. Так, у серпні 2015 р.

у м. Маріуполі було відкрито логістичний центр «Волонтерський шлях підтримки», завданням якого є координація допомоги військовим, включаючи збір заявок, зберігання допомоги, наданої благодійниками (у тому числі представниками української діаспори), облік потреб і необхідних ресурсів. Створено єдину базу перевірених центрів допомоги учасникам АТО (нині ООС) [76].

На прикладі діяльності Центру «Фролівська 9/11» можна відстежити типову для аналогічних структур систему організації допомоги вимушеним переселенцям [17]. Так, основою команди стали 3-4 координатори, 15-20 волонтерів. Волонтерами, крім місцевих жителів, часто є ті, хто вже був отримувачем допомоги (донеччани, мешканці Луганщини і кримчани), що обумовлює формування та укріплення відносин «добро за добро» в українському суспільстві. Практика довела, що більших результатів досягають ті волонтери, які зосереджуються не на безпосередньому задоволенні всього різноманіття гострих потреб, а на завданні ефективної організації діяльності з надання конкретного виду допомоги чи на роботі з окремою соціальною групою. Наприклад: волонтерський проект «Захист патріотів» (Уляна і Марко Супруни), благодійний фонд «Повернись живим» (Віталій Дейнега), колишня платформа «Волонтерська сотня» (Арсеній Фінберг), волонтерська мережа благодійного фонду «Крила Фенікса» (Юрій Бірюков).

Розвиток волонтерського руху в окремих регіонах України заслуговує на розповсюдження такого досвіду на інші регіони для посилення соціальної безпеки і людини, і суспільства, і держави загалом. Так, харківські волонтери створили колективну мережу активістів, у якій працює до 10 волонтерських груп, – Help Army30. Кожна група веде свій напрям діяльності в регіоні: допомога силовим структурам, медичним установам, біженцям, пораненим та їх рідним. Для забезпечення силових структур необхідними матеріальними ресурсами місцеві бізнесмени створили фонд «Мир та порядок», який став координувати діяльність волонтерів та обласної влади.

Запропоновані Фондом волонтери стали радниками голови харківської облдержадміністрації та опікуються проблемами армії, переселенців, поранених [42]. Це яскравий приклад мобілізації та реалізації соціального ресурсу громадянського суспільства через волонтерство, коли бізнес взяв на себе відповідальність та створив своєрідний діалоговий майданчик для волонтерських організацій і владних структур. Такий унікальний досвід щодо створення у Харкові системи координації волонтерського руху з місцевою владою заслуговує на більш глибоке вивчення і розповсюдження на інші регіони України.

Окремі волонтерські ініціативи є дуже ефективними, проте без чіткої організації взаємодії громадськості з владою втрачається потенційний синергетичний ефект. Тому створення Ради волонтерських організацій при Міністерстві оборони України, входження до департаментів та управлінь оборонного відомства, служб Тилу Збройних Сил України представників волонтерських організацій зробило роботу Міністерства оборони України більш відкритою та ефективною, що значно поліпшило матеріальне забезпечення військ. Як повідомляє Агентство «Ukr.Media», за даними РНБО України, «керівництвом Міністерства оборони прийнято низку кадрових рішень стосовно керівників окремих структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, відповідальних за забезпечення Збройних Сил України. До відповідних департаментів та управлінь оборонного відомства, а також Тилу Збройних Сил України введені представники волонтерських організацій. Так, у Департамент державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України волонтери вводяться з метою оперативного моніторингу переліку цінових пропозицій та інформації щодо постачання та своєчасної закупівлі майна, паливно-мастильних матеріалів, продовольчого, речового забезпечення, тощо з метою контролю постачання до військових частин і до кожного конкретного солдата всього того, що закуплено» [52].

На окрему увагу заслуговують напрями діяльності українських волонтерів. Дослідники проблем волонтерської діяльності погоджуються з тим, що вичерпний перелік видів і напрямів волонтерської діяльності скласти неможливо, однак до основних найчастіше відносять освітню діяльність, роботу з дітьми і молоддю, допомогу у лікувальних закладах та закладах соціального захисту, діяльність із захисту навколишнього середовища тощо. Значущість розвитку волонтерської діяльності в контексті євроінтеграційних устремлінь України підтверджується розповсюдженістю практики участі у волонтерській діяльності в ЄС: більше 100 млн європейців залучені до тих чи інших видів волонтерської активності.

Характерним є те, що більшість волонтерів не були «професійними активістами» зі значним досвідом громадської діяльності. Переважна більшість відомих волонтерів та засновників благодійних організацій, які включились до волонтерської діяльності під час Революції гідності та активно допомагають бійцям у зоні АТО (нині ООС) і вимушеним переселенцям, не були громадськими активістами з відповідним досвідом, а прийшли з інших сфер діяльності. Це, з одного боку, негативно характеризує існуючі вже не один рік організації громадянського суспільства України, значна кількість яких не продемонструвала гідної активності та гнучкості, а з іншого – є наслідком сполучення умов економічної кризи та зовнішньої агресії з боку Російської Федерації. Так, колишніми підприємцями (або такими, що намагаються поєднувати волонтерську діяльність із підприємницькою) є Арсеній Фінберг (організатор руху «Волонтерська сотня»), Юрій Касьянов (волонтерський рух «Армія SOS»), Георгій Тука (об'єднання «Народний тил», зараз є заступником міністра тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України). Леся Литвинова, організатор центру «Фролівська 9/11», працювала режисером документального кіно.

У мас-медійному просторі здійснюється популяризація волонтерської діяльності – через ЗМІ. Так, на шпальтах інтер-

нет-видання «Українська правда. Життя» розпочато тематичний проект «Воїни добра». Це цикл публікацій-портретів визнаних волонтерів, які рятують життя багатьом українцям. Створюються документальні фільми і телевізійні передачі (наприклад, «Герой нашого часу». Серія 3. Фролівська 9/11) [33], публікації у популярних газетах й інтернет-виданнях [41; 43]. Також значущим каналом комунікації волонтерів із дійсними і потенційними донорами, колегами, отримувачами допомоги є особисті сторінки або сторінки волонтерських організацій у соціальних мережах, інтернет-сайти фондів допомоги.

Особливістю *напрямів волонтерської діяльності*, які сформувалися в Україні в 2014-2015 рр., є прагнення подолати загрози соціальній безпеці та взяти на себе функції державних структур, які не виконувалися ними чи виконувалися неефективно. Призвели до такої ситуації як об'єктивні чинники (обмеженість фінансових ресурсів, наслідки анексії АР Крим і бойових дій на території Донецької та Луганської областей та ін.), так і суб'єктивні (неефективна система управління в багатьох сферах державного управління, застарілі стандарти матеріального забезпечення Збройних Сил України та застарілі підходи до забезпечення обороноздатності країни, зниження боєздатності військових частин та підрозділів, корумпованість правоохоронних органів й інших органів державної влади і місцевого самоврядування, відсутність модернізації зброї та військової техніки, неготовність органів, відповідальних за соціальну політику держави, реагувати на велику кількість внутрішньо переміщених осіб та ін.).

Дослідницькі пошуки вітчизняних соціологів дозволили систематизувати основних адресатів та головні проблеми волонтерської діяльності в Україні. Так, основними адресатами, яким надавалася волонтерська допомога у період 2014-2015 рр., виступили:

«українська армія – матеріальне забезпечення бійців АТО (ООС) (збір харчів, теплих речей та амуніції, ліків, засо-

бів гігієни), технічна допомога – відновлення старих, ремонт, удосконалення, бронювання бойових машин;

поранені бійці АТО (ООС), військові шпиталі та лікарні, у яких лікуються поранені військовослужбовці;

полонені військові із зони АТО (ООС) та їх сім'ї – інформаційно-пошукова допомога, допомога в обміні полонених різних сторін конфлікту;

сім'ї вимушених переселенців із Криму та Донбасу (з територій зони АТО (ООС) – надання юридичної, психологічної та гуманітарної допомоги, допомоги в пошуку житла та роботи, адаптації до нового становища і ситуації;

сім'ї бійців – учасників АТО (ООС), сім'ї загиблих (матеріальна, психологічна, гуманітарна допомога);

мирне населення територій у зоні АТО (ООС) – гуманітарна допомога через збір коштів, збір речей (їжа, одяг тощо), доставка зібраної допомоги до населення, приготування маршрутів і транспорту для вивезення людей із зони АТО (ООС) в період активних бойових дій» [79, с. 30, 35, 36].

Якщо за певними напрямками діяльність волонтерів лише частково реалізує функції, які не здатні повною мірою виконувати відповідні державні та комунальні структури (наприклад, харчування військовослужбовців, ремонт військової техніки, забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом, роботою, протезування поранених, перехід до стандартів НАТО у Збройних Силах України тощо), то деякі напрями не могли виникнути за умов панування застарілих державних підходів та стандартів, бюрократичних обмежень та відсутності ініціативи на всіх рівнях управління. До таких напрямів належать високотехнологічні інформаційні системи управління артилерійським вогнем та стрільби з танкових гармат, розвиток використання безпілотних літальних апаратів у розвідувальних цілях, забезпечення бійців АТО (ООС) формою та засобами захисту, кращими за вітчизняні стандарти.

При здійсненні своєї діяльності перед волонтерами та волонтерськими структурами постають суттєві проблеми, які

посилюють загрози соціальної безпеці. Їх можна згрупувати за такими напрямками [79, с. 35, 36]:

1. *Скорочення обсягів допомоги з боку населення України, представників діаспори та інших благодійників.* Для частини волонтерів та волонтерських організацій це означає відсутність ресурсів для реалізації діяльності та неможливість її продовження. Висловлюється кілька причин такої ситуації:

«звикання» населення до ситуації збройного конфлікту на сході України та його наслідків;

об'єктивні соціально-економічні фактори, пов'язані з економічною ситуацією в країні (девальвація гривні, підвищення комунальних тарифів, погіршення економічної ситуації в країні);

ослаблення моди на волонтерство і благодійництво.

2. *Невідповідність волонтерської діяльності законодавству, новації в законодавстві, що ускладнюють волонтерську діяльність.* Чинна нормативно-правова база у сфері громадянського суспільства формувалася в основному за відсутності існуючих надзвичайних обставин, тому не завжди враховує реалії та часом перешкоджає вирішенню волонтерами актуальних проблем.

3. *Опір чиновників і консерватизм державних структур.* Традиційний фактор ризику реформ – інерція системи та саботування з боку чиновників, які бажають жити по-старому, – відомий уже і багатьом волонтерам в Україні.

4. *Недостатність контролю за подальшою долею майна, переданого волонтерами.* Неодноразово зазначалось, що на результати волонтерської допомоги впливає недостатня увага до обліку зібраних коштів і майна, яке передається, а також подальшого контролю. В окремих випадках наслідком стає зловживання отриманою допомогою, її привласнення і торгівля нею. Не завжди також є можливість оцінити реальні потреби особи (сім'ї, військового підрозділу) в отриманні допомоги. Наслідком стає зростання споживацьких настроїв і недоотримання допомоги тими, хто дійсно її потребує.

5. *Відсутність достатньої координації волонтерів між собою.* Ще однією проблемою, що обмежує ефективність волонтерської діяльності, є недостатня або відсутня координація між діями осіб та структур, які виконують схожі завдання. Одним із чинників є амбіції кожного з волонтерів та їх прагнення робити все самостійно, що є іншим боком активної позиції. Ще один важливий чинник – відсутність ефективних механізмів та центрів координації. Саме на подолання цієї проблеми працює налагодження процесів матеріального забезпечення через структури Міністерства оборони України, а також створення волонтерами логістичних центрів і електронної системи обліку потреб військовослужбовців.

6. *Конфлікти між державними структурами та волонтерами.* Окремим чинником є імітація окремими державними структурами співробітництва з волонтерами – або через намагання скористатися позитивними PR-приводами, або через неспроможність налагодити ефективне співробітництво, або через небажання реально змінювати існуючий стан справ.

7. *Відсутність ефективної комунікації між волонтерами і суспільством.* Ця проблема тісно пов'язана з першою – зниженням обсягів надходжень з боку населення. Для своєчасного виявлення незадоволених потреб, збереження ресурсних можливостей волонтерів їх задовольняти необхідне привертання уваги до все ще гострих проблем конфлікту на сході України, внутрішньо переміщених осіб, а також побудова ефективної комунікації між тими, хто потребує допомоги, надає її, може виступити благодійником, а також органами влади та державними установами.

8. *Зниження мотивації, емоційне вигорання волонтерів.* Не можна обійти увагою важливу проблему виснаження (фізичного, емоційного, психологічного) волонтерів. Напружений ритм життя протягом тривалого часу, постійні стреси і навантаження призводять до «виключення» з активної діяльності. Додатковим демотивуючим чинником може виступати відсут-

ність системної підтримки волонтерської діяльності з боку суспільства та державних структур.

9. *Випадки зловживань із боку волонтерів, діяльність псевдоволонтерів.* Багатоаспектною проблемою є випадки зловживань з боку волонтерів, які можуть використовувати у власних інтересах грошову і матеріальну допомогу, які вони збирають та повинні передавати заявленим адресатам. З урахуванням майже повної відсутності обліку і контролю за діяльністю волонтерів простір для таких зловживань є дуже широким. Багато волонтерських структур для збереження довіри до них публікують на власних сайтах та сторінках у соцмережах звіти про надходження, витрати та отримувачів допомоги. Однак деякі волонтери, які вже мають певний авторитет і широко відомі, відмовляються від публічного звітування для економії часу та сил.

10. *Безпека волонтерів.* Окрему проблему становить безпека волонтерів, у першу чергу тих, хто самостійно доставляє допомогу до підрозділів, розташованих на лінії зіткнення.

Упродовж усього періоду активності волонтерських структур із початку Революції гідності залишається актуальним знаходження компромісу між обов'язком волонтерів і волонтерських організацій звітувати за отримані кошти, виконувати інші законодавчі вимоги до їх діяльності та напруженим режимом роботи провідних їх представників, який не дає фізичної можливості вести таку звітність (що виводить діяльність багатьох волонтерів, які здійснюють неоціненний внесок у вирішення найнагальніших проблем, поза правове поле).

Незважаючи на визнання ролі волонтерів у вирішенні багатьох гострих проблем – від підвищення обороноздатності країни до благодійної допомоги внутрішньо переміщеним особам, потребують розв'язання багато питань, які заважають повноцінній реалізації внутрішнього потенціалу волонтерського руху. Перешкоди передусім полягають у високому рівні корумпованості державних інститутів та суспільства; процедурах і регламентах, що не сприяють реальній зацікавленості влад-

них структур і окремих чиновників в ефективному здійсненні своїх повноважень, обов'язків та прояву ініціативи у вирішенні завдань, що постають перед ними. У той же час ключовою умовою для успіху волонтерського руху й окремих ініціатив є чутливий (*responsive*) уряд, що реагує на тиск волонтерської спільноти, а іноді спонукає її до дій.

Діяльність волонтерських структур демонструє значний потенціал активізації та розширення їх участі у вирішенні найбільш актуальних проблем, що постають перед Українською державою і суспільством в умовах значного посилення внутрішніх і зовнішніх загроз соціальній безпеці держави і людини. Світовий досвід свідчить, що там, де добровольці можуть зробити все заради того, щоб їх голоси були почуті, та беруть участь у процесі прийняття рішень, надання послуг стає більш ефективним і справедливим [44]. І зараз у першу чергу від державних структур залежить, чи дійсно буде одержаний такий результат, чи суспільство і найактивніші громадяни остаточно розчаруються у політиках і політиці та намагатимуться автономізуватися від них.

Можливості залучення соціальних ресурсів волонтерського руху в Україні до вирішення проблем, які існують в українському суспільстві, залежать від впливу багатьох факторів. Результатом сукупності зазначених особливостей і діяльності волонтерів є значний кредит довіри до волонтерського руху з боку населення країни. Проблеми, що викликали появу настільки масового волонтерського руху, з часом втрачати свою гостроту. Скоріше за все, об'єктивна потреба в такій кількості волонтерських структур та окремих волонтерів зменшуватиметься (особливо щодо тих, хто спеціалізується на технічному та матеріальному забезпеченні української армії). Однак з боку держави і суспільства було б нерозсудливим не скористатися для здійснення суспільних перетворень таким потенціалом довіри до волонтерів, їх організаторських здібностей, навичок швидкого й ефективного вирішення практичних проблем.

Волонтерська діяльність в Україні характеризується значною кількістю нестандартних для світової практики напрямів діяльності, створюючи часом не тільки систему допомоги особам та структурам, що її потребують, але і паралельну систему розробки та реалізації рішень, спрямованих на більш ефективне виконання функцій відповідними державними структурами, перш за все у військовій сфері [80]. Сьогодні в Україні відбулися процеси інституціоналізації волонтерського руху та його включення в соціальні процеси загалом і процеси державного управління зокрема на більш постійній легітимній основі. В умовах розбалансування системи державного управління, браку ресурсних можливостей та зовнішньої агресії волонтерські організації стали виконувати функції держави щодо забезпечення всім необхідним і українських військових, і постраждалих від збройного протистояння на Донбасі громадян країни. Мобілізація ресурсів громадянського суспільства в Україні через волонтерство відбулася у зв'язку з прямими загрозами національній безпеці держави. В інших країнах світу такий чинник є нетиповим для активізації волонтерського руху. Уряди більш ніж 80 країн, до яких входять і найбільш розвинуті, визнали та сприяють розвитку у своїх державах національного волонтерського руху, розглядаючи його як дієвий інструмент розвитку і країни, і глобального суспільства. Україна показала світу ефективність національного волонтерського руху щодо створення надійного безпекового простору для людини в умовах збройного конфлікту. Досвід українського волонтерства є яскравим прикладом для наслідування громадянами інших держав.

Література до розділу 7

1. Барановська Н.П. Національно-культурні товариства у життєвому просторі держави. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6441-0/5.pdf> (дата звернення: 02.02.2018).
2. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів на-

лежного врядування : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 грудня 2012 р.) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк 2013. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derzh_gromada-289cd.pdf (дата звернення: 08.02.2018).

3. Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів: Астролябія, 2008. 368 с.

4. Лациба М. Вступне слово // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 грудня 2012 р.) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. К.: НІСД, 2013. 504 с.

5. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. С. 153-119.

6. Луцишин Г. Особливості взаємодії політичної нації та громадянського суспільства // Українська національна ідея: реалії та перспективи: зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 22. С. 137-141.

7. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#n25> (дата звернення: 08.02.2018).

8. Вінніков О.Ю., Красносільська А.О., Лациба М.В. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні; УНЦПД. К.: Агентство «Україна», 2012. 80 с.

9. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / А.В. Єрмолаєв, Д.М. Горєлов, О.А. Корнієвський та ін. К.: НІСД, 2012. 48 с.

10. Римаренко Ю. Громадянське суспільство і національна сфера // Мала енциклопедія етностранознавства; відп. ред. Ю.І. Римаренко. К.: Генеза; Довіра, 1996. 942 с.

11. Сидорчук О. Залучення ресурсного потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки України // Україна: аспекти праці. 2015. № 2. С. 28-34.

12. Смола Л. Громадянське суспільство в Україні: проблеми та перспективи // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 грудня 2012 р.) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. К.: НІСД, 2013. 504 с.

13. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.

14. Аналітична доповідь Національного Інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». К.: НІСД, 2014. 148 с.

15. Антонюк П.П. Теоретико-концептуальні підходи до поняття «соціальна безпека підприємства»: характеристики, переваги, недоліки // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. 2013. № 1. С. 214-219.

16. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 грудня 2013 р.) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. К.: НІСД, 2014. 192 с. (сер. «Громадянське суспільство», вип. 1).

17. Волонтер Леся Литвинова: «За останні півроку я почала сприймати всю країну як свою особисту власну сім'ю» // Сьогодні (13.09.2014 р.). URL: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/volonter-lesya-litvinova-za-poslednie-polgoda-ya-nachalavospriimat-vsyu-stranu-kak-svoyu-lichnuyu-sobstvennyu-semyu-551759.html> (дата звернення: 02.09.2017).

18. Коленда Н.В. Соціальна безпека населення та її основні складові // Збірник наукових праць SWorld. Вип. 1. Т. 32. Одеса: Куприенко, 2013. С. 27-32.

19. Коленда Н.В. Сутність механізму забезпечення соціальної безпеки населення // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: зб. наук. пр. Луцького нац. техн. ун-ту. Вип. 9 (34). Ч. 1. Луцьк, 2012. С. 140-149.

20. Майдан і громадянське суспільство: опитування експертів. URL: <https://dif.org.ua/article/maydan-i-gromadyanske-susilstvo-opituvannya-ekspertiv> (дата звернення: 25.02.2018).

21. Ніколаєв Є.Б. Предмет соціальної безпеки // Вчені записки: зб. наук. праць; М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана"; відп. ред. А.Ф. Павленко. 2012. Вип. 14. Ч. 1. С. 30-36.

22. Новікова О.Ф. Соціальна політика в системі державного та регіонального управління // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць; М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана"; відп. ред. О.О. Беляєв. Спец. вип., т. 2: Соціально-трудова відносина: теорія та практика: у 3 т. К., 2010. С. 198-205.

23. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

24. Повстин О.В., Саміло А.В. Соціальна безпека суспільства як фактор впливу на розвиток особистості // Збірник статей VI Всеукраїнської наукової конференції «Гуманітарні аспекти формування особистості» (27 квітня 2012 р.). Львів: ЛДУ БЖД, 2012. С. 215-223.

25. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.; за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. К.: КНЕУ, 2006. 292 с.

26. Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання: монографія / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, Ю.С. Залознова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2014. 478 с.

27. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (затверджена Указом

Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012> (дата звернення: 27.02.2018).

28. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» (затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105, у редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/paran10#n10> (дата звернення: 27.02.2018).

29. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015) URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html> (дата звернення: 25.02.2018).

30. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. К.: НІСД, 2016. С. 33.

31. Сидорчук О.Г., Панькова О.В. Ресурси громадянського суспільства в процесах забезпечення соціальної безпеки України та її регіонів // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2016. Вип. 11. С. 298-305.

32. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В.М. Яблонський, О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін.; за заг. ред. О.А. Корнієвського. К.: НІСД, 2017. 56 с.

33. «Герой нашого часу». Серія 3. Фролівська 9/11. URL: https://www.youtube.com/watch?v=k9V-_jXg2ek (дата звернення: 05.03.2018).

34. Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір: наук. доп. К.: НІСД, 2016. 34 с.

35. Скурятівський В.А., Линдюк О.А. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення // Вісник НАДУ. 2011. № 3. С. 194-204.

36. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Теоретичні засади залучення соціальних ресурсів громадських

об'єднань на потреби розвитку регіонів в умовах децентралізації // Український соціум. 2015. №3. С. 20-28.

37. Зимогляд В.Я. Феномен «самоорганізації» в проблемному полі місцевого самоврядування. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/91492/87215> (дата звернення: 25.02.2018).

38. Почтаренко І. Як громадські організації можуть підвищити політичну активність українців? URL: <http://gurt.org.ua/news/recent/20900> (дата звернення: 25.02.2018).

39. FreedomHouse підвищив «рейтинг демократії» в Україні. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160801_freedom_house_rating_sa (дата звернення: 03.04.2018).

40. Дані моніторингу громадської думки населення України, проведеного ГО «Центр «Соціальний моніторинг» у співпраці з ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» у грудні 2016 р. // Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь / В.М. Яблонський, О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін.; за заг. ред. О.А. Корнієвського. К.: НІСД, 2017. С. 6.

41. Титиш Г. Волонтери нашого часу // Українська правда. 2014. 13 серпня. URL: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/08/13/177551> (дата звернення: 04.03.2018).

42. Україна через три роки після Революції гідності: стан суспільної свідомості. Квітень' 2017: інформаційний бюлетень. К., 2017. URL: <http://www.ispp.org.ua/1492682532.pdf> (дата звернення: 27.02.2018).

43. Думан В. Фабрика "Людяність": у Києві на Фролівці працює конвеєр допомоги переселенцям // Українська правда. 2014. 17 листопада URL: <http://life.pravda.com.ua/volunteers/2014/11/17/183971> (дата звернення: 25.02.2018).

44. The State of the World's Volunteerism Report (SWVR): Transforming Governance, June 2015. URL: <https://www.unv.org/sites/default/files/2015%20State%20of%20the%20World%27s%20Volunteerism%20Report%20-%20Transforming%20Governance.pdf> (дата звернення: 09.03.2018).

45. Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> (дата звернення: 26.02.2018).

46. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів / В.М. Яблонський, О.М. Балакірева, Т.В. Бельська та ін.; за ред. О.А. Корнієвського. К.: НІСД, 2016. 72 с.

47. EU-Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5910-2015-ADD-1/en/pdf> (дата звернення: 19.03.2018).

48. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». К.: НІСД, 2015. 684 с.

49. Закон України "Про засади державної регіональної політики" № 156-VIII від 05.02.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/156-19> (дата звернення: 22.02.2018).

50. Foa, E.B., Foa, U.G. Resource theory: Interpersonal behavior as exchange // *Social exchange: Advances in theory and research* / K. J. Gergen, M. S. Greenberg, & R. H. Willis (Eds.). New York: Plenum Press, 1980. pp. 77-94.

51. Törnblom K., Kazemi A. Some Conceptual and Theoretical Issues in Resource Theory of Social Exchange // *Handbook of Social Resource Theory: Theoretical Extensions, Empirical Insights, and Social Applications, Critical Issues in Social Justice*. Springer Science+Business Media New York 2012. pp. 33-64.

52. Агентство «Ukr.Media»: Ситуація в зоні АТО. URL: <https://ukr.media/ukrain/214936/> (дата звернення 04.01.2015 р.).

53. Jenkins J.C. Social Movements: Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements // *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* / editors-in-

chief Neil. Smelser Paul B. Baltes. New York: Elsevier, 2001. pp. 14368-14371, p. 14368.

54. Edwards B. Resource Mobilization Theory // The Concise Encyclopedia of Sociology / ed. by G. Ritzer, J.M. Ryan. [S. l.], 2011. pp. 503-504.

55. Edwards B., McCarthy J.D. Resources and Social Movement Mobilization // The Blackwell Companion to Social Movements / edited by David A. Snow, Sarah A. Soule, and Hanspeter Kriesi. Oxford, UK: Blackwell Publishers, 2004. pp. 116-152.

56. Про затвердження Плану заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-2016-%D1%80> (дата звернення: 22.12.2017).

57. Громова Т.Н. Государственная коммуникация: теоретическая модель и региональная практика. URL: http://www.russcomm.ru/rca_biblio/g/gromova01.shtml (дата звернення: 19.03.2018).

58. Громадянське суспільство і влада. URL: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article (дата звернення: 22.12.2017).

59. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова. К.: НАДУ, 2010. 300 с.

60. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В.М. Яблонський, П.Ф. Вознюк, Д.М. Горелов та ін.; за ред. О.А. Корнієвського, М.М. Розумного. К.: НІСД, 2015. 60 с. (Сер. «Громадянське суспільство», вип. 2).

61. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 24.02.2018).

62. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської екс-

пертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05.11.2008 р. № 976. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF> (дата звернення: 24.02.2018).

63. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 06.08.2014 р. № 385. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 24.02.2018).

64. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 22.02.2018).

65. Громадські ради в цифрах: загальнонаціональний звіт із моніторингу формування громадських рад при центральних та місцевих органах виконавчої влади / М.В. Лациба, О.С. Хмара, А.О. Красносільська та ін.; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К.: Агентство «Україна», 2011. 124 с.

66. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». К.: НІСД, 2016. 688 с.

67. Розпорядження КМУ «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2016-2018 роках від 30.11.2016 р. № 909-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-2016-p> (дата звернення: 24.02.2018).

68. Положення про Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/487/2016> (дата звернення: 03.03.2018).

69. Вишлінський Г., Міханчук Д. Волонтерський рух в Україні // Міжнародний проект здійснено GfK Ukraine на замовлення Організації Об'єднаних Націй в Україні. URL: https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content_import/

2015-09-01_press_releases/data/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf (дата звернення 03.12.2017).

70. Взаємодія держави і суспільства, символічний простір народу та українсько-російські взаємини у дзеркалі громадської думки. Жовтень 2015: інформаційний бюлетень / за ред. М.М. Слюсаревського. К., 2015. 52 с. URL: http://ispp.org.ua/bibl_6.htm (дата звернення: 15.02.2018).

71. United Nations General Assembly (UNGA) (2002). Recommendations on support for volunteering (A/RES/56/38). Resolution adopted by the General Assembly at the fifty-sixth session – Agenda item 108. URL: <http://www.icnl.org/research/resources/volunteerism/ARES56-38.pdf> (дата звернення: 09.01.2018).

72. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17> (дата звернення: 27.01.2018).

73. Горелов Д.М., Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. К.: НІСД, 2015. 6 с.

74. Сивець Л. Как помочь 15-ти тысячам. Опыт волонтеров центра "Фроловская 9/11". URL: <http://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/07/17/197359/> (дата звернення: 05.03.2018).

75. Тохтарова І.М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2014. № 2. URL: http://el-zbirnudu.at.ua/2014_2/5.pdf (дата звернення: 22.02.2018).

76. В Мариуполе открыли волонтерский логистический центр URL: <https://www.0629.com.ua/news/926681/v-mariupole-otkryli-volonterskij-logisticseskij-centr-fotovideo> Єдина база перевірених центрів допомоги учасникам АТО. URL: <https://bezbroni.net/> (дата звернення: 22.02.2018).

77. Головаха: Война впервые научила украинцев помогать друг другу. URL: <http://news.liga.net/interview/politics/>

6382849golovakha_voyna_vpervye_nauchila_ukraintsev_pomogat_drug_drugu.htm (дата звернення: 15.02.2018).

78. Лібанова Е. Треба стимулювати економію // Дзеркало тижня. Україна. 2015. № 10. URL: <http://gazeta.zn.ua/socium/ella-libanova-nuzhno-stimulirovat-ekonomiyu-.html> (дата звернення: 18.01.2018).

79. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи // Український соціум. 2016. № 2. С. 25-40.

80. Панькова О.В., Новікова О.Ф. Залучення інноваційного досвіду волонтерства в Україні в світову практику // Економіка України в глобальному і внутрішньому вимірі: монографія / В.Г. Федоренко, І.М. Грищенко, О.Ф. Новікова та ін. К.: ТОВ «ДКС Центр», 2017. С. 267-293.

81. Сидорчук О.Г., Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як форма активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства // Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. С. 315-338.

РОЗДІЛ 8. КОНЦЕПЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЗМІСТОВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Преамбула

Розкриті автором теоретико-методологічне підґрунтя визначення сутності, змісту, структури, багаторівневості, цільових настанов, керівних принципів, оцінки зовнішніх та внутрішніх загроз, критеріїв досягнення соціальної безпеки, її місця і ролі в системі національної безпеки дає підставу для створення цілісної концепції соціальної безпеки, реалізація якої дозволить надати гідні відповіді на виклики часу і посилити рівень безпекового простору. Результати всеукраїнських досліджень, а також цільового експертного опитування з проблем соціальної безпеки в Україні стали підґрунтям для формування проекту Концепції забезпечення соціальної безпеки України. Протягом усього періоду дослідження проблем соціальної безпеки відстежувалися зміни в законодавстві України про національну безпеку, економічну, соціальну, державну, регіональну політику та вносилися пропозиції щодо їх удосконалення.

Концептуальні положення щодо соціальної безпеки визначають її як підсистему, органічно вбудовану в систему державного управління, національної безпеки та соціальної політики. В умовах системної кризи та збройного конфлікту вона може відігравати самостійну роль – бути сполученням вирішення проблем соціальної сфери національної безпеки та соціальної політики, частково компенсувати відсутність правового документа із соціальної держави та соціальної політики України. Визначені концептуальні положення зорієнтовані на захист та соціальних інтересів держави, суспільства, людини, що створює умови для успішних перспектив розвитку України з позицій забезпечення безпеки.

Структура Концепції забезпечення соціальної безпеки України

- 8.1. Загальні положення (понятійний апарат).
- 8.2. Мета та принципи забезпечення соціальної безпеки.
- 8.3. Критерії досягнення соціальної безпеки.
- 8.4. Пріоритетні соціальні інтереси.
- 8.5. Соціальні загрози.
- 8.6. Напрями забезпечення соціальної безпеки.
- 8.7. Заходи щодо реалізації напрямів забезпечення соціальної безпеки України.
- 8.8. Механізми реалізації соціальної безпеки.

8.1. Загальні положення (понятійний апарат)

Соціальна безпека – це стан та можливості захищеності соціальних інтересів людини, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз соціальній та національній безпеці.

Соціальна безпека – це стан гарантованості правової та інституційної захищеності суб'єктів суспільних відносин від викликів, ризиків, небезпек та загроз.

Соціальна безпека – це стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності й демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів людини, суспільства і держави, прав та свобод людини і громадянина, реалізація яких забезпечує прогресивний демократичний розвиток, безпечні умови життєдіяльності та добробут громадян, від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (сформульовано з врахуванням Закону України «Про національну безпеку України» [1]).

Соціальний захист – це діяльність із попередження, пом'якшення та мінімізації соціальних ризиків.

Соціальна захищеність – це стан безпеки, який свідчить про ступінь реалізації інтересів, прав, гарантій і свобод людини та можливостей їх зростання.

Соціальні інтереси – спрямованість, вектор дій людини, суспільства, держави до задоволення соціальних потреб щодо безпечної життєдіяльності, гідного існування та розвитку.

Загроза соціальній безпеці – це небезпека, яка обумовлює соціальні деформації та руйнування умов гідного існування та розвитку людини, суспільства, держави.

Ризик – прояв небезпеки, загрози, негативний результат впливу певного фактору чи групи факторів, дій або бездіяльності, очікуване неблагополуччя, невизначеність.

Забезпечення соціальної безпеки є гарантом безпеки соціального розвитку, умовою та можливістю запобігання викликам, ризикам, небезпекам, загрозам в житті людини, суспільства, держави.

8.2. Мета та принципи забезпечення соціальної безпеки

Метою забезпечення соціальної безпеки є досягнення спроможності держави, суспільства та людини своєчасно й ефективно захищати соціальні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Принципи забезпечення соціальної безпеки – це сукупність обов'язкових вимог і правил, яких доцільно дотримуватися при формуванні та реалізації соціально-економічної політики для досягнення бажаних результатів із мінімальними соціальними й економічними втратами.

Основними принципами забезпечення соціальної безпеки в Україні є:

- пріоритет прав та свобод людини і громадянина;
- дотримання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність;
- дотримання балансу соціальної справедливості й економічної ефективності;
- попередження виникнення соціальних загроз, ризиків, небезпек;

підвищення соціальної свідомості у людини щодо само-
збереження, самозахисту, саморозвитку;
забезпечення безпеки соціального розвитку;
перевага переговорним і мирним процесам у розв'язанні
конфліктів;
інформаційна відкритість та прозорість;
розвиток культури безпеки;
страхування соціальних ризиків;
інтеграція з міжнародними системами безпеки;
демократизація відносин між суб'єктами соціальної без-
пеки.

8.3. Критерії досягнення соціальної безпеки

Мета забезпечення соціальної безпеки визначається які-
сними критеріями її досягнення. Критерії досягнення соціально-
ної безпеки розподіляються за вагомістю таким чином:

забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод
людини;

відсутність (мінімізація) загроз життю і здоров'ю людей;
гідний рівень життя громадян, гідна праця;

висока якість життя населення, зростання його доходів
за рахунок високопродуктивної праці, трудової, підприєм-
ницької та інноваційної активності;

наявність розвинутого та численного середнього класу;
низький рівень соціальної та майнової диференціації на-
селення;

рівність доступу до якісних освітніх і медичних послуг
для всіх верств населення;

ефективна й активна економічна та соціальна політика
держави;

дотримання вимог економічної, соціальної, інформацій-
ної, екологічної, соціокультурної безпеки країни;

високі державні соціальні стандарти та соціальні гарантії
та забезпечення їх реалізації;

дієві механізми затребування відповідальності державних і регіональних органів за несприятливий соціальний та економічний стан;

розвинене державно-приватне партнерство в системі економічного та соціального управління, соціально-трудова відносин;

достатньо високий рівень культури безпеки людини, працюючих, управлінців;

низький рівень конфліктної та соціальної напруженості; зниження протестного потенціалу суспільства;

соціальна стабільність, відсутність конфліктності; зниження рівня протестного потенціалу в суспільстві;

розвинена система соціальної відповідальності суб'єктів суспільних відносин і державного управління; суб'єктів національної, соціальної, економічної безпеки;

наявність дієвого консенсусу в колі головних політичних сил щодо стратегічних орієнтацій розвитку країни, їх ефективна реалізація;

розвинене соціальне партнерство, конструктивний діалог між суб'єктами відносин та владою;

наявність і зростання довіри в суспільстві, соціального оптимізму громадян країни, їх впевненість у майбутньому;

доступність житла;

гарантованість продовольчої безпеки;

ефективна діяльність соціальних інститутів суспільства, якісне соціальне управління;

забезпечення прийняттого для суспільства рівня справедливості;

дотримання соціальних орієнтирів і зобов'язань, визначених у міжнародних договорах, учасником яких є Україна.

8.4. Пріоритетні соціальні інтереси

Пріоритетні соціальні інтереси загального характеру виступають складовими основної мети забезпечення соціальної безпеки України.

Пріоритетними соціальними інтересами є:

досягнення гідного рівня життя населення, подолання бідності;

гарантованість захисту соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз;

підвищення здатності держави і суспільства своєчасно й ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози;

зростання цінності праці та працівника;

збереження та забезпечення розвитку людського потенціалу України;

створення умов стабільності в державі;

подолання соціальної нерівності;

досягнення соціальної конкурентоспроможності держави;

формування умов гідного існування майбутніх поколінь.

Можливості реалізації визначених пріоритетних соціальних інтересів, які є фундаментальною підставою для головних суб'єктів соціальної взаємодії – держави, суспільства, людини – стають досяжними за умов визначення адресної диференціації та відповідальності кожного суб'єкта за їх соціальні інтереси. Це обумовлює систематизацію соціальних інтересів кожного суб'єкта соціальної безпеки.

Соціальні інтереси держави спрямовані на соціальну безпеку та полягають у такому:

високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку;

попередження та мінімізація зовнішніх і внутрішніх загроз;

територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного устрою;

розбудова соціальної, правової держави;

ефективність соціального управління;

реалізація соціальних інтересів громадян України;

здійснення системних реформ;

збалансованість національної безпеки та соціальної політики;

забезпечення умов гідної праці;

досягнення національних цілей сталого розвитку 2030;
створення й укріплення прозорої системи публічного управління;
розвиток ефективної та справедливої системи державного соціального страхування;
орієнтація на кращі міжнародні соціальні стандарти і норми;
виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо соціального та сталого розвитку;
гідні позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості;
ощадливе ставлення суб'єктів господарювання і населення до всіх видів ресурсів у країні;
соціальне партнерство гілок влади в розбудові розвиненої держави.

До *соціальних інтересів суспільства* належать:
високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів;
забезпечення розвитку людського потенціалу;
реалізація прав і свобод людини;
розвинене громадянське суспільство;
розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя;
подолання бідності, зростання чисельності середнього класу;
високий рівень соціальної відповідальності в системі суспільних відносин;
високий рівень зайнятості громадян, достатня кількість робочих місць;
наявність належної соціальної інфраструктури, доступність якісних медичних і освітніх послуг;
зростання кількості спроможних територіальних громад;
реалізація принципу соціальної справедливості в країні;
низький рівень соціальної нерівності;
демократичність процесів розвитку суспільства;
консолідація суспільства, стабільність і соціальний порядок, високий рівень довіри;

конструктивна громадська активність населення;
громадський контроль за діяльністю держави;
соціальне забезпечення соціально вразливих верств населення;
інформаційна відкритість, протидія інформаційним маніпуляціям, поширенню недостовірної інформації;
забезпечення прогресивного розвитку соціуму в цілому;
зростання патріотичної свідомості;
безпечність та екологічність умов проживання;
міжетнічна та міжконфесійна злагода.
Соціальними інтересами людини виступають:
сприятливі та безпечні умови життя;
стабільність у країні;
гідна праця, цінність людини праці;
наявність доходу, достатнього для гідного життя;
захист прав і свобод особистості;
якісні медичні послуги;
можливість здобуття якісної освіти;
упевненість у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї;
можливості самореалізації та самозахисту;
безпечне соціальне та екологічне оточення;
мінімізація ризиків і небезпек для життя та здоров'я на виробництві;
реалізація активності та ініціативи у всіх сферах її прояву;
здоровий спосіб життя;
можливості участі в управлінні;
захист від маніпулювання свідомістю;
свобода слова;
свобода віросповідання.

8.5. Соціальні загрози

Виникнення загроз соціальній безпеці обумовлене джерелами, характером, суб'єктами та сферами прояву.

Соціальні загрози сфер національної безпеки:

загроза посягань із боку окремих груп осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України;

вдплив учених, фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни;

маніпулювання свідомістю громадян через подання викривленої, неправдивої, кривдної інформації;

прояви сепаратизму на деяких територіях України;

поява та укріплення незаконних військових формувань, використання їх в інтересах певних сил чи формувань;

низька затребуваність виробництва у науково-технічному персоналі, неефективність його стимулювання та непрестижність інженерно-технічних професій; слабка захищеність інтелектуальних прав;

незаконне ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів тощо;

поширення у ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії;

виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин;

прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації;

неефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів;

неконтрольоване ввезення в країну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин, збудників захворювань;

нелегальна міграція;

недосконала система соціального захисту чинних та звільнених із військової служби військовослужбовців;

незадовільний стан з продовольчою безпекою.

Внутрішні загрози соціальній безпеці:

зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України;

низький рівень економічного розвитку країни;
зростання бідності та безробіття населення країни;
неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики;
недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу;
зростання соціальної нерівності в суспільстві, деформація соціальної структури суспільства;
поглиблення моральної та духовної деградації суспільства;
нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки;
посилення криміногенної ситуації в суспільстві;
зростання соціального та майнового розшарування населення;
різке погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних захворювань;
зростання обсягів міграції молоді за кордон;
депопуляція населення;
недостатньо активна участь громадянського суспільства у формуванні та контролі системи національної безпеки;
невикористання важелів децентралізації управління.

Зовнішні загрози соціальній безпеці:
посягання на територіальну цілісність країни;
втручання іноземних держав у внутрішні справи України;
орієнтація розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без урахування ментальних особливостей та ресурсних підстав їх реалізації в Україні;
копіювання рис суспільства споживання в Україні при несформованій раціональній культурі споживання;
зростання енергетичної залежності країни;
світові фінансові кризи та їх негативний вплив на економічну ситуацію в країні;

готовність приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їх культур, слабкість національної ідентичності;

поширення міжнародної економічної та кримінальної злочинності, тероризму.

Соціальні загрози держави:

висока корумпованість і недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки;

недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість;

переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти;

недовіра громадян до органів державної влади;

тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу;

низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади;

неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці та працівника;

порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини та громадянина;

відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством;

непрестижність соціально відповідальної поведінки в суспільстві;

тероризм та військова агресія інших держав проти України;

неефективна та незбалансована політична система, її неспроможність своєчасно реагувати на загрози національній безпеці;

слабкість громадянського і його контролю за діями влади;

недостатня ефективність діяльності існуючих державних структур і механізмів інтеграції до міжнародної безпеки та глобальної стабільності на користь національним інтересам;

відсутність суспільного консенсусу з питань державного будівництва;

недосконалість інформаційної політики держави;
транскордонна злочинність і виникнення її нових форм.

Загрози соціальній безпеці, які обумовлені сферою державного управління:

байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством;

незатребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки;

невизначеність соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки;

неврегульованість державою процесів поглиблення соціальної та майнової диференціації, зростання соціальної нерівності;

відсутність у положеннях про діяльність органів влади завдань, повноважень, обов'язків і відповідальності щодо забезпечення соціальної безпеки;

невизначеність пріоритетів, напрямів та заходів щодо забезпечення соціальної безпеки в регіональних стратегіях розвитку;

неготовність державних службовців сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів;

відсутність положень щодо соціальної безпеки у Державних стратегіях розвитку України до 2020 та 2030 рр.;

неналежна координація діяльності Ради національної безпеки і оборони України з Міністерством соціальної політики щодо забезпечення соціальної безпеки;

зростання недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності;

слабкість національної еліти у захисті національних інтересів держави;

слабкість громадянського суспільства як суб'єкта управління;

низька правова грамотність населення;

високий конфліктний потенціал.

Соціальні загрози суспільства:

низький рівень економічного розвитку;
деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження;
незахищеність соціальних прав та гарантій громадян;
неефективна соціальна політика;
загальний низький рівень культури безпеки суспільства;
нерозвиненість механізмів державно-приватного та соціального партнерства;
неефективна співпраця громадянського суспільства та органів влади;
відсутність вимог суспільства до особистості, її соціальної поведінки;
низький рівень правової свідомості та законності;
індивідуалізація суспільних відносин, зменшення соціальної згуртованості.

Загрози соціальній безпеці людини:

різке погіршення соціально-економічного становища в країні;
поширеність бідності;
нестабільність у країні та її регіонах;
руйнування системи соціальних цінностей;
незахищеність прав і свобод громадянина;
погіршення здоров'я та можливості його охорони;
поширення безробіття;
небезпечне екологічне середовище;
низький рівень працевлаштування молоді;
низька залученість громадян до державного та регіонального управління;
обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;
зростання недоступності здобуття освіти;
наявність ризиків та загроз для життя і здоров'я на виробництві;
схильність особистості до ризику.

Загрози соціальній безпеці молоді:

невпевненість у майбутньому;

погіршення якості середньої та вищої освіти;
низька цінність праці та працівника;
труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу;
обмеженість можливостей самореалізації;
обмеженість можливостей здобути освіту внаслідок низького рівня життя;
поширення негативних соціальних явищ серед молоді (наркоманія, алкоголізм, суїцид тощо);
інформаційні маніпуляції свідомістю молоді;
непрестижність соціальної відповідальності в суспільстві;
престижність освіти за кордоном;
зростання підліткової злочинності;
поширення сект і псевдорелігійних культів.

Напрями забезпечення соціальної безпеки формуються з потреб захисту соціальних інтересів, подолання загроз соціальної безпеці та необхідності досягнення критеріїв соціальної безпеки.

8.. Основні напрями забезпечення регуляторної політики щодо соціальної безпеки

Напрямами, що сприяють досягненню соціальної безпеки в Україні, є:

1. Реалізація прав, гарантій і свобод людини, удосконалення правової системи, підвищення ефективності діяльності органів влади для додержання прав і гарантій громадян.

2. Формування умов та можливостей для гідного життя громадян, підвищення рівня доходів населення підтримка та нагромадження середнього класу, зниження рівня бідності.

3. Реалізація права на безпеку людини, безпечне існування та розвиток, усунення причин формування загроз життю та здоров'ю.

4. Підвищення ефективності публічного управління, забезпечення його спрямованості, своєчасне реагування та подолання загроз соціальній безпеці, удосконалення діяльності

державної служби і формування умов соціальної конкурентоспроможності держави.

5. Розвиток гідної праці, зростання цінності праці та людини праці на засадах соціальної безпеки та соціальної відповідальності.

6. Забезпечення соціальної орієнтації економіки, запровадження у практику господарювання дотримання вимог економічної та соціальної безпеки України; досягнення соціальної справедливості та економічної ефективності в системі соціально-економічних відносин.

7. Створення умов та можливостей для захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (ВПО), використання їх як ресурсу розвитку, сприяння інтеграції ВПО у територіальні громади.

8. Формування сприятливих умов для якісних та кількісних змін людського потенціалу, запобігання та мінімізація соціальних ризиків; нагромадження людського капіталу.

9. Укріплення здоров'я населення, підвищення ефективності системи охорони здоров'я, надання якісних медичних послуг для всіх верств населення, культивування здорового способу життя; посилення виробничої безпеки.

10. Створення умов розвитку освітнього і наукового потенціалу країни; підвищення якості та доступності професійної та вищої освіти; орієнтація освіти на потреби і вимоги індустрії майбутнього; створення конкурентних переваг у системі вітчизняної вищої освіти порівняно з розвинутими країнами; запровадження безперервної освіти впродовж життя; розвиток громадянського суспільства на основі зростання знань; всебічна підтримка наукового потенціалу країни.

11. Подолання наслідків та зниження ризиків і небезпек, пов'язаних із збройним конфліктом на сході України; створення передумов для тривалого миру, стабільності та соціально-економічного розвитку.

12. Розвиток духовного, культурного та історичного потенціалу країни; збереження етнічної самобутності, матеріальної та нематеріальної культурної спадщини і традицій.

13. Попередження та запобігання кримінальній злочинності, тероризму.

14. Консолідація українського суспільства, зміцнення національної ідентичності, зростання єдності, довіри, толерантності та соціальної відповідальності.

15. Сприяння розвитку громадянського суспільства, перетворення його на суб'єкт управління, налагодження якісної державно-громадської взаємодії, співпраці між органами влади та організаціями громадянського суспільства.

16. Посилення інформаційної безпеки щодо забезпечення захищеності національних і соціальних інтересів.

17. Створення сприятливих правових, соціально-економічних та організаційно-управлінських умов для ефективної протидії та подолання корупції.

18. Мінімізація чинників регіонального характеру, які обумовлюють виникнення внутрішніх загроз національній безпеці.

19. Збереження, відновлення та збалансоване використання екосистем.

20. Забезпечення культури безпеки та безпеки життєдіяльності.

21. Європейський вектор зовнішньої політики України: інтеграція України до Європейського Союзу в контексті національної та соціальної безпеки.

8.7. Заходи щодо реалізації кожного напрямку Концепції забезпечення соціальної безпеки України

Орієнтовний План заходів (дій) з реалізації напрямів забезпечення соціальної безпеки

Напрямок 1. Забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод людини, удосконалення правової системи, підвищення ефективності виконавчої та судової влади щодо захисту прав і гарантій громадян потребують здійснення таких заходів:

внесення змін та доповнень до Національної стратегії у сфері прав людини щодо механізмів її реалізації;

визначення в законопроекті «Про Державний бюджет України на 2019 рік» обсягу коштів для фінансування виконання Плану дій з реалізації Національної стратегії прав людини на період до 2020 року;

внесення змін та доповнень до Плану дій на 2018-2020 рр. з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини до 2020 року і включення до його змісту заходів щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та мирного населення, постраждалого під час збройного конфлікту на сході України;

активізація позицій держави в забезпеченні прав людини, створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод;

забезпечення прав громадян України на надійний соціальний захист з боку держави шляхом здійснення ефективної соціальної політики;

реалізація конституційної гарантії прав і свобод людини та громадянина на недопущення їх скасування або звуження їх змісту й обсягу при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних;

визначення серед пріоритетів державної політики підтримки розвитку науки, внесення змін та доповнень до законодавства України про наукову та науково-технічну діяльність положень, спрямованих на підвищення мотивації та зацікавленості науковців працювати в країні задля її розвитку та на перспективу; забезпечення фінансування науки;

внесення змін та доповнень до законодавства України про внутрішньо переміщених осіб, які визначені в Рекомендаціях парламентських слухань (схвалені 31.03.2016 р.) про «Стан та дотримання прав ВПО та громадян України, які проживають на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення АТО»;

приведення нормативно-правової бази із захисту прав ВПО в Україні у відповідність до міжнародних стандартів та вимог; забезпечення узгодженості та вбудованості законодавства України про ВПО в загальну систему законодавства України;

внесення змін до законодавства України для забезпечення виборчих прав ВПО;

забезпечення розширення правових засад щодо захисту прав людини і громадянина на вільний доступ до інформації, її поширення, зберігання та захист;

сприяння підвищенню правової грамотності членів суспільства;

упровадження прогресивних соціальних програм, спрямованих на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини;

утвердження в суспільній свідомості та соціальній практиці невідчужуваних прав і свобод людини, нормативного закріплення їх гарантій;

запобігання процесам декларування прав та свобод людини, сприяння встановленню системи соціальних гарантій і механізму їх реалізації;

створення механізму затребування відповідальності, координації діяльності, адресності функцій та обов'язків тих соціальних суб'єктів, які мають забезпечувати умови для формування та реалізації прав і свобод людини в Україні (Президент України та Уряд України; органи державної законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування; спеціалізовані державні і громадські органи та організації у справі захисту прав і свобод людини та громадянина; політичні партії та відповідні громадські організації та їх органи;

забезпечення прозорої системи легітимного громадського контролю і затребування відповідальності за діяльність посадових осіб системи державного управління, конституційними обов'язками яких є створення умов для реалізації прав і свобод людини та громадянина України (Президента України, депутатів Верховної Ради України, посадових осіб Кабінету

Міністрів України, місцевих державних адміністрацій, судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокуратури, адвокатури, інших правоохоронних органів України);

оптимізація діяльності прокуратури України щодо виконання покладених на цю інституцію зобов'язань із захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави;

посилення надійного захисту громадян і дотримання їх прав на інформацію та свободу вираження через регулювання медіа з боку держави в режимі балансу між цензурою та свободою медіа.

Напрямок 2. Забезпечення гідного рівня життя громадян, зростання доходів населення, створення умов формування численного середнього класу, зниження рівня бідності передбачає:

підвищення ефективності та інноваційності державної політики щодо зростання доходів і платоспроможного попиту населення;

принципове коригування політики доходів через перенесення акцентів на стимулювання плідної та продуктивної праці працездатних громадян зі зменшенням патерналістських стратегій підтримки населення;

зменшення безробіття, скорочення низькооплачуваної та «тіньової» зайнятості, а також усунення хронічної диспропорції між результативністю праці та заробітною платою, забезпечення зростання реальної заробітної плати як основного джерела грошових надходжень населення та важливого стимулу до трудової активності відповідно до зростання ВВП.

ліквідацію бідності, передусім серед економічно активного населення, а саме серед працюючих у бюджетній сфері та стагнуючих галузях промисловості, за допомогою підвищення вартості робочої сили; упровадження ефективної державної політики щодо використання та розвитку трудового, підприємницького й інтелектуального потенціалу країни, підвищення

ділової активності населення, зростання рівня його продуктивної зайнятості;

здійснення аналізу основних ризиків бідності та складу бідного населення, виявлення причини виникнення, прогноз наслідків та можливих перспектив на майбутнє для вироблення ефективних шляхів подолання бідності;

створення умов для формування численного середнього класу, розвитку малого та середнього підприємництва, підвищення заробітної плати висококваліфікованих працівників, нагромадження ділових активів і власності;

зміну політики доходів в Україні з економії бюджетних коштів на сприяння розвитку та реалізацію економічного, природного та людського потенціалу;

забезпечення максимального зростання доходів усіх інституційних суб'єктів економічних відносин (держави, бізнесу, домогосподарств) завдяки економічній активності, продуктивності, ефективності та соціальної справедливості;

забезпечення гармонізації інтересів різних інституційних суб'єктів щодо складових доходів їх спрямування, умов та напрямів регулювання;

запобігання масштабному опору учасниками економічних відносин через загрозу втрати потенційних доходів; забезпечення ефективного коригування політики доходів шляхом планування відповідних умов та напрямів щодо врахування механізмів компенсаційних втрат суб'єктів, захисту інтересів слабких учасників економічних відносин, орієнтації на кумулятивний ефект, який виявлятиметься у зростанні сукупних доходів за умови, що становище кожного при цьому не погіршиться;

започаткування нових правил формування місцевих бюджетів у межах реформи децентралізації, які нададуть очікуваного ефекту за умов самостійного заробляння грошей територіальними громадами;

забезпечення громадського обговорення змін у сфері політики доходів; надання змінам властивостей прогнозованості, стабільності, довгостроковості та системності; оцінку наслід-

ків змін у регулюванні будь-якого інституційного суб'єкта для всіх інших суб'єктів й економіки загалом;

закріплення за Кабінетом Міністрів України обов'язків та відповідальності за вироблення і реалізацію політики доходів;

започаткування механізмів та принципів функціонування нової політики доходів, які обумовлюють запровадження спадкування, адміністрування, стандартизації обліку, прямої державної підтримки, кредитування, державних закупівель, справедливих тарифів і рентних платежів тощо;

створення в суспільстві соціального середовища, орієнтованого на досягнення стандартів якості життя населення, що відповідають рівню країн ЄС;

розробку та реалізацію шляхів подолання в Україні монетарної та деприваційної бідності (бідності за умовами життя), а також бідності серед сімей із дітьми з обома працюючими батьками, у домогосподарствах, де всі особи старше 75 років;

зменшення бідності нинішніх і майбутніх пенсіонерів шляхом здійснення пенсійної реформи – поступовий перехід від виплати пенсій, що призначаються на пільгових умовах або за вислугу років, із солідарної системи до недержавних пенсійних фондів, а також запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи;

розширення спектру можливостей для працевлаштування людей з особливими потребами та зайнятості людей похилого віку;

перегляд підходів до платних медичних і освітніх послуг для малозабезпечених категорій населення, особливо для дітей, що потребує розробки механізму реалізації конституційних прав громадян на безоплатні освіту й охорону здоров'я; забезпечення доступу економічно активного населення до надання якісних медичних послуг шляхом формування повномасштабної системи медичного страхування;

модернізацію системи державної соціальної допомоги та створення сучасної системи соціальних послуг;

кардинальне реформування системи надання пільг, перегляд підходів до житлової політики, у тому числі будування та надання соціального, пільгового житла;

посилення надання адресної соціальної допомоги постраждалим від збройного конфлікту на сході України у соціально неблагополучних, депресивних регіонах, районах проведення ООС, де спостерігаються великі масштаби бідності та рівень життя населення, значно нижчий за середній, а також надання більших повноважень місцевим органам влади щодо отримання цільової адресної допомоги;

удосконалення системи державних соціальних стандартів і гарантій – здійснення перегляду методики розрахунку прожиткового мінімуму з урахуванням регіональних особливостей рівня та глибини бідності;

кардинальне реформування системи первинного перерозподілу доходів, виключення оподаткування доходів у межах прожиткового мінімуму, запровадження податків на багатство, надмірний обсяг нерухомості та спадщини тощо;

застосування в Україні досвіду європейських країн щодо переважання податків на споживання над податками на заробітну плату;

вирішення проблеми бідності та низького рівня соціального захисту населення в Україні через трансформацію існуючої системи соціальних цінностей, ефективність діяльності державних інститутів, дієвість механізмів державного управління соціальним розвитком, результативність співпраці органів державного управління, місцевого самоврядування і суспільства, громадян;

забезпечення системного підходу до реалізації політики держави (на засадах аналітичності, прагматичності, стратегічності, наслідування) через цілеспрямовані злагоджені зусилля органів державної влади всіх рівнів та органів місцевого самоврядування, зростання соціального оптимізму та довіри населення до влади, здійснення комплексних реформ із децентралізації управління;

реалізацію в повному обсязі чинної стратегії подолання бідності в Україні.

Напрямок 3. Реалізація права на безпеку людини, безпечне існування та розвиток, усунення причин формування загроз життю і здоров'ю потребують:

сприяння створенню державою і суспільством умов, необхідних для повної та безперешкодної реалізації прав і свобод людини на безпеку життя;

запобігання, попередження та виключення порушень прав і свобод людини на всіх етапах життєвого циклу;

запобігання порушенню прав людини на безпеку через застосування правових норм щодо охорони, захисту її прав;

реалізації права людини на безпеку, виконання державою та правовими інститутами обов'язків, запровадження механізмів, які забезпечують захист людини від небезпек;

подолання протистояння між сторонами збройного конфлікту на сході України мирним шляхом, без застосування сили, втрати життя і здоров'я людей; надання переваг конструктивним переговорним процесам;

відстеження та визначення регіонів, у яких виникають загрози життю, здоров'ю людини внаслідок наявності незаконних воєнізованих формувань, зростання злочинності, посилення проявів сепаратизму, вживання термінових заходів щодо попередження та прояву загроз;

відновлення та розвиток відповідно до сучасних вимог громадянської оборони, цілеспрямованого підвищення системної грамотності громадян України з особистої безпеки та вміння надати допомогу іншим у разі загроз їх життю і здоров'ю;

визначення всіх видів відповідальності, встановлених законодавством України, за неправові дії або бездіяльність, які спричиняють загрозу та втрату життя і здоров'я людини та проведення широких кампаній із висвітленням цієї інформації у ЗМІ та мережі Інтернет тощо;

оперативного інформування населення про можливість та прояв небезпечного для життя і здоров'я стану, пов'язаного

з бойовими діями, аваріями на виробництві, стихійними лихами тощо та надання відповідної допомоги і навчання безпечним правилам поведінки для збереження власного життя і здоров'я, членів сім'ї, близького оточення;

підготовки та проведення організованої евакуації населення (у першу чергу дітей) в облаштовані для цього безпечні місця за межами бойових дій, потенційних місць терактів, великих аварій, стихійних лих тощо для збереження життя та здоров'я населення;

надання всебічної допомоги тим, хто її потребує, при фізичному та психологічному ушкодженні здоров'я; готовність державних, приватних та громадянських інституцій до цього;

здійснення системної скоординованої підготовки (навчання) працівників різних правозахисних органів і структур (внутрішніх справ, надзвичайних ситуацій, РНБОУ, СБУ та ін.) щодо забезпечення захисту та надання допомоги громадянам для збереження життя та здоров'я в небезпечних умовах, а також постійного навчання населення самозахисту та самозбереження;

попередження зростання злочинності з тяжкими наслідками для життя і здоров'я людини, подолання аномійної деморалізованості суспільства, девіантної поведінки;

удосконалення системи захисту прав людини, забезпечення скоординованості дій правозахисних органів у цій сфері;

удосконалення системи запобігання ризикам втрати життя та здоров'я через нещасні випадки у побуті;

розробки дієвої та ефективної системи попередження нещасних випадків від дорожньо-транспортних аварій, небезпечної поведінки водіїв, пішоходів, несправних транспортних засобів тощо; залучення міжнародного досвіду мінімізації нещасних випадків у цій сфері;

переорієнтації підходів у сфері управління охороною праці з реагування на страхові випадки та матеріальну компенсацію їх наслідків (відшкодування шкоди із здійснення компенсаційних виплат) на створення національної превентивної ризик-орієнтованої системи забезпечення професійної безпеки

та здоров'я, орієнтованої на управління виробничими ризиками, яким піддається життя та здоров'я працівника.

Напрямок 4. Для підвищення ефективності публічного управління, забезпечення його спрямованості, своєчасного реагування та подолання загроз соціальної безпеки, удосконалення діяльності державної служби і формування умов соціальної конкурентоспроможності держави необхідно:

упровадити ефективну систему державного управління, спрямовану на реалізацію політики соціально-економічної конкурентоспроможності держави;

удосконалити нормативно-правову базу державної політики щодо ефективного управління соціальною, економічною, інформаційною, екологічною та регіональною безпекою;

здійснити модернізацію державної служби та забезпечити підвищення рівня кваліфікації державних службовців з питань соціальної безпеки;

включити до положень про діяльність органів влади і місцевого самоврядування завдання, повноваження, обов'язки та відповідальність щодо забезпечення соціальної безпеки;

визначити у пріоритетах, напрямах та заходах державних і регіональних стратегій розвитку положення, спрямовані на забезпечення соціальної безпеки;

забезпечити формування умов демократизації суспільних відносин, підвищити готовність державних службовців сприймати інститути громадянського суспільства як суб'єктів державного управління;

підвищити ефективність співпраці громадянського суспільства та органів влади;

здійснювати ефективну та конструктивну координацію діяльності органів і структур виконавчої влади (Ради нацбезпеки і оборони України з Міністерством соціальної політики України з питань збалансованості системи національної безпеки та соціальної політики;

здійснити модернізацію державної служби та підвищити рівень кваліфікації державних службовців з питань соціальної безпеки;

створити прозору систему публічного управління, професійний інститут публічної адміністрації та забезпечити їх ефективне запровадження;

подолати високу корумпованість і недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки;

підвищити рівень патріотичності управлінської еліти, забезпечити орієнтацію на переважання національних інтересів над особистими, корпоративними, регіональними; культивувати підвищення духовно-моральної свідомості посадових осіб держави;

забезпечити зорієнтованість державного управління на попередження та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх загроз соціальній та економічній безпеці при формуванні концепцій, стратегій, програм розвитку;

реалізувати стратегічний курс України на розбудову соціальної держави, забезпечити реалізацію дієвого соціального партнерства серед різних гілок влади у цьому процесі;

створити умови та можливості для забезпечення ефективності державного управління, реалізовувати політику збільшення соціальної конкурентоспроможності держави, підвищувати позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості;

посилити затребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки;

забезпечити включення стратегічних положень щодо соціальної безпеки до чинної Стратегії національної безпеки, Державних стратегій розвитку України до 2020 та 2030 рр.;

підвищити якість й ефективність державного управління у процесах формування соціальної орієнтації економіки для зниження соціальної нерівності, соціальної та майнової диференціації;

забезпечити розробку механізмів затребування відповідальності за соціальні небезпеки людському та соціальному розвитку;

підвищити рівень аналітичної роботи та міжвідомчої координації установ соціальної, економічної, інформаційної та інших сфер національної безпеки;

удосконалити систему стратегічного планування та взаємозв'язку програмних і стратегічних документів державної політики та нормативно-правових актів щодо соціальної безпеки, соціального розвитку держави;

розвивати демократизацію державного управління й удосконалювати механізми залучення громадськості до прийняття управлінських рішень і здійснення громадського контролю;

удосконалити технології прийняття управлінських рішень з обов'язковим прогнозуванням наслідків їх реалізації, моніторингом соціальних процесів і чітко визначеною відповідальністю;

запровадити в систему державного управління принципи культури безпеки;

удосконалити норми соціального і трудового законодавства відповідно до вимог ефективного соціального управління;

підвищити ефективність державної політики у трудовій сфері, цінність праці та працівника;

забезпечити досягнення консенсусу основних політичних сил щодо стратегічних цілей розвитку держави та становлення громадянського суспільства;

сприяти входженню України в міжнародні безпекові системи, інтеграції у світове економічне та соціальне середовище, подолати розрив у рівні та якості життя населення з країнами ЄС.

Напрямок 5. Для розвитку гідної праці, зростання цінності людини праці на засадах соціальної безпеки і соціальної відповідальності необхідно:

визначити в законодавстві про національну безпеку в соціальній та економічній сферах загрози та небезпеки, пов'язані з десоціалізацією відносин у трудовій сфері, посиленням тінізації у сфері праці, втратами трудового потенціалу, цінності

праці та працівника, високим рівнем бідності серед працюючого населення;

внести зміни та доповнення до Проекту Трудового кодексу України, що конкретизує обов'язки і відповідальність інститутів держави за стан розвитку трудової сфери, упровадження гідної праці та забезпечення якості трудового життя;

сприяти виконанню Програми гідної праці в Україні на 2016-2019 роки, забезпеченню продуктивної праці та розвитку соціально-трудової сфери;

створити систему заохочення роботодавців до забезпечення умов гідної праці та конкурентоспроможності української робочої сили;

забезпечити модернізацію державного управління трудовою сферою на засадах соціальної відповідальності та посилення позицій профспілкових та інших громадських об'єднань із захисту соціально-трудових прав працюючих;

сприяти становленню соціально орієнтованої моделі розвитку суспільства на основі принципів безпеки, соціальної відповідальності, цінності гідної праці та трудового життя;

створити умови для запровадження культури безпеки і культури виробництва на засадах соціальної відповідальності;

підвищити роль держави як гаранта становлення соціального діалогу, досягнення соціальної стабільності та балансу інтересів держави, роботодавців і найманих працівників;

сприяти запобіганню виникненню трудових конфліктів через посередництво і переговори, підвищення ролі примирних органів і процедур;

реалізувати норми та вимоги соціальної відповідальності у відносинах між суб'єктами соціального партнерства;

забезпечити правове визначення та розподіл відповідальності між органами державної влади за стан розвитку трудової сфери, формування механізму затребування відповідальності за невиконання обов'язків у цій сфері;

внести зміни та доповнення до Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року з посиленням трудових прав людини;

підвищити правову грамотність працюючих щодо самозахисту власних трудових прав, формування у свідомості переваг соціально відповідальної поведінки;

посилити відповідальність державного нагляду у трудовій сфері за якість та ефективність контролю за дотриманням роботодавцями трудового законодавства, забезпеченням прав і гарантій працюючих у сфері оплати, охорони праці та зайнятості;

забезпечити сприятливі умови для здійснення державного нагляду інспекцією праці за виконанням трудового законодавства та затребування відповідальності в разі його порушення;

удосконалити правові засади державного управління з розвитку трудової сфери із застосуванням принципів соціальної відповідальності;

розробити та забезпечити впровадження науково обґрунтованої державної та регіональних стратегій розвитку трудової сфери;

удосконалити державну політику у трудовій сфері відповідно до потреб економіки на засадах соціальної відповідальності;

адаптувати вітчизняну трудову сферу до міжнародних вимог і створити умови інтеграції до краєвих світових трудових систем;

забезпечити реалізацію в повному обсязі законодавства України про охорону праці та затребувати адресну відповідальність винних при його порушенні;

сприяти цільовому використанню коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, управління ними на основі рівного представництва інтересів застрахованих громадян, роботодавців і держави;

поліпшити санітарно-побутові умови праці працюючих, перш за все на промисловому виробництві, створити безпечні умови праці та запобігати виробничого травматизму;

створити умови для забезпечення зростання заробітної плати за рахунок чинників економічного зростання;

забезпечити поступове зростання частки оплати праці у структурі валового внутрішнього продукту – заробітної плати та соціальних виплат, особливо на економічно активних підприємствах, за рахунок виключення можливості нецільового використання коштів;

створити систему заохочення роботодавців для забезпечення умов гідної праці та поліпшення спроможності української робочої сили щодо працевлаштування і зайнятості;

визначити в державній політиці розвитку трудової та виробничої сфери пріоритет щодо високої вартості робочої сили;

забезпечити створення високотехнологічних робочих місць на засадах економічного зростання, активізації інвестиційних процесів в економіці, розвитку малого і середнього бізнесу, сімейного бізнесу та самозайнятості;

створити умови для подолання неформальної зайнятості, вимушеної неповної зайнятості, зростання безробіття;

забезпечити розробку державних і регіональних програм адаптації та працевлаштування учасників бойових дій на сході України, надання всебічної допомоги для реабілітації та відновлення психічного і фізичного здоров'я.

Напрямок 6. Забезпечення соціальної орієнтації економіки, запровадження в практику господарювання дотримання вимог економічної та соціальної безпеки України, досягнення соціальної справедливості та економічної ефективності в системі соціально-економічних відносин передбачають:

створення економічних умов для розбудови соціальної держави, законодавче закріплення відповідальності органів виконавчої влади за соціальний стан у регіонах та державі, запровадження моделі стимулювання розвитку соціальної сфери;

забезпечення узгодженості економічної та соціальної державної політики, ефективне сполучення економічного і соціального розвитку, орієнтацію вітчизняного виробництва на соціальні потреби населення;

формування правових й економічних передумов для перешкодження зменшенню впливу за межі держави матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів, інтелектуального та людського капіталу;

орієнтацію системи державного та регіонального управління на прискорене формування, використання та нагромадження людського капіталу як основи інноваційної якості людських ресурсів;

формування для нової економіки сучасного конкурентоспроможного трудового й інтелектуального потенціалу, створення умов для розповсюдження гідної праці, розвитку трудових відносин та соціального діалогу;

орієнтацію державної та регіональної соціально-економічної політики на розвиток людських ресурсів у контексті взаємодії інноваційних змін, європейської інтеграції, процесів глобалізації;

формування економічних умов зацікавленості у розвитку високопродуктивного науково-технічного та технологічного потенціалу;

гідне місце України у світовому розподілі праці та міжнародних економічних відносинах, яке відповідає її природнім, трудовим, інтелектуальним ресурсам, економічному та геополітичному потенціалу;

запровадження виваженого бюджетного вирівнювання щодо державного регулювання витрат на соціальні цілі з урахуванням вимог економічного зростання;

подолання ізольованості економічної та соціальної сфер національної безпеки, збалансування дотримання вимог економічної та соціальної безпеки країни;

забезпечення соціалізації складових економічної політики (інвестиційної, цінової, бюджетної, грошово-кредитної, податкової, структурної тощо);

запровадження механізмів посилення і затребування відповідальності державних та регіональних органів влади за несприятливий економічний і соціальний стан;

відповідність соціально-економічних потреб та інтересів населення Цілям сталого розвитку України 2030;

виконання міжнародних соціальних зобов'язань та глобальних і національних Цілей сталого розвитку 2030, визначених у міжнародних договорах, учасниками яких є Україна;

визначення та розподіл сфер відповідальності влади, соціальних партнерів, суспільства, громадянина за реалізацію економічних і соціальних інтересів суб'єктів суспільних відносин;

формування та розвиток конструктивного і відповідального громадянського суспільства, залучення його до участі в державному управлінні з питань соціально-економічної політики, поширення громадянського контролю за діяльністю держави;

інтеграцію країни з міжнародними та соціальними системами на рівноправних партнерських умовах;

розвиток України як активного члена міжнародної спільноти, прискорення подолання розриву в рівні та якості життя населення;

поширення та підвищення ефективної взаємодії ринкових механізмів з методами державного регулювання;

розробку та запровадження ефективних механізмів децентралізації соціальної та економічної політики; обґрунтування і розмежування соціальних й економічних функцій, обов'язків, повноважень та відповідальності держави й регіонів за соціальний та економічний стан;

створення дієвих механізмів реалізації системи державних соціальних стандартів і соціальних гарантій;

забезпечення збалансованості реформування господарського механізму з реформуванням у соціальній і трудовій сферах; скоординованість змісту правових документів економічної та соціальної спрямованості (Господарського, Податкового, Бюджетного, Цивільного, Трудового, Кримінального кодексів та інших законів України);

розробку на демократичних засадах нормативно-правових документів стратегічної соціальної та економічної спрямо-

ваності з використанням результатів експертних і соціально-економічних досліджень;

запровадження в критеріях оцінки діяльності органів державної та регіональної влади, місцевого самоврядування показників соціального та людського розвитку;

підвищення реальної купівельної спроможності гривні в умовах високої інфляції для підтримки ефективності впливу споживчого попиту;

включення до положень про діяльність виконавчих органів управління завдань щодо забезпечення соціальної орієнтації економіки;

забезпечення становлення та розвитку державно-приватного і соціального партнерства в системі економічного та соціального управління, підвищення довіри громадян до органів державної влади;

застосування економічних механізмів перешкоджання падінню життєвого рівня населення і забезпечення поступового його підвищення;

розробка та реалізацію державної стратегії формування середнього класу;

формування соціально виваженого перерозподілу валового внутрішнього продукту;

розвиток соціально орієнтованої економіки у поєднанні із заохоченням до конкуренції та вихованням індивідуальної відповідальності громадян за власний добробут.

Напрямок 7. Створення умов та можливостей для захисту прав і свобод ВПО, використання їх як ресурсу розвитку, сприяння інтеграції ВПО у територіальні громади обумовлюють виконання таких завдань:

розробити й упровадити нормативно-правові та організаційно-управлінські механізми для забезпечення ВПО можливостями реалізації конституційних прав громадянина України у повному обсязі;

регламентувати включення напрямів, заходів щодо забезпечення реалізації положень законодавства України про ВПО в державних і регіональних стратегіях, програмах, пла-

нах розвитку з питань житлової, медичної, освітньої, трудової спрямованості;

забезпечити узгодженість й убудованість законодавства України про ВПО в загальну систему законодавства України;

внести зміни та доповнення до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо визначення механізмів фінансового, організаційно-управлінського, інституційного, кадрового, наукового, інформаційного забезпечення його впровадження;

конкретизувати напрями та механізми взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями щодо надання допомоги ВПО;

закріпити в законодавстві податкові пільги для соціальних підприємств, зокрема для тих, які надають допомогу у вирішенні соціальних проблем ВПО;

прийняти необхідні зміни у Податковому кодексі, Законі України «Про концесії» для забезпечення можливості використання інноваційного та підприємницького потенціалу ВПО в розвитку територіальних громад;

забезпечити фінансування державних програм з проблем ВПО (Державної цільової програми відновлення та розбудови миру у східних регіонах України, Плану заходів з реалізації «Стратегії інтеграції ВПО та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року»);

розробити концептуальні засади і визначити механізми реалізації комплексної Стратегії підтримки та розвитку підприємництва серед ВПО і залучення потенціалу підприємців-ВПО для потреб приймаючих громад на засадах балансу інтересів, соціального діалогу;

активізувати роботу з міжнародними донорами для розгортання інфраструктурних проектів;

створити на базі громадських організацій приватно-державний консорціум допомоги ВПО;

створити адміністративно-правові умови для розвитку соціального підприємництва; визначити пільги для ВПО при започаткуванні ними соціальних підприємств;

забезпечити реалізацію та контроль за виконанням Плану заходів з реалізації «Стратегії інтеграції ВПО та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року»;

залучити до підготовки пропозицій щодо нормативно-правового врегулювання питань ВПО неурядові організації, експертів, налагодити постійний контакт та обговорення з представниками ВПО;

створити та оприлюднити інформаційну базу даних ВПО й інтерактивну мапу їх розміщення у територіальних громадах;

створити та вести єдиний реєстр міжнародних і національних проектів допомоги ВПО та відновлення підконтрольних українській владі територій Донбасу;

налагодити співпрацю з переселеними науковими установами для здійснення досліджень з проблем ВПО та подолання конфлікту на сході України, проведення соціологічного моніторингу, консультування та наукової експертизи.

розробити й упровадити стратегію підтримки, відновлення та розвитку малого і середнього бізнесу ВПО у приймаючих громадах з метою залучення їх потенціалу до вирішення місцевих соціально-економічних проблем з одночасним поліпшенням власного рівня життя та органічною інтеграцією до складу приймаючої громади;

забезпечити координацію взаємодії Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України з державними органами влади, органами місцевого самоврядування, бізнесом, профспілками, інститутами громадянського суспільства, організаціями ВПО щодо розвитку та відновлення підприємництва ВПО;

розробити програму створення на основі сучасних комунікаційних засобів інформаційно-комунікаційного середовища для ВПО з метою централізації, впорядкування їх інформування та консультування за всіма питаннями, пов'язаними з ВПО, їх комунікації між собою та зворотного зв'язку з державними структурами, інститутами громадянського суспільства та ін.;

активізувати інформаційно-патріотичні кампанії щодо потреб у захисті прав ВПО та населення окупованих територій, рекламувати позитивні приклади дій держави, громадських об'єднань, волонтерів, міжнародної спільноти, бізнесменів, пересічних громадян у цій сфері;

створити за підтримки Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України національний інформаційно-комунікативний портал для підтримки і розвитку підприємництва ВПО (у тому числі соціального підприємництва);

створити систему генерування і поширення позитивної інформації про Україну в інформаційній сфері та соціальних мережах з тим, щоб держава взяла на себе обов'язок забезпечити фінансову, організаційну та інфраструктурну підтримку цієї діяльності на основі залучення ресурсів громадянського суспільства, волонтерського руху.

Напрямок 8. Збереження та розвиток людського потенціалу, запобігання та мінімізація ризиків людського розвитку, формування сприятливих умов для становлення та використання людського капіталу передбачають реалізацію таких заходів:

пом'якшення демографічної кризи, зміна демографічної політики щодо стимулювання народженості; укріплення репродуктивного здоров'я, зниження захворюваності, збільшення тривалості повноцінного життя;

створення умов для ефективної профілактики зниження дитячої та материнської смертності, а також чоловіків працездатного віку;

забезпечення підтримки сім'ї, насамперед молододі, захисту материнства і дитинства; культивування здорового способу життя;

підвищення рівня матеріального забезпечення сімей, вирішення проблем житла, раціонального харчування, відпочинку, оптимальних умов побуту, виховання та навчання дітей;

активна пропаганда серед населення моделі дводітної сім'ї;

активізація та прискорення реалізації державної міграційної політики щодо запобігання відпливу за межі України молоді, науковців, освітян, підприємців, висококваліфікованого трудового потенціалу, а також людського й інтелектуального капіталу;

забезпечення пріоритетності збереження людського потенціалу країни, посилення відповідальності керівних посадових осіб держави та регіонів за невиправдані втрати мирного населення та військовослужбовців внаслідок воєнного конфлікту, випадковості, помилки в ході бойових дій, нездатність до самозахисту; недотримання законодавства про збройні сили України тощо;

забезпечення реалізації правових гарантій ВПО; посилення їх використання як ресурсу розвитку, сприяння інтеграції ВПО у територіальні громади;

розробка стратегій (програм) антикризового спрямування зі стратегічними цілями збереження та розвитку людського потенціалу;

стримування процесів розповсюдження бідності, запобігання їй успадкуванню, ліквідація бідності серед працюючих;

стимулювання збільшення доходів від власності;

надання переваги розподілу за працею, ніж розподілу за капіталом;

подолання різкої соціальної нерівності в суспільстві;

запобігання масовому безробіттю, підготовка варіантів працевлаштування для безробітних;

створення умов збереження та розвитку української нації;

сприяння адаптації людини до несприятливих зовнішніх обставин, надання їй допомоги щодо збереження здоров'я, працездатності, забезпечення самореалізації, саморозвитку;

забезпечення збалансованості у зростанні небезпек (зростання цін, тарифів, послуг тощо) з компенсаторними заходами щодо їх пом'якшення;

реалізація захисту та купівельної спроможності доходів громадян;

зниження рівня тінізації соціально-трудових відносин, «тіньової» зайнятості, зарплат у «конвертах» тощо;

орієнтація управління з охорони та безпеки праці на попередження нещасних випадків на виробництві;

посилення відповідальності керівників підприємства, бізнес-структур, організацій за втрату життя та завдання шкоди здоров'ю працюючих на виробництві;

створення сприятливих умов для розвитку сім'ї за рахунок скорочення безробіття (особливо серед молоді), підвищення життєвого рівня та підтримки сімей із дітьми, упровадження сімейної медицини, кредитування молодих сімей, формування в населення цінності інституту сім'ї та здорового способу життя тощо;

формування умов для здорової нації за рахунок запровадження страхової та профілактичної медицини, збалансованого харчування, віддання переваг здоровому способу життя, відпочинку, якості та доступності медичних послуг; поширення закладів медичної та профілактичної сфери тощо;

розвиток загальної середньої освіти з врахуванням потреб формування єдиного освітнього простору; створення умов реалізації послідовності рівнів освіти (дошкільної, початкової, середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної, освіти впродовж життя), забезпечення органічної вбудованості системи освіти в європейський та світовий освітній простір;

забезпечення соціальної справедливості при наданні стартових можливостей здобуття освіти для різних верств населення, удосконалення системи діагностики знань, умов тестування при іспитах до ВНЗ (вищих навчальних закладів);

забезпечення конструктивної взаємодії науково-освітніх закладів України та Європи, створення сумісних комп'ютерних мереж для розвитку науки та освіти, розробка єдиного віртуального науково-освітнього простору, розширення наукових зв'язків, забезпечення більш глибокої та поширеної інтеграції української науки та освіти у світовий науково-освітній простір;

удосконалення системи досягнення соціальної рівності та однакових стартових умов щодо здобуття освіти, медичних послуг, зайнятості;

консолідація та єдність суспільства на основі спільних духовних цінностей, стратегічних цілей з пріоритетністю права та свободи людини, з задоволенням її соціальних і духовних потреб;

перевага до засобів масової інформації та безперешкодний доступ громадян до інформації, створення умов для цифровізації економіки та суспільства, досягнення умов для входу країни до світового інформаційного простору;

підвищення відповідальності ЗМІ за недостовірну, неправдиву, упереджену інформацію, яка завдає шкоди, підвищує психологічне напруження населення, дезорієнтує при обґрунтуванні управлінських рішень тощо;

досягнення Україною Цілей сталого розвитку 2030, розробка та реалізація відповідних стратегій та програм;

забезпечення децентралізації соціального управління; подолання диференціації людського розвитку на регіональному рівні;

обґрунтування та якісне розмежування соціальних функцій держави та регіонів щодо повноважень, обов'язків і відповідальності за людський та соціальний розвиток в умовах децентралізації;

підвищення ефективності діяльності органів державного і регіонального управління щодо формування та реалізації соціальної політики;

удосконалення оцінки діяльності органів державної та регіональної влади щодо людського і соціального розвитку;

формування сприятливих умов для укріплення соціальної орієнтації економіки; підтримання балансу між розвитком ринкової економіки та забезпеченням соціальної справедливості шляхом бюджетної, податкової, цінової політики та кредитно-валютного регулювання;

приведення соціального та трудового законодавства у відповідність до вимог ефективного соціального управління;

забезпечення збалансованості реформування господарського механізму з реформами в соціальній сфері;

посилення громадського контролю за діяльністю державних і регіональних органів влади щодо соціального та людського розвитку;

формування та запровадження системи соціальної відповідальності за стан людського і соціального розвитку на державному, регіональному та виробничому рівнях;

запровадження соціального моніторингу в регіональному розрізі та забезпечення його використання при розробці й реалізації регіональних стратегій розвитку, оцінці рівня соціального самопочуття та соціальної напруженості в регіонах;

забезпечення суттєвого підвищення рівня доходів населення та зменшення їх диференціації;

сприяння формуванню в населення прагнення до інтелектуального і культурного розвитку, удосконалення своїх трудових і творчих можливостей, активної участі в різноманітних формах економічної та соціальної діяльності;

стимулювання збільшення витрат домогосподарств на освіту, охорону здоров'я, соціальний і культурний розвиток;

суттєве збільшення витрат держави на розвиток галузей та сфер економіки, які сприяють нагромадженню людського капіталу (сфера освіти, охорони здоров'я, культури, праці, інформаційного забезпечення, фізичної культури тощо);

створення сприятливих умов фінансування людського розвитку та формування людського капіталу, які поєднували б зовнішні та внутрішні механізми фінансування та активізували б інструменти саморозвитку.

Напрям. 9. Укріплення здоров'я населення, підвищення ефективності системи охорони здоров'я, надання якісних медичних послуг для всіх верств населення, культивування здорового способу життя, посилення виробничої безпеки:

спрямування зусиль держави на укріплення здоров'я нації, модернізацію сфери охорони здоров'я, запровадження медичного страхування;

спрямування стратегічних пріоритетів сфери охорони здоров'я на якість та доступність медичних послуг усім верствам населення; забезпечення реального поліпшення здоров'я населення,

становлення фінансової та інституційної стійкості системи охорони здоров'я, орієнтованої на людину;

вироблення чіткого бачення та суспільного консенсусу щодо моделі системи охорони здоров'я в Україні, яку буде запроваджено в результаті реформи;

вироблення цілісного підходу до програми реформування сфери охорони здоров'я для забезпечення здоров'я нації при розробці механізму функціонування медичної галузі, надання пріоритетності суспільним, а не корпоративним інтересам;

розробки та ухвалення Закону України «Про громадське здоров'я»;

зміцнення потенціалу медичної галузі, підвищення її профілактичної, лікувальної, соціальної та економічної ефективності;

трансформація системи державного управління щодо охорони здоров'я, подолання корупції, викорінення незаконних платних послуг, койко-місць, ліків тощо;

поширення соціально-відповідальної поведінки серед представників та керівників Міністерства охорони здоров'я, медичних служб та медичних закладів;

розробки та запровадження сучасних інноваційних медичних послуг, визнаних у медичній галузі; й соціальних вимог: доступності, повноти та якості медичних послуг для населення;

розробка та залучення інновацій у систему охорони здоров'я, які забезпечують соціальну доступність та інклюзії, безоплатність та справедливість;

посилення профілактичної спрямованості медицини при започаткуванні ранньої діагностики і системних обов'язкових медичних оглядів, відновлюванні санаторіїв-профілакторіїв;

виявлення причин невідповідності чинної системи охорони здоров'я потребам громадян, вироблення стратегічних заходів щодо їх подолання;

запровадження страхової медицини та солідарної участі держави, роботодавців, територіальних громад і фізичних осіб у фінансуванні послуг медичної допомоги;

вирішення гострих демографічних проблем шляхом активних дій щодо поліпшення здоров'я населення України, створення в державі сприятливих умов для підвищення народжуваності та всебічного зміцнення інституту сім'ї;

законодавчого посилення захисту прав людей із хронічними захворюваннями та реалізації державної політики підтримки сімей, які піклуються про важкохворих осіб;

використання сучасних технологій надання медичної допомоги у сільській місцевості;

активної агітації здорового харчування, повноцінного відпочинку, а також обмеження споживання алкоголю та тютюну; боротьба з наркоманією та попередження зараження ВІЛ/СНІДом;

підвищення продовольчої безпеки, посилення державного контролю за якістю продуктів харчування на вміст шкідливих добавок, захисту внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту продуктів харчування;

запровадження державних, галузевих стандартів підприємств з безпеки праці, науково обґрунтованих норм виробітку на підприємстві, удосконалення режиму роботи працівників;

модернізації матеріально-технічної бази підприємств, автоматизації та електрифікації виробничих процесів, дистанційного управління технологічними роботами;

розробка та запровадження системи стимулювання молодих медичних кадрів до роботи у сільській місцевості та малих містах;

поліпшення несприятливих умов й охорони праці, зниження виробничих ризиків щодо втрати життя і здоров'я, запобігання виробничому травматизму та професійній захворюваності.

Напрямок 10. Створення умов розвитку освітнього та наукового потенціалу країни; підвищення якості й доступності професійної та вищої освіти; орієнтація освіти на потреби і вимоги індустрії майбутнього; створення конкурентних переваг у системі вітчизняної вищої освіти порівняно з розвинутими країнами; запровадження безперервної освіти впродовж життя; розвиток громадянського суспільства на основі зростання знань; всебічна підтримка наукового потенціалу країни передбачають реалізацію таких заходів:

забезпечення розвитку людського капіталу і системи освіти на засадах індустрії майбутнього як головних рушіїв реформування соціально-економічної сфери і зміцнення обороноздатності країни;

розробка нормативно-правових документів, які відповідають викликам сучасності (Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, Концепції профільної освіти Державного стандарту профільної освіти);

активне впровадження медіаосвіти як засобу підвищення рівня підготовки до самостійного життя; протидії інформаційній агресії (інтеграція складових медіаграмотності в чинні навчальні програми і плани, запровадження наскрізної змістової лінії «Медіаосвіта» в середній школі, опанування навичками критичного мислення);

коригування структури підготовки кадрів з метою забезпечення її відповідності потребам національної економіки (розробка і запровадження ефективних для України методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці як на національному, так і на регіональному рівнях);

прискорений розвиток новітніх форм освіти, у тому числі освіти впродовж життя, законодавче забезпечення визнання освіти, здобутої поза формальною системою навчання, широке впровадження в освітню практику електронних підручників;

формування через засоби масової інформації у свідомості населення розуміння потреби безперервного навчання та підвищення кваліфікації;

створення системи різноманітних державних і недержавних навчальних закладів для дорослих, забезпечення можливості кожному члену суспільства здобути необхідну освіту або вдосконалити свої професійні та творчі здібності;

забезпечення регулярного підвищення кваліфікації працівників підприємств, попередження морального старіння їх професійних знань і навичок;

широке залучення всіх працівників підприємств до різноманітних форм навчання та творчого розвитку, що сприяє формуванню інноваційного мислення та інноваційної поведінки;

стимулювання діяльності підприємств у сфері забезпечення розвитку персоналу, регулярного підвищення кваліфікації, оновлення професійних знань.

формування оптимальної та збалансованої мережі навчальних та освітніх закладів, що відповідають потребам населення, державним освітнім стандартам та вимогам, демографічному положенню і прогнозам його змін;

модернізація матеріально-технічної бази навчальних закладів, забезпечення сучасним начальним та лабораторним обладнанням; забезпечення повної комп'ютеризації навчального процесу;

розробка й упровадження Програми фінансової підтримки освіти населення, що включатиме систему грантів на освіту, пільгове кредитування та пільгове оподаткування витрат на освіту;

забезпечення повної комп'ютерної грамотності, уміння користуватися ПК та Інтернетом;

державна підтримка обдарованої молоді, дітей-членів малої академії наук; забезпечення всебічного розвитку студентської та учнівської творчості, новаторства;

запровадження новітніх освітніх технологій, активних методів навчання; розробка єдиного державного стандарту

електронних підручників із можливістю застосування інтерактивності;

сприяння розвитку вузівської науки, підвищення рівня мотивації професорсько-викладацького складу до здійснення наукової діяльності;

удосконалення системи формування наукових кадрів та забезпечення ефективного використання їх наукового потенціалу;

підвищення рівня ефективності й результативності діяльності аспірантури та докторантури, підвищення їх наукового і прикладного рівня;

поглиблення міжнародного співробітництва ВНЗ у сфері наукових досліджень та нових технологій;

забезпечення суспільного визнання ролі вчених, новаторів, підвищення їх соціального статусу;

забезпечення можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації відповідно до інноваційного розвитку країни з метою попередження морального старіння їх професійних знань і навичок;

реформування ринку освітніх послуг, створення системи навчальних закладів для дорослих;

запровадження в систему освіти на всіх рівнях (від дошкільних до вищих навчальних закладів) патріотично-виховного напрямку із залученням до цих процесів навчальної та художньої літератури, культурної індустрії, національного мистецтва, кінематографії, ЗМІ тощо.

Напрямок 11. Подолання наслідків та зниження ризиків і небезпек, пов'язаних із збройним конфліктом на сході України, створення передумов для тривалого миру, стабільності та соціально-економічного розвитку передбачають:

забезпечення стійкості Української держави і суспільства до загроз державної безпеці, у тому числі гібридного типу;

використання Україною всіх можливих методів та ресурсів для звільнення своїх територій і припинення бойових дій, встановлення «режиму тиші»;

зростання спроможності протистояти зовнішнім воєнним та невоєнним загрозам, стійкості державних демократичних інституцій та орієнтацію на систему колективної безпеки як основу зміцнення захисту державності й народу України в довгостроковій перспективі;

забезпечення громадської безпеки шляхом розмінування територій, здійснення контролю за наявною стрілецькою зброєю, ефективною оперативної діяльності органів правопорядку (поліції та народних дружин);

деокупацію (виведення іноземних військ, роззброєння ополченців, нейтралізацію арсеналу зброї, нейтралізацію антиукраїнської агентури);

відновлення державної влади (відновлення діяльності адміністрацій, органів правопорядку, українського законодавства, повернення в обіг національної валюти, соціальний захист населення);

реінтеграцію (повернення до політичного процесу, у першу чергу виборного, для обрання на законних підставах органів місцевої влади та місцевого самоврядування);

відновлення інфраструктури, передусім зруйнованого житла, мереж водопостачання і водовідведення, електропостачання, зв'язку, транспорту, засобів утилізації побутових відходів і сміття, зруйнованих конструкцій;

забезпечення відновлення різних видів економічної діяльності, стимулювання підприємницької активності, відновлення та створення нових робочих місць;

повернення ВПО на колишні місця проживання, що включає допомогу з транспортом для повернення, надання тимчасового житла тим, у кого були зруйновані домівки, і допомогу з будівельними матеріалами для ремонту пошкоджених будівель, а також вирішення проблем працевлаштування;

забезпечення продовольчої безпеки, що передбачає на першому етапі цільовий розподіл гуманітарної допомоги, відновлення сільського господарства, інвентаризацію земель сільськогосподарського призначення для оцінки придатності їх

використання, розвиток тваринництва та забезпечення кормами, ветеринарними препаратами;

забезпечення потреб в охороні духовного, психічного, психофізіологічного і фізичного здоров'я постраждалих від збройного конфлікту (надання базових медичних послуг, відновлення медичних установ), освіти (відновлення та ремонт установ освіти), соціальному захисті;

забезпечення можливостей отримання послуг щодо соціально-психологічної реабілітації для осіб, які потребують відповідної допомоги (пережили травму війни, отримали ушкодження психічного здоров'я тощо);

розробку програми соціально-психологічної реабілітації та соціально-економічної адаптації для ВПО та осіб, які перебували в зоні збройного конфлікту;

відкриття ресурсних центрів реабілітації для підтримки психологічного здоров'я особистості на звільнених територіях Донбасу, набуття навичок відновлення життєздатності особистості, психологічної стійкості;

запровадження в мас-медійному просторі спеціальних програм, заходів, спрямованих на зміцнення духовного, психічного, психофізіологічного і фізичного здоров'я населення, яке постраждало від бойових дій, ВПО, військовослужбовців, створення для цього відповідної інфраструктури – інформаційних центрів, медіацентрів партнерських майданчиків із використанням ІКТ, інтернет-технологій, комунікацій;

активізацію ресурсів інформаційного забезпечення на Донбасі, особливо на територіях, де відбувалися бойові дії, їх використання для організації та проведення інформаційно-агітаційної та просвітницької роботи, заходів інформаційно-психологічного спрямування серед населення, ВПО, військовослужбовців, націлених на підтримку здорового морально-психологічного клімату в населених пунктах, формування культури самозбереження, соціального діалогу, культури миру;

примирення людей шляхом різноманітних форм суспільного діалогу та взаємодії; викорінення культури насильства, подолання ворожнечі, застосування ненасильницьких методів

при відстоюванні сторонами своїх інтересів, а також при регулюванні та вирішенні можливих конфліктів;

активізацію діяльності прес-центрів, які надають об'єктивну інформацію і населенню, і військовослужбовцям про стан суспільно-політичної ситуації в населених пунктах прикордонних територій Донбасу для застосування оптимальних стратегій реагування в разі її зміни;

формування навичок здорового способу життя, самозбереження, витривалості, здатності діяти в умовах значних моральних, фізичних, психічних і психофізіологічних навантажень, підвищення стійкості організму до впливу стрес-факторів, формування стійких емоційно-вольових якостей.

Напрямок 12. Розвиток духовного, культурного та історичного потенціалу країни, збереження етнічної самобутності, культурної спадщини і традицій потребують:

розробки та реалізації ефективної гуманітарної політики щодо сприяння соціальному діалогу, зміцнення соціальної стійкості, розбудови миру та громадської безпеки;

формування патріотичної свідомості й утвердження загальнолюдських духовних цінностей;

гармонізації взаємодії всіх суб'єктів суспільних відносин заради спільного блага та розвитку Української держави на засадах соціальної відповідальності й довіри через систему соціального діалогу і культури миру;

попередження та мінімізації міжконфесійних конфліктів, розвитку міжконфесійних відносин на засадах толерантності, взаємоповаги та культури миру; використання релігійних важелів для покаяння, прощення, примирення і порозуміння;

гідного власного прикладу справжнього служіння Українській державі, українському народу представників владної еліти, держслужбовців, які представляють органи державного та регіонального управління, керівництва освітніх закладів (у тому числі шкіл та університетів), громадських організацій та об'єднань;

упровадження ефективної державної політики формування загальнонаціональної ідентичності на засадах ідеї неза-

лежності, суверенітету і територіальної цілісності Української держави;

ухвалення Стратегії української гуманітарної політики як концептуального документа в гуманітарній сфері, що визначить єдиний підхід органів державної влади та дорадчих інституцій до проблем національного будівництва в Україні (зокрема, Міжнародної дорадчої ради, Національної ради реформ, Ради з питань національної єдності при Президентові України, громадських рад при міністерствах культури, освіти та науки, Національної Ради з питань телебачення і радіомовлення та ін.);

розробки і реалізації ефективної гуманітарної політики для досягнення соціальної згуртованості, єдності та відновлення довіри до суспільних інституцій;

формування національної політики пам'яті та реалізації власного історичного дискурсу, історичної свідомості громади;

сприяння розвитку і поширенню української мови, підтримки створення та діяльності зарубіжних українських недільних шкіл, українських мовних курсів, українських державних шкіл народних і мистецьких колективів, розвитку української видавничої справи та україномовних ЗМІ;

формування та реалізації політики захисту культурної спадщини, спрямованої на просування сучасного і традиційного українського мистецтва та захист архітектурних пам'яток;

трансформації фундаментальних цінностей свободи, справедливості, солідарності в загальнонаціональні цінності українського суспільства щодо формування спільної ідентичності, розбудови миру та стабільності, толерантності, відповідальності, соціальної справедливості, захисту соціальних й економічних прав людини.

Напрямок 13. Попередження та запобігання кримінальній злочинності, тероризму потребують:

визначення чинників, що сприяють поширенню тероризму для своєчасного їх подолання та мінімізації їх негативного впливу;

удосконалення правових та організаційних основ боротьби з тероризмом;

розробка профілактичних заходів боротьби з тероризмом;

удосконалення системи захисту держави від терористичних посягань прав і свобод людини та громадянина, суспільства та держави, спрямованої на швидкість та мінімізацію шкоди;

удосконалення державної системи протидії тероризму в Україні через уточнення профільної нормативно-правової бази щодо визначення окремих термінів, процедур й удосконалення організаційно-комунікативного забезпечення щодо порядку взаємодії сил і засобів у збройному конфлікті на сході України, інформаційного забезпечення, взаємодії з громадянами і суспільством тощо;

забезпечення імплементації чинної Концепції боротьби з тероризмом в Україні (Указ Президента України від 23 квітня 2013 р. № 230/201320);

здійснення інформаційного, наукового, кадрового та матеріально-технічного забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом; підвищення рівня інформованості суспільства про небезпеки та масштаби тероризму;

сприяння ефективній державній політиці у сфері боротьби з тероризмом за рахунок формування позитивної громадської думки та підтримки громадянами цієї політики;

сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом;

розробки та прийняття нового документа – Стратегії протидії тероризму в Україні, який становитиме основу державної політики у сфері протидії тероризму на найближчі роки і має враховувати як найкращі світові практики, так і досвід проведення ООС в Україні;

ухвалення Державної цільової програми боротьби з тероризмом, у якій мають бути визначені державний замовник, обсяги фінансового і матеріально-технічного забезпечення ви-

конання конкретних заходів для реалізації Стратегії протидії тероризму в Україні;

удосконалення порядку інформаційного і наукового забезпечення діяльності державних органів, залучених до боротьби з тероризмом і кримінальною злочинністю;

посилення нагляду прокуратури за дотриманням виконання судових рішень примусового характеру щодо обмеження особистої свободи громадян;

застосування комплексу перспективних системних заходів, спрямованих на подальший розвиток й удосконалення суспільних відносин з метою запобігання та нейтралізації злочинності;

розв'язання проблем соціальної адаптації маргінальних верств населення, спрямованих на зміну їх способу життя та укріплення громадського порядку;

формування у громадян антикримінальної культури та кримінологічної поінформованості населення з метою тісного співробітництва з правоохоронними органами.

Напря́м 14. Консо́лідація українського суспільства, зміцнення національної ідентичності, зростання єдності та довіри, толерантності та соціальної відповідальності потребують:

розробки базового концепту Державної стратегії соціального відродження та соціальної згуртованості як національної ідеї зміцнення єдності та консолідації українського суспільства;

забезпечення державної підтримки проведення систематичних наукових досліджень (зокрема шляхом надання грантів) щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства, виявлення небезпек у цій сфері, культивування патріотичності в історичній пам'яті нації;

розробки пропозицій для органів виконавчої та законодавчої влади щодо конструктивної співпраці з громадянським суспільством;

забезпечення національної єдності на основі широкої участі громадянського суспільства в соціальному управлінні, перетворенні його на суб'єкта управління на засадах партнерства;

орієнтації державної політики на загальнонаціональний проект спільного майбутнього, схвалений громадянами країни, громадянським суспільством, органами виконавчої та законодавчої влади з визначенням відповідальності за його реалізацію;

трансформації фундаментальних цінностей свободи, справедливості, солідарності в загальнонаціональні цінності українського суспільства щодо формування спільної ідентичності, розбудови миру та стабільності, толерантності, відповідальності, соціальної справедливості, захисту соціальних й економічних прав людини;

вживання заходів для подолання протиріч у суспільній свідомості населення сходу і заходу України;

запобігання створенню нових історичних міфів на заміну старих, керування принципами неупередженості та об'єктивності у питаннях трактування минулого і сьогодення;

розробки організаційно-управлінського та правового забезпечення формування умов для подолання загроз і скасування перешкод консолідації українського суспільства, пов'язаних зі збройним конфліктом;

внесення змін та доповнень до Положень про діяльність міністерств і відомств України, які стосуються обов'язків та відповідальності щодо вирішення проблем, пов'язаних із збройним протистоянням і наслідками в межах повноважень міністерств і відомств з дотриманням вимог економічної, соціальної, інформаційної безпеки, ділової культури та людяності;

внесення змін та доповнень до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» щодо обов'язків та відповідальності, спрямованих на зміцнення національної єдності шляхом контролю за дотриманням прав громадян України в зоні збройного конфлікту, попередження та виявлення корупційних і протиправних дій на території розмежування та в «сірій» зоні тощо;

надання населенню окупованих територій об'єктивної, достовірної, оперативної інформації, спрямованої на запобігання небезпекам життю, здоров'ю та руйнуванню житла, а також на укріплення віри в те, що ними опікується держава як громадянами України;

пропагування у мас-медійному просторі через соціальну рекламу цінностей свободи, демократії та патріотизму, національної єдності, захисту України від внутрішніх і зовнішніх загроз;

поширення інформації щодо інтеграційного курсу України до європейського політичного, економічного та правового простору, євроатлантичного безпекового простору;

посилення співробітництва серед регіонів в економічній, соціальній, освітній, культурно-мистецькій, туристичній, інформаційній сферах;

використання зарубіжного досвіду щодо реалізації політики міжнаціонального примирення;

застосування інструментів «м'якої» сили та культурної дипломатії як невід'ємних елементів зовнішньої політики України для захисту національної ідентичності перед зовнішніми викликами та для стабілізуючого впливу на міжнародне середовище.

Напрямок 15. Сприяння розвитку громадянського суспільства, перетворення його на суб'єкт управління, налагодження якісної державно-громадської взаємодії, співпраці між органами влади та організаціями громадянського суспільства (ОГС) обумовлюють реалізацію таких заходів:

створення дієвих механізмів інституціоналізації взаємодії громадянського суспільства, влади та бізнесу щодо забезпечення соціальної безпеки на національному та регіональному рівнях;

формування та розвиток відповідної інфраструктури взаємодії громадянського суспільства державними та регіональними органами влади щодо забезпечення соціальної безпеки, у першу чергу – інфраструктури регіонального рівня;

залучення інститутів громадянського суспільства до розробки та реалізації державних програм та стратегій із забезпечення соціальної безпеки;

створення систем зворотного зв'язку та системи постійного соціологічного моніторингу стану соціальної безпеки в регіонах України за ключовими показниками, у тому числі щодо участі інститутів громадянського суспільства у вирішенні актуальних соціально-економічних проблем;

залучення лідерів громадських організацій, волонтерських рухів до прийняття та реалізації управлінських рішень;

запровадження механізмів ефективної соціальної взаємодії між органами та структурами виконавчої та законодавчої влади, місцевого самоврядування, територіальними громадами, представниками громадянського суспільства та бізнесу;

запровадження механізмів щодо обов'язкового включення завдань з соціальної безпеки (за її основними складовими та напрямками забезпечення) та становлення громадянського суспільства до пріоритетних напрямів дій органів виконавчої та законодавчої влади;

законодавче врегулювання процесу впровадження різних форм демократії участі, ухвалення законів «Про місцевий референдум», «Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання»;

запровадження кримінальної відповідальності за імітацію громадськості – для організаторів проплачених громадських акцій, а також за створення під окремого політика чи політичну структуру парамілітарних або приватних силових структур;

сприяння громадським ініціативам та організаціям, які беруть участь у протидії російській агресії та надають допомогу соціально вразливим верствам населення;

опрацювання питання створення Національного фонду підтримки розвитку ОГС в Україні як інституційного механізму в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр.;

залучення ОГС до розробки проекту рішення щодо проведення малої приватизації за допомогою прозорих електронних систем (*ProZorro*);

усунення корупційного механізму утворення та функціонування громадських рад при органах виконавчої влади;

внесення змін до Кодексу адміністративних правопорушень у частині визначення відповідальності посадових осіб за дії, що перешкоджають громадськості брати участь в управлінні державними справами;

посилення конструктивного діалогу у суспільстві при укріпленні довіри, посиленні прозорості та відкритості між суб'єктами соціальних, економічних та політичних відносин;

забезпечення інформаційної відкритості з питань фінансування діяльності громадських об'єднань, їх участі у грантових проєктах та використанні міжнародної технічної допомоги;

створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства, підтримки волонтерського руху, розвитку національної системи благодійності й добродійності, інших громадських практик, спрямованих на забезпечення життєво важливих інтересів та вирішення соціальних проблем різних категорій громадян України;

розвиток партнерства між владою та громадянським суспільством щодо попередження та подолання загроз економічній, соціальній, екологічній та інформаційній безпеці;

активізація міжнародного співробітництва у сфері розробки та впровадження механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства за її основними складовими, зокрема адаптація адекватного українським умовам світового досвіду участі інститутів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки;

створення інституційних, інформаційно-комунікаційних та організаційних механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки;

утворення при Раді національної безпеки і оборони України спеціалізованої постійно діючої Координаційної ради, до складу якої входять представники громадських об'єднань та волонтерських рухів, представники виконавчої та законодавчої влади, діяльність якої спрямована на формування сприятливих умов для соціальної безпеки держави, суспільства, людини;

створення за підтримки Ради національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України та за участі громадських організацій національного інформаційно-комунікативного порталу для підтримки і розвитку громадянського суспільства, забезпечення його участі у вирішенні питань суспільного розвитку та безпеки;

створення аналогічних багатофункціональних *регіональних* Інтернет-порталів як базових інформаційно-комунікативних площадок організації взаємодії всіх соціальних суб'єктів (доступ до нормативно-правової бази, можливості її доопрацювання, надання коментарів та роз'яснень відповідними фахівцями, комунікація та обмін досвідом діяльності, публікація оголошень щодо тендерів, конкурсів, соціальних проєктів, громадських обговорень та ін.);

створення національної мережі регіональних ресурсно-моніторингових центрів як інструменту забезпечення ефективного та скоординованого залучення потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки на регіональному та місцевому рівнях;

сприяння конструктивній взаємодії та ефективному залученню інститутів громадянського суспільства для створення національної системи стратегічних комунікацій згідно з принципами відкритості, прозорості та діалогічності.

Напрямок 16. Посилення інформаційної безпеки щодо забезпечення захищеності національних і соціальних інтересів потребує:

реалізації заходів для зміцнення політики інформаційної безпеки України, гідного протистояння інформаційній війні, забезпечення наступальних заходів на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;

формування інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;

перезформування (впорядкування й узгодження) вже існуючої системи нормативно-правових актів з метою виключення дублювання, протиріч і невизначеності щодо певних питань та пріоритетів;

формування та запровадження достовірної, якісної, оперативної та дієвої інформаційної політики, спрямованої на укріплення соціальної безпеки;

посилення інфраструктури держави в інформаційній сфері;

протидії інформаційним провокаціям проти держави, маніпуляціям свідомістю громадян розповсюдженню недостовірної інформації; захисту соціальних інтересів та створенню умов зміцнення єдності українського суспільства;

своєчасного виявлення інформаційних злочинників, що працюють на території України на інтереси Росії з метою підривної діяльності;

створення і розвитку інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку;

удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, запровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу;

моніторингу кіберпростору з метою своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам і їх нейтралізації;

розвитку спроможності правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів;

посилення захищеності інформаційної інфраструктури, національних інформаційних ресурсів від кібератак, відмова від російського програмного забезпечення;

протидії спланованим інформаційним операціям, спрямованим на підрив обороноздатності, військового потенціалу України, а також екстремістським проявам, розпалюванню міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні;

укріплення вітчизняної інформаційної інфраструктури на території України та використання її в інших державах; протидії інформаційній експансії Росії та її інформаційних структур; забезпечення розвиненості національної інформаційної інфраструктури для реалізації національних інтересів України в інформаційній сфері;

реалізація нормативно-правових документів з інформаційної політики, спрямованих на подолання неефективності дій в інформаційній сфері, недосконалості інформаційного законодавства щодо попередження та подолання загроз інформаційній та соціальній безпеці, низького рівня медіакультури суспільства;

розробки, ухвалення та реалізації Закону України «Про основи інформаційної безпеки України»;

розробки та прийняття середньострокової Стратегії інформаційної безпеки, щорічних програм/ планів дій з її реалізації;

здійснення регулярного відкритого діалогу між українськими урядовцями та світовими лідерами, експертами, представниками засобів масової інформації, які висвітлюють або коментують українську тематику для використання можливостей українських культурно-інформаційних центрів, що працюють у різних країнах світу для зміцнення зовнішньополітичного іміджу України.

Напрямок 17. Створення сприятливих правових, соціально-економічних і організаційно-управлінських умов для ефективно протидії та подолання корупції передбачає:

утвердження політичної волі посадовців до боротьби з корупцією та криміналізацією системи державного управління;

створення економічних, правових і демократичних засад для подолання криміналізації, корупції у сфері управління; запозичення міжнародного досвіду боротьби з ними;

визначення корупції загрозою національній безпеці; формування ефективної з позицій національної безпеки політики децентралізації управління соціально-економічним розвитком;

удосконалення державної антикорупційної політики, забезпечення системності та послідовності у впровадженні заходів протидії поширенню корупції в управлінських структурах;

удосконалення вітчизняного антикорупційного законодавства, посилення цілісності, системності та наукової обґрунтованості його положень;

розробку Концепції антикорупційної політики в Україні;

розробку та прийняття нормативно-правових і законодавчих актів щодо запобігання корупції, спрямованих на забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державного управління;

розробку та запровадження моніторингу системної, достовірної та науково обґрунтованої оцінки стану і прогнозів поширення корупції в Україні;

формування національної ідеології державної служби;

створення умов підвищення вмотивованості державних службовців у захисті національних інтересів держави, запровадження заходів протидії корисливій мотивації службової діяльності;

забезпечення концентрації організаційно-інституційних зусиль на попередженні корупції, усуненні об'єктивних і суб'єктивних соціально-економічних передумов та чинників мотивування корупційних дій;

сприяння невідворотності покарання за корупційні дії, включно з кримінальною і повною матеріальною відповідальністю з використанням європейської практики застосування принципу презумпції вини державних службовців, які не можуть пояснити джерел походження свого майна та доходів;

вживання дієвих і невідкладних заходів щодо повернення та використання в інтересах держави майна і коштів нелегального, корупційного та кримінального походження, забезпечення протидії різним формам їх легалізації та виведенню в зони офшорної юрисдикції, невідворотності їх повернення і конфіскації в інтересах держави, запровадження інституційних обмежень на інвестиції з походженням з офшорних зон;

здійснення розробки і реалізації програм суспільної легітимізації власності за принципом визнання права власності на ресурси, інвестовані в охорону здоров'я дітей та дорослих, обороноздатність і потужність держави, освіту, науку, охорону довкілля, на противагу амністії капіталів чи податковим компромісам;

запровадження обов'язкової щорічної звітності та публічного обговорення наслідків корупційних дій і покарання за них, забезпечення підготовки щорічного звіту міністра внутрішніх справ, голів Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Державного бюро розслідувань (ДБР) у парламенті про факти корупції та вжиті заходи щодо покарання причетних осіб;

обов'язкове оприлюднення на офіційних веб-сторінках Міністерства внутрішніх справ, НАБУ, САП матеріалів про викриття корупційних схем, якщо вони не стосуються системи національної безпеки;

чітке регламентування порядку здійснення пожертв на фінансування виборчих кампаній, партій, політичних фондів, окремих кандидатів на виборах, зокрема із заборонаю анонімних пожертв, та щорічний порядок їх звітності за пожертви;

розробку і дотримання вимог Кодексу етичної поведінки державних службовців, законодавче забезпечення невідворотності покарання за порушення посадової етики;

розробку та запровадження онлайн-системи контролю за розглядом службовцями заяв громадян про корупційні діяння;

запровадження правових засад регламентації адміністративних процедур прийняття управлінських рішень, забезпечення ефективної протидії переважанню особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;

відокремлення політичних кіл інших країн від економіки України;

забезпечення стабільності діяльності державного апарату, створення правових та організаційних умов перешкоджан-

ня наданню переваг або застосуванню обмежень державними службовцями до тих чи інших суб'єктів правовідносин в управлінській сфері;

здійснення матеріально-технічного, фінансового, кадрового та науково-методичного укріплення суб'єктів боротьби з корупцією;

забезпечення розвитку системи парламентського та громадського контролю за сферою протидії та боротьби з корупцією;

удосконалення механізму притягнення до відповідальності винних у корупційних діяннях, стимулювання в цьому процесі активності державних і правоохоронних органів, громадських об'єднань.

Напрямок 18. Профілактика та мінімізація негативного впливу чинників регіонального характеру, які обумовлюють виникнення внутрішніх загроз національній безпеці, потребує:

зміцнення співпраці України з ЄС та його окремими країнами-членами для врегулювання збройного конфлікту у східних регіонах країни, розгортання Регіонального безпекового співробітництва для створення єдиного безпекового простору;

поширення можливостей ЄС брати конструктивну участь у розбудові регіональної безпеки, попередженні та розв'язанні міжнародних і внутрішніх конфліктів;

врегулювання і припинення збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей;

попередження загроз перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні території;

створення сприятливого інвестиційного клімату та перешкоджання відпливу інвестицій міжнародних і донорських організацій на реалізацію заходів регіональної політики;

запобігання поглибленню конфлікту державних та регіональних інтересів у процесі децентралізації управління;

забезпечення збалансованості повноважень, обов'язків, ресурсів і відповідальності громад за територіальний розвиток;

сприяння розвиненості відносин конструктивного співробітництва громадськості та місцевих рад щодо розвитку територій;

подолання надмірної диференціації розвитку регіонів України;

забезпечення відповідності реформування системи територіального управління принципам європейської концепції «розумних спільнот» (*Smart Communities*);

досягнення ефективного використання коштів Державного фонду регіонального розвитку;

перешкоджання зростанню конфліктогенного потенціалу при створенні спроможних територіальних громад;

підтримки Україною оновленої політики «Східного партнерства» ЄС, яка відіграє важливу безпекову роль для регіонів Східної Європи та Чорного моря;

зосередження фокусу оновленого «Східного партнерства» ЄС на становленні стійких демократичних інституцій у державах-партнерах і форматах безпекового співробітництва з метою попередження та протистояння спільним загрозам – як традиційним, так і нового типу;

пошуку нових форматів регіональної взаємодії України та ЄС, різнобічної регіональної співпраці, визначення спільних інтересів в економічній та безпековій сферах.

Напрямок 19. Збереження, відновлення та збалансоване використання екосистем передбачає наступне:

створення ефективної та дієвої системи охорони навколишнього природного середовища в Україні, забезпечення надійної екологічної безпеки в Україні та її регіонах, зонах підвищених екологічних ризиків;

подолання екологічної кризи та запобігання екологічним ризикам, забезпечення конституційного права громадян на безпечне для здоров'я і життя, навколишнє природне середовище, недопущення дій, які порушують здатність екосистем до саморегулювання і самовідновлення;

модернізація виробництва, забезпечення капітального ремонту основних виробничих фондів природоохоронного

призначення, інженерно-комунікаційних мереж системи життєзабезпечення;

виведення з експлуатації морально та фізично застарілих технологій, техніки, устаткування;

прискорення розвитку наукомістких галузей виробництва, соціально та екологічно безпечних виробництв; стимулювання розвитку виробництв із глибокою та комплексною переробкою сировини;

удосконалення систем моніторингу за рівнем техногенного навантаження на екосистеми і динамічне відображення змін, що відбуваються у навколишньому природному середовищі;

створення системи інститутів, необхідних для забезпечення сталого розвитку в екологічній сфері;

оцінка господарської ємності регіональних екосистем країни, визначення допустимого антропогенного впливу на них;

розробка і впровадження регіональних програм екологізації виробництва та побутової діяльності населення;

встановлення жорстких національних і регіональних екологічних стандартів виробництва та контроль за їх дотриманням; активізація дій у напрямі гармонізації державних стандартів із системою стандартизації ISO 14000;

створення комплексної системи переробки та утилізації побутових відходів на основі впровадження системи окремого збору і вивезення побутових відходів з охопленням усіх верств населення;

надання економічних пільг суб'єктам господарської діяльності, які підвищують свою продуктивність за рахунок екологізації виробництва, раціонально використовують природні ресурси;

посилення соціальної відповідальності бізнесу за екологічний стан, створення системи стимулювання за додержання вимог економічної безпеки через податкові важелі, ціни на ресурси й екологічно чисту продукцію, пільгові кредити на здійснення природоохоронних заходів тощо;

посилення примусової соціально-екологічної складової відповідальності бізнесу через підвищення штрафних санкцій (встановлені розміри штрафів за порушення норм природоохоронного законодавства мають відповідати економічним збиткам від порушення довкілля та перевищувати вартість запобіжних заходів);

розвиток природоохоронної інфраструктури, що передбачає екологізацію виробництва шляхом упровадження інноваційних технологій з утилізації відходів виробництва, зменшення їх токсичності та техногенного навантаження на довкілля;

упровадження системи екологічного контролю (моніторинг, аудит, облік), що підтверджує відповідність виробленої продукції вимогам екологічних стандартів протягом усього життєвого циклу;

розробка і впровадження екологічних програм щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища або компенсації завданої шкоди у сфері захисту територій від підтоплення, ліквідації неорганізованих джерел викидів і скидів забруднюючих речовин, ліквідації стихійних звалищ відходів виробництва та споживання, рекультивації порушених земель, залучення до виробництва техногенних родовищ;

недопущення неконтрольованого трансрегіонального ввезення і вивезення екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, що створюють або здатні створити негативний вплив на навколишнє природне середовище;

узгодження законодавчого поля України у сфері охорони навколишнього середовища з відповідним законодавством ЄС задля врегулювання відносин в екологічній сфері та підвищення відповідальності за шкоду, завдану навколишньому природному середовищу;

посилення екологічної складової в економічній системі держави в межах окреслених міжнародною спільнотою завдань на шляху забезпечення сталого розвитку;

запровадження екологічного страхування для виробництв, що становлять підвищену екологічну небезпеку і

пов'язані з аварійним забрудненням навколишнього природного середовища;

запровадження нових інноваційних механізмів і напрямів розвитку екологічної сфери через зниження витрат на природоохоронні заходи при підвищенні рівня їх ефективності за рахунок запровадження системи державно-приватного партнерства (у різних країнах воно активно застосовується в широкому спектрі сфер суспільної діяльності, у тому числі у сфері охорони навколишнього природного середовища).

Напрямок 20. Забезпечення культури безпеки та безпеки життєдіяльності передбачає:

формування цілісної державної політики України щодо реалізації стратегії впровадження культури безпеки та безпеки життєдіяльності, яка має охоплювати всі сфери діяльності людини, включаючи економічну і виробничу діяльність, побут, відпочинок;

формування в суспільній свідомості норм і цінностей культури безпеки, безпечної життєдіяльності, поведінкових моделей, спрямованих на безпеку життєдіяльності та самозбереження як одного з головних пріоритетів на шляху до сталого розвитку;

упровадження у практику засад культури безпеки життєдіяльності з боку центральних і місцевих органів виконавчої влади як ефективного інструменту створення та безперервного підтримання безпечних умов праці та життя громадян;

упровадження засад культури безпеки у практику діяльності, чинні нормативні та методичні документи на підприємствах, в організаціях та установах, що використовують технологічно-небезпечні технології, посилення стимулювання та контролю за їх виконанням;

упровадження нових інноваційних механізмів і напрямів розвитку культури безпеки та безпеки життєдіяльності шляхом реалізації системи державно-приватного партнерства;

створення системи дієвих механізмів матеріального і нематеріального стимулювання бізнесу до створення безпеково-

го середовища, утвердження культури безпеки і соціальної відповідальності у відносинах між партнерами та громадянами;

формування культури безпеки шляхом упровадження її основ у системі освіти й виховання, інформування населення про форми і способи безпечної життєдіяльності, самозбереження;

упровадження засад культури безпеки в Україні через формування правильної соціальної позиції особи щодо власної безпеки, мотивацію її безпечної поведінки в побуті, на виробництві та в інших сферах життєдіяльності, засвоєння певних знань та умінь з акцентом на запобігання можливим ризикам і загрозам здоров'ю та життю як необхідної умови безпечного способу життя;

посилення уваги до викладання безпекових дисциплін в освітньому процесі, починаючи з дошкільної освіти та виховання, приведення дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» (для молодших спеціалістів, бакалаврів), «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист» (для спеціалістів, магістрів), запроваджених для викладання у вищих наукових закладах, у відповідність до вимог до підготовки фахівців з питань безпеки, безпеки життєдіяльності;

запровадження Міністерством освіти і науки України навчального модулю курсу з культури безпеки у програмі навчальної дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності» в системі безперервної багатоступеневої освіти фахівців, зокрема для техногенно небезпечних галузей;

гармонізацію з міжнародним законодавством нормативно-правової бази України, що регулює відносини між основними суб'єктами життєдіяльності та суспільних відносин, суб'єктів відносин у сфері охорони праці щодо промислової безпеки, професійного розвитку та професійної відповідальності персоналу на виробництві, професійного і соціального діалогу, суспільної безпеки;

сприяння доопрацюванню та гармонізації чинного законодавства в усіх сферах життєдіяльності на засадах культури безпеки;

створення Робочої групи та організацію розробки проєктів Концепції, керівництва та Програми впровадження культури безпеки в Україні;

запровадження практики щорічного звітування про стан безпеки життєдіяльності в Україні з нагородженням колективів, територіальних громад, що досягли високих результатів у створенні безпечних умов життя та праці;

відновлення роботи Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення при Кабінетові Міністрів України, яка має контролювати і сприяти реалізації положень Концепції організації роботи з профілактики невинуваченого травматизму, забезпечення пріоритетності охорони життя та здоров'я населення.

Напрямок 21. Європейський вектор зовнішньої політики України: інтеграція України до Європейського Союзу в контексті національної та соціальної безпеки потребує:

досягнення критеріїв відповідності, які мають задовольняти потреби України як країни-кандидата на вступ до ЄС, при уніфікації положень соціального та трудового права на міжнародному рівні за умови певної гармонізації національних стандартів із міжнародними;

забезпечення реалізації принципу Зеленої книги «Європейська соціальна політика, роздуми для Союзу» щодо обмеження соціального прогресу заради посилення конкурентоспроможності економіки, формування компромісів між ринковими обмеженнями та загальнолюдськими цінностями;

створення умов для запровадження європейської моделі соціальної політики білої книги, які полягають у реалізації принципів солідарності та соціального об'єднання на засадах загальних цінностей (демократії та права особистості, вільної ринкової економіки, рівних можливостей для кожного, добробуту та соціальної захищеності для всіх);

орієнтації при формуванні трудового законодавства України на Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників та Хартію з основним прав ЄС, які визначають

головні принципи формування моделі Європейського трудового законодавства;

забезпечення реалізації основних цілей Європейської стратегії зайнятості та Лісабонської стратегії загальних стандартів соціального зростання і забезпечення зайнятості щодо скорочення безробіття;

запровадження вимоги стратегії «Європа 2020», орієнтації на якість та результативність освіти і професійне знання, досягнення високого рівня зайнятості, забезпечення працевлаштування молоді, започаткування формування і реалізації Плану з розвитку нових професійних здібностей та робочих місць;

забезпечення вбудованості національної політики протидії бідності в європейську;

сприяння поєднанню цілей розумного сталого та інклюзивного зростання для підвищення рівня зайнятості, забезпечення соціального і територіального збалансованого розвитку, що обумовлює реалізацію положень стратегії «Європа 2020»;

забезпечення здійснення наукових досліджень для обґрунтування якісних й ефективних управлінських рішень щодо гармонізації національної та європейської податкової аграрної та структурної політики;

посилення в системі суспільних і трудових відносин соціального діалогу та соціальної відповідальності між партнерами як базових підвалин європейської соціальної моделі;

сприяння вдосконаленню державної міграційної політики на вимоги розвитку України та збалансованості з європейською міграційною політикою;

запровадження європейської концепції «гнучкості та безпеки», що передбачає реалізацію гнучких форм працевлаштування та організації праці, активних дій на ринку праці; навчання впродовж життя, соціального захисту на сучасні потреби, поєднання сімейного життя з виконанням професійних обов'язків.

8.8. Механізми реалізації соціальної безпеки

Система забезпечення соціальної безпеки – це організована державою та громадянським суспільством система дій суб'єктів управління щодо досягнення стратегічних пріоритетів і завдань щодо захисту соціальних інтересів.

Механізм забезпечення соціальної безпеки – це взаємопов'язана система організаційно-економічних, управлінських і правових заходів щодо мінімізації та запобігання соціальним й економічним загрозам у державі та її регіонах. Основою механізму забезпечення соціальної безпеки є сукупність об'єктивних залежностей і зв'язків між явищами та процесами соціально-економічних змін у їх розвитку. Разом із наявністю об'єктивних процесів соціального життя механізм забезпечення соціальної безпеки піддається впливу і суб'єктивних чинників. Простежується наявність взаємозв'язку процесів економічного базису з надбудовними відносинами, особливо в частині формалізації механізму безпеки відповідно до цілей, завдань, ідеології суспільного розвитку.

У багаторівневій структурі механізму забезпечення соціальної безпеки доцільно виокремити підсистеми[4]:

самозабезпечення необхідних параметрів соціальної взаємодії та розвитку на рівні суспільства;

державного регулювання стану соціальної безпеки;

самозбереження та життєзабезпечення людини.

Ефективне функціонування механізму забезпечення соціальної безпеки потребує:

комплексності та системності при реалізації визначених напрямів і заходів в усіх його підсистемах;

варіативності – вироблення альтернативних рішень при розв'язанні накопичених протиріч, мінімізації прояву та впливу загроз;

урахування одночасно внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на соціальну безпеку;

пріоритетність прийняття заходів, що обумовлюють збереження здоров'я та життя людини, досягнення гідних умов її існування.

Загальними вимогами системи забезпечення соціальної безпеки України є здатність системи до: своєчасного реагування на зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі та постійного самовдосконалення; забезпечення повноти та достовірності інформації про реальні та потенційні загрози соціально-економічного характеру; створення організаційних структур, відповідальних за стан соціальної та економічної безпеки держави, суспільства, людини; виконання нових функцій забезпечення соціальної безпеки в умовах інформаційної війни прояву загроз соціальній та національній безпеці; забезпечення впровадження децентралізації управління негативного впливу на соціальну безпеку; оперативності та адекватності реагування на масштабність загроз соціальній безпеці; ефективного використання сил і засобів забезпечення соціальної безпеки, координації зусиль та дій усіх структурних складових системи забезпечення соціальної безпеки; ініціювання саморозвитку, самозбереження та самозахисту людини.

Дієвість механізму функціонування системи забезпечення соціальної безпеки досягається шляхом ефективної реалізації соціально-економічних реформ на засадах державного регулювання соціально-економічних відносин через економічну, соціальну, промислову, регіональну, бюджетну, структурну, науково-технічну, аграрну, інформаційну, зовнішню та внутрішню соціально-економічну політику.

Нормативно-правове забезпечення соціальної безпеки передбачає:

відстеження достатності та дієвості чинної законодавчої та нормативно-правової бази, спрямованої на соціальну безпеку та потребу її зміни;

внесення змін та доповнень до Національної стратегії з прав людини щодо механізмів її реалізації;

створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи соціального захисту;

формування організаційної структури й удосконалення механізму управління системою, визначення розподілу та координації функцій органів державної влади, а також державної та місцевої влади і місцевого самоврядування щодо забезпечення соціальної безпеки, встановлення їх прав, обов'язків і відповідальності;

створення гнучких механізмів інформаційного, організаційного, матеріального, фінансового, кадрового та іншого забезпечення соціальної безпеки, їх нормативно-правове впорядкування та адаптація до міжнародних вимог і стандартів;

Законодавча та нормативно-правова база основа соціальної безпеки реалізується через розробку та впровадження цільових законодавчих актів, концепцій, стратегій, програм, планів дій, а також здійснення суміжних з соціальною безпекою сфер державного управління (економічною, інформаційною, екологічною, регіональною тощо).

Інформаційне забезпечення соціальної безпеки передбачає:

розширення правових засад щодо захисту прав людини на вільний доступ до інформації, її поширення, зберігання;

формування системи критеріїв та індикаторів (показників) соціальної безпеки, забезпечення їх включення до державної статистичної звітності;

упровадження відповідного моніторингу, що будується на сполученні статистичної та соціологічної інформації для розробки і втілення інформаційно-аналітичної системи спостережень за динамікою показників соціальної та економічної безпеки країни;

створення системи моніторингу індикаторів соціальної та економічної безпеки, формування мережі інформаційно-аналітичних центрів для збору й обробки інформації; здійснення оцінок, узагальнення та прогнозування у сфері соціальної та економічної безпеки із залученням незалежних наукових експертів;

встановлення фактичних і прогнозних параметрів соціальної та економічної безпеки держави та її регіонів;

прогнозування можливих сценаріїв розгортання ситуації залежно від виявлених параметрів соціальної та економічної безпеки держави та її регіонів, а також визначення векторів і напрямів подальшого розвитку, механізму й інструментів їх реалізації;

відстеження реальних і потенційних загроз соціальній безпеці держави та її регіонів з метою їх діагностики, прогнозування та розробки заходів щодо запобігання або усунення впливу таких загроз на соціально-економічну ситуацію в країні;

розробку методики й інструментальних засобів здійснення моніторингу індикаторів соціальної та економічної безпеки;

розробку й упровадження інтелектуальних систем підтримки управлінських рішень щодо забезпечення соціальної та економічної безпеки; дотримання принципу відкритості та доступності статистичної інформації, удосконалення її з використанням новітніх засобів передачі, відображення та згідно з вимогами міжнародних стандартів.

Критерії, індикатори соціальної безпеки, їх порогові значення встановлюються та затверджуються на визначений термін Радою національної безпеки і оборони України. Моніторинг індикаторів економічної безпеки здійснюється центральними органами виконавчої влади та Національним банком України відповідно до їх компетенції.

Фінансове забезпечення національної безпеки, її основних підсистем (соціальної та економічної) потребує визначення механізму фінансування заходів у стратегіях, програмах, планах заходів та дій, спрямованих на поліпшення соціального стану. Загальні заходи фінансового забезпечення соціальної безпеки України потребують дієвого контролю за залученням та використанням бюджетних коштів на соціальні цілі; посилення платіжної дисципліни, надійного державного контролю за здійсненням валютних операцій; забезпечення бюджетної безпеки та вчасного прийняття держбюджету на черговий рік; модернізації податкової системи; безпечне управління держа-

вним боргом України та розробку стратегії зовнішнього позичання; упровадження дієвого механізму обмеження відпливу українського капіталу за кордон; експертизу стратегічних рішень державної політики у контексті соціальної та економічної безпеки держави; організація системи державного та громадського контролю щодо попередження та мінімізації загроз соціальній безпеці. Заходи спрямовані на соціальну орієнтацію економіки обумовлюють їх фінансове забезпечення.

Кадрове забезпечення соціальної безпеки потребує впровадження в систему вищої освіти окремих курсів, предметів із соціальної та економічної безпеки держави, регіону, територій, а також підприємства; упровадження в систему підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців з питань соціальної та економічної безпеки; розробки та впровадження науково-методичного і науково-практичного матеріалу із забезпечення соціальної та економічної безпеки на регіональному та державному рівнях; сприяння вивченню фахівцями цієї сфери вітчизняного і міжнародного досвіду забезпечення соціальної безпеки; забезпечення якості атестації спеціалістів та держслужбовців соціально-економічної орієнтації на предмет дотримання вимог системи забезпечення соціальної безпеки; включення до умов контрактів керівників господарських суб'єктів вимог щодо забезпечення соціальної безпеки об'єкта управління; посилення взаємодії органів управління з громадськими об'єднаннями.

Наукове забезпечення національної безпеки України, її основних підсистем (соціальної та економічної) сприятиме більш досконалому й ефективному впровадженню механізму забезпечення соціальної та економічної безпеки, активізації наукових досліджень у цих сферах. Воно потребує: державних і регіональних замовлень на здійснення наукових досліджень з цих питань та їх упровадження; проведення міжнародних та всеукраїнських семінарів, симпозіумів, конференцій з проблем соціальної безпеки держави і регіонів, створення умов для участі в них провідних вітчизняних фахівців і науковців; формування загальнодержавного банку даних фахівців із соціаль-

ної безпеки. Подальшому суттєвому вдосконаленню наукового забезпечення соціальної та економічної безпеки України сприятиме розробка і прийняття Національної програми забезпечення соціальної та економічної безпеки України та її регіонів, у яких мають бути передбачені наукові розробки з проблем соціальної та економічної безпеки. Напрями щодо забезпечення соціальної та економічної безпеки слід віднести до пріоритетних і запровадити проведення наукових досліджень на конкурсних засадах Національному фонду фундаментальних досліджень (НФФД).

Механізм забезпечення соціальної безпеки включає *ефективне державне управління* як базову передумову забезпечення соціальної справедливості та економічної ефективності. Державне управління має бути спрямоване на: попередження та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх загроз; реалізацію стратегічного курсу з розбудови соціально орієнтованої економіки України; забезпечення ефективного соціального управління; реалізацію соціальних інтересів громадян України; розробку і реалізацію державних програм гідної праці та створення можливостей для досягнення цілей сталого розвитку України 2030; забезпечення ефективності та справедливості системи державного соціального страхування; високі позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості, у тому числі за Індексом людського розвитку.

Найважливішим структурним елементом досягнення соціальної безпеки суспільства є реагування держави на попередження та ліквідацію внутрішніх і зовнішніх загроз. До напрямів та заходів державної політики необхідно включити:

відстеження випадків відхилення фактичних або прогнозних параметрів соціального розвитку від європейських соціальних норм і стандартів, порогових значень соціальної безпеки;

розробка стратегії національної безпеки України із системою заходів із виходу країни із зони небезпек, у тому числі соціальних;

організація роботи з пріоритетністю недопущення виникнення загроз соціальній безпеці, ніж їх подолання;

експертиза управлінських рішень щодо розвитку країни на національному та регіональному рівнях з позиції соціальної безпеки;

відстеження процесів подолання загроз соціальній безпеці в державі та її регіонах при організації системи контролю стану соціальної політики та національної безпеки;

досягнення відповідності соціальних потреб та інтересів населення України Цілям сталого розвитку України 2030 кращим європейським та міжнародним стандартам соціального й економічного розвитку;

удосконалення державного, регіонального, економічного і соціального управління, органічне його поєднання з цілеспрямованою конструктивною громадською активністю населення країни.

Систему заходів щодо підвищення якості й ефективності публічного управління визначено в напрямі 4 основного змісту Концепції забезпечення соціальної безпеки України.

Література до розділу 8

1. Закон України «Про національну безпеку» // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

2. Яценко Л.Д. Екологічний складник національної безпеки: основні показники та способи їх досягнення : аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 52 с. (Сер. «Національна безпека», вип. 7).

3. Скалецький Ю.М., Бірюков Д.С., Мартюшева О.О., Яценко Л.Д. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні : аналіт. доп. К. : НІСД, 2012. 56 с.

4. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. 534 с.

5. Домбровська С.М. Механізми забезпечення державної соціальної безпеки в Україні. URL: <http://official.chdu.edu.ua/article/viewFile/60614/56354> (дата звернення: 12.04.2018).

6. Diamandis P.H., Kotler S. *Abundance: The Future Is Better Than You Think*. New York: Free Press, 2012. 386 p.

7. Goel D., Jain A.K. Mobile phishing attacks and defence mechanisms: State of art and open research challenges. *Computers & Security*, 2018, Vol. 73, pp. 519-544. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404817302717?via%3Dihub> (дата звернення: 12.04.2018).

8. *Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*. European Commission, November 2010. 264 p.

9. Бурлай Т.В. Сучасні підходи державної політики щодо подолання соціальної несправедливості // *Механізми реконструктивного економічного розвитку та соціальні критерії їх ефективності: монографічний збірник; за ред. В.М. Гейця, А.А. Гриценка; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України»*. К., 2017. С. 171-189. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/6.pdf> (дата звернення: 25.05.2018).

ПІСЛЯМОВА

Тематика здійсненого дослідження покладає високу відповідальність на автора за вміння так подати його результати, щоб вони були сприйнятими та зрозумілими, щоб виникло бажання діяти в напрямі забезпечення безпеки, балансу та розвитку в інтересах людини, держави, суспільства. Соціальна безпека як підсистема державного управління та національної безпеки у правовому полі України регламентується з 1997 р., але має багаторічну історичну послідовність її виникнення та розвитку від загальної міждисциплінарної категорії «безпека» до її різновидів у різних галузях науки. Прагнення до комплексності пізнання соціальної безпеки обумовило диференціацію її суб'єктів (людина, суспільство, держава) та синтез цієї багаторівневої системи у взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності її складових. Соціальна безпека як підсистема державного управління та національної безпеки у правовому полі України регламентується з 1997 р., але має багаторічну історичну послідовність її виникнення та розвитку від загальної міждисциплінарної категорії «безпека» до її різновидів у різних галузях науки. Прагнення до комплексності пізнання соціальної безпеки обумовило диференціацію її суб'єктів (людина, суспільство, держава) та синтез цієї багаторівневої системи у взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності її складових. Аналіз стану і проблем забезпечення соціальної безпеки показав її низький рівень як при внутрішньому, так і при зовнішньому оцінюванні. Це обумовило здійснення відповідної поглибленої діагностики, пошук невикористаних резервів її підвищення. Для вбудованості системи національної та соціальної безпеки у світовий безпековий простір визначено зміст сучасних стратегій розвинутих і пострадянських країн, а також напрями адаптації набутого міжнародного досвіду до умов України. Встановлено пріоритети державного регулювання та організаційно-економічного забезпечення соціальної безпеки. Для прискорення запровадження в систему суспільних відносин демократизації управління проаналізовано можливості перетворення громадянського суспільства на суб'єкт управління со-

ціальною безпекою та визначено реальні ресурси для цього із залученням досвіду волонтерства.

Увесь спектр наукових результатів щодо визначення проблем та механізмів реалізації соціальної безпеки став базою для формування автором проекту Концепції забезпечення соціальної безпеки України.

У першому розділі монографії розглянуто сутність безпеки як філософської, соціальної та економічної категорії, визначено її засади та інтеграцію поняття безпеки до політико-адміністративного дискурсу, обґрунтовано необхідність комплексного дослідження цього явища.

На території Європи термін «безпека» почав застосовуватися наприкінці XII ст. і тлумачився як стан людини, яка перебуває у спокої та відчуває себе захищеною від усілякого роду небезпек, що можуть існувати в суспільстві. У XI-XII ст. у Київській державі була укладена збірка стародавнього руського права «Руська правда». Цей юридичний документ забезпечував людині можливості боронити свої права на життя, здоров'я і майна. На початку XX ст. у Європі сформувалась ідея всезагальної безпеки і добробуту як головної мети державної політики, а власне безпека стала комплексним й універсальним поняттям, що передбачає гармонійний розвиток суспільства на засадах злагоди, компромісу суспільного договору, забезпечення стабільності у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Безпечний стан означав таке функціонування державних органів та різноманітних організацій, що гарантує стабільну політичну й економічну ситуацію в країні, належне матеріальне забезпечення її населення. Отже, безпека стала необхідною умовою людського буття.

Ключові особливості розвитку сучасного суспільства розглядаються через порядкування всіх сфер людського життя соціальним цілям, наголошується на тісному взаємозв'язку соціального прогресу й економічного розвитку. Відтак, соціальна безпека виступає важливою передумовою не лише соціального, але й економічного прогресу країни. Забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства і держави є центральним

концептом, навколо якого має бути структурована діяльність усіх трьох гілок влади на всіх рівнях, адже саме гарантування соціальної безпеки є запорукою позитивного сприйняття суспільством діяльності публічних органів влади та довіри до владної еліти, а також успішної реалізації проголошених в Україні реформ.

Поглиблення наукових підходів до розуміння та сутності соціальної безпеки дозволило визначити її інтегроване поняття. Соціальна безпека – це стан і можливості захищеності соціальних інтересів людини, суспільства, держави від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз соціальній і національній безпеці. Соціальна безпека гарантує правову й інституційну захищеність життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства та держави як суб'єктів соціальних відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз шляхом ліквідації та запобігання соціальним викликам, ризикам, небезпекам, загрозам.

Об'єктивною передумовою зміни законодавчого поля став вимушений реверсний крок України проти постмодерного тренду щодо розширення соціально-гуманітарного трактування безпеки. Це проявилось у звуженні сфери національної безпеки з перенесенням змістовних акцентів із соціально-гуманітарного трактування на воєнно-політичне, на перший план поставлено захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного устрою і лише після цього – інші національні інтереси України, до яких належать життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави.

У *другому розділі* обґрунтовано чинники формування та важелі взаємодії багаторівневої системи соціальної безпеки. Вона базується на модифікованій структурі соціальної безпеки з визначенням особливостей і параметрів соціальної безпеки людини, суспільства та держави. Можливості забезпечення такої системи реалізуються через синтез державної, громадської та особистісної безпеки у взаємозв'язку, а також через прояв суб'єктності кожного учасника суспільних відносин. Базовою складовою системи соціальної безпеки є людина, а дії

держави і суспільства підпорядковуються її соціальним інтересам. Форми та методи прояву активності громадянського суспільства повинні мати конструктивний, цивілізований характер і реалізовуватися на засадах партнерства, відповідальності та безпеки. Держава декларує цінність людини та конструктивної суспільної взаємодії, але на цьому шляху постають вагомі перешкоди, пов'язані зі зростанням корупції, недосконалістю державної політики, зниженням патріотичності владної еліти, недовірою громадян, втратою цінності праці тощо. Подолання перешкод забезпеченню соціальної безпеки людини, суспільства, держави має стати пріоритетом соціальної політики держави, державного управління та національної безпеки.

Визначені рівні соціальних ризиків економічної незахищеності за умови їх прояву свідчать, що в Україні загальний ризик економічної незахищеності протягом 2014-2016 рр. зріс майже на 6%, перш за все, за рахунок зростання загроз втрати роботи, загальної захворюваності та економічної незахищеності.

За результатами експертного опитування пріоритетні напрями забезпечення соціальної безпеки людини потребують: стабільності в країні (61%); гідної праці, цінності людини праці (61%); захисту від маніпулювання свідомістю громадян (35,2%); підвищення особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я (35,2%); правової грамотності населення (32,4%); підвищення культури в суспільстві (31,4%); рівних можливостей здобуття освіти та працевлаштування (17,1%); адресного соціального захисту (13,3%).

Для формування соціальної безпеки суспільства необхідно досягти високого рівня соціально-економічного розвитку країни (66,7%); забезпечити збереження і розвиток людського потенціалу (55,2%), сприяти запровадженню гідної праці (49,5%); підвищити рівень соціальної відповідальності (44,8%); укріпити спроможність територіальних громад (33,3%); забезпечити розвиток демократичних процесів (32,4%); ініціювати конструктивну громадянську активність

(26,7%); посилити громадський контроль за діяльністю держави (25,7%).

Соціальна безпека держави потребує реалізації таких стратегічних напрямів: високі темпи економічного та інноваційного розвитку (69,5%); територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного устрою (55,2%); здійснення системних реформ (41%); збалансованість національної безпеки та соціальної політики (38,1%); попередження та мінімізація соціальних ризиків і небезпек (31,4%); прозора система публічного управління (22,9%); орієнтація на кращі міжнародні соціальні стандартні норми (11,4%).

У *третьому розділі* надано оцінку стану та проблемам забезпечення соціальної безпеки в Україні, визначено несприятливі тенденції. Україна має низький рівень соціально-економічного розвитку, що підтверджується динамікою окремих показників – за даними Світового банку тенденція зміни ВВП країни за останні 25 років є найгіршим результатом у світі. Згідно з даними МВФ (за середньорічним курсом долара США) за рівнем ВВП на душу населення Україна посідає передостаннє місце. Низькими є позиції України і за індексами інклюзивності економічного зростання, сприяння корупції, глобальної конкурентоспроможності, розвитку людського потенціалу та ін.

Низький рівень економічного розвитку національної економіки супроводжується і низьким рівнем життя населення. За критеріями як абсолютної, так і відносної бідності майже кожен четвертий мешканець країни є бідним, а серед пенсіонерів майже 88% перебувають за межею бідності. Відповідно до суб'єктивної оцінки майже 74% домогосподарств віднесли себе до категорії бідних. Загальна бідність усього населення і масова бідність зайнятого населення формують загрози соціальній стабільності в суспільстві.

У сфері соціально-трудових відносин основні соціальні небезпеки пов'язані з низьким рівнем оплати праці, безробіттям, професійною декваліфікацією, деформацією ціннісних

орієнтацій у суспільстві і, як наслідок, значними втратами людського капіталу та трудового потенціалу країни.

Депопуляція, втрати відтворювального потенціалу населення, його постаріння доповнюються високим рівнем захворюваності, а також досить низькою тривалістю життя, втратою трудового потенціалу як чоловіків, так і жінок за рахунок понадсмертності у працездатному віці. Високий рівень трудової еміграції формують соціальні ризики, які за умови їх синергетичності створюють загрози соціальній безпеці суспільства.

У *четвертому розділі* викладено зміст розробленої методики вимірювання соціальних ризиків економічної незахищеності, здійснено її апробацію, побудовано ієрархічну модель та визначено інтегральну оцінку соціальної безпеки; розраховано резерви її досягнення.

Інтегральна оцінка рівня соціальної безпеки, динаміка змін її показників за десятирічний період свідчить, що в країні закріпився досить помірний її рівень, який практично не змінювався, за винятком періодів міжнародної фінансової кризи (2008-2009 рр.) та розгортання збройного конфлікту на Донбасі (2014-2016 рр.).

Основні резерви підвищення рівня соціальної безпеки пов'язані зі збільшенням матеріального забезпечення населення, особливо людей пенсійного віку; зі створенням сприятливих соціально-економічних умов для забезпечення простого відтворення чисельності населення та оптимізації статево-вікової структури; збереженням людського і трудового потенціалу; запровадженням гідної праці, забезпеченням зайнятості, особливо серед молоді; наданням можливостей для гідного та повноцінного життя вразливих верств населення, зменшення рівня їх соціального виключення. Залучення визначених резервів забезпечить підвищення рівня соціальної безпеки в Україні на 30%.

Результатом апробації методики визначення та аналізу інтегрального показника рівня соціальної безпеки є систематизація чинників підвищення або гальмування соціальної безпеки. Здійснено систематизацію чинників, резервів приросту рі-

вня соціальної безпеки, ідентифікацію основних ризиків економічної незахищеності як соціальних небезпек за умови прояву соціальних ризиків, що забезпечує обґрунтування соціально-економічного механізму управління соціальною безпекою.

У *п'ятому розділі* розкрито стратегічну спрямованість розвинутих країн щодо забезпечення соціальної та національної безпеки. Досвід вирішення проблем національної безпеки за всіма її складовими, накопичений розвинутими країнами світу і Європейського Союзу, сприяє активізації зусиль України щодо розробки та впровадження власної концепції та стратегії національної безпеки, орієнтованої на надійний захист національних й економічних інтересів.

Стратегію національної безпеки США, прийняту у грудні 2017 р., взято за основу як приклад високорозвинутої країни, здатної кардинально змінювати та впливати на ситуацію у світі. У стратегії закладено та розвинуто концепцію Президента США, яка базується на принциповому реалізмі. У стратегії визнається центральна роль влади у міжнародній політиці, стверджується, що сильні та суверенні держави є гарантом миру в світі, чітко визначається пріоритет національних інтересів Америки. Ідеологія стратегії заснована на просуванні американських цінностей, які поширюють мир і процвітання людської цивілізації. Зміст Стратегії національної безпеки США відповідно до позицій чотирьох життєво важливих національних інтересів визначає бачення перспектив і для країни, і для світу.

Євроінтеграційний курс України підвищує значення міжнародних документів, спрямованих на захист соціальних і трудових прав, зокрема документів інституцій Організації Об'єднаних Націй, таких як Міжнародна організація праці, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я та ін. Безпосереднє право людини на соціальну безпеку визначається в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, а також у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (прийнята

Радою Європи 04.11.1950 р. і ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР) та ін.

Одним із базових документів ЄС виступає Єдиний європейський акт, положення якого гарантують права на: вільне переміщення і свободу вибору занять; працю та справедливу винагороду; поліпшення умов праці; соціальний захист; свободу асоціацій і колективних договорів; професійну підготовку; рівне ставлення до чоловіків і жінок на рику праці та на роботі; інформацію, консультації та участь; охорону здоров'я і безпеку на робочому місці; захист дітей і підлітків; гідні умови життя для людей похилого віку; залучення інвалідів до суспільства і трудового життя.

Європейська політика у сфері соціальної безпеки ґрунтується на базових гуманістичних цінностях, визначених в Угоді про соціальну політику та Протоколі про економічну, соціальну та територіальну єдність, що є додатками до Договору про Європейський Союз.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, означає прийняття зобов'язань реалізувати суттєві та чітко визначені економічні й соціальні реформи протягом конкретного періоду часу. Цей документ містить перелік, що складається з більш ніж 350 директив, регламентів та ін., з якими має бути гармонізоване законодавство України. Зокрема, у сфері зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей Угодою про асоціацію з ЄС передбачено імплементацію 40 директив.

Стратегія розвитку системи національної безпеки Республіки Польща до 2022 року є новим поколінням нормативно-правового акту, призначеного для вирішення завдань сучасного середовища безпеки та задоволення вимог сучасної системи управління розвитком країни. Уперше стратегія розроблена спільно з плануванням соціально-економічного розвитку країни та заснована на методології, яка дозволить реалізувати її цілі. Стратегія національної безпеки Польщі є трирівневою

(глобальний, державний і регіональний рівні). Діяльність держави згідно із Стратегією національної безпеки полягає в тому, щоб захистити об'єкти та матеріальні ресурси потенціалу національної безпеки від загроз у мирний час, під час кризи та війни, підтримувати функціонування операційних підсистем системи національної безпеки. У Стратегії наголошується на посиленні фінансової безпеки, підвищенні енергетичної безпеки, забезпеченні стратегічних резервів, зміцненні продовольчої безпеки, захисті навколишнього середовища. Соціальна безпека потребує забезпечення її ефективного функціонування в разі загрози війни, а також ефективною діяльністю для виконання завдань соціальної підтримки, таких як: охорона національної спадщини; розвиток і поглиблення співпраці представників державних установ та засобів масової інформації; протидія демографічним загрозам; ефективне соціальне забезпечення громадян, які потребують державної підтримки, а також стимулювання економічної самостійності населення; підвищення інноваційності науково-дослідницького потенціалу у сфері державної безпеки та оборони.

Зміст чинного законодавства Литовської Республіки демонструє класичну послідовність його реалізації, коли положення закону стають обов'язковими для формування відповідної стратегії, яка визначає зміст напрямів і заходів Довгострокової державної програми укріплення безпеки. При розробці проекту щорічного державного бюджету уряд передбачає кошти на реалізацію цієї програми та її координацію. У законодавстві Литви про національну безпеку існує розподіл на такі сфери: внутрішня, економічна, соціальна, культурна, етнічна, а також політика соціальної безпеки, у сфері освіти та науки, охорони здоров'я, політика захисту довкілля. До основних напрямів досягнення національної безпеки Литовської Республіки віднесено: життєздатність і єдність НАТО та ЄС, безпеку, солідарність, демократію та добробут усіх держав Євroatлантичної спільноти; стабільність, поширення демократичних і європейських цінностей; стійкість розвитку держави; економі-

чну, енергетичну, екологічну, інформаційну, кібербезпеку, соціальну безпеку.

Оцінка й аналіз правових засад безпеки Грузії є особливо актуальними для України у зв'язку зі спільними зовнішніми загрозами російської агресії та територіальних претензій. Концепція національної безпеки є головним документом, який визначає фундаментальні національні цінності та національні інтереси, бачення безпечного розвитку нації, загрози, ризику та виклики, а також встановлює ключові напрями політики національної безпеки. У Концепції представлено стратегічне бачення розвитку грузинської нації, загрози, ризику та небезпеки, які перешкоджають цьому, а також напрями політики національної безпеки держави. Основними національними цінностями Грузії в Концепції визначено: незалежність, свободу, демократію та верховенство права, безпеку, процвітання, мир. Загальні цілі політики Грузії щодо соціальної безпеки полягають у подоланні бідності, поліпшенні системи охорони здоров'я, підвищенні рівня життя та розвитку середнього класу. Для забезпечення соціальної безпеки громадян Грузії передбачається розвиток середовища, яке сприятиме створенню робочих місць і подальшому вдосконаленню тих аспектів соціального забезпечення, що надають соціальну допомогу людям, які живуть за межею бідності.

Аналіз міжнародного досвіду успішного розвитку пост-соціалістичних країн, які перебували у складі СРСР та успішно інтегрувались до ЄС, а також реалізації їх правових положень з національної безпеки є важливим з позиції адаптації такого досвіду в Україні.

У шостому розділі досліджено державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення соціальної безпеки. Закріплення і реалізація соціальної безпеки відбуваються при достатньому, якісному, ефективному й адресному нормативно-правовому та організаційно-економічному забезпеченні. Законодавче визначення сфери соціальної безпеки має певний рівень ієрархії з регламентацією основних соціальних інтересів людини, суспільства, держави. Вихідні конституційні норми,

що мають найвищу юридичну силу, є верхнім рівнем ієрархії досліджуваної системи законодавства. Законодавство у сфері соціальної безпеки регламентує діяльність суб'єктів її забезпечення та охоплює закони України: у сфері національної безпеки – «Про національну безпеку України» (від 21.06.2018 р. № 2469-VIII), «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 01.07.2010 р. №2411-VI) та ін.; у сфері праці – Кодекс законів про працю України (від 10.12.1971 р. №322-VIII), Закони України «Про оплату праці» (від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР), «Про охорону праці» (від 14.10.1992 р. № 2694-XII) та ін.; у сфері соціальної політики – Закон України «Про прожитковий мінімум» (від 15.07.1999 р. № 966-XIV), Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР), Закон України «Про соціальні послуги» (від 13.06.2003 р. № 966-IV) та ін.; у сфері економічної політики – Податковий кодекс України (від 02.12.2010 р. № 2755-VI), Господарський кодекс України (від 16.01.2003 р. № 436-IV) та ін.; у сфері екологічної політики – Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (від 25.06.1991 р. № 1264-XII), Кодекс цивільного захисту України (від 02.10.2012 р. № 5403-VI), Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (від 23.05.2017 р. № 2059-VIII) та ін.

Однак організаційно-управлінські та соціально-економічні механізми недостатньо орієнтовані на реалізацію нормативно-правової бази соціальної безпеки. Виконавчорозпорядча діяльність органів влади у зв'язку з цим націлена на досягнення критеріїв соціальної безпеки. Відсутні дієві інструменти впливу на бюджетний процес на користь реалізації державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій. Соціальна орієнтація економіки декларується серед науковців, освітян, фахівців, але державне регулювання цього процесу не відбувається. Дві підсистеми державного управління – економічна та соціальна безпека – функціонують ізольовано, незбалансовано, що обумовлює посилення впливу загроз соціальній безпеці, поглиблює розбіжності інтересів

влади та суспільства, не використовуються соціальні чинники для економічного зростання, а позитивні тенденції в економіці не впливають на поліпшення соціального стану. Слабо задіяні організаційно-управлінські важелі регіональної та інформаційної безпеки.

Тісний зв'язок між якістю державного управління та економічним станом простежується при визначенні причин виникнення загроз соціальній безпеці України. Ставлення представників влади до соціальних потреб населення визначає ефективність управління економікою країни, значною мірою впливає також збалансованість інтересів між владою і суспільством. Байдужість влади та незбалансованість інтересів 63,8% експертів відзначають як причину виникнення внутрішніх загроз національній безпеці; друге місце посіла причина, пов'язана з економічним станом, – низький рівень економічного розвитку країни (61%), як наслідок – зростання безробіття і бідності в країні (43,8%). В економічній та соціальній сферах пріоритети системи національної безпеки вибудовуються шляхом подолання найбільш небезпечних внутрішніх загроз наступним чином: зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України (73,3%); високий рівень бідності населення країни (63,8%); неефективність системи державного управління (59%); зростання соціальної нерівності в суспільстві (51,4%); нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки (29,5%). Соціальна безпека значною мірою залежить від регіональної та інформаційної безпеки, але їх сполучення не є об'єктом державного управління. При подоланні цієї ізоляції рівень безпеки буде значно вищим у соціальній, регіональній та інформаційній сферах.

У цьому розділі розкрито потреби та можливості громадянського суспільства щодо перетворення його на суб'єкт управління соціальною безпекою в Україні. Розвиток громадянського суспільства як суб'єкта суспільних змін є вимогою часу. У цих процесах суспільно-політичне життя країни наповнюватиметься новим ціннісним змістом, піднесенням громад-

ської самосвідомості народу, матиме у своєму складі продуктивні інтелектуальні групи, налагодить внутрішні комунікації між компетентними, ініціативними та відповідальними громадянами країни.

Передумовами створення захищеного безпекового простору в державі, суспільстві, територіальних громадах, родинах, житті громадян виступають: становлення суб'єктності та зрілості громадянського суспільства; розбудова правової держави, яка гарантує захищеність прав, свобод і соціальних інтересів своїм громадянам, гідний рівень життя та праці; дотримання принципів соціальної справедливості, соціального партнерства та солідарної відповідальності в системі суспільної взаємодії; консолідовані зусилля органів влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, усіх інших суб'єктів суспільної взаємодії в Україні щодо забезпечення громадської, особистісної, державної, регіональної безпеки; прагнення громадян, суспільства, держави та влади жити в суспільній згоді, мирі, безпеці, розвивати відносини довіри заради спільного блага і процвітання кожного й усіх; високі можливості накопичення потужних внутрішніх ресурсів для надання гідних відповідей на виклики часу.

Основні перешкоди, які гальмують конструктивну суспільну взаємодію між інститутами громадянського суспільства та органами державної влади, полягають у такому: недосконалість нормативно-правового забезпечення; недостатність матеріальних, фінансових ресурсів, які мають громадські організації чи об'єднання (відсутність фінансових стимулів з боку держави); недостатній рівень відкритості та прозорості діяльності органів державної влади й інститутів громадянського суспільства.

Громадянське суспільство може виступати стабілізуючим чинником запобігання деструктивним процесам у державі в разі конструктивних проявів громадянської активності, високої правозахисної культури і відповідальності громадян за наслідки своїх дій. Важливою є роль злагодженої комунікативної взаємодії за принципами соціального партнерства при зіт-

кненні інтересів держави та громадянського суспільства для мінімізації конфліктних відносин, демонополізації влади й ресурсів управлінською елітою. Доведено, що впровадження якісних дієвих комунікативних стратегій між владою та громадянами може зберегти «вікно можливостей» для здійснення в Україні справжніх реформ в інтересах українського народу, нації, держави. Це дозволить нинішньому «суспільству ризику» трансформуватися в суспільство гідності, а його суб'єктам – громадянам країни – отримати гідні та безпечні умови для свого життя й розвитку, успішного майбутнього наступних поколінь.

Встановлено, що зростання активності волонтерського руху обумовлене двома основними чинниками – внутрішньо-політичною кризою в Україні, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян.

У *восьмому розділі* викладено зміст проекту Концепції забезпечення соціальної безпеки України. Наведено всі структурні складові нормативно-правового документа такої спрямованості, а саме: мета, критерії досягнення, принципи, пріоритетні соціальні інтереси загального характеру, соціальні інтереси людини, суспільства, держави, соціальні загрози за джерелами, характером, суб'єктами та сферами прояву.

Обґрунтовано та систематизовано напрями забезпечення соціальної безпеки, які формуються з потреб захисту соціальних інтересів, подолання загроз соціальній безпеці та необхідності досягнення критеріїв соціальної безпеки:

забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод людини, удосконалення правової системи, підвищення ефективності виконавчої та судової влади щодо захисту прав і гарантій громадян;

забезпечення гідного рівня життя громадян, зростання доходів населення, створення умов формування численного середнього класу, зниження рівня бідності;

реалізація права на безпеку людини, безпечне існування та розвиток, усунення причин формування загроз життю і здоров'ю;

підвищення ефективності публічного управління, своєчасне реагування та подолання загроз соціальній безпеці, удосконалення діяльності державної служби та формування умов соціальної конкурентоспроможності держави;

розвиток гідної праці, зростання цінності праці та людини праці на засадах соціальної безпеки і соціальної відповідальності;

забезпечення соціальної орієнтації економіки, дотримання вимог економічної та соціальної безпеки України; досягнення соціальної справедливості та економічної ефективності в системі соціально-економічних відносин;

створення умов та можливостей для захисту прав і свобод ВПО, використання їх як ресурсу розвитку, сприяння інтеграції ВПО у територіальні громади;

збереження та розвиток людського потенціалу, запобігання та мінімізація ризиків людського розвитку; формування сприятливих умов для становлення і використання людського капіталу;

підвищення рівня здоров'я населення, реформування системи охорони здоров'я, забезпечення рівності доступу до якісних медичних послуг для всіх верств населення, культивування здорового способу життя, поліпшення умов охорони та безпеки праці;

створення умов розвитку освітнього та наукового потенціалу країни; підвищення якості й доступності професійної та вищої освіти; орієнтація освіти на потреби та вимоги індустрії майбутнього; створення конкурентних переваг у системі вітчизняної вищої освіти порівняно з розвинутими країнами; запровадження безперервної освіти впродовж життя; всебічна підтримка наукового потенціалу країни;

подолання наслідків та зниження ризиків і небезпек, пов'язаних із збройним конфліктом на сході України; ство-

рення передумов для тривалого миру, стабільності та соціально-економічного розвитку;

розвиток духовного, культурного й історичного потенціалу країни; збереження етнічної самобутності, матеріальної та нематеріальної культурної спадщини і традицій;

попередження та запобігання кримінальній злочинності, тероризму;

консолідація українського суспільства, зміцнення національної ідентичності, зростання єдності та довіри, толерантності та соціальної відповідальності;

створення умов для розвитку громадянського суспільства, прискорення його перетворення на суб'єкт управління, укріплення конструктивної якісної взаємодії між виконавчими та законодавчими органами влади та організаціями громадянського суспільства;

посилення інформаційної безпеки щодо забезпечення захищеності національних і соціальних інтересів;

створення сприятливих правових, соціально-економічних й організаційно-управлінських умов для ефективної провідності та подолання корупції;

мінімізація чинників регіонального характеру, які обумовлюють виникнення внутрішніх загроз національній безпеці;

збереження, відновлення та збалансоване використання екосистем;

забезпечення культури безпеки і безпеки життєдіяльності;

європейський вектор зовнішньої політики України – інтеграція України до Європейського Союзу в контексті національної та соціальної безпеки.

До кожного напрямку розроблено систему заходів, які обумовлюють його практичну реалізацію та при схваленні Концепції можуть трансформуватись у План заходів (дій) з реалізації Концепції. У механізмах реалізації Концепції забезпечення соціальної безпеки визначено нормативно-правове,

інформаційне, фінансове, кадрове, наукове, організаційно-управлінське забезпечення.

Розроблені стратегічні напрями соціальної безпеки і заходи щодо їх реалізації є підставою для практичного використання при розробці Стратегії забезпечення національної безпеки України на наступний термін, Плану дій Уряду України з формування заходів в економічній, соціальній, управлінській, трудовій, інформаційній, екологічній сферах національного господарювання, Плану дій з реалізації Національної стратегії з прав людини до 2020 року, Плану заходів щодо реалізації Стратегії інтеграції ВПО, а також при впровадженні довгострокових рішень щодо внутрішнього вимушеного переміщення на період до 2020 року.

У той же час доцільним є використання наукових результатів при формуванні стратегічних правових документів щодо соціальної міграційної державної, регіональної, євроінтеграційної політики.

Отже, гарантування соціальної безпеки в Україні стане запорукою гідного життя, збереження та розвитку людського і трудового потенціалу, скорочення відпливу інтелектуального капіталу, чинником економічного зростання тощо, а наслідки цих перетворень сприятимуть посиленню довіри та єдності в суспільстві, позитивному сприйняттю і реалізації системи внутрішніх реформ, успішній євроінтеграції, а також розбудові миру на сході України. Тоді конституційне положення щодо визначення людини як найвищої соціальної цінності в Україні втілиться у життя.

ДОДАТКИ

Динаміка макроекономічних показників економічного розвитку України за 2000-2016 рр.¹

Рік	ВВП у фактичних цінах				ВВП у цінах 2000 р.			ВВП за ПКС (за ринковим курсом СБ)				ВВП, дол. США за ринковим курсом НБУ (на кінець року)			
	млрд грн	% до 2000 р.	у розрахунку на 1 особу		млрд грн	% до 2000 р.	у розра- хунку на 1 особу, % до 2000 р.	млрд дол.	% до 2000 р.	у розрахунку на 1 особу		млрд дол.	% до 2000 р.	у розрахунку на 1 особу	
			грн	% до 2000 р.						дол.	% до 2000 р.			дол.	% до 2000 р.
2000	170,07	100,0	3436	100,0	170,07	100,0	100,0	134,7	100,0	2803,3	100,0	31,26	100,0	650,6	100,0
2001	204,19	120,06	4195	122,1	185,26	108,9	111,3	211,7	157,16	4369	158,5	38,58	123,3	795,3	122,2
2002	225,81	132,8	4685	136,4	194,7	114,5	118,0	222,9	165,5	4640,7	168,5	42,34	135,4	881,5	135,5
2003	267,34	157,2	5591	162,7	212,9	125,2	130,1	248,95	184,8	5226,7	189,7	50,14	160,4	1052,7	161,8
2004	345,1	202,9	7273	211,7	238,3	140,1	146,7	287,6	213,5	6084,2	220,9	65,04	208,1	1375,9	211,5
2005	447,4	263,07	9372	272,8	249,0	146,4	154,4	308,6	229,1	6577,2	238,8	87,72	280,6	1869,6	287,4
2006	544,2	320,0	11630	338,5	263,7	155,1	155,5	335,9	249,4	7206,6	261,6	107,8	344,8	2312,8	355,5
2007	720,7	423,77	15496	451,1	284,3	167,2	178,6	373,42	277,2	8060,0	292,6	142,7	456,5	3080,1	473,4
2008	948,1	557,5	20495	596,5	299,94	176,4	189,4	376,23	279,3	8164,7	296,4	123,1	397,8	2671,4	410,6
2009	914,7	538,84	19832	577,2	248,4	146,06	157,6	333,59	247,6	7272,5	264,0	114,5	366,3	2496,2	383,7
2010	1079,35	634,65	24798	721,7	257,85	151,6	164,2	365,02	271,0	7999,6	290,4	135,4	433,1	2963,4	455,5
2011	1300,0	764,4	29980	872,5	279,3	164,2	178,8	393,67	292,3	8603,0	312,3	162,7	520,5	3579,0	550,1
2012	1404,7	825,95	32480	945,3	279,4	164,3	179,1	400,94	297,7	8784,8	318,9	175,6	561,7	3867,0	591,1
2013	1465,2	861,53	33965	988,5	279,4	114,3	178,7	407,6	302,6	8956,3	325,1	183,1	585,7	4023,0	618,4
2014	1566,7	921,21	36904	1074,0	257,8	151,6	175,2	368,3	273,4	8599,1	312,7	99,4	318,0	2320,8	356,7
2015	1979,5	1163,93	46413	1350,8	234,54	137,9	160,0	338,145	251,0	7919,1	287,5	82,5	269,9	1932,1	297,0
2016	2383,2	1401,3	55848	1625,4	241,1	141,8	165,1	352,34	261,6	8290	301,1	87,6	280,2	2061,1	316,8

¹Розраховано за даними офіційної статистики: «Україна в цифрах» за 2000-2016 рр., статистичний щорічник України за 2000-2016 рр. URL: finstat.info/kurs_rublya_i_grivni_po_paritetu_pokupatelnoy_sposobnosti_v_dinamike_s_1993_goda

**Місце України за рейтингом ВВП
(у розрахунку на одну особу), дол. США за ПКС ¹**

Країна	Рівень ВВП, дол. США у 2000р.	2016		2017		Темпи зростання 2017 р. по відношенню до 2000 р., %
		Рівень ВВП, дол.	Рейтинг	Рівень ВВП, дол.	Рейтинг	
Україна	3970	8320	112	8656	116	218,0
Польща	11630	27690	43	29251	46	251,5
Угорщина	14200	27475	44	28910	47	203,6
Білорусь	5986	18073	68	18616	72	311,0
Росія	11170	26926	47	27900	50	250,0
Вірменія	2273	8637	110	9098	113	400,0
Туркменістан	2569	17481	69	18680	71	727,1
Узбекистан	1951	6561	125	6990	125	358,3
Таджикистан	948	3007	155	3131	157	330,3
Світ загалом	7913,5	16136,1	-			204,0 (2016/2000)

¹ Складено за джерелом: GDR based on purchasing-power-parity (PPP) [repcapita](http://repcapita.mfv.org) МФВ. URL: [Wikipedia.org/wiki/список_стран_по_ввп_\(ппс\)_на_душу_населения](http://Wikipedia.org/wiki/список_стран_по_ввп_(ппс)_на_душу_населения). (дата звернення: 10.10.2017).

**Місце України за рейтингом ВВП на душу населення
(за ПКС), дол. США за ринковим курсом СБ ¹**

Країна	1991		2015	
	рівень ВВП	місце в рейтингу з 250 країн	рівень ВВП	місце в рейтингу із 184 країн за списком СБ
Бразилія	6831	57	15615	79
Уругвай	6757	58	21115	59
ПАР	6711	59	13250	89
Україна	6403	60	7948	115
Мексика	6353	61	17244	65
Польща	5740	62	26856	42
Азербайджан	5589	63	17780	69
У середньому по країнах світу	5585	-	15464	

¹ Співставлення здійснено на підставі: URL: [Wikipedia.org/wiki/список_стран_по_ввп_\(ппс\)_на_душу_населения](http://Wikipedia.org/wiki/список_стран_по_ввп_(ппс)_на_душу_населения)

**Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати
за окремими країнами (у перерахунку на дол. США)**

Країна	2000	2005	2010	2011	2013	2014	2015
<i>Країни СНД</i>							
Україна	42,3	157,3	282,2	330,5	408,5	292,7	192,0
Азербайджан	49,5	130,7	413,0	461,2	541,8	566,1	455,1
Білорусь	73,6	215,2	406,6	338,9	564,2	593,7	421,6
Вірменія	42,1	113,7	274,7	290,2	357,6	411,9	356,1
Казахстан	101,1	256,3	526,7	614,0	717,4	675,4	568,4
Киргизстан	25,7	63,7	156,4	201,8	234,1	231,8	209,2
Молдова	32,8	104,7	239,7	259,4	291,9	291,4	241,2
Росія	79,0	302,5	690,0	795,4	935,2	858,9	-
Таджикистан	8,5	26,8	80,9	95,9	145,8	166,2	142,6
Грузія	36,6	112,6	335,4	376,9	464,8	463,2	396,8
<i>Інші країни світу</i>							
Болгарія	-	-	437,5	496,0	526,2	555,1	500,2
Естонія	290,0	642,0	1050,0	1167,9	1260,4	1335,1	1181,6
Латвія	-	435,4	839,2	918,7	950,9	1016,3	907,6
Румунія	133,4	331,9	609,5	667,2	673,5	705,6	638,8
Польща	510,0	812,0	1124,0	1177,4	1169,4	1194,3	1021,0

Рівень зайнятості населення віком 15-70 років за рівнем освіти, % ¹

Рівень освіти	Усе населення					У тому числі									
						жінки					чоловіки				
	2010	2013	2014	2015	2016	2010	2013	2014	2015	2016	2010	2013	2014	2015	2016
Усього	58,4	60,2	56,6	56,7	56,3	54,4	55,3	51,9	51,7	51,6	62,9	65,6	61,8	62,2	61,6
У тому числі за рівнем освіти:															
повна вища	73,8	73,4	72,1	71,9	70,8	71,0	69,3	68,4	67,5	66,0	77,3	78,7	77,0	77,5	76,2
базова вища	47,2	44,1	43,8	49,3	46,2	45,2	39,5	43,8	47,1	44,6	50,2	49,6	43,9	51,8	48
неповна вища	66,5	66,0	62,4	62,6	62,2	63,9	62,6	59,5	59,4	58,9	70,9	71,7	67,2	68,0	67,7
професійно-технічна	63,3	63,3	62,9	54,7	53,8	54,6	68,9	69,5	68,3
повна загальна середня	56,0	58,1	42,6	42,7	42,1	49,0	50,2	36,8	37,2	37,0	62,3	65,2	49,3	48,9	47,9
базова загальна середня	36,0	32,2	18,3	18,1	18,3	32,1	28,7	16,6	15,7	15,0	40,2	36,0	20,1	20,6	21,8
початкова середня або не мають освіти	16,4	12,3	6,1	6,0	4,9	16,0	13,7	5,7	6,3	4,7	16,9	10,7	6,7	5,6	5,1

¹ Джерело: Економічна активність населення України: стат. зб. Київ, 2017.

**Рівень безробіття населення України
та окремих країн Європейського Союзу,
% до економічно активного населення віком 15-74 роки
(для України – віком 15-70 років)**

Показник	2010	2013	2014	2015	2016
Усе населення України	8,2	7,3	9,3	9,1	9,3
Євросоюз (28 країн)	9,6	10,9	10,2	9,4	8,5
У тому числі:					
Австрія	4,8	5,4	5,6	5,7	6,0
Греція	12,7	27,5	26,5	24,9	23,6
Естонія	16,7	8,6	7,4	6,2	6,2
Латвія	19,5	11,9	10,8	9,9	9,6
Литва	17,8	11,8	10,7	9,1	7,9
Румунія	7,0	7,1	6,8	6,8	5,9
Польща	9,7	10,3	9,0	7,5	6,2
Угорщина	11,2	10,2	7,7	6,8	5,1
Чеська Республіка	7,3	7,0	6,1	5,1	4,0

Динаміка зміни захворюваності та поширення соціально небезпечних захворювань

Рік	Усі захворювання		За окремими класами захворювань												
			ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД, які перебувають на обліку		Кількість хворих на активний туберкульоз, які перебувають на обліку		Кількість хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин, які перебувають на обліку внаслідок вживання		Кількість хворих на венеричні захворювання, які перебувають на обліку		Травматизм, пов'язаний із виробництвом		Рівень соціально обумовленої захворюваності на 100 тис. населення		
	тис. випадків	на 100 тис. населення	тис. чол.	на 100 тис. населення	тис. чол.	на 100 тис. населення	алкоголю		наркотичних речовин		тис. випадків	на 100 тис. населення		тис. чол.	на 1000 працюючих
							тис. чол.	на 100 тис. населення	тис. чол.	на 100 тис. населення					
2000	33471	67966	30,7	63,1	122,9	250,6	687,7	1402,0	76,0	155	168,1	342,8		34,3	2,6
2005	32912	70138	62,9	134,6	103,2	220,7	650,2	1391,0	87,9	188	96,2	205,7	21,2	1,8	2140,0
2010	33080	72401	110,5	242,3	78,6	172,5	607,5	1332	80,6	177	54,9	120,5	12,2	1,2	2044,3
2011	32381	71127	120,2	264,6	70,7	155,6	597,8	1315	79,8	176	48,7	107,1	10,9	1,1	2018,3
2012	31162	68619	129,3	284,9	61,7	136,1	585,0	1289	79,0	174	43,2	95,1	10,1	1,0	1979,1
2013	31024	68473	139,7	308,8	47,6	105,2	573,8	1268	77,6	172	38,5	85,1	8,5	0,9	1939,1
2014	26881	62759	138,1	323,0	38,7	90,5	484,1	1132	62,2	145,5	29,1	68,1	5,0	0,6	1759,1
2015	26789,5	62775	126,8	297,6	36,2	85,1	475,7	1116,8	61,7	145,0	26,3	61,8	4,4	0,6	1706,3
2016	27361,4	64375	133,1	313,8	35,0	82,4	470,2	1108,6	62,2	146,7	23,6	55,7	4,4	0,6	1706,7

Демографічні показники за 2004-2016 рр.

Рік	Кількість наявного населення станом на 01 січня		Середня тривалість життя для новонародженого, років			Середня тривалість життя для осіб віком 45 років і старше, з них		Питома вага осіб віком старше 60 років, %	Коефіцієнт природного руху населення, на 1000 чол.			Індекс нестабільності шлюбів, %	Сумарний коефіцієнт народжуваності	Брутто-коефіцієнт відтворення	Нетто-коефіцієнт відтворення
	млн чол.	% до попереднього року	усього	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки		народжуваності	смертності	природного приросту (+), убутку (-)				
2004	47,622	100	68,22	74,05	62,6	17,22	27,87	21,0	9	16	-7	62,3	1,218	0,590	0,577
2005	47,28	99,3	67,96	73,97	62,63	17,21	27,72	20,7	9	16,6	-7,6	55,3	1,213	0,587	0,573
2006	46,929	99,2	68,1	74,06	62,38	17,25	27,85	20,4	9,8	16,2	-6,4	50,5	1,31	0,634	0,619
2007	46,646	99,4	68,25	74,22	62,51	17,41	28,11	20,3	10,2	16,4	-6,2	42,8	1,345	0,650	0,638
2008	46,373	99,4	69,27	74,28	62,51	17,6	28,21	20,3	11,0	16,3	-5,3	51,8	1,458	0,706	0,69
2009	46,144	99,5	69,29	74,86	63,79	17,87	28,80	20,4	11,1	15,3	-4,2	45,7	1,473	0,713	0,69
2010	45,8	99,6	70,44	75,5	65,28	18,09	29,47	20,7	10,8	15,2	-4,4	41,2	1,443	0,698	0,686
2011	45,6	99,6	71,02	75,88	65,98	18,26	29,82	20,9	11	14,5	-3,5	51,3	1,459	0,706	0,694
2012	45,4	99,6	71,15	76,02	66,11	18,36	29,90	21,2	11,4	14,5	-3,1	60,5	1,531	0,741	0,734
2013	45,37	99,8	71,37	76,22	66,34	18,45	30,0	21,4	11,1	14,6	-3,5	54,2	1,506	0,729	0,717
2014	45,24	99,7	71,37	76,37	66,25	18,53	30,12	21,6	10,8	14,7	-3,9	44,3	1,498	0,723	0,711
2015	42,76	94,5	71,38	76,25	66,37	18,23	29,89	21,8	10,7	14,9	-4,2	43,7	1,506	0,727	0,715
2016	42,6	99,6	71,68	76,46	66,73	18,34	30,03	22,1	10,3	14,9	-4,6	56,6	1,466	0,709	0,697
2017	42,4	99,5						22,5							

Таблиця И.1 – Відносний вплив внутрішніх показників на рівні субіндексу І1

Рік	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	Сума
2009	0,520	3,498	1,097	-5,802	0,050	-4,315	1,657	-2,179	0,381	1,992	-3,102
2010	2,989	-7,775	2,123	2,218	-0,984	7,081	1,140	-2,249	0,393	1,436	6,372
2011	1,254	2,088	0,000	-0,625	-0,877	-1,846	1,072	-0,783	0,739	0,291	1,312
2012	2,104	-3,092	1,786	0,686	-1,250	1,001	3,173	-0,696	0,729	1,518	5,960
2013	1,041	1,702	0,421	0,906	-1,180	-1,889	-0,499	0,073	0,382	0,174	1,132
2014	0,526	-0,721	-2,574	-3,840	-1,077	-4,216	1,481	2,813	6,277	-2,373	-3,705
2015	2,214	5,493	2,546	-1,994	-1,072	-2,686	-0,513	-1,199	-4,869	-7,274	-9,353
2016	3,756	7,162	2,809	0,000	-0,874	8,863	0,565	-1,240	-2,426	7,630	26,246
2016 до 2008	14,700	8,879	8,093	-9,025	-7,631	0,643	8,284	-5,166	2,116	2,420	23,312

Таблиця И.2 – Відносний вплив внутрішніх показників на рівні субіндексу І2

Рік	y1	y2	y3	y4	y5	y6	y7	y8	y9	y10	y11	Сума
2009	-2,888	5,109	-6,045	4,462	-5,373	-1,893	-2,284	-1,438	-3,349	-2,998	-1,581	-18,277
2010	4,423	1,202	1,918	-7,942	1,918	-2,234	-2,737	-1,876	-4,067	-3,709	-1,915	-15,019
2011	-0,402	0,141	0,645	3,991	0,322	-1,168	-0,754	-1,380	0,112	-0,096	-0,819	0,593
2012	1,520	2,250	1,602	-2,226	1,282	-1,065	-0,681	-1,303	0,149	-0,048	-0,792	0,689
2013	-1,642	0,419	1,273	0,865	0,955	1,826	3,112	2,316	0,480	-0,663	-0,517	8,424
2014	-3,591	0,386	-5,578	7,180	-5,871	3,280	1,061	0,503	6,094	-0,611	-0,456	2,397
2015	-3,268	0,629	0,573	-9,696	0,573	-1,558	-0,487	-1,473	-3,358	1,066	0,769	-16,230
2016	8,316	2,553	-0,684	-1,033	-0,684	-2,480	-0,364	1,172	-0,913	1,324	1,063	8,269
2016 до 2008	0,503	10,513	-6,269	-2,975	-6,493	-4,327	-3,141	-3,211	-4,725	-5,363	-3,683	-29,170

Таблиця И.3 – Відносний вплив внутрішніх показників на рівні субіндексу І3

Рік	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	Сума
2009	0,187	0,095	0,027	-0,551	16,977	0,000	-1,956	-0,408	14,372
2010	-0,522	0,083	1,379	-1,239	-2,699	-0,442	3,420	-1,069	-1,089
2011	-0,536	0,000	0,703	-1,160	12,279	0,894	1,441	-0,721	12,900
2012	-0,044	0,000	0,140	-1,027	4,834	3,960	-0,766	-0,957	6,139
2013	0,213	0,140	0,223	-0,968	-4,554	-1,586	16,493	-0,601	9,361
2014	-0,214	-0,064	0,000	-0,708	-4,164	-0,512	-8,926	-0,550	-15,138
2015	-3,789	-3,926	0,011	-1,251	-3,680	0,402	-8,705	-0,648	-21,586
2016	4,634	4,910	0,417	-1,330	-6,258	-2,307	-5,484	-1,239	-6,658
2016 до 2008	-1,297	0,190	3,306	-9,839	10,804	0,885	-4,628	-7,336	-7,915

Таблиця И.4 – Відносний вплив внутрішніх показників на рівні субіндексу І4

Рік	z1	z2	z3	z4	z5	z6	z7	z8	z9	z10	z11	z12	Сума
2009	2,033	-0,686	-0,944	0,000	-2,405	2,710	-0,697	0,291	0,694	0,542	0,662	-4,746	-2,546
2010	0,209	-0,179	0,414	-2,513	-1,763	0,000	-0,715	0,330	0,829	0,453	0,771	4,011	1,845
2011	1,434	0,569	0,380	-0,494	-1,397	1,365	-1,521	0,192	0,382	0,344	0,395	-5,415	-3,765
2012	0,000	1,164	0,595	-1,026	-0,200	1,419	-1,459	0,074	0,074	0,210	0,094	4,311	5,256
2013	-0,202	0,064	0,577	0,000	-0,089	1,348	2,426	0,100	0,124	0,180	0,112	-4,026	0,614
2014	-0,201	2,505	2,581	-0,968	-0,818	4,019	3,904	0,074	-0,048	0,159	0,133	1,587	12,927
2015	-0,356	-0,006	0,670	1,286	1,894	0,000	-3,356	-0,053	0,057	-0,527	-0,226	-5,132	-5,748
2016	0,378	-0,659	-0,005	-0,455	-0,378	0,000	0,647	0,098	0,181	0,205	0,146	3,565	3,723
2016 до 2008	3,252	2,698	4,356	-3,919	-4,861	10,841	-1,045	1,094	2,288	1,486	2,041	-6,561	11,671

Таблиця И.5 – Відносний вплив внутрішніх показників на рівні субіндексу І5

Рік	с1	с2	с3	с4	с5	с6	Сума
2009	0,000	7,503	-0,349	-1,665	-3,996	-9,289	-7,797
2010	-0,219	-0,214	-5,417	-6,364	1,984	0,379	-9,852
2011	-0,243	-4,988	0,084	0,033	-1,874	1,366	-5,622
2012	-0,771	2,014	0,980	3,097	-3,108	1,411	3,620
2013	0,745	-0,729	-1,762	-3,391	-3,417	3,762	-4,792
2014	0,521	-3,827	1,851	3,597	-1,138	-5,193	-4,188
2015	4,081	-4,527	-2,826	-2,834	-2,558	-8,090	-16,755
2016	-1,634	14,394	-5,093	-4,908	-6,913	-3,680	-7,834
2016 / 2008	2,017	6,713	-9,746	-10,180	-15,986	-15,929	-43,110

Таблиця И.6 – Відносний вплив внутрішніх показників на рівні субіндексу І6

Рік	p1	p2	p3	p4	p5	p6	p7	p8	Сума
2009	-0,962	-0,855	4,937	-3,275	-0,060	0,910	4,029	5,878	10,603
2010	0,626	-1,803	-5,580	-3,979	-4,588	-2,398	-6,428	1,630	-22,521
2011	2,110	0,000	-4,321	-1,355	3,422	0,452	7,191	3,658	11,156
2012	1,454	1,495	3,888	7,613	-2,122	7,521	-0,995	2,789	21,643
2013	0,963	-1,721	1,065	-8,933	7,480	7,018	7,977	5,012	18,862
2014	1,760	2,068	5,377	0,912	2,870	2,390	2,065	2,105	19,548
2015	2,594	0,865	-2,249	-2,202	0,596	0,000	0,288	0,143	0,034
2016	0,607	0,865	0,000	-1,303	2,576	2,351	2,014	0,571	7,682
2016 / 2008	11,734	2,279	3,703	-16,453	13,621	21,105	18,012	23,355	77,356

Таблиця И.7 – Відносний вплив внутрішніх показників на рівні субіндексу І7

Рік	n1	n2	n3	n4	n5	n6	n7	n8	n9	n10	n11	n12	n13	n14	Сума
2009	-0,129	-0,645	0,258	1,917	0,000	0,427	1,162	1,906	0,919	1,042	-0,143	-0,019	0,089	-0,081	6,703
2010	-0,121	-0,604	0,242	1,842	0,000	0,437	1,089	1,874	0,887	0,999	-0,134	-0,018	0,083	-0,076	6,500
2011	-0,170	-0,567	-0,999	-0,759	0,113	-1,299	-2,406	-2,961	-0,928	-2,269	0,019	0,008	-0,157	-0,213	-12,587
2012	-0,195	-0,649	-1,142	-0,820	0,130	-1,525	-2,752	-3,387	-1,061	-2,596	0,022	0,010	-0,134	-0,162	-14,264
2013	0,397	-0,454	1,030	0,788	0,303	-1,733	-1,204	-1,492	-0,190	-1,572	5,198	-0,610	-1,044	-3,974	-4,558
2014	0,416	-0,476	4,251	-8,551	0,264	5,017	5,297	9,292	-0,200	3,478	5,447	-11,862	-7,768	8,031	12,638
2015	-0,106	0,141	1,127	-0,681	0,047	-2,842	-3,857	-5,269	-1,594	-1,192	0,172	1,640	3,205	-3,521	-12,730
2016	-0,121	0,363	-6,133	4,020	0,377	2,333	-2,167	-3,622	3,992	-2,079	0,197	2,192	-1,057	-2,522	-4,227
2016 / 2008	-0,161	-2,934	-1,289	-1,486	1,075	-0,233	-5,126	-4,259	1,162	-4,315	8,926	-6,929	-5,247	-2,660	-23,475

**Граничні значення розвитку суспільства,
що вважаються катастрофічними у світовій практиці**

№ з/п	Показник	Гранично-критичне значення	Імовірні соціально-економічні наслідки
1	Рівень промислового виробництва	30-40%	Деіндустріалізація країни
2	Частка імпортованих продуктів харчування	30%	Стратегічна залежність країни від імпорту
3	Частка в експорті продукції обробної промисловості	45%	Колоніально-сировинна структура економіки
4	Частка в експорті високотехнологічної продукції	10-15%	Технологічне відставання економіки
5	Частка у ВВП державних асигнувань на науку	2%	Руйнування наукового потенціалу
6	Співвідношення доходів 20% найбагатших і найбідніших громадян	10:1	Антагонізація соціальної структури
7	Частка населення, яка живе за межею бідності	10%	Люмпенізація населення
8	Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	1:3	Декваліфікація та пауперизація робочої сили
9	Рівень безробіття	8-10%	Зростання соціально-знедоленого населення
10	Умовний коефіцієнт депопуляції	1	Перевищення смертністю народжуваності
11	Сумарний коефіцієнт народжуваності	2.14-2.15	Відсутність простої зміни населення
12	Середня тривалість життя населення	75-79	Зниження життєздатності країни
13	Частка осіб старших за 65 років у загальній частині населення	7%	Старіння населення
14	Надходження для екологічної безпеки, % від ВВП	5% (Німеччина)	Загроза екологічної катастрофи
15	Екологічні втрати, % від ВВП	5%	Життєбезпека довкілля
16	Природоохоронні витрати	5%	Деградація екології
17	Кількість злочинів на 100 осіб	5-6	Криміналізація суспільних відносин
18	Рівень споживання алкоголю, л. абс. на людину за рік	8	Фізична деградація населення
19	Кількість суїцидів на 100 тис. осіб	3 (у Росії до 1917 р.)	Фрустрація масової свідомості
20	Рівень розповсюдження психічної патології на 1 тис. осіб	284 (1992 р.) 360 (2010 р.)	Руйнування особистості
21	Частка громадян, які виступають за кардинальну зміну політичної системи	40%	Делегітимізація влади
22	Рівень довіри населення до центральних органів влади	25%	Відторгнення влади народом

Вихідні показники та їх значення для визначення соціальних ризиків ¹

Показники вимірювання індексів соціальних ризиків	2014	2016	\overline{W}_i
1	2	3	4
<i>I. Індекс ризику економічної незахищеності у зв'язку з втратою роботи</i>			
1. Кількість осіб, які мали статус безробітного, тис. чол.	14684,52	12704,47	
2. Зареєстровані безробітні в середньому за місяць, тис. чол.	512,2	390,8	
3. Отримували допомогу в грудні року, тис. чол.	408,4	317,12	
4. Питома вага отримувачів допомоги по безробіттю до кількості зареєстрованих, у середньому за місяць, %	72,0	81,2	
5. Рівень зайнятості, % до ЕАН віком 15-70 років	56,6	56,3	
6. Рівень безробіття (за методологією МОП), % до ЕАН віком 15-70 років	9,3	9,3	
7. Відношення середньомісячного розміру допомоги по безробіттю, % до: прожиткового мінімуму	1,011	1,22	
середньої місячної зарплати	0,35	0,45	
8. Питома вага тривалого безробіття в сукупності всіх безробітних	0,128	0,25	
<i>II. Індекс ризику самотності та економічної незахищеності самотніх людей</i>			
1. Рівень розлучуваності на 1000 населення	3,0	3,4	
2. Домогосподарства, у складі яких є діти, які не мають одного або обох батьків: кількість, тис.	1074,5	1056,7	
% до загальної кількості домогосподарств	7,4	7,0	
3. Домогосподарства з однією особою, непрацюючим пенсіонером: тис. од.	2070,0	1750,0	
% до домогосподарств з однією особою	62,7	59,2	
4. Питома вага домогосподарств, де є один дорослий з дітьми, % до всіх домогосподарств із дітьми	8,2	7,2	
5. Питома вага домогосподарств, де є один непрацюючий пенсіонер з дітьми, % до всіх домогосподарств із дітьми	1,3	1,4	
6. Питома вага дітей, народжених жінками, які не були в зареєстрованому шлюбі, %	21,1	20,1	

Продовження додатка Л

1	2	3	4
7. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: чол. % до загальної кількості дітей віком 0-17 років	3716 1,072	71178 0,94	
8. Питома вага видатків із загальних видатків на соціальний захист на утриманців, які пережили годувальника, %	0,7	0,7 (2015 р.)	
9. Питома вага видатків із загальних видатків за функцією «соціальна ізоляція», %	1,7	2,1 (2015 р.)	
10. Співвідношення середнього розміру виплат на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, та прожиткового мінімуму	1,822	1,687	
11. Співвідношення середнього розміру допомоги на дітей одиноким особам (матерям, вдовам, удівцям, усиновителям) та прожиткового мінімуму	0,305	0,5537	
12. Питома вага дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, яким призначена державна допомога, до загальної кількості таких дітей, %	0,5472	0,623	
III. Індекс економічної незахищеності внаслідок захворюваності			0,636
1. Рівень загальної захворюваності: кількість уперше зареєстрованих, тис. випадків у розрахунку на 100 тис. населення	26881 62759	27361 64375	
2. Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до загальної суми видатків зведеного бюджету	10,9	11,1	
3. Самооцінка стану здоров'я – питома вага тих, хто визначив свій стан здоров'я як поганий, %	9,7	12,5	
4. Витрати на захворювання та медичне обслуговування, % до видатків на соціальний захист	16,1	16,2 (2015 р.)	
5. Сума видатків, млн грн	55742,9	65131,2 (2015 р.)	
6. Рівень недоступності послуг охорони здоров'я, можливості придбання ліків та медичного приладдя (за самооцінкою домогосподарств), %	20,6	23,6	
7. Рівень втрати працездатності у працездатному віці внаслідок захворюваності та травматизму – питома вага інвалідів I та II груп працездатного віку в розрахунку на 10 тис. населення відповідного віку, %	38,0	39,0	

Закінчення додатка Л

1	2	3	4
8. Рівень втрати працездатності внаслідок виробничого травматизму – питома вага інвалідів у загальній чисельності потерпілих унаслідок виробничого травматизму та профзахворювань, %	10,51	8,49	
9. Рівень виробничого травматизму в розрахунку на 1000 працюючих	0,6	0,6	
10. Співвідношення середніх пенсій по інвалідності внаслідок виробничого травматизму та профзахворювань і: прожиткового мінімуму середньомісячної зарплати	0,896 0,312	0,896 0,295	
11. Співвідношення середніх виплат по інвалідності (для працездатного населення) внаслідок захворюваності та травматизму і: прожитого мінімуму середньомісячної заробітної плати	1,16 0,4046	0,974 0,391	
<i>IV. Індекс ризику незахищеності у старості або незахищеності людей похилого віку</i>			0,165
1. Питома вага домогосподарств, де є одна особа – непрацюючий пенсіонер, у сукупності домогосподарств з однією особою, %	0,627	0,592	
2. Кількість домогосподарств, які складаються з одного непрацюючого пенсіонера, тис.	2070,0	1750,0	
3. Рівень абсолютної бідності серед непрацюючих пенсіонерів за критерієм: законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, % фактичного прожиткового мінімуму, %	18,03 65,2	8,23 87,7	
4. Глибина абсолютної бідності серед пенсіонерів (за критерієм законодавчо встановленого прожиткового мінімуму), тис. чол.	192,5	70,0	
5. Видатки на соціальний захист осіб похилого віку: млн грн % до всіх видатків на соціальний захист	226572,0 65,5	257309,4 (201 р.) 64,0 (2015 р.)	
6. Співвідношення середнього розміру пенсій та: прожиткового мінімуму, % середньої заробітної плати, %	130,6 44,1	115,6 34,4	

Таблиця М.1 – Індикатори субіндексу за підсистемою «Матеріальний добробут»

Рік	Середньодушові місячні еквівалентні загальні доходи		Питома вага населення, середньодушові доходи якого нижче: (%)			Питома вага домогосподарств, які визначили недостатність доходів для найнеобхіднішого, у т.ч. для достатнього харчування, %	Питома вага домогосподарств, які за само-оцінкою відносять себе до бідних, %	Темпи зміни названого доходу в розрахунку на одну особу, % до попереднього року	Диференціація населення за коефіцієнтом фондів (децильний коефіцієнт фондів)	Оцінка матеріального стану (бідний+ злиденний), %	Питома вага осіб, які бояться зростання цін, %	Індекс споживчих цін, % до попереднього року
	грн	% до попереднього року	законодавчо встановленого прожиткового мінімуму	фактичного прожиткового мінімуму	75% медіанного доходу							
2008	1047,23	-	7,1	-	26,3	35,5	58,8	107,6	6,4	43,1	86	125,2
2009	1112,29	106,2	5,8	-	25,5	43,6	58,7	91,5	6,1	45,8	85,1	115,9
2010	1474,72	132,6	8,6	-	24	40,6	60,6	117,1	5,9	48,5	84,2	109,4
2011	1636,4	111	7,8	-	24	41,5	62,4	110	5,7	49,5	82,4	108
2012	1911,31	116,8	9	-	22,64	40,5	65	113,9	5,1	50,4	80,6	100,6
2013	2055,4	107,5	8,3	-	22,3	39,1	67,6	106,1	5,2	50,3	79,6	99,7
2014	2129,02	103,6	8,6	16,7	24,4	45,1	70	88,5	4,9	46,4	63	112,1
2015	2427,51	114	6,4	51,9	22,4	48,1	72,3	77,7	5	48	75,4	148,7
2016	2886,61	118,9	3,8	51,1	20,4	48,1	74	110	4,9	49,5	81	113,9
min	838		3		16,3	28,4	47	62,5	3,9	34,5	50,4	80
max	3464		10,8		31,6	57,7	88	140,5	7,7	60,5	100	178
R	2626		7,8		15,3	29,3	41,8	78,3	3,8	26	49,6	98

Таблиця М.2 – Індикатори субіндексу за підсистемою «Зайнятість, безробіття, соціально-трудові відносини»

Рік	у1	у2	у3	у4	у5	у6				у7	у8	у9	у10	у11	
	Середньо-місячна заробітна плата, (темпи зміни), % до попереднього року	Питома вага кількості штатних працівників, яким нараховано зарплату в межах прожиткового мінімуму для працездатної особи, %	Рівень безробіття населення працездатного віку, %	Частка безробітних, які шукали роботу більше року, %	Рівень безробіття ЕАН віком 15-70 років	Частка респондентів, які вважають, що їм:				не вистачає можливості працювати з повною віддачею	не вистачає роботи, що підходить	можливості мати додатковий заробіток	загрожує безробіття	будь-яку	Важко знайти роботу відповідно до рівня кваліфікації
2008	106,3	13,4	6,9	20,6	6,4	27,2	37	41	54,4	38,8	121,3				
2009	90,8	8,2	9,6	14	8,8	30	41,8	44	67,3	47,8	131,3				
2010	110,2	7,2	8,9	23,6	8,1	32,7	46,5	47,2	80,1	56,9	141,2				
2011	108,7	7,1	8,7	19,5	8	33,9	47,6	49,2	79,8	57,1	144,8				
2012	114,4	5,5	8,2	21,8	7,6	35	48,6	51,1	79,4	57,2	148,3				
2013	108,2	5,2	7,8	20,9	7,3	33,1	44	47,7	78,1	58,6	150,6				
2014	93,5	4,9	9,7	12,8	9,3	29,4	42,3	46,9	60,2	60	152,8				
2015	79,8	4,4	9,5	24	9,1	31,2	43,1	49,3	70,3	57,5	149				
2016	109	2,7	9,7	25	9,3	33,6	43,6	47,7	72,6	54,9	144,6				
min	64	2,2	5,5	10,2	5,1	21,8	29,6	32,8	43,5	31	97				
max	137,3	16,1	11,6	30,4	11,2	42	58,3	61,3	96,1	72	183,4				
R	73,3	13,9	6,1	20,2	6,1	20,2	28,7	28,5	52,6	41	86,4				

Таблиця М.3 – Індикатори субіндексу за підсистемою «Демографічна ситуація»

Рік	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8
	Темпи зміни людського потенціалу% до попереднього року	Кількість наявного населення на 01.01, у % до попереднього року	Середня тривалість життя для новонародженого, років	Коефіцієнт потенційної підтримки	Коефіцієнт природного руху населення, на 1000 чол. / природного приросту (+), убутку (-)*	Неттокоefficient відтворення	Коефіцієнт сальдо міграції, на 1000 чол.	Питома вага осіб старше 60 років, %
2008	100,9	99,4	69,27	3,175	0,2	0,69	0,32	20,3
2009	101,1	99,5	69,29	3,154	1,3	0,69	0,29	20,4
2010	100,46	99,6	70,44	3,1	1,1	0,686	0,35	20,7
2011	99,81	99,6	71,02	3,05	2	0,694	0,375	20,9
2012	99,75	99,6	71,15	3	2,4	0,734	0,36	21,2
2013	100,06	99,8	71,37	2,95	2	0,717	0,703	21,4
2014	99,72	99,7	71,37	2,91	1,6	0,711	0,5	21,6
2015	94,61	94,5	71,38	2,85	1,3	0,715	0,332	21,8
2016	99,51	99,6	71,68	2,8	0,9	0,697	0,249	22,1
min	76	75,6	55,4	3,8	0,16	0,549	0,2	16,2
max	121	119,8	86	2,2	2,88	0,881	0,844	26,5
R	45	44,2	30,6	1,6	2,72	0,332	0,644	10,3

* Скоригований показник.

Таблиця М.4 – Індикатори субіндексу за підсистемою «Безпека здоров'я, життя»

Рік	z1	z2	z3	z4	z5	z6	z7	z8	z9	z10	z11	z12
	Коефіцієнт смертності (на 1000 населення)	Рівень загальної захворюваності (на 100 тис. населення)	Рівень соціально-обумовленої захворюваності (на 100 тис.)	Кількість інвалідів на 1000 населення	Кількість дітей-інвалідів на 10 тис. дітей віком 0-17 років	Виробничий травматизм (у розрахунку на 1000 працюючих)	Питома вага осіб, які за самооцінкою визначають своє здоров'я як погане та дуже погане, %	Тривалість життя, років				Питома вага осіб, яким не вистачає засобів для лікування, %
								для новонароджених		для осіб віком старше 45 років		
							чоловіки	жінки	чоловіки	жінки		
2008	16,3	70460	2007	53	163,4	1,4	20,4	74,28	62,51	17,6	28,21	13,7
2009	15,3	72007	2072,1	53	182,3	1,2	21	74,86	63,79	17,87	28,8	20,5
2010	15,2	72401	2044,3	58	195,8	1,2	21,6	75,5	65,28	18,09	29,47	14,9
2011	14,5	71127	2018,3	59	206,7	1,1	22,9	75,88	65,98	18,26	29,82	22,6
2012	14,5	68619	1979,1	61	208,2	1	24,1	76,02	66,11	18,36	29,9	16,7
2013	14,6	68473	1939,1	61	208,9	0,9	22	76,22	66,34	18,45	30	22,5
2014	14,7	62759	1759,1	63	215,4	0,6	18,6	76,37	66,25	18,53	30,12	20,2
2015	14,9	62775	1706,3	60	198,4	0,6	21,9	76,25	66,37	18,23	29,89	28,6
2016	14,7	64375	1706,7	61	201,6	0,6	21,3	76,46	66,73	18,34	30,03	23,1
min	11,6	50207	1365,4	42,4	130,7	0,5	14,9	59,4	50	14,1	22,6	11
max	19,6	86881	2486,5	75,6	258,5	1,7	28,9	91,8	80	22,2	36,1	34,3
R	8	36674	1121,1	33,2	127,8	1,2	14	32,4	30	8,1	14,5	23,3

Таблиця М.5 – Індикатори субіндексу за підсистемою «Соціальний захист»

Рік	с1	с2	с3	с4	с5	с6
	Кількість пенсіонерів на 1000 населення, чол.	Питома вага витратків на соцзахист, % до ВВП	Співвідношення середнього розміру пенсії, % до			Темпи зміни реальної пенсії, % до попереднього року
			прожиткового мінімуму	прожиткового мінімуму для працюючих	середньої заробітної плати	
2008	299	21,6	143,5	180,4	55,6	129,7
2009	299	25,4	142,5	174,3	49,7	97,8
2010	300	25,3	128,2	152,8	52,4	99
2011	301	23,2	128,4	152,9	50,1	102,9
2012	304	24	130,6	161,8	46,5	106,7
2013	301	23,7	126,5	151,7	42,4	117,2
2014	299	22,2	130,6	161,9	41,1	103,4
2015	284	20,5	124,6	154,2	38,3	82,8
2016	289	25	115,6	143,1	32	75
min	227	16,4	92,5	114,5	25,6	60
max	365	30,5	172,2	216,5	66,7	155,6
R	138	14,1	79,7	102	41,1	95,6

Таблиця М.6 – Індикатори субіндексу за підсистемою «Соціальне виключення, девіантна поведінка»

Рік	p1	p2	p3	p4	p5	p6	p7	p8	p9
	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 10 тис. дітей віком 0-17 років)	Частка дітей, які народжені в незареєстрованому шлюбі, %	Коефіцієнт розлучуваності, %	Кількість правопорушень (на 100 тис. населення)		Кількість виявлених неповнолітніх, які підозрювалися у скоєнні злочину (на 10 тис. дітей віком 0-17 років)	Кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів, на 100 тис. дітей	Індекс нестабільності шлюбів (додаток 3)	Кількість неповнолітніх, які перебували на обліку кримінальної поліції у справах дітей, чол. у розрахунку на 10 тис. дітей віком 0-17 років
2008	124	20,9	3,6	838,9	315,8	16,4	12,2	51,8	35
2009	126,5	21,2	3,2	950	316,4	15,93	10,5	45,7	27,5
2010	124,7	21,9	3,7	1099,3	367,1	17,3	13,5	41,2	25,2
2011	120	21,9	4	1138,7	337,8	17,1	10,9	51,3	21,2
2012	116,4	21,4	3,7	892,7	358	13,4	11,3	60,5	17,81
2013	113,5	22,1	3,6	1243,8	271,4	9,2	7,4	54,2	10,4
2014	107,2	21,1	3	1201,2	231,9	7,5	6,2	44,3	6,7
2015	96,1	20,6	3,3	1324,2	222,1	7,5	6	43,7	6,4
2016	93,5	20,1	3,3	1397	179,7	5,5	4,6	56,6	5,2
min	75	16,1	2,4	671,1	144	4,4	3,7	35	4,2
max	152	26,5	4,8	1676	440	19,7	16,2	72,6	42
R	77	10,4	2,4	1004,9	296	15,3	12,5	37,6	37,8

Таблиця М.7 – Індикатори субіндексу за підсистемою «Соціальне самопочуття в суспільстві, толерантність, довіра»

Рік	Індекс соціального самопочуття	Індекс дестабілізаційного протестного потенціалу (ІДПП)	Рівень протестного потенціалу – питома вага тих, хто відповів, %		Індекс національної дестабільності	Рівень недовіри, %						Найбільше бояться, %		Міграційні настрої, (хотіли б виїхати), %
			потрібно активно протестувати	вірогідність масових протестів		Місцевим органам влади	Кабінету Міністрів України, уряду	Президенту України	Поліції	Верховній Раді України	нікому не довіряти, – найнебезпечніше	нападу зовнішнього ворога	масових безладів	
2008	39,4	3,8	40,8	26,2	5,2	50,7	53,7	49,5	65,6	58,9	78,6	6,7	16,3	19,4
2009	39	4	40,3	22,2	5,2	49,6	48,6	41,4	62,2	54,7	79,6	6,8	16,1	19,5
2010	38,6	4,2	39,8	18,1	5,2	48,4	43,5	32,9	58,7	50,4	80,6	6,9	15,9	19,6
2011	38	4,4	42	19,9	5,14	52,2	55,5	47,2	62,6	60,8	80,45	6,85	16,3	19,9
2012	37,4	4,6	44,2	21,6	5,08	56,1	67,5	61,5	66,5	71,2	80,3	6,8	16,6	20,1
2013	38,45	4,72	42,5	20,2	4,96	59,9	72	66,9	67,1	76,6	49,4	9,5	18,6	24,3
2014	39,5	4,84	35,8	34,7	4,86	49,4	53,1	34,8	67,7	65,2	18,5	59,6	32,8	16,2
2015	39,2	4,8	33,8	36	4,84	56,1	68,6	55,3	73,1	69,6	17,4	51,8	26,2	20,2
2016	38,9	4,71	43,3	29,3	4,7	51,3	76,2	67,6	61,3	76,3	16,3	42,7	28,1	22,7
min	20	1	27	16,3	1	38,7	34,8	26,3	47	40	10	5	10	13
max	60	5	52	43,2	7	71,9	91,4	81,1	87,7	92	100	72	39,4	29
R	40	4	25	26,9	6	33,2	56,6	54,8	47,7	52	90	67	29	16

**Зобов'язання України щодо імплементації документів ЄС
у сфері зайнятості, соціальної політики
та рівних можливостей ¹**

Номер і дата прийняття документа	Назва документа	Термін імплементації документа після набуття чинності Угодою про асоціацію з ЄС
1	2	3
<i>Трудове законодавство</i>		
Директива Ради № 97/81/ЄС від 15.12.1997 р.	Про рамкову угоду про неповну зайнятість, укладену СКПРЕ, ЄЦРП та ЄКПС	Протягом 3 років
Директива Ради № 91/383/ЄЕС від 25.06.1991 р.	Про доповнення заходів щодо заохочення покращення безпеки та здоров'я на роботі працівників з фіксованим терміном працевлаштування або тимчасовим працевлаштуванням	
Директива Ради № 2001/23/ЄС від 12.03.2001 р.	Про наближення законодавств держав-членів, що стосуються охорони прав працівників у випадку передачі підприємств, бізнесових структур або частин підприємств або бізнесових структур	
Директива № 2002/14/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11.03.2002 р.	Про встановлення загальної структури інформування та консультації працівників Європейського Співтовариства – Спільна декларація Європейського парламенту, Ради та Комісії про представництво працівників	Протягом 4 років
Директива Ради № 91/533/ЄЕС від 14.10.1991 р.	Про обов'язок роботодавця інформувати працівників про умови, що застосовуються до контракту чи трудової угоди	
Директива Ради 1999/70/ЄС від 28.06.1999 р.	Про рамкову угоду про роботу на визначений термін, укладену ЄКПС, СКПРЕ та ЄЦРП	
Директива Ради № 98/59/ЄС від 20.07.1998 р.	Про наближення законодавств держав-членів щодо колективного звільнення	
<i>Антидискримінація та гендерна рівність</i>		
Директива Ради № 2004/113/ЄС від 13.12.2004 р.	Про реалізацію принципів рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях доступу та постачання товарів та послуг	Протягом 3 років
Директива Ради № 96/34/ЄС від 03.06.1996 р.	Про рамкову угоду щодо батьківської відпустки, укладену СКПРЕ, ЄЦРП та ЄКПС	
Директива Ради № 92/85/ЄЕС від 19.10.1992	Про встановлення заходів щодо заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць (десята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	

Продовження додатка Н

1	2	3
Директива Ради № 79/7/ЄЕС від 19.12.1978 р.	Про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення	
Директива Ради № 2000/43/ЄС від 29.06.2000 р.	Про реалізацію принципу рівного ставлення незалежно від расового чи етнічного походження	Протягом 4 років
Директива Ради № 2000/78/ЄС від 27.11.2000 р.	Про встановлення загальної системи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності	
<i>Здоров'я та безпека праці</i>		
Директива Ради № 92/91/ЄЕС від 03.11.1992 р.	Про мінімальні вимоги для поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників у видобувних галузях, що використовують буріння (одинадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	Протягом 2 років з дати набуття чинності Угодою. Робочі місця, які використовуються до дати остаточного впровадження цієї Директиви, мають задовольняти мінімальні вимоги безпеки та охорони здоров'я, викладені в Додатку в максимально короткі терміни, принаймні, протягом 5 років з цієї дати
Директива Ради № 92/104/ЄЕС від 03.12.1992 р.	Про мінімальні вимоги щодо поліпшення безпеки і захисту здоров'я працівників видобувних підприємств з підземним і відкритим способами видобування (дванадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	Протягом 2 років з дати набуття чинності Угодою. Робочі місця, які використовуються до дати остаточного впровадження цієї Директиви, мають задовольняти мінімальні вимоги безпеки та охорони здоров'я, викладені в Додатку в максимально короткі терміни, принаймні, протягом 9 років з цієї дати
Директива № 89/391/ЄЕС від 12.06.1989 р.	Про встановлення заходів щодо заохочення поліпшення охорони здоров'я та безпеки праці працівників	Протягом 3 років
Директива № 2001/45/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.06.2001 р.	Про внесення змін та доповнень до Директиви Ради № 89/655/ЄЕС про мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я при застосуванні працівниками знарядь праці під час роботи (друга окрема директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	

Продовження додатка Н

1	2	3
Директива Ради № 89/654/ЄЕС від 30.11.1989 р.	Про мінімальні вимоги стосовно безпеки і охорони здоров'я на робочому місці (перша окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	Протягом 3 років з дати набуття чинності Угодою. Робочі місця, які використовуються до остаточного набуття чинності цією Директивою, мають задовольняти мінімальні вимоги охорони здоров'я та безпеки, передбачені Додатком II, принаймні, протягом 6 років з дати набуття чинності Угодою
Директива Ради № 89/655/ЄЕС від 30.11.1989 р.	Про мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я при застосуванні працівниками знарядь праці під час роботи (друга окрема директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	Протягом 3 років з дати набуття чинності Угодою. Знаряддя праці, які надані для використання працівникам на підприємствах та/або в установах на дату остаточного набуття чинності цією Директивою, мають задовольняти мінімальні вимоги охорони здоров'я та безпеки, передбачені Додатком II, не пізніше, ніж через 7 років з дати набуття чинності Угодою
Директива Ради № 89/656/ЄЕС від 30.11.1989 р.	Про мінімальні вимоги безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці (третя окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	Протягом 7 років
Директива Ради № 92/57/ЄЕС від 24.06.1992 р.	Про виконання мінімальних вимог щодо безпеки і захисту здоров'я на тимчасових або таких, що змінюють своє місце, будівельних майданчиках (восьма окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	
Директива Ради № 83/477/ЄЕС від 19.09.1983 р.	Про захист працівників від ризиків, пов'язаних із впливом азбесту на роботі (друга окрема Директива на основі статті 8 Директиви № 80/1107/ЄЕС)	

Продовження додатка Н

1	2	3
Директива Ради № 91/382/ЄЕС від 25.06.1991 р.	Про внесення змін та доповнень до Директиви № 83/477/ЄЕС про захист працівників від ризиків, пов'язаних із впливом азбесту на роботі (друга окрема Директива на основі статті 8 Директиви № 80/1107/ЄЕС)	
Директива № 2003/18/ЄС, Європейського Парламенту та Ради від 27.03.2003 р.	Вносить зміни та доповнення до Директиви Ради № 83/477/ЄЕС про захист працівників від ризиків, пов'язаних із впливом азбесту на роботі	
Директива № 2004/37/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 р.	Про захист працівників від ризиків, пов'язаних із впливом канцерогенів або мутагенів на роботі (шоста окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄС – кодифікація Директиви № 90/394/ЄС)	
Директива № 2000/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 18.09.2000 р.	Про захист працівників від ризиків, пов'язаних із впливом біологічних речовин на роботі (сьома окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄС) – кодифікація Директиви № 90/679/ЄС	
Директива Ради № 90/270/ЄС від 29.05.1990 р.	Про мінімальні вимоги безпеки та здоров'я при роботі з екранними пристроями (п'ята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄС)	
Директива Ради № 92/58/ЄС від 24.06.1992 р.	Про мінімальні вимоги до забезпечення позначень безпеки та/або гігієни на роботі (дев'ята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄС)	
Директива Ради № 98/24/ЄС від 7.04.1998 р.	Про захист здоров'я і безпеку працівників від ризиків, пов'язаних із хімічними речовинами на роботі (чотирнадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄС)	
Директива № 1999/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16.12.1999 р.	Про мінімальні вимоги щодо поліпшення безпеки і захисту здоров'я працівників, що піддаються потенційній небезпеці у вибухонебезпечних середовищах (п'ятнадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄС)	Протягом 10 років
Директива № 2002/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25.06.2002 р.	Про мінімальні вимоги здоров'я і безпеки працівників, що піддаються впливу небезпечних фізичних факторів (вібрація) (шістнадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄС)	

Продовження додатка Н

1	2	3
Директива № 2003/10/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6.02.2003 р.	Про мінімальні вимоги щодо здоров'я і безпеки працівників, що піддаються небезпеці впливу фізичних факторів (шум) (сімнадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	
Директива № 2004/40/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 р.	Про мінімальні вимоги щодо охорони здоров'я і безпеки працівників, що піддаються небезпеці впливу фізичних факторів (електромагнітні поля) (вісімнадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	
Директива № 2006/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 05.04.2006 р.	Про мінімальні вимоги до охорони здоров'я і безпеки працівників, що піддаються небезпеці впливу фізичних факторів (штучне оптичне опромінювання) (дев'ятнадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	
Директива Ради № 93/103/ЄС від 23.11.1993 р.	Про мінімальні вимоги безпеки і здоров'я під час робіт на борту риболовних суден (тринадцята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	
Директива Ради № 92/29/ЄЕС від 31.03.1992 р.	Про мінімальні вимоги безпеки і здоров'я для поліпшеного медичного обслуговування на борту суден	
Директива Ради № 90/269/ЄС від 29.05.1990 р.	Про мінімальні вимоги здоров'я і безпеки до ручної обробки вантажів, коли існує ризик, зокрема, травми хребта працівників (четверта окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС)	
Директива Комісії № 91/322/ЄС від 29.05.1991 р.	Про встановлення індикативного обмеження гранично допустимих концентрацій шляхом виконання Директиви Ради № 80/1107/ЄЕС про захист робітників від ризику впливу хімічних, фізичних та біологічних речовин на роботі	
Директива Комісії № 2000/39/ЄС	Про заснування першого переліку гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин у рамках упровадження Директиви Ради № 98/24/ЄС щодо захисту здоров'я і безпеки працівників від ризиків, пов'язаних з хімічними речовинами на роботі	
Директива Комісії № 2006/15/ЄС	Про заснування другого переліку гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин у рамках упровадження Директиви Ради № 98/24/ЄС та внесення змін та доповнень до Директив № 91/322/ЄС і № 2000/39/ЄС	

Продовження додатка Н

1	2	3
Директива № 2003/88/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 4.11.2003 р.	Про деякі аспекти організації робочого часу	Рада асоціації має визначити графік імплементації після набуття чинності Угодою про асоціацію
Директива № 2006/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5.07.2006 р.	Про реалізацію принципів рівних можливостей і рівного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості (зі змінами)	
<i>Громадське здоров'я</i>		
Директива №2001/37/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 05.06.2001 р.	Про наближення законодавчих, нормативних та адміністративних актів держав-членів щодо виробництва, презентації та реалізації тютюнових виробів	Протягом 2 років
Директива № 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 31.03.2004 р.	Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, отримання, перевірки, обробки, консервації, зберігання та розповсюдження людських тканин і клітин	
Директива Комісії № 2006/17/ЄС від 08.02.2007 р.	Про встановлення правил впровадження Директиви № 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких технічних вимог до донорства, отримання та тестування людських тканин і клітин	
Директива Комісії № 2006/86/ЄС від 24.10.2006 р.	Про впровадження Директиви № 2004/23/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно вимог до відстеження, повідомлення про серйозні негативні реакції та події, а також стосовно певних технічних вимог щодо кодування, обробки, зберігання, накопичення та розповсюдження людських тканин і клітин	
Директива №2003/33/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26.05.2003 р.	Про наближення законодавчих, нормативних та адміністративних актів держав-членів про рекламу та спонсорство тютюнових виробів	
Директива №2002/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.01.2003 р.	Про встановлення стандартів якості та безпеки забору, тестування, обробки, зберігання та розповсюдження крові людини та її компонентів, а також вносить зміни до Директиви № 2001/83/ЄС	
Директива Комісії № 2004/33/ЄС від 22.03.2004 р.	Про виконання Директиви № 2002/98/(ЄС) Європейського Парламенту та Ради стосовно певних технічних вимог до крові та її компонентів	

Закінчення додатка Н

1	2	3
Директива Комісії № 2005/62/ЄС від 30.09.2005 р.	Про впровадження Директиви № 2002/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно стандартів та специфікацій Співтовариства щодо системи якості для установ, що працюють з кров'ю	
Директива Комісії № 2005/61/ЄС від 30.09.2005 р.	Про впровадження Директиви № 2002/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно вимог відстеження та повідомлення про серйозні побічні реакції та події	
Рішення Європейського Парламенту та Ради від 24.09.1998 р.	Про створення мережі епідеміологічного нагляду та контролю за поширенням інфекційних захворювань у Співтоваристві	
Рішення Комісії №2000/96/ЄС від 22.12.1999 р.	Про інфекційні захворювання, які мають поступово охоплюватися мережею Співтовариства відповідно до Рішення 2119/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради	Після набуття чинності Угодою
Рішення Комісії №2002/253/ЄС від 19.03.2002 р.	Про терміни, що використовуються для передачі інформації про інфекційні хвороби до мережі Співтовариства, створеної відповідно до Рішення Європейського Парламенту та Ради 2119/98/ЄС	

¹ Складено за джерелом: Hein E., Niechoj T. Leitlinien für ein dauerhaftes Wachstum in der EU? Konzept und Wirkung der Grundzüge der Wirtschaftspolitik [Пріоритети довгострокового збільшення ЄС. Програма та дія основних рис економічної політики] WSI-Diskussionspapier № 126. Düsseldorf, 2004. 30 р.

* СКПРС – Співка конфедерацій підприємців і роботодавців Європи; ЄЦРП – Європейський центр роботодавців і підприємців; ЄКПС – Європейська конфедерація профспілок.

АНКЕТА ЕКСПЕРТА З ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Події, які відбуваються в Україні та світі, на сьогодні характеризуються необхідністю надання гідних відповідей на національні та глобальні виклики. Виникнення ризиків, небезпек та загроз національній безпеці простежується в усіх її сферах (економічній, соціальній, зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, державної безпеки, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній). Система державного управління в умовах системної кризи та обмежених можливостей забезпечення національної безпеки постійно стоїть перед вибором стратегічних пріоритетів та напрямів розвитку країни в теперішній час та у перспективі.

Серед сфер національної безпеки найменш розробленою та слабо реалізованою є соціальна безпека. В законодавстві про національну безпеку вона представлена вкрай обмежено. Але події, які відбуваються в Україні в теперішній час вимагають чітких та зважених рішень щодо забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства і держави, а також удосконалення системи державного управління, яка попереджає та мінімізує загрози національній безпеці у соціальній сфері та створює можливості для інтеграції у кращі світові соціальні системи. Соціальна безпека передбачає захищеність соціальних інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Ми впевнені у Вашій компетентності та просимо бути експертом, дати щирі відповіді на поставлені питання анкети, висловити свої оцінки, судження, висновки та пропозиції. Результати опитування будуть використані в наукових цілях для обґрунтування управлінських рішень з удосконалення системи забезпечення національної та соціальної безпеки. Результати експертного опитування будуть опубліковані і, за Вашої згоди, Ваше прізвище буде зазначено серед експертів.

Як працювати з анкетною

Соціальна безпека – це стан захищеності соціальних інтересів особи, суспільства, держави від впливу загроз національній безпеці.

Соціальна безпека – безпека соціального розвитку.

Соціальна безпека визначає пріоритети соціальної політики.

Соціальна безпека – це запобігання соціальним викликам, ризикам, небезпекам, загрозам.

Соціальна безпека – це стан гарантованості правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Соціальна безпека – складова національного ресурсу, багатства нації і держави.

Суб'єктами соціальної безпеки є центральні й місцеві органи державної влади, державні установи та інститути, громадські об'єднання та громадяни.

1. Як Ви оцінюєте стан соціальної безпеки в Україні?

	% до числа експертів
Небезпечний	57,1
Дуже небезпечний	21,0
Помірно небезпечний	20,0
Важко відповісти	1,9
Безпечний	0,0
Цілком безпечний	0,0

2. Яка з сфер національної безпеки, на Вашу думку, в теперішній час найбільш негативно впливає на стан соціальної безпеки? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Економічна	77,1
Внутрішньополітична	59,0
Воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону України	52,4
інформаційна	34,3
Зовнішньополітична	21,9
Державна безпека	19,0
Екологічна	12,4
Науково-технологічна	5,7
Важко відповісти	0,0

3. Що, на Вашу думку, має бути головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Досягнення гідного рівня життя населення, подолання бідності	54,3
Захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз	48,6
Здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози	46,7
Зростання цінності праці та працівника	30,5
Збереження і розвиток людського потенціалу України	28,6
Створення умов стабільності в державі	24,8
Подолання соціальної нерівності	21,9
Досягнення соціальної конкурентоспроможності держави	18,1
Формування умов гідного існування майбутнім поколінням	12,4
Важко відповісти	0,0
Інше	0,0

4. Які принципи, на Вашу думку, є головними при забезпеченні соціальної безпеки? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Додержання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності	61,9
Попередження виникнення соціальних загроз, ризиків, небезпек	49,5
Соціальна відповідальність	42,9
Підвищення соціальної свідомості у людини щодо самозбереження, самозахисту, саморозвитку	34,3
Забезпечення безпеки соціального розвитку	23,8
Перевага переговорним та мирним процесам у розв'язанні конфліктів	18,1
Інформаційна відкритість та прозорість	17,1
Розвиток культури безпеки	10,5
Страхування соціальних ризиків	9,5
Інтеграція з міжнародними системами безпеки	9,5
Демократизація відносин між суб'єктами соціальної безпеки	7,6
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

5. Як Ви вважаєте, які якісні критерії відображають досягнення високого рівня соціальної безпеки? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод людини	64,8
Гідний рівень життя громадян	58,1
Відсутність (мінімізація) загроз життю та здоров'ю людини	52,4
Наявність розвиненого та чисельного середнього класу	40,0
Гідна праця	26,7
Високі державні соціальні стандарти та соціальні гарантії й забезпечення їх реалізації	26,7
Рівність доступу до якісних освітніх та медичних послуг для всіх верств населення	23,8
Соціальна стабільність, відсутність конфліктності	19,0
Низький рівень соціальної та майнової диференціації населення	18,1
Сталі позитивні соціальні трансформації	16,2

Ефективний громадський контроль за діяльністю органів публічної влади	16,2
Високий рівень соціальної відповідальності суб'єктів національної безпеки	16,2
Наявність і зростання соціального оптимізму у населення	15,2
Доступність житла	14,3
Ефективні соціальні інститути, якісне соціальне управління	14,3
Впевненість у майбутньому	14,3
Гарантованість продовольчої безпеки	8,6
Соціокультурна безпека	7,6
Забезпечення прийняттого для суспільства рівня справедливості	7,6
Важко відповісти	0,0
Інше	0,0

Система національної безпеки постійно відстежує загрози та формує стратегії щодо їх мінімізації, ліквідації та попередження. Перелік соціальних загроз, визначених законодавством України у 2003 році, потребує переоцінок та змін.

6. Вкажіть найбільш небезпечні в теперішній час соціальні загрози та доповніть їх перелік, при необхідності (відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Загроза посягань з боку окремих груп осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України	72,4
Відтік учених, фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни	52,4
Намагання маніпулювати свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації	51,4
Прояви сепаратизму окремих регіонів України	48,6
Створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань, використання їх в інтересах певних сил чи формувань	47,6
Зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів, низький рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу; недосконалість механізмів захищеності прав інтелектуальної власності	42,9

Незаконне ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів тощо	28,6
Поширення у ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії	22,9
Виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин	14,3
Прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації	14,3
Неефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів	13,3
Неконтрольоване ввезення в країну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин, збудників хвороб	11,4
Інше	11,4
Нелегальна міграція	8,6
Незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян звільнених з військової служби та членів їх сімей	6,7
Критичний стан з продовольчим забезпеченням населення	6,7
Важко відповісти	1,0

Стан соціальної безпеки обумовлений наявністю внутрішніх та зовнішніх загроз соціальним інтересам особи, суспільства, держави.

7. Як Ви вважаєте, як на стан соціальної безпеки України зараз впливають *внутрішні* загрози?

	% до числа експертів
Небезпечні	65,7
Особливо небезпечні	30,5
Незначно небезпечні	1,9
Важко відповісти	1,9
Небезпеки не являють	0,0

8. Як Ви вважаєте, як на стан соціальної безпеки України зараз впливають *зовнішні* загрози?

	% до числа експертів
Небезпечні	68,6
Особливо небезпечні	22,9
Незначно небезпечні	5,7
Небезпеки не являють	1,9
Важко відповісти	1,0

9. Визначте найбільш небезпечні внутрішні загрози соціальній безпеці України на сьогодні (позначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України	73,3
Високий рівень бідності населення країни	63,8
Неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики	59,0
Недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу	51,4
Зростання соціальної нерівності у суспільстві, деформація соціальної структури суспільства	51,4
Поглиблення моральної та духовної деградації суспільства	33,3
Нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки	29,5
Посилення криміногенної ситуації у суспільстві	27,6
Різде погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних захворювань	21,0
Зростання обсягів міграції молоді за кордон	20,0
Депопуляція населення	18,1
Недостатньо активна участь громадянського суспільства в формуванні та контролі системи національної безпеки	15,2
Невикористання важелів децентралізації управління	5,7
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

10. Визначте причини виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України? (позначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством	63,8
Низький рівень економічного розвитку країни	61,0
Зростання безробіття і бідності в країні	43,8
Зростання рівня недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності	39,0
Воєнні дії на Сході України, анексія Криму	35,2
Слабкість національної еліти	29,5
Слабкість громадянського суспільства	28,6
Зростання соціального та майнового розшарування населення	28,6

Низька правова грамотність населення	22,9
Відтік людських ресурсів за межі країни	22,9
Високий конфліктний потенціал суспільства	21,0
Втрата цінностей праці і працівника	20,0
Невизначеність стратегій соціальної політики в умовах децентралізації	17,1
Нерегламентованість обов'язків і незатребуваність відповідальності у суб'єктів національної безпеки	16,2
Моральна і духовна деградація суспільства	16,2
Нерозвиненість соціального партнерства	6,7
Неефективність державної демографічної політики	3,8
Інше	2,9
Важко відповісти	0,0

11. Визначте найбільш впливові зовнішні небезпеки, які спричиняють загрози соціальній безпеці України (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Посягання на територіальну цілісність країни	70,5
Втручання іноземних держав у внутрішні справи України	54,3
Орієнтація розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без врахування ментальних особливостей та ресурсних підстав їх реалізації	30,5
Копіювання рис суспільства споживання в Україні при неформованій раціональній культурі споживання	30,5
Зростання енергетичної залежності країни	28,6
Світові фінансові кризи та їх негативний вплив на економічну ситуацію в країні	27,6
Готовність приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їхніх культур, слабкість національної ідентичності	21,9
Поширення міжнародної економічної та кримінальної злочинності, тероризму	19,0
Інше	3,8
Немає відповіді	1,0
Важко відповісти	0,0

Законодавство України з національної безпеки визначає три її об'єкти: людину, суспільство і державу. Відповідно, соціальна сфера національної безпеки розглядає соціальну безпеку людини, соціальну безпеку суспільства і соціальну безпеку держави.

12. У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека людини? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
У сприятливих та безпечних умовах життя	63,8
У наявності доходу достатнього для гідного життя	56,2
У впевненості у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	39,0
У захисті прав і свобод особистості	33,3
У можливостях самореалізації та самозахисту	28,6
У безпечному соціальному та екологічному оточенні	26,7
У поширеності серед населення цінностей активності, орієнтації на власні сили та відповідальності	18,1
У гарантіях працевлаштування	15,2
У якісних медичних послугах	14,3
У можливості надбання якісної освіти	13,3
У здоровому способі життя	1,9
Інше	1,9
Важко відповісти	0,0

13. Що, на Вашу думку, перешкоджає формуванню соціальної безпеки людини? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Різне погіршення соціально-економічного становища	66,7
Поширеність бідності	61,0
Нестабільність в країні та її регіонах	60,0
Руйнування системи соціальних цінностей	56,2
Незахищеність прав і свобод громадянина	53,3
Погіршення здоров'я та можливості його охорони	26,7
Поширення безробіття	26,7
Небезпечне екологічне середовище	21,9
Низький рівень працевлаштування молоді	19,0
Низька залученість громадян до державного та регіонального управління	18,1
Обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації	13,3
Зростання недоступності здобуття освіти	12,4
Наявність ризиків та загроз для життя і здоров'я на виробництві	7,6
Схильність особистості до ризику	2,9
Інше	2,9
Важко відповісти	0,0

14. Що сприяє формуванню соціальної безпеки людини? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Стабільність в країні	61,0
Гідна праця, цінність людини праці	61,0
Захист від маніпулювання свідомістю громадян	35,2
Підвищення особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я	35,2
Правова грамотність населення	32,4
Підвищення загальної культури в суспільстві, в тому числі культури безпеки	31,4
Наявність рівних можливостей здобуття освіти та працевлаштування	17,1
Адресне опікування державою осіб, які потребують соціального захисту	13,3
Співпраця людини з органами публічної влади з питань безпеки	6,7
Інше	1,9
Важко відповісти	0,0

15. У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека суспільства? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Розвинене громадянське суспільство	46,7
Реалізація прав і свобод людини	45,7
Чисельний середній клас, низький рівень бідності	41,0
Високий рівень зайнятості громадян, достатня кількість робочих місць	40,0
Консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри	39,0
Наявність належної соціальної інфраструктури, доступність якісних медичних та освітніх послуг	38,1
Забезпечення інформаційної відкритості, протидія інформаційним маніпуляціям і поширенню недостовірної інформації	17,1
Низький рівень соціальної нерівності	17,1
Безпечність та екологічність умов проживання	9,5
Міжетнічна та міжконфесійна злагода	4,8
Важко відповісти	0,0
Інше	0,0

16. Що сприяє формуванню соціальної безпеки суспільства? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів	66,7
Забезпечення розвитку людського потенціалу	55,2
Розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя	49,5
Підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві	44,8
Зростання спроможних територіальних громад	33,3
Реалізація принципу соціальної справедливості в країні	33,3
Демократичність процесів розвитку суспільства	32,4
Конструктивна громадська активність населення	26,7
Громадський контроль за діяльністю держави	25,7
Соціальне забезпечення соціально вразливих верств суспільства	21,0
Забезпечення прогресивного розвитку соціуму в цілому	19,0
Зростання рівня патріотичної свідомості	15,2
Інше	2,9
Важко відповісти	1,0

17. Що, на Вашу думку, перешкоджає формуванню соціальної безпеки суспільства? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Низький рівень економічного розвитку	55,2
Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження	54,3
Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян	46,7
Неефективна соціальна політика	44,8
Загальний низький рівень культури безпеки суспільства	23,8
Нерозвиненість механізмів державно-приватного та соціального партнерства	21,9
Неефективна співпраця громадянського суспільства та органів влади	19,0
Низький рівень правової свідомості і законності	13,3
Відсутність вимог суспільства до особистості, її соціальної поведінки	11,4
Індивідуалізація суспільних відносин, зниження соціальної інтеграції	6,7
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

Соціальна безпека держави гарантує стабільність, попереджає та мінімізує соціальні ризики та загрози, сприяє збереженню і розвитку людського потенціалу, створює умови гідного життя майбутнім поколінням.

18. Яким чином держава має забезпечувати соціальну безпеку? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Попереджувати та мінімізувати зовнішні та внутрішні загрози	66,7
Реалізовувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави	52,4
Забезпечувати ефективне соціальне управління	44,8
Реалізувати соціальні інтереси громадян України	42,9
Розробляти та реалізувати державні програми гідної праці	27,6
Створювати можливості досягнення цілей сталого розвитку 2030	24,8
Забезпечувати ефективність і справедливість системи державного соціального страхування	12,4
Підвищувати позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості	8,6
Інше	1,9
Важко відповісти	1,0

19. Що, на Вашу думку, сприяє формуванню соціальної безпеки держави? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку	69,5
Територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного ладу	55,2
Проведення системних реформ	41,0
Збалансованість національної безпеки і соціальної політики	38,1
Запобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків та небезпек у країні	31,4
Прозора система публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації, забезпечення її ефективності	22,9
Орієнтація на кращі міжнародні соціальні стандарти і норми	11,4
Соціальне партнерство гілок влади у розбудові держави	10,5
Ощадливе ставлення до усіх видів ресурсів в країні	6,7
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

20. Що, на Вашу думку, перешкоджає укріпленню соціальної безпеки держави? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки	60,0
Недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість.	56,2
Переважаючі особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівні патріотичності управлінської еліти	47,6
Недовіра громадян до органів державної влади	41,9
Тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу	41,0
Низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади	35,2
Неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці та працівника	28,6
Порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини і громадянина	26,7
Відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством	26,7
Непрестижність соціально відповідальної поведінки в суспільстві	21,9
Тероризм та військова агресія інших держав проти України	16,2
Структурна та функціональна незбалансованість політичної системи, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці	14,3
Нерозвиненість громадянського суспільства та відсутність громадського контролю за діяльністю органів державної влади	13,3
Недостатня ефективність діяльності існуючих державних структур і механізмів інтеграції до міжнародної безпеки та глобальної стабільності на користь національним інтересам	11,4
Відсутність суспільного консенсусу з питань державного будівництва	10,5
Недосконалість інформаційної політики держави	9,5
Інше	1,9
Транскордонна злочинність і виникнення її нових форм	1,0
Важко відповісти	0,0

21. Як Ви вважаєте, що у сфері державного управління найбільше перешкоджає формуванню та розвитку соціальної безпеки в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Незатребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки	54,3
Невизначеність соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки	42,9
Неврегульованість державою процесів поглиблення соціальної і майнової диференціації, зростання соціальної нерівності	42,9
Відсутність в положеннях про діяльність органів влади завдань, повноважень, обов'язків та відповідальності щодо забезпечення соціальної безпеки	30,5
Невизначеність пріоритетів, напрямів та заходів із забезпечення соціальної безпеки у регіональних стратегіях розвитку	28,6
Неготовність державних службовців сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів	27,6
Відсутність положень з соціальної безпеки у Державних стратегіях розвитку України до 2020 та 2030 рр.	21,0
Неналежна координація діяльності Ради національної безпеки та оборони України з Міністерством соціальної політики щодо забезпечення соціальної безпеки	14,3
Інше	3,8
Важко відповісти	2,9
Немає відповіді	1,0

22. Хто із суб'єктів суспільних відносин в якій мірі повинен нести відповідальність за стан соціальної безпеки в Україні? (проранжуйте суб'єктів за ступенем їх відповідальності від найвищого 1 до найменшого 10)

	Середній бал	Ранг за ступенем відповідальності
Президент України	2,97	1
Верховна Рада України	3,03	2
Кабінет Міністрів України	3,38	3
Рада національної безпеки та оборони України	4,25	4
Міністерство соціальної політики України	4,78	5
Обласні державні адміністрації	6,59	6,5*
Органи місцевого самоврядування	6,59	6,5*

Державна служба України з надзвичайних ситуацій	7,53	8
Громадяни України	7,81	9
Громадські об'єднання	8,09	10

*У однакових значень середнього балу – середнє значення рангів

Сталий розвиток передбачає безпечний та гармонійний розвиток його складових: соціальної, економічної та екологічної сфер задля забезпечення гідного життя теперішніх та майбутніх поколінь.

Принципи господарювання на засадах сталого розвитку в Україні слабо запроваджуються. Сталий розвиток не визначається в системі національної безпеки в цілому, ні в її сферах. Це стримує виконання міжнародних зобов'язань України. Відсутність у Стратегіях розвитку регіонів принципів сталого розвитку веде до незбалансованого розвитку галузей, нераціонального витрачання ресурсів тощо.

23. Як Ви вважаєте, які зміни та доповнення в законодавстві України необхідні для досягнення цілей сталого розвитку і формування безпеки його складових: соціальної, економічної, екологічної? (відзначте 3 варіанти)

	% до числа експертів
Забезпечити включення сталого розвитку в систему національної безпеки	53,3
Включити до пріоритетних напрямів і заходів Стратегії Національної безпеки соціальну, економічну та екологічну безпеку та забезпечити їх здійснення	47,6
Внести зміни та доповнення, що стосуються сталого розвитку до змісту державних та регіональних стратегій розвитку на період до 2020-2030 рр.	37,1
При формуванні державних, регіональних, галузевих концепцій, стратегій, програм та планів зробити обов'язковою вимогою включення положень сталого розвитку	30,5
Розробити та прийняти Закон України «Про сталий розвиток»	23,8
Міністерству економічного розвитку і торгівлі, Міністерству соціальної політики, Міністерству екології та природних ресурсів, Державній службі статистики України спільними зусиллями розробити методикку оцінки сталого розвитку за соціальною, економічною, екологічною складовими	19,0
Підтримувати громадські об'єднання, діяльність яких спрямована на забезпечення сталого розвитку	16,2
Включити до Щорічної доповіді Президента України, Голови Верховної Ради України розділ з оцінки та перспектив сталого розвитку України.	13,3

До положень про діяльність державних та регіональних органів влади та місцевого самоврядування включити в повноваження регламентацію виконання принципів сталого розвитку відповідно до їх компетенцій	13,3
Міністерству освіти і науки України запровадити вивчення дисципліни із сталого розвитку з пізнавально-виховними елементами для закріплення у свідомості особи переваг сталого розвитку та відповідальності щодо додержання його вимог	9,5
Міністерству інформації України започаткувати системні інформаційні кампанії щодо міжнародних цілей сталого розвитку 2030 та їх реалізації в Україні	4,8
Інше	2,9
Важко відповісти	1,9
Немає відповіді	1,0

Згідно з новими пріоритетами Рамкової програми допомоги ООН для Європи та Центральної Азії, здійснено групування Глобальних цілей сталого розвитку, які визначають Порядок денний розвитку після 2030 року.

24. Як Ви вважаєте, які із визначених Глобальних цілей сталого розвитку 2030 найбільше сприяють укріпленню соціальної безпеки в Україні (оберіть всі підходящі варіанти)

	% до числа експертів
Ціль 1. Подолання бідності	90,5
Ціль 8. Сприяння сталому економічному зростанню, повній продуктивній зайнятості та гідній праці	80,0
Ціль 3. Підтримка здоров'я та здорового способу життя	79,0
Ціль 4. Якісна освіта	76,2
Ціль 16. Мир та справедливість	67,6
Ціль 10. Скорочення нерівності	57,1
Ціль 9. Сприяння індустріалізації та інноваціям, створення стійкої інфраструктури	51,4
Ціль 12. Перехід до раціональних моделей споживання і виробництва	49,5
Ціль 17. Глобальне партнерство заради досягнення цілей сталого розвитку	41,0
Ціль 7. Використання відновлюваної енергії	34,3
Ціль 11. Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості поселень	28,6
Ціль 15. Забезпечення життя на землі (захист екосистем суші, раціональне лісокористування та інше)	23,8

Ціль 2. Подолання голоду, продовольча безпека	21,0
Ціль 5. Гендерна рівність	20,0
Ціль 6. Доступність і раціональне використання водних ресурсів	15,2
Ціль 13. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками (захист планети)	10,5
Ціль 14. Забезпечення та раціональне використання океанів, морів, морських ресурсів в інтересах сталого розвитку	9,5
Немає відповіді	1,0

Майбутнє країни обумовлено можливостями розвитку молоді, але їх соціальні інтереси слабо захищені, а потреба в їх соціальній безпеці зростає.

25. Які з визначених загроз найбільше перешкоджають соціальній безпеці молоді? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Невпевненість у майбутньому	64,8
Погіршення якості середньої та вищої освіти	60,0
Низька цінність праці та працівника	60,0
Труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу	52,4
Обмеженість можливостей самореалізації	42,9
Обмеженість можливостей здобути освіту через низький рівень життя	41,0
Поширення негативних соціальних явищ серед молоді (наркоманія, алкоголізм, суїцид тощо)	39,0
Інформаційні маніпуляції свідомістю молоді	36,2
Непрестижність соціальної відповідальності в суспільстві	23,8
Престижність освіти за кордоном	13,3
Зростання підліткової злочинності	4,8
Поширення сект та псевдорелігійних культів	3,8
Інше	2,9
Розповсюдження безпритульності та бродяжництва дітей і підлітків	1,9
Важко відповісти	0,0

Досягнення соціальної безпеки вимагає високого рівня соціальної відповідальності всіх суб'єктів національної безпеки. Соціальна відповідальність характеризує визначений тип поведінки, відображає рівень культури і моральні якості людини та суспільства, проявляється в соціально відповідальних діях і регуляції поведінки, сприяє консолідації та єдності в суспільстві.

26. Чи згодні Ви з думкою, що загрози національній безпеці України значною мірою обумовлені нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі соціальних відносин в Україні?

	% до числа експертів
Згодний(а)	47,6
Скоріше згодний(а)	43,8
Важко сказати згодний(а), чи ні (перехід до питання 28)	6,7
Скоріше не згодний(а) (перехід до питання 28)	1,9
Не згодний(а) (перехід до питання 28)	0,0

27. Якщо Ви вибрали варіант відповіді «згодний(а)» або «скоріше згодний(а)», визначте, які загрози національній безпеці у першу чергу пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності?(відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Низький рівень і якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу	71,4
Десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій	61,0
Зміни соціальних норм поведінки членів суспільства і його інститутів, поширення ідеології споживання	41,0
Втрата темпів економічного розвитку	36,2
Нереалізованість моделей інноваційного розвитку	36,2
Нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини	36,2
Зниження соціальної згуртованості, патріотизму, низький рівень національної єдності	35,2
Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки	34,3
Загострення демографічної кризи, вимирання нації	30,5
Поширення втручання іноземних держав у внутрішні справи України	24,8
Інше	1,9
Важко відповісти	1,0
Немає відповіді	3,8

В системі національної безпеки не визначено засад регіональної безпеки, не відстежуються небезпеки та ризики, які виникають на різних рівнях регіонального управління та обумовлюють формування загроз національній безпеці.

28. Які чинники регіонального характеру, на Вашу думку, обумовлюють виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці?(відзначте не більше 5-ти варіантів)

	% до числа експертів
Наявність збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей	88,6
Загроза перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні території	68,6
Несприятливий інвестиційний клімат та вплив інвестицій міжнародних і донорських організацій на реалізацію заходів регіональної політики	54,3
Конфлікт державних та регіональних інтересів в процесі децентралізації управління	53,3
Незбалансованість повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад за територіальний розвиток	41,9
Перозвиненість відносин конструктивного співробітництва громадськості та місцевих рад щодо розвитку територій	31,4
Надмірна диференціація розвитку регіонів України	27,6
Невідповідність реформування системи територіального управління принципам європейської концепції "розумних спільнот" (Smart Communities)	18,1
Неефективне використання коштів Державного фонду регіонального розвитку	16,2
Наявність та зростання конфліктогенного потенціалу при створенні спроможних територіальних громад	11,4
Інше	1,0
Немає відповіді	1,0

Характерною рисою цивілізаційних процесів у світі є глобалізація. Оцінки її впливу на соціальну безпеку є і позитивні і негативні.

29. Якою мірою, на Вашу думку, процеси глобалізації впливають на соціальний розвиток в Україні?(оцініть ступінь впливу за шкалою від 1 до 5, де 1 – «зовсім не впливають», а 5 – «впливають суттєво»)

Зовсім не впливають	1	2	3	4	5	Впливають суттєво
	0,0%	3,8%	23,8%	46,7%	25,7%	

30. Які негативні наслідки впливу глобалізації найбільше проявляються в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Відплив в інші країни людського та інтелектуального капіталу України та молоді	78,1
Часткова втрата контролю держави над соціально-економічними процесами, що відбуваються на території країни	54,3
Посилення кризи національної економіки за рахунок глобальних економічних криз	40,0
Орієнтація на глобальну культуру, її цінності, традиції, ігнорування ментальності, національної ідентичності	36,2
Залучення стандартів суспільства споживання при не сформованості раціональної культури споживання	33,3
Надання переваги індивідуалістським суспільним відносинам всупереч солідаризму та колективізму	20,0
Розповсюдження міжнародної кримінальної злочинності, тероризму	8,6
Інше	2,9
Важко відповісти	1,0

31. Які позитивні наслідки впливу глобалізації найбільше проявляються в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

	% до числа експертів
Розширення комунікації населення з громадянами інших країн	56,2
Зростання кількості громадян, які вільно володіють іноземною мовою	48,6
Участь та співпраця України в міжнародних об'єднаннях та інституціях з питань безпеки	43,8
Розширення можливості набуття позитивного досвіду професійного спілкування на спільних підприємствах	40,0
Зростання інформованості в усіх сферах національної безпеки щодо міжнародних досягнень та можливостей наукового та професійного спілкування	37,1
Набувається досвід протистояння зовнішньому втручанню у внутрішню політику України, відпрацьовується практика відстоювання національних інтересів у всіх сферах національної безпеки	27,6
Збільшення можливості відпочинку громадян за межами країни	17,1
Інше	2,9
Важко відповісти	1,0

Вкажіть, будь ласка, деякі відомості про себе:

32. Ваша стать:

	% до числа експертів
Жіноча	53,3
Чоловіча	46,7

33. Ваш вік

Мінімальний вік – 24 роки

Максимальний вік – 83 роки

Середній вік – 49,4 року

34. Ваш освітній та науковий статус?

	% до числа експертів
Науковий ступінь доктора наук	47,6
Науковий ступінь кандидата наук	30,5
Вища освіта без наукового ступеня	15,2
Член-кореспондент НАН України	3,8
Академік НАН України	2,9
Інше	0,0

35. Із якою сферою пов'язана Ваша професійна діяльність?

	% до числа експертів
Система вищої освіти	43,8
Науково-дослідницька діяльність	37,1
Законотворча діяльність	8,6
Діяльність місцевого органу виконавчої влади	3,8
Місцеве самоврядування	2,9
Комерційна діяльність	1,9
Діяльність центрального органу виконавчої влади	1,0
Діяльність інститутів громадянського суспільства	1,0
Інше	0,0

Наукове видання

Сидорчук Орестлава Григорівна

**СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА: ДЕРЖАВНЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

Комп'ютерна верстка
Редагування
Дизайн обкладинки

Я. Є. Красуліна
О. А. Кокорева
І. Б. Тарай

*За зміст та достовірність фактичного матеріалу
відповідальність несе автор*

Підписано до друку 17.10.2018 р. Формат 60 x 84/16.
Обл.-вид. 20,01. Ум.-др. арк. 21,52. Наклад 300 примірників.
Замовлення № 25/18

**Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президенті України**

Реєстраційне свідоцтво Серія ДК № 1819 від 27.05.2004 р.
Україна, 79491, Львів-Брюховичі, вул. Сухомлинського, 16
тел. (032) 234-62-46

Електронна пошта: statya.lviv@gmail.com
веб-адреса: www.lvivacademy.com.

ТзОВ “Полідрук-К”
Україна 43000, Волинська обл.,
м. Луцьк, вул. Ковельська, буд. 1